בת שבע

שיעורים
בהלכות שביעית

שיעורים שנאמרו מפי
ראש חבורת 'עיון ההלכה'
בכולל דורשי ציון
הרה"ג רבי נתנאל ניר שליט"א

לשמיעת שיעורי ההלכה
בקול הלשון:

073-2951256

יש להקיש 6
ואח"כ להקיש 1
[לשיעורים בנושאים נוספים
073-2951256 ויש להקיש 9]

ובאתרי 'דורשי ציון' ו'קול הלשון'
מאמרים רבים ומגוונים לקריאה שמיעה וצפיה.

©
כל הזכויות שמורות
חשון תשפ"ב

ונזכה לאהבת התורה ולומדיה
נתנאל ברבי שאול ניר
רבי עקיבא 6/8 ביתר עילית

תגובות: בטל' 0548-411554
מייל: n0548411554@gmail.com

עימוד:
מאורות
0548463972

"כי אתה תאיר נרי ה' אלהי יגיה חשכי"

לזכות נשמת זקני הצדיק

רבי סעדיה ב"ר זכריה אריכא זיע"א

סוד ופשט חברו יחדיו לשכון בחדרי לבבו
עבד את קונו במסירות נפש וגבורת הרוח
דעת וחכמה לימד לילדי ישראל ונהגם בדרך ישרה
יסד והקים בעוז עולה של תורה בערים נשמות
הרגיל עצמו ללמוד תורה בעמידה ושקידה

נאסף כ"ט מרחשון תשמ"ט

ולזכות נשמת זקנתי אשת החיל

מרת בתיה ב"ר שלום ע"ה

בניה ובנותיה גידלה במסירות אין קץ
תבונה בדרכה להוליכם באורחות יושר
ידיה תמכו בימין בעלה הגדול כל חייה
היא מילאה את ימיו ושנותיו בחפץ ורגש

נפטרה י"ז בתמוז תשמ"ה

"שעמה כי טוב סחרה לא יכבה בלילה נרה"

עץ חיים היא למחזיקים בה ותומכיה מאושר

מזכרת נצח

לאחי וידידי רבי יצחק ניר הי"ז

רודף צדקה וחסד

אוהב את התורה ולומדיה

אשר ידו פשוטה תמיד לסיוע לתלמידי חכמים

יהי רצון שישלח הקב"ה ברכה בכל משלח ידו

ויהיה מוצא חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם

ויזכה לבנות ביתו בנין שלם

"וידעת כי שלום אהלך"

וללמוד תורה בנחת ובשמחה

ויקוים בו מקרא שכתוב

"וכל אשר הוא עושה ה' מצליח בידו"

וכן יבורך גבר ירא ה'

"יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך
אשתך כגפן פוריה בירכתי ביתך
בניך כשתילי זיתים סביב לשלחנך"

"שמח זבולון בצאתך ויששכר באהליך"

פתיחה

שמיטה בהר סיני

נאמר בפרשת בהר (ויקרא פכ"ה א - ז) "וידבר ה' אל משה **בהר סיני** לאמר: דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם **כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם** ושבתה הארץ שבת לה': **שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמר כרמך ואספת את תבואתה**: ובשנה השביעת שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה' **שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר: את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצר** שנת שבתון יהיה לארץ: והיתה שבת הארץ לכם לאכלה **לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך: ולבהמתך ולחיה אשר בארצך** תהיה כל תבואתה לאכל"

בפרשה זו מלמדת התורה את דיני שנת השבע שבה שובתת הארץ אך הפתיחה היא "וידבר ה' אל משה **בהר סיני** לאמר" ושואלים חז"ל בתורת כהנים והובאו הדברים ברש"י וז"ל: מה ענין שמיטה אצל הר סיני, והלא כל המצות נאמרו מסיני, ע"כ.

ונבאר את התשובה ע"פ יסוד דברי רבי חיים ויטאל בספרו עץ הדעת טוב (פרשת בהר) שהאריך לדרוש את כל הפרשה על דרך רמז.

"כי תבואו אל הארץ אשר אני נותן לכם ושבתה הארץ שבת לה'" מדבר אל נשמת האדם שבאה מהעולם העליון אל הארץ התחתונה והשפלה, לתוככי הגוף שיסודו מעפר, ומודיע להם הקב"ה כי בסוף שבעים שנה - תשבות הארץ דהיינו הגוף ישוב אל עפרו, אבל חלקי נשמתו ישובו אל האלקים אשר נתנה וזו שבת לה', וביאר הכתוב כי בעולם העליון לא יהיה סדרי הנהגתו כסדרי הנהגת העולם התחתון כיון שכאן יש מצות עשה הנקראות 'זריעה' ואילו בעולם העליון - שדך לא תזרע, וגם שינוי נוסף - בעולם התחתון יש לאדם להישמר ממצות 'לא תעשה' הנקראות 'זמירה' שעניינם הרחקת חלקים גרועים מעליו כדוגמת הזומר כרמו שמסלק את עודפי הזמורות הישנות והיבשות, ואילו בעולם העליון כבר לא יוכל להישמר ממצות 'לא תעשה' וע"ז אמר - וכרמך לא תזמור.

ועתה מדגיש הכתוב עוד הבדל עמוק בין העולם הזה לעולם הנשמות "את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצר" וזאת בהקדם הפסוק "אורך ימים בימינה - בשמאלה עושר וכבוד" ודרשו רבותינו שיש מצות שאדם מקיימם בשמאלו דהיינו בלא חשק וברפיון ועליהם יש שכר בעוה"ז - עושר וכבוד, אך מצות גרועות אלו לא ילוו את האדם לבית עולמו, ועל זה רמז הכתוב "את ספיח קצירך" - דהיינו המצות שגדלו ללא תשומת לב וכוונה ממך כדוגמת 'ספיח' שהוא יבול הגדל מעצמו אחר שנפל בשדה - "לא תקצור" כלומר לא תוכל ליהנות מהם בעולם העליון יען כי שכרם אך ורק בעולם הזה - וכן יהיה רמז הכתוב - "ואת ענבי נזירך לא תבצור" דהיינו ענבים שהסחת דעתך מהן כנזיר הפרוש מכל היוצא מגפן היין - לא תוכל לבצור ולקחת איתך אל עולם הנשמות כיון ששכר מצות הנעשות ברפיון וללא תשומת לב - משתלם רק בעולם הזה הגשמי בצורה של 'עושר וכבוד' אבל לעולם העליון עולים רק המעשים הנעשים בריכוז, בשמחה, בכוונה ורעותא דליבא - ואדם כזה נקרא לומד תורה בימין או בקיצור 'מימין' 'למימינים בה - סמא דחיי' ועליו אמר הכתוב 'אורך ימים בימינה' - מי שפועל בלימוד התורה וקיום מצותיה כאדם העוסק ביד ימין שלו - הרי שמעשיו עושים רושם ועולים לעולם שכולו ארוך.

שבעת החלקים

והתורה מפרטת לנו את שבעת חלקיו של העוסק בתורה לשמה שיזכו להתעדן בעדן הנשמות ולאכול משבת הארץ וזה רמוז בפסוק "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל" דידוע שיש לבר ישראל חמש חלקי נשמה רוחנית והיא בסוד נרנח"י - נפש רוח נשמה חיה ויחידה שהיא העליונה מכולם.

א. לך - זוהי היחידה.

ב. ולעבדך - חיה.

ג. ולאמתך - היא הנשמה.

ד. ולשכירך - זהו הרוח.

ה. ולתושבך - כך כינויה של הנפש שהיא שוכנת ודרה יחד עם גוף האדם ממש וגם אחרי מותו חלקים מנפשו דבוקים בו.

ו. ולבהמתך - זהו גוף האדם שהוא כדמיון בהמה המרכבת על גבה את האדם הרוכב כך גוף האדם מרכיב את רוחניות האדם - שהם הנרנח"י.

ז. ולחיה אשר בארצך - אלו שלשת חלקי 'הנפש התחתונה' המורכבת מנפש הדומם, נפש הצומח, ונפש הבהמית [והיא אינה הנפש הקדושה ששיכת לסוגית הנרנח"י].

שבעת המתעלים

והתורה רומזת לנו עוד מקצת שבחו של העוסק בתורה לשמה - דלא די שיכניס עצמו לחיי העוה"ב - אלא כל הנלוים עליו והמסייעים אותו גם הם עולים בזכותו, זה רמוז בפסוק "והיתה שבת הארץ לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל" ופירט הפסוק שבע דמויות האוכלות משבת הארץ:

א. לך - זהו הת"ח עצמו.

ב. ולעבדך - זה מי שמסייעו להתקדם בעבודת ה'.

ג. ולאמתך - אלו הם מי שסייעוהו להתעלות ולהתגדל גם הם עולים יחד עמו - בין איש ובין אשה.

ד. ולשכירך - גם מי שסייע לך תמורת תשלום גם הוא יתעלה יחד עמך.

ה. ולתושבך - זהו אדם שחפצו ורצונו להתחבר עמך ולגור לידך.

ו. ולבהמתך - כאן מחדשת התורה כי גם אנשים ירודים מאד שהם במדרגת 'בהמה' יכולים לזכות לחיי נצח ע"י החיבור לעוסק בתורה לשמה.

ז. ולחיה אשר בארצך - זהו חידוש החידושים שהת"ח העוסק בתורה לשמה מזכה את כל בני דורו אך ורק בזכות שחיים יחד עמו בדורו וממש כמעשה דרבי פרידא שזכו כל בני דורו לחיי העוה"ב.

ובאמת יש להבין היאך ייתכן שאנשים שאינם בדרגה רוחנית גבוהה יזכו לחיי העולם הבא בזכותו של עוסק בתורה לשמה - יש לבאר את עומק הענין שאדם כזה השרוי ופועל בדורו ללא פניות ומניעים אישיים - הרי הוא משפיע בדוגמא אישית על בני דורו וכולם מתעלים לעבוד את ה' שכם אחד, וממילא הרי הם נהיו ראויים - בזכותו.

רבי פרידא – דוגמא לעוסק בתורה לשמה

ולהבין יותר את המושג 'עוסק בתורה לשמה' המשפיע על בני דורו וגורם להם להתעלות ולהתגדל נביא את המעשה ממסכת עירובין (נד:) וז"ל: רבי פרידא הוה ליה ההוא תלמידא דהוה תני ליה ארבע מאה זימני וגמר. יומא חד בעיוה למלתא דמצוה, תנא ליה ולא גמר. אמר ליה: האידנא מאי שנא? אמר ליה: מדההיא שעתא דאמרו ליה למר איכא מילתא דמצוה - אסחאי לדעתאי, וכל שעתא אמינא, השתא קאי מר, השתא קאי מר. אמר ליה: הב דעתיך ואתני ליך. הדר תנא ליה ארבע מאה זימני אחריני נפקא בת קלא ואמרה ליה: ניחא ליך דליספו לך ארבע מאה שני, או דתיזכו את ודרך לעלמא דאתי? אמר: דניזכו אנא ודריי לעלמא דאתי. אמר להן הקדוש ברוך הוא: תנו לו זו וזו, ע"כ.

ומצאנו בהנהגת רבי פרידא שתי דרכים בתורה לשמה - הראשונה בהא דלימד את תלמידו פעם אחר פעם ארבע מאות פעם ולא חס על זמנו וזהו מתוך ההבנה כי הקב"ה חפץ בלימוד התורה של תלמידי קשה ההבנה ממילא זה הוא רצון הבורא ולא שאתקדם בתלמודי.

ופעם שניה מתחדשת הנהגת תורה לשמה וזאת בשעת הבחירה שניתנה לרבי פרידא - האם לבחור בארבע מאות שנה נוספות של התעלות אישית או אפשרות בעליה רוחנית של כל הדור עד שיזכו לחיי העוה"ב - ואז התגלתה מידת 'תורה לשמה' של רבי פרידא שהשיקול של התעלותו האישית נמוג למול האפשרות שכל דורו יזכו להיות עובדי ה'.

וע"פ יסוד זה נבין לעומק את התשובה לשאלה הגדולה שפתחנו בה ששאל רש"י בתחילת פרשת בהר 'מה ענין שמיטה להר סיני' ונבאר כי השמיטה באה ללמדנו פרק בתפיסת החיים של היהודי שעמל לקנות חיי נצח ששם מי שטרח בערב שבת - יאכל בשבת ובעולם העליון "שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור" אלא רק אוכלים את התבואה שהכנו בעוה"ז - ובאותה תבואה ג"כ יש את החלקים הגרועים 'ספיח קצירך וענבי נזירך' שהם המצות ולימוד התורה שנעשה שלא לשמה - ואין להם מקום בעולם האמת ולפיכך עלינו כל הזמן לכוין את ליבינו כנגד נותן התורה בהר סיני ולחשוב כל העת - מה רצונו של נותן התורה בהר סיני שאעשה עתה, לאיזו מטרה אני צריך לחתור על מנת לעשות את חפצו - ומה ה' אלקיך דורש מעמך.

השמיטה מלמדת אותנו לחיות כל ימי חיינו על האדמה - בהר סיני.

בת שבע

קראתי שם החיבור הזה 'בת שבע' משום ששם זה רומז לבחינה הנקראת 'מלכות' והיא השכינה הקדושה [וענין זה מובא בזוה"ק עשרות פעמים] ומצאנו את המספר שבע חוזר וחורז בכל מעשי האבות ונביא מהמקומות שהוזכר מספר זה בתולדות הצדיקים סומכי ותומכי השכינה:

נח שהביא אל התיבה שבעה שבעה מן הבהמה הטהורה ושבעה שבעה מכל העוף הטהור ונצטוה כי לימים עוד שבעה וחילה שבעה ושלח את היונה ושוב שלחה ולא הדרה.

אברהם אבינו אשר הציג את שבע הכבשות לבדן, וקרא למקום באר שבע וכרת בו ברית ונטע בו אשל.

אבינו יעקב שעבד שבע שנים בלאה ושבע שנים ברחל והשתחוה שבע פעמים וזבח זבחים לאלקי אביו יצחק בבאר שבע, ועשו לו בניו אבל שבעת ימים.

יצחק אשר קרא לבאר שבעה.

ישני חברון אשר שבע שנים נבנתה לפני צוען מצרים.

יוסף הצדיק שפתר תעלומת שבע פרות רעות ושבע פרות בריאות שבע שבלים טובות ושבע שבלים שדופות, וקיבץ את אוכל שבע השנים הטובות.

בזכות משה רבינו אשר הציל את שבע בנות כהן מדין מיד הרועים והיזה שבע פעמים משמן המשחה על המזבח, ושבעה ימים מילא את ידי אהרן ובניו, והורה לפקודי החיל לחנות שבעת ימים מחוץ למחנה.

יהושע גירש גויים שבעה ולחם שבע וחילק שבע והקיף יריחו שבע פעמים בשבעה ימים בשבעה כהנים ושבעה שופרות, וזירז שבעה שבטים עד אנה אתם מתרפים.

גדעון בן יואש שהציל את ישראל משבע שנות שעבוד מדין והעלה את פר השני שבע שנים.

אבצן מבית לחם אשר שפט את ישראל שבע שנים.

ושמשון בן מנוח אשר קידש שבע מחלפות ראשו וניתק שבעה יתירים לחים וחד חידה שבעת ימי המשתה.

שמואל הנביא אשר ידעו כל ישראל מדן ועד באר שבע כי נאמן הוא לנביא, ואמו חנה העקרה ילדה שבעה.

ושאול בן קיש שנצטוה שבעת ימים תוחל, והציל את אנשי יבש מנחש העמוני שהרפה מהם שבעת ימים, וצמו עליו אנשי יביש גלעד שבעת ימים.

דוד המלך אשר הוא שביעי לאושפיזין, ונבחר אחר שבעת אחיו, ושבע שנים מלך בחברון ונשא את בת שבע בת אליעם, ושורר שבע ביום הללתיך ובהעלותו את הארון בשמחה זבח שבעה פרים ושבעה אילים, והרג מארם שבעת אלפים רכב.

ושלמה בן בת שבע אשר בנה את בית המקדש שבע שנים ובנה בו יציע שלישי שבע באמה רחבו, ושבכים שבעה על ראש העמודים, והמשיל חכמה חצבה עמודיה שבעה, ועשה את החג עם כל ישראל מלבוא חמת שבעת ימים ושבעת ימים.

הצדיק שעליו נאמר כי שבע יפול וקם.

אליהו אשר השיב את נערו שבע פעמים וקם והלך אל נפשו באר שבע ושם הניח את נערו, והתנבא והשארתי בישראל שבעת אלפים.

אלישע אשר גהר על הנער עד אשר זורר שבע פעמים והורה לשר הצבא לטבול שבע פעמים במי הירדן וניבא על הרעב שיבא לשבע שנים, והשקה המחנה אשר סב שבעת ימים.

זכריה אשר חזה על אבן אחת שבעה עינים ומנורת זהב שבעה ושבעה מוצקות, ושבעה עיני ה' המשוטטים בכל הארץ.

חנניה מישאל ועזריה אשר הוטלו לכבשן שהוסק על חד שבעה על די חזי למזיה.

על פי הקבלה, המידה השביעית תמיד מסמלת את הקיום והביצוע - ההוצאה מן הכח אל הפועל גם אנו בכולל דורשי ציון ובמהלך השיעורים הלכות שביעית חתרנו להבין עד שנוכל ליישם את דברי התורה בפועל ממש, ולכן קראתי שם החיבור 'בת שבע' על שם שבת הארץ שהיא השנה השביעית שנזכה לקיימה ממש בפועל.

ונזכה לחזות בנבואת ישעיהו "והיה אור הלבנה כאור החמה ואור החמה יהיה שבעתיים כאור שבעת הימים ביום חבוש ה' את שבר עמו ומחץ מכתו ירפא".

"קחו מזמרת הארץ בכליכם"

ברצוני להודות לה' אשר לקחני מן הנוה מאחר הצאן, וזיכני זכות גדולה ונפלאה למסור שיעורים כסדרם בכולל 'דורשי ציון' בהלכות שבת הארץ ושבת בראשית ובעוד נושאים במקצועות התורה, וכל הנכנס לבית המדרש מבחין מיד באוירה המיוחדת של השמחה והחשק בלימוד התוה"ק, וישראל מאחדים את כל חלקי התורה ומתאחדים סביבה ויהי רצון שנזכה לראות בהשראת השכינה כמפורש בשירי דוד עבד ה' (תהילים נא, כ') "היטיבה ברצונך את ציון תבנה חומות ירושלם".

ומכאן ברכה שלוחה לכל לומדי, אברכי, חכמי ורבני הכולל הגדול 'דורשי ציון', השוקדים על כל חלקי התורה באחדות מופלאה ועליהם יאמר הפסוק בעמוס (פ"ט פס' ו') "ואגודתו על **ארץ** יסדה", וזכות גדולה היא לי להרצות בפניהם 'שיחה שבועית' בעניני חיזוק על סדר פרשות השבוע, **ובפרט לרבני חבורת ההלכה** שלימודם בשמחה ואהבה ומשימים עצמם כשור לעול וכחמור למשאוי ומכתתים עצמם בטורח גדול ביגיעת וידיעת התורה לחתור להבנה עמוקה ושלימה בכל פרטי וצדדי ההלכה, למסוק ולכתוש את דברי התורה בבחינת "שמן זית זך כתית למאור" ועליהם נאמר (זכריה פרק ד פס' ב) "ראיתי והנה מנורת זהב כלה וגלה על ראשה **ושבעה** נרתיה עליה **שבעה ושבעה** מוצקות לנרות אשר על ראשה" ובפניהם זכיתי והרציתי את השיעורים שבחיבור זה, וביותר יזכרו לטובה בני היכלא דמלכא שושבינין דמטרוניתא רבני החבורה הקדושה 'דורשי ייחודך' השוקדים לכונן ולתקן קישוטי הארץ העליונה, וכולנו יחד נזכה לברכה הנפלאה "לו חכמו ישכילו זאת" להבין ולהשכיל במעמקי התוה"ק ולזכות לבנים בעלי תורה המאירים את העולם כולו ויקוים בכם מקרא שכתוב (משלי פ"ט א) "חכמות בנתה ביתה חצבה עמודיה שבעה".

וכאן המקום להזכיר ולשבח את פועל כפיו של איש חיל עתיר זכויות שעל ידיו השיעורים בהלכה ובאגדה מגיעים לארבע כנפות הארץ "**בכל הארץ** יצא קוום **ובקצה** תבל מיליהם" הרב ר' משה גולדנברג שליט"א המעמיד את השיעורים בקרן אורה לכל העולם באתר דורשי ציון, ישלם ה' שכרו ופעולתו.

וזכור לטוב האיש אוהב את התורה ולומדיה הרב ר' אלעזר חייט שליט"א שנותן נפשו על **'כתיבת חידושי תורה'** והוא הגבר אשר דחף וסייע בפועל ממש לכתוב את השיעורים ולהגיהם מוליך ומביא מעלה ומוריד וגם עתה נתן מעצמו ומאונו להקלדת שיעורי האברכים להגדיל תורה ולהאדיר ויזכה שיתקיים בו מקרא שכתוב (משלי ג' ג') "חסד ואמת אל יעזבוך קשרם על גרגרותיך **כתבם** על לוח ליבך".

ולראש הכוללים הרה"ג הרב אברהם צוויג שליט"א (ישעיהו מ"א ח - ט) "ואתה ישראל עבדי יעקב אשר בחרתיך **זרע אברהם אוהבי, אשר החזקתיך מקצות הארץ** ומאציליה קראתיך ואומר לך עבדי אתה בחרתיך ולא מאסתיך" שטורח בכל מאדו שתהיה התורה כאורה, וממש כאבינו אברהם בשעתו גם הוא "ויטע אשל בבאר שבע" וחופר באר שבע להשפיע שפע קדושה להעמיד תורה ועבודת ה' שיהיו מי התורה מצויים לכל צמא, נשלח ברכתנו בשם כל הלומדים שיזכה לשקוד על התורה, ובד בבד להמשיך במפעליו הרבים ולהגדיל תורה בכל חלקיה ויזכה הוא ורעיתו העומדת על ימינו למלא חפניים נחת מילדיהם מתוך שלוה והשקט ישלם לכם ה' שכרכם על אין סוף שעות של הקרבה ומסירות לטובת הצלחת הכולל ותתקיים בכך הברכה (משלי פרק ג י) "וימלאו אסמיך **שבע** ותירוש יקביך יפרצו".

ומנחת ברכתי הדלה להורי היקרים שלכל אורך הדרך תומכים מדריכים ומעודדים, לאמי רחל שמילדותי שקדה ללמדני תנ"ך ומשנה ללא ליאות, וביותר על שעות הלימוד המזוקקות שמו"ר אבי הגאון שליט"א מקדיש לי ללמדני מעושר חכמתו הצפונה בליבו באר מים חיים, ינצרם ה' בשמירה מעולה ובבריאות איתנה "**ואהל ישרים** יפריח" (משלי י"ד פס' י"א) ויקוים בהם מקרא שכתוב "עוד ינובון בשיבה דשנים ורעננים יהיו" באחדות מופלאה של כל המשפחה מתוך הארה של תורה בכל הצאצאים ויקוים בהם ובזרעם אחריהם מקרא שכתוב (ישעיהו ד ב') "ביום ההוא יהיה צמח ה' לצבי ולכבוד ופרי הארץ לגאון ולתפארת".

ויזכרו לטובה חמי הרב ר' שמואל נהארי שליט"א וחמותי הרבנית תליט"א יבורכו בשפע הטובה מברכת שמים מעל בבנים ובני בנים עוסקים בתורה ויראה, ויזכו לראות בפקידת כל הזקוקים לישועה בריבוי צאצאים לעבודתו יתברך כמקרא שכתוב (זכריה ח י"ב) "כי זרע השלום הגפן תתן פריה והארץ תתן את יבולה והשמים יתנו טלם".

וקובעת ברכה לעצמה אשתי שתחי' שעומדת על ימיני לעזרני בכל הענינים, ונשא לבה אותה בחכמה "מנשים **באהל** תבורך" ויה"ר שנזכה לגדל בנחת ושמחה את בנינו

ובנותינו (ישעיהו סא ט - יא) כמקרא שכתוב "ונודע בגוים זרעם וצאצאיהם בתוך העמים כל רואיהם יכירום כי הם זרע ברך ה', כי כארץ תוציא צמחה וכגנה זרועיה תצמיח כן ה' אלקים יצמיח צדקה ותהילה נגד כל הגוים", וגם בני היקרים ובנותי היקרות בכלל ברכה **שמסייעים לי כל הזמן בכל דרך** ע"מ שאוכל לשקוד על התורה בשקט וריכוז, ויה"ר שיזכו למתנה היקרה והנפלאה (משלי פרק כ פס' ט"ו) "יש זהב ורב פנינים **וכלי יקר** שפתי דעת".

ואסיים בתחינה ובקשה מהחונן לאדם דעת "אוחילה לאל אחלה פניו אשאלה ממנו מענה לשון" שאזכה שיתקים בי ובזרעי (תהלים פרק טז יא) "תודיעני אורח חיים שבע שמחות את פניך נעימות בימינך נצח"

נתנאל ברבי שאול ניר

מפתח 'בת שבע'

שיעורים בהלכות שביעית

שביעית בפסוקי התורה ..... א
'הצלת אילנות' - פסידא, אוקומי ואברויי ..... יא
מחשב השקיה בשביעית ..... כה
חרישה דאורייתא או דרבנן ..... כח
פסיק רישא במלאכות שביעית ..... לח
חפירת אמה ותעלה ..... נה
בנינו מוכיח עליו ..... סח
דיני שמיטה בבתי גידול וחממות ..... עא
נטיעת אילן בשישית ושביעית ..... פב
גזירת ספיחין ..... ק
גרמת הפסד והצלה מנזק בפירות שביעית ..... קיח
טיגון בשמן עמוק של שביעית ..... קכט
קדו"ש בשאריות מזון - גברא או חפצא ..... קלו
קדושת שביעית באלוורה ..... קלט
שמיטה בהידור ללא עלות ..... קמט

שיעורים בנושאים שונים

נר חנוכה ופסולי 'אבוקה ומדורה' ..... קסה
הרכבת 'קליקס' בשבת ..... קעב

פיצוח וקילוף בוטנים ..... **קפה**
ברכת ריח 'אגוז מוסקט' ..... **קצו**

תשובות בהלכה מרבני הכולל

קדושת שביעית בעצי הסקה ..... **רג**
הרב ר' משה אריה יודלביץ שליט"א

קדושת שביעית בקליפות תפוז ..... **רז**
הרב ר' אליהו אלטרמן שליט"א

קדושת שביעית בעשבים ופרחי נוי ..... **רי**
הרב ר' משה שורקי שליט"א

קדושת שביעית בפרחים ..... **רטו**
הרב ר' ברוך מרלטקו שליט"א

גדרי קדו"ש בעלים ..... **ריט**
הרב ר' שלום שרעבי שליט"א

תוכן העניינים

שיעורים בהלכות שביעית

שביעית בפסוקי התורה . . . . . א

גדרי המקום, הזנים והמלאכות ◇ 'שדך' דיני 'זריעת בית' ◇ זריעה ◇ נטיעת אילנות ◇ זריעת גלעין אילן ◇ זמירה ◇ קצירה ◇ בצירה ◇ שביעית ומלאכות הארץ – דאורייתא או דרבנן ◇ אבות ותולדות בשבת ושביעית ◇ נפק"מ בין דרבנן לדאורייתא ◇ הנושאים ברמב"ם לפי סדר הפרקים ◇

'הצלת אילנות' - פסידא, אוקומי ואברויי . . . . . יא

גדרי אוקומי ואברויי ◇ חקירה, אוקומי - מלאכה או לא ◇ פתיונות להדברת מזיקים ◇ היתר 'פסידא' ◇ איזו כמות השקיה הותרה ◇ נזק לעץ או אפילו נזק לפירות ◇ ספק אבוד ◇ השקיה או כל מלאכות דרבנן ◇ ששת ההבדלים בין 'אוקומי' לבין 'פסידא' ◇ ששת החילוקים בקיצור ◇ טיפול בארבעת המינים בשמיטה ◇ פסול, כשר או מהודר ◇ השקאה ע"י שעון ◇ העולה מן האמור ◇

מחשב השקיה בשביעית . . . . . כה

איזו כמות השקיה הותרה ◇ נזק לעץ או אפילו נזק לפירות ◇ ספק אבוד ◇

חרישה דאורייתא או דרבנן . . . . . כח

איסור חרישה ◇ חרישה דאורייתא ◇ חרישה דרבנן ◇ חרישה – דרבנן ודאורייתא ◇ חרישה - הלכה למשה מסיני ◇ הקדמה - מחלוקת ר"ע ור"י ◇ חידוש מחודש בדין חרישה ◇ יישוב כל הוראות הרמב"ם ◇

פסיק רישא במלאכות שביעית. . . . . לח

מלאכה מעורבת ◇ פשוט לחומרא ולקולא – וספיקא דהחזו"א ◇ חילוק מחודש – בין דאורייתא לדרבנן ◇ ראיות מדברי הרמב"ם להיתר פס"ר ◇ גדרי 'מיחזי כמלאכה' ◇ חידוש! ליכא 'מיחזי' בפס"ר דלא ני"ל ◇ ועתה יש בידינו שני חידושים מופלאים ◇ ביאור חדש בהלכות פינוי גדר ◇ לימוד פרה בחרישה – פס"ר באיסור דרבנן ◇ וכאן יש

בידנו חידוש מחודש! ◇ כללי בירור הגדרים ◇ ונסכם את המקרים שעסקנו בהם ◇ ניכוש חצר משותפת ◇ עולה מן המדבר ◇ נספח בענין עצי השקמה ◇ שקמה ◇ ארצות השקמה ◇ בתולת שקמה וסדן ◇ בולש שקמים ◇

חפירת אמה ותעלה . . . . . נה

ביאור שיטת ראב"ע וחכמים ◇ שיטת הנימו"י והמאירי - גם לרבנן יש איסור בעודר אמה ◇ פאת השולחן והחזו"א – אין איסור כלל בחפירת אמה ◇ חזו"א, הגבלת היתר אגפיים ◇ חזו"א – הגבלה להיתר חפירה ◇ חזו"א למול תויו"ט ◇ שלש שיטות בחפירת תעלה ◇ חיפוי חפירה ◇ הבאת עפר חדש ◇ תמיהה על השמטת הדרך אמונה ◇

בנינו מוכיח עליו . . . . . סח

דיני שמיטה בבתי גידול וחממות . . . . . עא

'שדך' דיני 'זריעת בית' ◇ תרו"מ מדרבנן – פלוגתת הרמב"ם וראב"ד ◇ רמב"ם וראב"ד – בית או שדה ◇ הכרעה בספיקא דירושלמי ◇ וזאת תורת העולה ◇ הסרת גג קיים ◇ קושיא גדולה – מאי האי 'למפרע' שחידש החזו"א ◇ קושיא מירושלמי ע"ד החזו"א ◇ הגדרות 'חממה' ◇ חממות – שיטת המתירים ◇ שיטת האוסרים בחממות ◇ בית גידול – לפרחים רגישים ◇ מחיצות שאינו מגיעות לקרקע ◇ גידולי מים בחממה ◇

נטיעת אילן בשישית ושביעית . . . . . פב

קנסו שוגג אטו מזיד ◇ שלש עשרה נפק"מ בין קנסא לגזירת מונים ◇ 1. גוי שנטע בקרקע ישראל ◇ 2. קנסו יורש ◇ 3. נטע בבית ◇ 4. נתינת הנטיעה לאחר ◇ 5. אנוס ◇ 6. נטיעת חרש שוטה וקטן ◇ ידל"ג ושיעור שלשים יום ◇ 7. נוטע תוך מ"ד יום דשישית ◇ 8. אילן שנקצץ וחידש ענפים ◇ 9. נוטע תוך מ"ד יום דשביעית ◇ 10. אילן סרק בשמיטה ◇ 11. אחר ארבע שנים ◇ 12. שתל עציץ נקוב ◇ 13. הרכיב ענף צעיר באילן זקן ◇ כמי הלכה – ר"י או ר"מ ◇ 13 נפק"מ בין קנסא דנחשדו לטעמא דמונים ◇ אין לחוש למונים - ספק בגדרי ערלה ◇ אין לקנוס - איכא מאן דשרי ◇ 'ציר הזמן' של שתילה נטיעה וזריעה ◇ ימי קליטה בירקות ◇ ספיחין בפרחי נוי ◇ ספיחין בעציצים ◇ ושבתה הארץ ◇ שתילה לפני שביעית ◇ 'ציר הזמן' בנטיעת ערב שביעית ◇

גזירת ספיחין . . . . . ק

ירקות שגדלו בשישית ונלקטו בשביעית ◇ טעם הרמב"ם וטעם הר"ש ◇ ד' שדות כזב"ן ◇ צמחי ההרים ◇ ירק רב שנתי ◇ לוף וקינרס ◇ תבן, מורסן וקנה תלתן ◇ נפק"מ בגזירת חנוכה ◇ שיעור תבואה עד שליש ◇ הלכה למעשה לספרדים ◇ חציר לסוסים ולרכש ◇ איבוד פירות שביעית – ואכילתם בעודן בוסר ◇ ספיחי נכרי ◇ פרחי נוי ◇ שיטת הרמב"ן ◇ סיכום תשע הנפק"מ ◇ שבע עשרה פרטים שלא גזרו בהן גזירת ספיחין ◇

גרמת הפסד והצלה מנזק בפירות שביעית . . . . . קיח

ירק בשמן תרומה ◇ חידוש, 'גרמא עקיפה' מול 'גרמא ישירה' ◇ עיסה בערב פסח ◇ חילוק בין 'גרם בידים' לבין 'קלקול בידים' ◇ בהמה אוכלת פירות שביעית ◇ חובת הפקירא מדין 'תשמטנה' או רשות מדין 'תהיה' ◇ אדם ובהמה תושיע ◇ קיבוץ כעמיר גורנה ◇ וזו תורת העולה ◇

טיגון בשמן עמוק של שביעית . . . . . קכט

שמן למדורה ◇ שמן ע"ג טבלה ◇ בשביעית איכא אכילה והדלקה ◇ הגבלת שימושים ◇ מיני אדלקות – ספק הירושלמי ◇ חילוק בין 'חלות' לבין 'שימוש' ◇ חידוש, להרמב"ם אין דין 'שוה לכל נפש' ◇ מי זאת עולה ◇

קדו"ש בשאריות מזון - גברא או חפצא . . . . . קלו

קדושת שביעית באלוורה . . . . . קלט

ביאור חדש ומחודש בירושלמי ◇ שני יסודות מחודשים ◇ מיני כביסות ◇ ביאור שיטת הרמב"ם ◇ אלוורה לאכילה ◇ אלוורה משמש לטיפוח ◇ פנים חדשות – להחיל ולעקור, או 'ניגוד קיצוני' ◇ שימוש באלורה לרפואה ◇ מאי זה שלב מתחייבת אלוורה בשביעית ◇ ביעור באלוורה ◇ מי זאת עולה ◇

שמיטה בהידור ללא עלות . . . . . קמט

איך יוצרים שדה במרפסת ◇ תנאי ראשון! קוטר הנקב ◇ נקב מן הצד ◇ תנאי שני! עציץ מחוץ לבית ◇ תנאי שלישי! זריעה בפועל בשישית ◇ אפשרות ראשונה – להניח על קרקע ◇ אפשרות שניה - עציץ בגובה ◇ אפשרות שלישית – עציץ מחובר לקרקע ◇ אפשרות רביעית – כלי בגודל ארבעים סאה ◇ אפשרות חמישית - 'תרי דרבנן' ◇ בדרך קצרה, חמשת הדרגות ◇ מה נשתול בעציץ ◇

שיעורים בנושאים שונים

נר חנוכה ופסולי 'אבוקה ומדורה' . . . . . קסה

קושיא עצומה – היאך נדליק מנר לנר והרי זהו ממש 'פסול אבוקה' ◇ חידוש! חילוק בין שתים לשלש ◇ ולסיכום כל הדינים העולים ◇ חילוק בין מצב שכל הפתילה עומדת להדלק לבין 'שליטה בפתילה' ◇ ולסיכום החילוק החדש ◇ חידוש! החילוק טמון במרחק בין השלהבות ◇

הרכבת 'קליקס' בשבת ..... **קעב**

בירור סוגית הש"ס וההגדרות ההלכתיות ◇ כלי שדרכו לתקוע – להחזירו ברפיון ◇ כוס של פרקים – דרכו בהידוק ולא בתקיעה ◇ הברגה שרוי"ף בלע"ז ◇ כיסויי כלים ◇ ארבע שיטות בכיסוי כלים ◇ מאי בין 'כיסויי כלים' לבין 'קנה של סיידין' ◇ הרכבת קליקס בשבת ◇

פיצוח וקילוף בוטנים ..... **קפה**

חידוש הגר"א בדישה לאלתר ◇ קילוף שקדים ◇ קילוף בוטנים מקליפתן האדומה ◇ לנשוף ע"מ לסלק את הקליפה הדקה ◇ ביאור פעולת הניפוח ◇

ברכת ריח 'אגוז מוסקט' ..... **קצו**

'מיני' או 'עצי' ◇ ראיה משמן אפרסמון ◇ אינו משקר בברכתו ◇ העולה מן המדבר ◇

תשובות בהלכה מרבני הכולל

קדושת שביעית בעצי הסקה ..... **רג**

הרב ר' משה אריה יודלביץ שליט"א

קדושת שביעית בקליפות תפוז ..... **רז**

הרב ר' אליהו אלטרמן שליט"א

קדושת שביעית בעשבים ופרחי נוי ..... **רי**

הרב ר' משה שורקי שליט"א

קדושת שביעית בפרחים ..... **רטו**

הרב ר' ברוך מרלטקו שליט"א

גדרי קדו"ש בעלים ..... **ריט**

הרב ר' שלום שרעבי שליט"א

שיעורים בהלכות שביעית

שביעית בפסוקי התורה

גדרי המקום, הזנים והמלאכות
'שדך' דיני 'זריעת בית'
זריעה
נטיעת אילנות
זריעת גלעין אילן
זמירה
קצירה
בצירה
שביעית ומלאכות הארץ – דאורייתא או דרבנן
אבות ותולדות בשבת ושביעית
נפק"מ בין דרבנן לדאורייתא
הנושאים ברמב"ם לפי סדר הפרקים

• • •

נאמר בפרשת משפטים (שמות כ"ג י - י"א): "ושש שנים תזרע את ארצך ואספת את תבואתה: **והשביעית** תשמטנה ונטשתה ואכלו אביוני עמך ויתרם תאכל חית השדה כן תעשה לכרמך לזיתך"

ובפרשת כי תשא (שמות לד כא): "ששת ימים תעבוד וביום השביעי תשבות בחריש ובקציר תשבות".

וכן בפרשת בהר (ויקרא פרק כה א - ז) "וידבר ה' אל משה בהר סיני לאמר: דבר אל בני ישראל ואמרת אלהם כי תבאו אל הארץ אשר אני נותן לכם ושבתה הארץ שבת לה': שש שנים תזרע **שדך** וששׁ שנים תזמר כרמך ואספת את תבואתה: **ובשנה השביעית** שבת שבתון יהיה לארץ שבת לה' שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר: את ספיח קצירך לא תקצור ואת ענבי נזירך לא תבצר **שנת שבתון** יהיה לארץ: והיתה **שבת הארץ** לכם לאכלה לך ולעבדך ולאמתך ולשכירך ולתושבך הגרים עמך: ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכל"

ובהמשך פרשת בהר (פרק כה כ"ה - כ"ב) "וכי תאמרו מה נאכל **בשנה השביעת** הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתנו: וצויתי את ברכתי לכם בשנה הששית ועשת את התבואה לשלש השנים: וזרעתם את השנה השמינת ואכלתם מן התבואה ישן עד השנה התשיעית עד בוא תבואתה תאכלו ישן".

וכן בפרשת ראה (דברים פרק ט"ו א - ט) "מקץ שבע שנים תעשה **שמטה**: וזה דבר **השמטה** שמוט כל בעל משה ידו אשר ישה ברעהו לא יגוש את רעהו ואת אחיו כי קרא שמטה לה'... השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך בליעל לאמר קרבה **שנת השבע שנת השמטה** ורעה עינך באחיך האביון ולא תתן לו וקרא עליך אל ה' והיה בך חטא"

ואחרון חביב בפרשת וילך (דברים פל"א פס' י') "ויצו משה אותם לאמר מקץ שבע שנים במועד **שנת השמטה** בחג הסכות".

שמות השנה

הרי ששמות רבים נקראו לה - שנת השבע, שנת השמיטה, שמיטה, שביעית, שנת שבתון.

גדרי המקום, הזנים והמלאכות

ומצינו שיש בשנת השמיטה שלש סוגי מלאכות: מלאכות אסורות מדאורייתא, ואלו שאיסורן מדרבנן, ומלאכות מותרות.

וע"מ להבין יותר, נעיין בפסוקי התורה שהורתה מספר פעמים הוראות למעשה:

א. ושבתה הארץ שבת לה'

ב. שדך לא תזרע

ג. וכרמך לא תזמר

ד. את ספיח קצירך לא תקצור

ה. ואת ענבי נזירך לא תבצר

ו. בחריש ובקציר תשבות - רבי עקיבא למד מפסוק זה לגבי איסור תוספת שביעית, אך רבי ישמעאל למד כי תוספת שביעת מקורה בהלכה למשה מסיני וממילא פסוק זה נדרש לענין שבת - להתיר קציר העומר - וכך פסק הרמב"ם.

וראשית יש לברר האם מאי דכתבה התורה 'שדך' זהו בדוקא ובא לאפוקי זריעה בבית, וכן לגבי 'כרמך' שאולי דוקא זמירת כרם אסורה ולא גיזום שאר אילנות, וגדולה מכולם האם רק 'זריעה זמירה קצירה בצירה' נאסרו ובא הכתוב לדקדק בלשונו ע"מ לאפוקי שאר אבות ותולדות.

'שדך' דיני 'זריעת בית'

בירושלמי הסתפק (ערלה פ"א ה"ב) מה דינו של הנוטע בבית - האם שדה הוא בדוקא לגבי שביעית או לא.

והובא הספק הנ"ל במשנה למלך שביעית (פ"א ה"א) וז"ל: גרסי' בירושלמי פ"ק דערלה אילן שנטעו בתוך

הבית חייב בערלה ופטור מן המעשר ובשביעית צריכה דכתיב ושבתה הארץ וכתיב שדך לא תזרע... וכעת לא ראיתי לרבינו שהביא דינים אלו דשביעית, עכ"ל המל"מ.

ולגבי מעשרות הורה הרמב"ם (הלכות מעשר פרק א הלכה י) וז"ל: אילן שנטעו בתוך הבית פטור ממעשרות שנאמר עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה, ויראה לי שהוא חייב במעשרות מדבריהם שהרי תאנה העומדת בחצר חייב לעשר פירותיה אם אספן כאחת, ע"כ.

אך הראב"ד פליג וז"ל: א"א לא נראה כן בגמרא דמעשרות שנחלקו ר"ע וחכמים בתבואה שהביאה שליש ביד עכו"ם בסוריא ומכרה לישראל והוסיפה דר"ע אזיל בתר שליש ראשון וחכמים בתר שליש אחרון עיין באותה שמועה והראיה שהביא מחצר אינה כלום דחצר שנטעה או שזרעה היינו שדה ולא עוד אלא מקבע נמי קבעה, עכ"ל.

למעשה, בפאת השולחן הורה בדין נטיעה בבית להיתר - משום דהוי ספק דרבנן לקולא שהרי זוהי 'בעיא דלא איפשיטא' וא"כ הוי ספק וכיון ששביעת בזה"ז דרבנן - נקטינן לקולא.

אך בחזו"א (סי' כב סק"א) הקשה כי הכא אין אומרים ספק דרבנן לקולא משום שמלאכת זריעה מיסודה היא מלאכה דאורייתא ורק עתה שאין כל יושבי הארץ עליה היא מוגדרת כאיסור דרבנן ובכה"ג לא קרינן ליה 'ספק דרבנן', ולכאורה יש לתמוה על הבנת פאה"ש שנקט לקולא בזריעת בית וזה מדברי הרמב"ם לגבי תרומות ומעשרות בזריעת בית שאף שבזה פשיטא לירושלמי להתיר - עכ"ז החמיר הרמב"ם לחייב תו"מ מדרבנן וא"כ י"ל קל וחומר - אם בדין המפורש לקולא אמרינן דאיכא ביה איסור מדרבנן - בדין שהסתפק בו הירושלמי בודאי יש לאוסרו.

וע"ז ענה החזו"א כי היקל פאה"ש משני כיונים:

א. אפשר לחלק, דלגבי תו"מ שיכול לעשר ויאכל החמירו, אך בשביעית אם תאסור - אי אפשר לזרוע ולאכול ולכן תלויים בהאי זריעה 'חיי נפש' ושמא הקילו.

ב. ועוד יש לצרף את דעת הראב"ד שחלק על הרמב"ם בדין מעשר ופטר את הזרוע בבית מתו"מ.

וז"ל החזו"א (סי' כב סק"א): בירושלמי פ"ק דערלה מבעיא להו אם נוהג שביעית בגדילין בבית ולא אפשטא וכתב בפאה"ש סי' כ' [א'] ס"ק נ"ב דלדידן דשביעית בזה"ז דרבנן נקטינן לקולא והנה פשוט לי' להמחבר ז"ל דגם רבנן לא גזרו כאן יותר מדאוריתא [דאי מדרבנן נוהג שביעית לא נגעי לן בההיא בעיא לדידן דכל שביעית דרבנן] ואע"ג דלענין מעשר דעת הר"מ פ"א מה' מעשר ה"י דחייב מדרבנן אין ללמוד שביעית ממעשר דאפשר דהקילו חכמים בשביעית משום חיי נפש וכיון דדעת הראב"ד שם דגם במעשר לא חייבו חכמים ולדעתו ז"ל

ודאי לענין שביעית לא גזרו חכמים טפי מדאוריתא ואפשר דגם הר״מ מודה לענין שביעית והנידון בדרבנן סתם הדבר לקולא... והיכי שהעציץ בבית את״ל דזורע בבית דרבנן י״ל דבעציץ שא״נ לא גזרו כיון דגם בזורע אינו אלא דרבנן **ואחרי שכבר הורה זקן הפאה״ש להקל אף בזורע בבית המיקיל בעציץ שא״נ בבית יש לו במה לסמוך**, עכ״ל.

זריעה

איסור זריעה הוא פעולת נתינת הזרע באדמה, ומצינו בירושלמי פ״ד ה״ד שנחלקו רבנן ורשב״ג לגבי ׳נטיעת אילן סרק׳ רשב״ג התיר ורבנן אסרי, בביאור מחלוקתן הסביר החזו״א כי רשב״ג נוקט כי איסור מלאכה שייך רק באילן שיש בו קדושת שביעית וממילא באילן סרק שאינו ראוי למאכל אדם או למאכל בהמה ואין בו קדושת שביעית ואיני צריך להפקירו - ממילא מותר לעבוד בו בשביעית, אך רבנן סברי כי אלו שני דינים שונים הראשון ׳איסור עבודת הארץ׳ והשני ׳קדושת שביעית׳ ואין קשר בינהם.

למעשה הורה הרמב״ם בפ״א ה״ה שיש איסור לנטוע אפילו אילן סרק, ולכן נאמר כי איסור ׳זריעה׳ שייך גם בפרחי נוי.

נטיעת אילנות

בדין נטיעת אילנות מצינו גמרא מפורשת (גיטין נג:) שהגדירה את פעולת הנטיעה כאיסור דאורייתא וז״ל: דתניא: הנוטע בשבת, בשוגג - יקיים, במזיד - יעקר, ובשביעית, בין בשוגג בין במזיד - יעקור, דברי ר״מ... **מכדי הא דאורייתא והא דאורייתא**, מאי שנא שבת ומאי שנא שביעית, ע״כ.

ואכן, כך סובר הר״ש שביעית פ״ב מ״ו דנטיעה דאורייתא, אך הביא שם את דברי ר״ת הסובר שמותר ליטע בתוספת שביעית משום שנטיעה היא רק דרבנן ולא גזרו על תולדות בתוספת, וכתב ע״ז הר״ש שדברי ר״ת ׳לא יתכן כלל׳.

ובשיטת הרמב״ם כתב מהר״י קורקוס (פ״א ה״ד) דנטיעה מדרבנן וז״ל: אעפ״י שבגמרא אמרו אבות אסר רחמנא תולדות לא אסר רחמנא ואמרו נמי אהני תולדות חייב אתולדה אחרנייתא פטור לאו דוקא שגם אבות שלא הוזכרו בכתוב אינם אסורות אלא מדרבנן שהרי בצירה וזמירה אבות נקראים לענין שבת וקראם כאן תולדות לפי שהם בכלל זריעה וקצירה ואין לך אלא האבות שהוזכרו בפי׳ **ואפילו הנוטע אין אסורו אלא מדרבנן** לדעת רבינו **ורבינו** שמשון נראה שחולק בנוטע וסובר דנוטע וזורע אחד הוא כי יותר מלאכה היא מזומר **אבל דעת ר״ת נראה שהוא כדעת רבינו** שהתיר לכתחילה ליטע בתוספת שביעית דס״ל דלא אסור בשביעית גופה מדאורייתא ובודאי כי הדבר נראה קשה שהחרישה בשביעית תהיה אסורה מן התורה ונטיעה תהיה מותרת אלא שעל כרחינו צריך לומר כן שכיון שהוצרך הכתוב לפרט זריעה וזמירה ובצירה וקצירה נראה שאין

לך אלא מה שנתפרש בכתוב דאי לא ליכתוב זומר ובכלל היה זורע אלא ודאי מדכתביה משמע דלא הוה ילפינן ליה מזומר **א״כ נוטע דלא אתפרש לא ילפינן ליה**, עכ״ל.

ונמצא שנחלקו הראשונים מה גדרה של נטיעה, הר״ש סובר שהיא מדאורייתא והגמרא בגיטין מסייעא ליה וא״כ יש להבין מה יענה ר״ת [והר״י קורקוס שביאר כך את דברי הרמב״ם] ומצאתי שיישב בפשטות המנ״ח (מצוה שכ״ז) דהגמרא בגיטין ס״ל כשיטת הסוברים במו״ק (ב:) שכל מלאכות הקרקע הם מדאורייתא [כך נקט אביי] ואנן ס״ל כשיטת רבא שם שרק ארבע מלאכות נאסרו מן התורה ותו לא.

אך בדרך אמונה (ביאור ההלכה פ״א ה״ד) תירץ בצורה שונה וז״ל: ולענ״ד י״ל דכל דבר שיש לו עיקר בדאורייתא הוי כדאורייתא... ובזה א״ש דכל הני דחשיב בגיטין שם דרבנן כגון המטמא והמדמע והמנסך או המעשר והמטביל בשבת ... או דם טמא שזרקו דשרי מה״ת דהציץ מרצה או מבטל איסור לכתחלה דכל הני אין להן עיקר מה״ת גזרו רבנן שוגג דלא ליתי לזלזולי ביה כדפירש״י שם אבל בדבר שיש לו עיקר מה״ת א״צ לגזור, עכ״ל.

ובאמת יש לתמוה היאך ייתכן דבר זה שנטיעה תהיה רק מדרבנן וזמירה מדאורייתא וכבר עמד בזה בשו״ת מהריט״ץ[א] (החדשות סימן קעו) וז״ל: וכיון דאתא לידן צריך לתת טוב טעם ודעת לדבר, שיש להקשות דזומר לא שייך אלא בגפנים שהוא מין אילן. וכיון דזומר את הגפן עובר בלאו, אמאי נוטע גפן יהיה פטור מן התורה. היה לנו לומר שחייב מן התורה מק״ו דזומר דתרויהו באילן הוו אמנם הנלע״ד שהטעם הוא דזריעה הוא דבר שנהנה ממנה בשנת השמיטה, וכן זומר את הגפנים או אילנות נהנה ממעשיו בשנת השמיטה, ולכך עובר. אמנם נוטע אינו נהנה ממעשיו בשנת השמיטה עד אשר יגדל נטיעתו ולכך לא גזרה תורה, עכ״ל. ומדברי המהריט״ץ שביאר כי 'המחייב' הוא 'הנאה מיידית' יש ללמוד כי השותל שתילי ירקות שיהנה מהם מיד בשנת השמיטה - עבר אדאורייתא של זריעה.

זריעת גלעין אילן

כתב במנחת חינוך (פרשת בהר מצוה שכז) וז״ל: ונראה דגם באילנות אם זרע אילן עובר דזריעה זרע אילנות הם בכלל לאו זה דשדך לא תזרע ואף דבכלאי זרעים א״ח אם זרע זרע אילנות ער״מ פ״ח דכלאים ובהרהמ״ח פ׳ קדושים אבל כאן דכתיב שדך לא תזרע ואין מפורש איזה זריעה נ״פ דזריעות זרע אילנות הם בכלל לאו זה דשדך לא תזרע, עכ״ל. ומדבריו מבואר כי זורע זרע אילנות הוי בכלל 'זורע' ולוקין עליו [אבל אם נטע אילן נקט המנ״ח בתחילת

א. שם דן המהריט״ץ במעשה שהיה באחד שזרע שדהו בסוריא ועבר אדרבנן ודן המהריט״ץ אם לחייבו בעקירת היבול ולבסוף הכריע להפקיר את היבול.

דבריו דהוי רק מדרבנן] אבל בדרך אמונה סקכ״ט נראה דפליג עליה בתרתי וז״ל: ומ״מ נוטע אסור מדאורייתא ק״ו מזמירה אבל אין לוקין ע״ז מה״ת ואפי׳ נוטע גרעין שאין עונשין מן הדין וכנ״ל סק״י ויש ראשונים דס״ל דנטיעה אין אסור אלא מדרבנן, עכ״ל.

זמירה

איסור זמירה הוא פעולה הנעשית בכל שנה בסתיו בכרם, פעולת הזמירה ענינה קיצוץ רוב אורך הזמורות הדקות שגדלו השנה והשארת רק מיעוט שבמיעוט, פעולה זו חיונית לבריאות הגפן ובה תלוי שבח הענבים של שנה הבאה, הגיזום נעשה באמצעות כלי עבודה הנקרא ׳מזמרה׳.

בשאר אילנות פעולת קיצוץ הענפים נקראת ׳גיזום׳ ונחלקו רבותינו בדין גיזום בשאר אילנות אם איסורו מן התורה כזמירה [כך פירשו התויו״ט פ״ד מ״ד והאג״ט זורע סק״ד] ואילו החזו״א בסי׳ כ״א סקט״ו ובסי׳ כ״ו סק״א נקט בדעת רש״י הר״ש והערוך דגיזום הוא רק מדרבנן, ואפילו דחק כך בדברי הרמב״ם.

בביאור החילוק הסביר החזו״א שיש הבדל בין טיב מלאכת ׳זימור גפנים׳ למלאכת ׳גיזום אילנות׳ וע״פ יסוד זה נראה שיש לחוש בכל מיני אילנות שדומים בטיבן לגפן, וזה נפק״מ לגיזום ורדים, ואילן המכונה ׳קיוי׳ ובערבות יש להסתפק משום שהמנהג בכל שנה לגזום את כל העץ לחלוטין בחודש תמוז ע״מ שיצמיח בתשרי ערבות חדשות ורעננות בעלות ׳לבלוב׳ אך מצד שני יש לחלק כיון שהגיזום בהם אינו ע״מ לאצור את כח העץ בתוכו בחורף ע״מ שיפרוץ באביב אלא פשוט ליצור גידול חדש ונקי של ערבות.

קצירה

ברור שאיסור קצירה אינו כפשוטו, שהרי התורה הורתה להפקיר את יבולי השדה ולכן ביאר הרמב״ם (פ״ד ה״א) את מהות מלאכת קצירה בשני אופנים וז״ל: וזה שנאמר את ספיח קצירך לא תקצור שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, או שקצר לעבודת הארץ כמו שבארנו, אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל, עכ״ל.

הרי שאיסור ראשון הוא ׳לקצור כדרך הרגילה׳ ואיסור שני הוא ׳לקצור לעבודת הארץ׳ דהיינו שקוצר מפני שרוצה לפנות מקום בשדהו לזריעה חדשה.

בצירה

גם בזה ברור שאיסור בצירה אינו כפשוטו ולכן ביאר הרמב״ם (פ״ד הכ״ב) בשני אופנים וז״ל:

הפירות שיוציא האילן בשביעית לא יאספם כדרך שאוסף בכל שנה שנאמר ואת ענבי נזירך לא תבצור, ואם בצר לעבודת האילן או שבצר כדרך הבוצרים לוקה, עכ״ל.

חשוב להדגיש כי אף שמצינו במלאכת זמירה פלוגתא גדולה אם שייכא בשאר אילנות או דוקא בגפן - במלאכת בצירה מוסכם לכ״ע כי שייכא בשאר אילנות - ונפק״מ מצויה בקטיף אתרוגים שנהוג לפנות את כל הפירות שדרים באילן ע״מ שיתחיל במחזור פריחה מחודש - וזה ממש איסור דאורייתא של בצירה, ויש להזהר שלא להסיר מאילן ערלה את הפירות הגדלים עליו כדרך הנהוגה בכל שנה [שהרי פירות אלו אינם ראוים כלל למאכל מחמת איסור והם מוצצים את לשד האילן ולכן רגילים להסירם ע״מ שהאילן יתחזק] שהרי זוהי מלאכת 'בצירה' גמורה.

ועכ״ז, **דילול פרחי אילן** ע״מ שלא יטען פירות רבים מיכולתו וישבר, או אפילו לדלל פרחים ע״מ שהפירות הנותרים יהיו משובחים ואיכותיים יותר - הינה מלאכה מדרבנן כיון שרק 'קציר פירות' לעבודת הארץ נחשבת קצירה מדאורייתא ולא 'קציר פרחים' שנאסר רק מדרבנן.

שביעית ומלאכות הארץ – דאורייתא או דרבנן

במסכת מועד קטן (ב:) נאמר בזה״ל: אתמר, המנכש והמשקה מים לזרעים בשבת, משום מאי מתרינן ביה? רבה אמר: משום חורש, רב יוסף אמר: משום זורע. אמר רבה: כוותי דידי מסתברא, מה דרכו של חורש - לרפויי ארעא, האי נמי מרפויי ארעא. אמר רב יוסף: כוותי דידי מסתברא, מה דרכו של זורע - לצמוחי פירא, הכא נמי מצמח פירא.

תנן: משקין בית השלחין במועד ובשביעית. בשלמא מועד משום טירחא הוא, ובמקום פסידא שרו רבנן. אלא שביעית, בין למאן דאמר משום זורע, ובין למאן דאמר משום חורש - זריעה וחרישה בשביעית מי שרי?

אמר אביי: בשביעית בזמן הזה, ורבי היא. דתניא, רבי אומר: וזה דבר השמטה שמוט - בשתי שמיטות הכתוב מדבר, אחת שמיטת קרקע ואחת שמיטת כספים. בזמן שאתה משמט קרקע - אתה משמט כספים, ובזמן שאי אתה משמט קרקע - אי אתה משמט כספים.

רבא אמר: אפילו תימא רבנן, אבות אסר רחמנא, תולדות לא אסר רחמנא, דכתיב ובשנה השביעית שבת שבתון יהיה לארץ שדך לא תזרע וגו'. מכדי, זמירה בכלל זריעה, ובצירה בכלל קצירה, למאי הלכתא כתבינהו רחמנא? למימרא: דאהני תולדות - מיחייב, אאחרנייתא - לא מיחייב. - ולא? והתניא: שדך לא תזרע וכרמך לא תזמר, אין לי אלא זירוע וזימור, מנין לניכוש ולעידור ולכיסוח? תלמוד לומר: שדך לא כרמך לא. לא כל מלאכה שבשדך, ולא כל מלאכה שבכרמך. מנין שאין מקרסמין, ואין מזרדין, ואין מפסגין באילן - תלמוד לומר: שדך לא כרמך לא, לא כל מלאכה שבשדך ולא כל מלאכה שבכרמך. מנין שאין מזבלין, ואין מפרקין, ואין מאבקין, ואין מעשנין באילן - תלמוד לומר: שדך

לא כרמך לא, כל מלאכה שבשדך לא, וכל מלאכה שבכרמך לא. וכו'... מדרבנן, וקרא - אסמכתא בעלמא, ע"כ.

ולמדנו מסוגיא זו שני יסודות חשובים להלכות שמיטה:

א. נחלקו התנאים רבי ורבנן אם שמיטה בזה"ז דרבנן [כך סובר רבי] או דאורייתא [כך ס"ל לרבנן].

ב. נחלקו האמוראים אביי ורבא אם בזמן שהיתה השמיטה מדאורייתא - כל מלאכות הקרקע 'אבות ותולדות' נאסרו מן התורה [כך ס"ל לאביי] או שרק ארבע מלאכות נאסרו מן התורה ותו לא [כך ס"ל לרבא].

לאביי יש חומרא וקולא - חומרא שכל האבות והתולדות נאסרו, וקולא שבזה"ז אפילו מלאכות דאורייתא מותר משום פסידא.

לרבא יש קולא גדולה - שרק ארבע מלאכות נאסרו מדאורייתא, אפילו בזמן ביהמ"ק וכל שאר המלאכות הם מדרבנן, אך יש לחקור האם יחמיר רבא בעשיית מלאכות שיסודן מדאורייתא בזה"ז בגלל ששביעית מדרבנן, ויסוד החקירה תלוי בשאלה האם רבא 'מוסיף' על דברי אביי או חולק עליו, שהרי רבא אמר בזה"ל: 'אפילו תימא רבנן' ומשמע שלא פליג אדאביי אלא רק רצה להשמיע דאפשר לאוקמי מתניתין גם אליבא דרבנן.

למעשה נמצא כי לאביי כל המלאכות כיום מוגדרות כאיסור דרבנן, ולרבא יש מלאכות שיסודן מדאורייתא ולכן כעת ייחשבו 'חד דרבנן' אבל מלאכות שיסודן מדרבנן ייחשבו כיום 'תרי דרבנן'.

אבות ותולדות בשבת ושביעית

הגמרא במו"ק הגדירה את איסורי שביעית בשם 'אבות ותולדות' ולפיכך עלינו לעיין מעט בהגדרת המושג 'אב ותולדה'.

אב הכולל

יש אב שכולל בתוכו מלאכות רבות לדוגמא זריעת חיטים, שעורים, זרעי קטניות או ירקות הכל כלול באב המלאכה 'זורע' - כיון שאין באמת הבדל בין המלאכות וההחילוק הוא בטיב המין הנזרע.

שני אבות שנמנו במשנת 'אבות מלאכות'

ויש אב שענינו אחד אך עכ"ז נמנה בפני עצמו באבות מלאכות ודוגמא לדבר זורה בורר ומרקד, וכאן כעיקרון הענין שוה - לברור פסולת מאוכל אך עכ"ז כיון שיש במלאכות אלו שלש מעלות:

א. מלאכות 'חשובות' דהיינו שהיו בפועל במשכן.

ב. מלאכות הנעשות בשלבים שונים בתהליך עיבוד התבואה.

ג. מלאכות הנעשות בדרכים וכלים שונים.

ודין גרמא להו להחשב כאבות שונים ויותר מזה - להמנות באבות מלאכות כל אחד בפ"ע.

שני אבות שלא נמנו במשנת 'אבות מלאכות'

אך במידה ויהיו אבות שיש בהם רק שתי מעלות:

א. מלאכות הנעשות בשלבים שונים בתהליך עיבוד התבואה.

ב. מלאכות הנעשות בדרכים וכלים שונים.

אך את המעלה של המשכן אין בהם - ממילא הם ייחשבו כאבות נפרדים אך לא יימנו במשנת אבות מלאכות - ולכן מובן מדוע מנה הרמב"ם את הזורע והזומר כשני אבות ועכ"ז לא נמנתה מלאכת זומר באבות מלאכות - והתשובה פשוטה - מלאכת זומר לא היתה במשכן.

אב ותולדה

אך ענין החילוק בין אב לתולדה מצינו שביאר במגיד משנה (שבת פרק ז ה"ד) וז"ל: וכן הקוצר תבואה או קטנית וכו'. תנא הקוצר והבוצר והגודר והמוסק והאורה כלן מלאכה אחת הן. ודע שכוונת רבינו היא שכל מלאכה שהיא דומה לאב בדמיון גמור אלא שחלוקה ממנה באיכות הפעולה או באיכות הנפעל הרי זו אב כמותה אבל מלאכה הדומה לה במקצת זו היא הנקראת תולדה. והמשל בזה הקוצר והבוצר שהם בדמיון גמור אלא שחלוקין הנפעלים וכן הזורע והנוטע וכן החורש והחופר שהם חלוקי איכות הפעולה אבל הם בדמיון גמור. עליהם אמרו כולם מלאכת אחת הם. שאם באנו לחלק בהן נחלק במיני הזרעים גם כן ובמיני הכלים אשר יעשה בהם וכיוצא בזה. אבל בשאין שם אלא קצת דמיון כגון המחתך את הירק שאינו דומה לטחינה רק בהעשות מגוף אחד גופים רבים אף על פי שהטחינה משנה הגוף הראשון לגמרי ואין החתוך כן זו הוא תולדה והיקש זה ניתן לכלן. זהו דעת רבינו, עכ"ל.

למעשה הגמרא הגדירה את הזמירה כתולדת הזריעה, וכ"כ הרמב"ם בהלכות שביעית, ולכאורה יש לתמוה על הרמב"ם שנקט בהלכות שבת כי הזמירה היא אב לעצמה ונראה לבאר כי הרמב"ם הבין דכל אב הנמנה במשנת 'אבות מלאכות' ראוי לקרותו 'אב' ואילו 'אב אחר' שלא היה במשכן ולפיכך לא נמנה במשנת 'אבות מלאכות' אפשר לקרותו בשם 'תולדה' - אבל אינה תולדה ממש.

נפק"מ בין דרבנן לדאורייתא

למעשה, כיום כל המלאכות הם 'חד דרבנן' ואין לוקין עליהן אבל עכ"ז גם היום יש נפק"מ בין מלאכה דאורייתא לדרבנן - והנפק"מ הגדולה בין מלאכה שיסודה מדאורייתא למלאכה שיסודה מדרבנן תהיה לגבי 'היתר פסידא' [שנרחיב בו בשיעור בפני עצמו 'אוקומי ואברויי'] שהיקל החזו"א:

א. שבכל פעולה מדרבנן שבמניעתה ימות האילן - נתיר לעשותה בשביעית.

ב. והוסיף להקל גם בספק אם ימות האילן.

ג. וקולא שלישית היקל החזו"א שהגדיר את הפסד 'רוב פירות' של 'שנה זו' כאילו מיית האילן בשנה זו.

הנושאים ברמב"ם לפי סדר הפרקים

בשיעורים הבאים נלמד לפי סדר ההלכות בהרמב"ם:

פרק א' - עוסק כולו בגדרי 'מלאכות קרקע'.

פרק ב' - עוסק בדיני מלאכות שאינו עושה אותן לצורך הקרקע אך יש בהן תועלת לקרקע ומפני חשד או סיבות אחרות יש לעשותן בצורות מסוימות.

פרק ג' - עוסק בדיני 'תוספת שביעית' ואינו נוגע למעשה, אך עכ"ז יש כמה הלכות חשובות לגבי עבודת הארץ שנלמדות דוקא מהדינים שנתבארו בזמן 'תוספת שביעית' - ובר מן דין יש לנו את הלכה י"א לגבי 'גזירת מונין' ובה יתבארו כמה הלכות חשובות גם לדידן בדין נטיעת עצים סמוך לשביעית.

פרק ד' - עוסק בחמשה נושאים:

א. איסור ספיחין.

ב. קביעת שנת הגידולים.

ג. דיני קצירה ובצירה.

ד. דיני הפקר.

ה. קביעת גבולות הארץ.

פרק ה' - קדושת פירות שביעית.

פרק ו' - סחורה בפירות שביעית.

פרק ז' - ביעור פירות שביעית.

פרק ח' - עסק עם 'חשודי שביעית'.

פרק ט' - שמיטת כספים.

'הצלת אילנות' - פסידא, אוקומי ואברויי

גדרי אוקומי ואברויי
חקירה, אוקומי - מלאכה או לא
פתיונות להדברת מזיקים
היתר 'פסידא'
איזו כמות השקיה הותרה
נזק לעץ או אפילו נזק לפירות
ספק אבוד
השקיה או כל מלאכות דרבנן
ששת ההבדלים בין 'אוקומי' לבין 'פסידא'
ששת החילוקים בקיצור
טיפול בארבעת המינים בשמיטה
פסול, כשר או מהודר
השקאה ע"י שעון
העולה מן האמור:

• • •

אסור לעשות בשביעית 'מלאכות הארץ'
אך מצינו כמה וכמה מלאכות שהותרו לעשותן כגון מאי דתנא הרמב"ם סקירת אילן בסיקרא וטעינה באבנים, עידור תחת הגפנים וקשקוש בזיתים, וגדולה מכולם - מלאכת השקיה.

ויש לברר מהן גדרי ההיתר לעשית מלאכה בשביעית.

במסכת מועד קטן (ג.) נאמר בזה"ל:
וקשקוש בשביעית מי שרי? והא כתיב והשביעית תשמטנה ונטשתה. תשמטנה - מלקשקש, ונטשתה - מלסקל! - אמר רב עוקבא בר חמא: תרי קשקושי הוו; חד - אברויי אילני, וחד - סתומי פילי. אברויי אילן - אסור, סתומי פילי - שרי, עכ"ל.

ולמדנו מהגמרא כי אף שיעשו שני בני אדם את אותה הפעולה אבל בכונה שונה, לאחד שכוונתו לאוקמי אילנא - נתיר, ולמי שכוונתו לאברויי אילנא - נאסור.

ולסיכום, איכא תרי קשקושי: לאברויי אילנא שרי - לסתומי פילי אסור.

ובמסכת עבודה זרה (נ:) מצאנו עוד כמה דוגמאות, וז"ל:

אמר רב יוסף בר אבא: איקלע רבה בר ירמיה לאתרין, ואתא ואייתי מתניתא בידיה:

מתליעין ומזהמין בשביעית - ואין מתליעין ומזהמין במועד,

כאן וכאן אין מגזמין,

ומכין שמן לגזום בין במועד בין בשביעית,

ולית נגר ולא בר נגר דיפרקינה.

אמר רבינא: אנא לא נגר אנא ולא בר נגר אנא ומפרקינא לה, מאי קא קשיא ליה?

❖ אילימא מועד אשביעית קא קשיא ליה, מאי שנא שביעית דשרי, ומ"ש מועד דאסור? מי דמי? שביעית - מלאכה אסר רחמנא, טירחא שרי, מועד - אפי' טירחא נמי אסור!

❖ ואלא זיהום אגיזום קא קשיא ליה, מ"ש זיהום דשרי, ומ"ש גיזום דאסור? מי דמי? **זיהום - אוקומי אילנא ושרי, גיזום - אברויי אילנא ואסור!**

❖ ואלא **זיהום אזיהום** קא קשיא ליה, דקתני: מתליעין ומזהמין בשביעית, ורמינהי: מזהמין את הנטיעות, וכורכין אותן, וקוטמין אותן, ועושין להם בתים, ומשקין אותן עד ר"ה; עד ר"ה אין, בשביעית לא! ודלמא כדרב עוקבא בר חמא, דאמר רב עוקבא בר חמא: תרי קשקושי הוו, חד לאברויי אילנא ואסור, וחד לסתומי פילי ושרי, ה"נ תרי זיהמומי הוי, חד לאוקומי אילני ושרי, וחד לאברויי אילני ואסור!

❖ ואלא סיכה אסיכה קא קשיא ליה, דקתני: סכין שמן לגזום בין במועד ובין בשביעית, ורמינהי: סכין את הפגין, ומנקבין, ומפטמין אותן עד ר"ה; עד ר"ה אין, בשביעית לא! מי דמי? הכא אוקומי אילנא ושרי, התם פטומי פירא ואסור!, ע"כ.

בסוגיא זו חזר ולימד רבינא כי יש מלאכות שמטרתן להעמיד את האילן על מתכונתו והן מותרות לעומת מלאכות שענינם להשביח את האילן ופירותיו.

ולסיכום ארבעת הדוגמאות שהובאו בש"ס הבבלי:

❖ תרי קשקושי: לסתומי פילי שרי - לאברויי אילנא אסיר.

❖ תרי זיהמומי: לאוקמי אילנא שרי - לאברויי אילנא אסור.

❖ תרי סיכי איכא: לאוקמי אילנא שרי – לפטומי פירי אסור.

❖ זיהום לאוקומי ושרי – לעומת גיזום שהוא לאברויי ואסיר.

ומצינו עוד דוגמאות למלאכות אוקומי ואברויי:

בירושלמי מסכת שביעית (פרק ד הלכה ד) נאמר בזה"ל: אין תולין תוכין בתאנה כיצד הוא עושה מייתי יחור מתאנה שטר ותולה בה ואמר לה הדא עבדת ואת לית את עבדת ולא כן תנא אילן שהוא מנבל פירותיו סוקרין אותו בסקרא ומטעינן אותו אבנים ומבהתין ליה דיעבוד אמר תמן דלא יתן פירותיו והכא דיעבוד לכתחילה, ע"כ.

כאן מתאר הירושלמי סגולה לאילן שאינו עושה פירות וזאת ע"י הבאת ייחור מאילן העושה פירות וכתיבת ע"ג שטר את המשפט הבא: התאנה הזו עושה פירות ואתה אינך עושה פירות? ! ומצמיד את השטר לייחור ותולה באילן העקר [כך ביאר החזו"א בסי' יט סק"כ ע"פ גירסת הגר"א] הרי שלמדנו כי יש איסור לעשות פעולות סגוליות הגורמות לגידול פירות ומנגד הותרו פעולות סגוליות הגורמות שהאילן לא ישיר פירותיו, ועתה נאמר כי תרי סגולי איכא: חד להעמיד הפירות על האילן ושרי וחד לצמוחי פירי ואסיר.

וכן בירושלמי פ"ב ה"ג הובאה מחלוקת בין רבי האוסר לזהם נטיעות בשביעית לרבנן דשרו אבל לכ"ע אסור לבנות בתים סביב הנטיעות ויש לתמוה על החילוק בשיטת רבנן בין זיהום המותר לבנין בית האסור וכך נאמר בירושלמי: רבי יוסה אמר ר' אבונה בעי מה בין המזהם לעושה לה בית המזהם אינו אלא כמושיב שומר בית עושה לה צל והיא גדילה מחמתן, ע"כ.

ונוסיף ונאמר כי תרי מגיני איכא – חד לשמירה בעלמא וחד לצל וגידול.

ועוד שם בירושלמי: תמן תנינן המבקע בזית לא יחפה בעפר אבל מכסה הוא באבנים וקש רבי יונה אמר רבי אבונה בעי מה בין קשין מה בין עפר קשין אינן אלא כמושיב שומר עפר עושה לה טינא והיא גדילה מחמתה, ע"כ.

ובמשנה שביעית פרק ד מ"ו שנינו בזה"ל: אילן שנפשח קושרין אותו בשביעית לא שיעלה אלא שלא יוסיף, ע"כ. והביאור בזה נראה פשוט כי הגבהת האילן היא פעולת 'אברויי' אבל תמיכת האילן וסמיכתו היא רק למנוע ממנו דרדור נוסף במצבו ולכן נחשב 'אוקומי'.

ולסיכום ארבעת הדוגמאות שהובאו עתה:

❖ שתי סגולות – תוכין וסיקרא: שלא יפלו הפירות [אוקומי] שרי – שיתן פרי אסור.

❖ שתי הגנות ממפגעים – זיהום ועשיית בית: מושיב שומר מותר – גדילה מחמתו אסור.

❖ שני חומרים לכיסוי פצע בקיעה: מושיב שומר מותר - גדילה מחמתו אסור.

❖ שתי תמיכות - שלא יוסיף מותר, ע״מ שיעלה אסור.

ולכאורה נראה מכל הני דוגמאות כי בכל מצב שאעשה פעולה שמטרתה לבלום התדרדרות במצב העץ זהו ׳לאוקומי׳ ואילו פעולות שמטרתן להשביח את האילן או פירותיו יהיו אסורות כדין ׳אברויי׳.

קושי עצום בדברי הרמב״ם

אלא שהמעיין ברמב״ם פרק א׳ הלכה ה׳ ימצא שכתב בזה״ל: ולא יחתוך היבולת מן האילנות, ולא יפרק העלין והבדים היבשים, ולא יאבק את צמרתו באבק, ולא יעשן תחתיו כדי שימות התולעת, ולא יסוך את הנטיעות בדבר שיש לו זוהמא כדי שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך, ולא יסוך את הפגין, ולא ינקוב אותן, ולא יכרוך את הנטיעות, ולא יקטום אותם, ולא יפסג את האילנות וכן שאר כל עבודת האילן, ואם עשה אחת מאלו בשביעית מכין אותו מכת מרדות, עכ״ל. ובשלמא חיתוך יבולות, פירוק עלין ובדין, איבוק צמרת, סיכת פגין ונקיבתן, כריכת נטיעות וקטימתן, ופיסוג אילנות - אפ״ל דהוו אברויי ולכן אסרום חכמים, אך יש להבין מה פשר האיסור במה שכתב הרמב״ם וז״ל: ולא יעשן תחתיו כדי שימות התולעת, ולא יסוך את הנטיעות בדבר שיש לו זוהמא כדי שלא יאכל אותו העוף כשהוא רך, ע״כ. והרי נראה פשוט ששתי פעולות אלו מגמתן לאוקמי אילנא שלא יינזק ע״י התולעת ולא ייאכל ע״י העופות ומדוע אסרם הרמב״ם[א].

גדרי אוקומי ואברויי

ומכח האי קושיא מצינו בדברי רבותינו האחרונים כמה חילוקים בגדרי אוקומי ואברויי:

א. בפאת השולחן (כ, יא) יצא לחלק בין מלאכות שבגוף האילן שאסורות אף לאוקומי למלאכות שאינן בגופו - ועליו יש להקשות משני מקרים שהותר אוקומי בגוף האילן - לסוך את הגיזום, וליתן ע״ג בקיעת הזית קשין ואבנים.

ב. בתפארת ישראל פ״ב מ״ד - חילק כי אוקמי אילנא הוא רק בנזק חיצוני שלא בא כדרך הטבע, אך בצינים פחים שבאים כדרך הטבע והאילן היה צריך להינזק וזה מקיימו הוי אברויי, וכיוצא בזה כתב הרידב״ז[ב].

א. ובאמת מצינו שביארו תוספות הרא״ש והמאירי במו״ק ג. מעשנין - לפטם את האילן, ואה״נ להמית תולעים היינו אוקומי.

ב. רבי יעקב דוד וילובסקי, הרידב״ז, נולד בשנת ה״א תר״ה ונפטר בצפת בשנת ה״א תרע״ד התחנך ולמד את תורתו בליטא, שם הקים ישיבה מפורסמת בסלוצק. נחשב לאחד מגדולי חכמי הדור. עלה ארצה והתיישב בצפת, שם ייסד את ישיבת הרידב״ז, בה עסקו בלימוד ובבירור ההלכות של המצוות התלויות בארץ. חיבורו הגדול והמפורסם של הרידב״ז הוא פירושו לירושלמי, ובו שני חלקים - הפירוש

ג. והחזו״א (סי׳ יז סקי״ט) ביאר כי יש מלאכות שנראות כמלאכה גמורה ובהם לא התירו שלא יבואו להתיר אברויי.

ד. והגרח״ק בביה״ל (פרק א) ביאר כי באמת כל פעולה שמטרתה להגן על העץ ממפגעים ואינה תורמת ומוסיפה לגידולו תחשב ׳אוקומי׳ ואת האיסור ברמב״ם לגבי זיהום יש לבאר כי הזיהום והעישון פועלים גם להרחיק מזיקים אך גם מסייע בגידול האילן ולכן אסרוהו, ועורר בזה ראש הכוללים הרה״ג ר׳ אברהם צוייג שליט״א שיש מיני חומרי הדברה המשמשים לקטילת מזיקים ויחד עמהם מעורבים חומרי דישון המשביחים את האילן וא״כ יש בכאן ׳פעולה כפולה׳ ׳אוקומי ואברויי׳ ועל פי הביאור הזה יש לאסור את השימוש בחומרים אלו בשביעית.

חקירה, אוקומי - מלאכה או לא

ויש לחקור בהיתר מלאכות ׳אוקומי׳ האם ההיתר מבוסס על כך שמאחר ורק ארבע מלאכות נאסרו מאורייתא וכל שאר אבות ותולדות אסורים רק מגזירת חכמים - ממילא יש מקום לומר שלא העמידו חכמים דבריהם במקום פסידא, וממש כדברי הרמב״ם (פ״א ה״י) לגבי היתר השקיה וז״ל: ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו, עכ״ל.

אך המעיין ברש״י מסכת עבודה זרה (נ:) ימצא שכתב בזה״ל: אבל סכין שמן לגיזום - כדי שלא ימות האילן אם נגזם קודם לכן **מלאכה שהיא עבודת קרקע אסר רחמנא והני לאו מלאכת קרקע נינהו** דאוקומי אילנא בעלמא הוא שלא ימות ואין משביחו לאילן אלא מעמידו בכמות שהוא.

וכיוצא בזה מצינו בדברי הריטב״א מועד קטן (ג.) וז״ל: סתומי פילי שרי. פי׳ שאינו אלא לאוקומי בעלמא שלא יכנס השמש בין הבקעים **ולא חשיבא עבודה**, אבל יש קשקוש לחזק האילן ולהשביחו וחשיבא עבודה ואסיר, עכ״ל.

הראת לדעת כי הראשונים הגדירו את עבודות ׳אוקומי׳ שאינם נחשבות למלאכה כלל, וזאת בשונה מההבנה הראשונה שאוקומי היא מלאכה, אלא שמאחר שכל איסורה רק מדרבנן לא העמידו חכמים דבריהם במקום פסידא.

ולמעשה אם נגדיר את ׳אוקומי׳ שאינה מלאכה - עקרונית אין חילוק

׳רידב״ז׳ (ראשי תיבות של ׳רינת יעקב דוד בן זאב׳ ע״ש הכתוב ״רנו ליעקב שמחה״ ירמיה לא) - פירוש צמוד לכתוב, והערות בשם ׳תוספות הרי״ד׳, הרידב״ז היה מהמתנגדים להיתר המכירה וחלק בזה על הראי״ה קוק, למרות המחלוקת, שררה בינהם ידידות עמוקה.

בין דאורייתא לדרבנן והכל שרי שהרי אינה מלאכה כלל, אלא שבפועל היאך נמצא מלאכת אוקומי בדאורייתא שהרי זריעה אינה אוקומי וכך גם זמירה, קצירה ובצירה, ואפילו בחרישה שהיא מדאורייתא נראה שאין בה אוקומי וקישקוש ועידור אינם מוגדרים כחרישה.

ואחר שהרמב"ם נקט איסור בזיהום ועישון מפני מפגעים, ולפי דברי רבותינו האחרונים שדנו בענין וחילקו כל אחד ע"פ דרכו, וביותר לפ"ד החזו"א נראה שנפל פיתא בבירא ואין לנו אפשרות להקל מטעם אוקומי אא"כ תהיה המלאכה זהה לחלוטין להיתרי הגמרא - שהרי ברור שמותר גם היום לקשקש בגפנים ולעדור בזיתים לסתומי פילי.

פתיונות להדברת מזיקים

ועכ"ז נראה כי לא נאסור להציב 'פתיונות' שבהם מיני חומרים שריחם חביב על המזיקים[ג] כגון מלכודות ללכידת 'זבוב הפירות' או ג'ל להדברת נמלים - כיון שכל הנ"ל אינם פועלים בצורה ישירה על האילן אלא כל ענינם לפתות את המזיקים לטעום מהם ואז המזיקים נלכדים או מתים, וממילא אין בכאן 'פעולה ישירה' להגנה על האילן אלא רק 'פעולה עקיפה'.

היתר 'פסידא'

אך ההיתר בעשיית מלאכות שביעית יכול להמצא בגדר 'הפסד' ויסודו בדברי הרמב"ם (פרק א הלכה ח - י) וז"ל: משקין בית השלחין בשביעית והיא שדה הזריעה שצמאה ביותר, וכן שדה האילנות אם היו מרוחקין זה מזה יתר מעשר לבית סאה מושכין את המים מאילן לאילן, אבל לא ישקו את כל השדה, ואם היו מקורבין זה לזה עשר לבית סאה משקין כל השדה בשבילן, וכן עפר הלבן מרביצין אותו במים בשביעית בשביל האילנות שלא יפסדו.

ועושין עוגיות לגפנים, ועושין את אמת המים כתחלה וממלאין את הנקעים מים.

ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו, עכ"ל.

איזו כמות השקיה הותרה

ובגדר מלאכת השקיה נראה כי יש להתיר אך ורק השקיה שענינה להציל את האילן ולא להשביחו, ולכן גם אחר שחידשו חז"ל את היתר ההשקיה נראה כי יש להשקות את האילן רק כדי צורכו ולא יותר ושתי ראיות יש לי להביא:

ג. בלע"ז 'פרומונים'

א. רמב"ם (פ"א ה"ח) וז"ל: משקין בית השלחין בשביעית והיא שדה הזריעה שצמאה ביותר, וכן שדה האילנות אם היו מרוחקין זה מזה יתר מעשר לבית סאה מושכין את המים מאילן לאילן, אבל לא ישקו את כל השדה, ואם היו מקורבין זה לזה עשר לבית סאה משקין כל השדה בשבילן, ע"כ. הרי לפנינו כי אין היתר 'להשקות את כל שדה האילן' אא"כ יש בכאן עשרה אילנות לבי"ס.

ב. וכן ברמב"ם (פ"ג ה"ט) וז"ל: וכל הדברים האלו בזמן המקדש כמו שאמרנו, אבל בזמן הזה מותרין בעבודת הארץ עד ר"ה, אף בזמן המקדש מותר לסקל ולזבל השדות ולעדור המקשאות והמדלעות ובית השלחין עד ר"ה, ומזבלין ומפרקין ומאבקין ומעשנין ומקרסמין ומזרדין ומפסלין ומזהמין את הנטיעות וכורכין וקוטמין אותן, ועושין להם בתים ומשקין **אותם**, וסכין את הפגין, ומנקבין אותן, כל עבודות אלו מותרות בערב שביעית עד ר"ה של שביעית ואפילו בזמן המקדש, ע"כ. הרי שהתיר הרמב"ם את השקיית הנטיעות עד ראש השנה בלבד ולכאורה יש לתמוה דבשלמא בשאר המלאכות מובן מדוע הגבילו את זמנם - כיון שהם מלאכות האסורות אבל מאי איסורא איכא בהשקיה - אלא על כרחך לבאר כי יש השקיה המותרת ויש השקיה האסורה וכאן בנטיעות התירו להשקותן השקיה מרובה שכל ענינה לרכך את הקרקע שיוכלו הנטיעות להשתרש בעומק - אבל ההשקיה שהותרה בשביעית היא רק להחזיק את האילן שלא יתיבש וימות.

נזק לעץ או אפילו נזק לפירות

אבל חידש החזו"א (סי' טז סק"ד) שהנזק המדובר הוא אפילו אם לא יתן העץ פירותיו בשנה הזו עכ"ז חשיב 'פסידא' שיש בו כח להתיר השקיה וז"ל החזו"א: משמע דמשקין בשביל שיהיו הפירות לאכילה והא דאמר כדי שיצאו במ"ש ופרש"י אבל לא כדי שיצאו בשביעית, אפשר דר"ל דמשום שיצאו במ"ש לא יהיו אסורין משום ספיחין, ולפ"ז לאו דוקא שיצאו אלא ר"ל שילקטו במ"ש בזמן ההיתר [עי' לעיל סי' ט' ס"ק י"ג] ולפ"ז אילנות משקים משום פירותיהן ואע"ג שהן הפקר מ"מ הרי נאכלין ונהנין מהן עד זמן ביעור, ע"כ.

וכן כתב החזו"א בסי' כא סקי"ד וז"ל: ונראה דהא דכ' רבנו ותעשה הארץ מליחה וימות כל עץ אין הכונה דתיבש העץ ולא תעשה פרי לעולם אלא ימות בשנה זו ולא יבשיל פירותיו ומצינו (איוב י"ד) ימות בארץ גזעו מריח מים יפריח וגו' ומש"כ תעשה הארץ מליחה הוא טעם למה שסיים וימות כל עץ אבל אין כאן הפסד הארץ לשנה הבאה, עכ"ל.

ולכאורה יש לתמוה מדוע יש היתר לפעול פעולות הגורמות לעץ להוציא פירותיו והא כבר הבאנו את דברי הירושלמי שאסר לתלות תוכין בתאנה ע"מ שתתן פירות ושם היה רק 'מעשה סגולי' ועכ"ז אסור ומדוע כאן התיר החזו"א לפעול פעולות הגורמות לאילן להוציא פירותיו - נראה לחלק בין אילן עקר שמעולם לא נתן פירות ועתה גורם לו

להוציא פירותיו בפעם הראשונה אבל בענין פסידא מיירי באילן שרגיל לטעון פירות והחשש הוא שאם לא נפעל לטפל בעץ - לא יתן האילן רוב פירותיו כלימודו ולכן זה ייחשב 'הפסד' אבל התם זהו רק 'אעבורי רווחא'.

ספק אבוד

ולכאורה היה מקום לעיין מה יהיה הדין במקרה שהוא ספק אם יתקלקל העץ או פירותיו, ובהלכות חוה"מ הורו המג"א והעולת שבת דספק דבר האבד מותר, ובביה"ל תלה את הנידון אי חוה"מ דאורייתא או דרבנן, אך כתב שם דבדבר המצוי לבא - שרי לכ"ע, ומצאתי בחזו"א (סי' טז סקי"ד) שפשוט לו להקל בזה בשנת השביעית וז"ל: וספק שיאבד הוי כדבר האבוד ודאי כיון דשקדו לחוס על ממונן של ישראל, והרי מצות השבת אבדה על זה שעומד במקום התורף ואין קיומו מובטח, עכ"ל.

השקיה או כל מלאכות דרבנן

ויש לעיין האם התיר הרמב"ם רק מלאכת 'השקיה' משום פסידא, או שמא הותרו כל המלאכות שדומות באופין למלאכת משקה מים, כגון 'מנכש עשבים' שרבה ורבי זירא תרוייהו ס"ל שהוא דומה בדיוק למשקה מים ורק נחלקו בהגדרתם אי איסורם משום חורש או משום זורע.

שיטת הריטב"א

ומצאתי בריטב"א מועד קטן (ג.) שהביא מחלוקת בזה וז"ל: וא"ת והלא מנכש ומשקה כי הדדי נינהו והכא אסר לנכש אפילו מדרבנן והיכי שרינן במתני' השקאה, יש מתרצים דברייתא בבית הבעל מיירי, ולא נהירא, והנכון דניכוש טירחא רבה וכהשקאה דקילון דמיא, עכ"ל.

וביאור דברי הריטב"א כי חקר מדוע אסור בשביעית לנכש ולהשקות מותר, והרי אין הבדל בין שתי המלאכות ותירץ שני תירוצים:

א. שבאמת במקום שמותרת השקיה מותר גם הניכוש, אך האיסור שנאמר בניכוש הוא בית הבעל שבו אין היתר גם להשקות - **והגורם המתיר הוא 'פסידא'.**

ב. השקיה הותרה כיון שאין בה טורח רב [שהרי רק פותח את סכרי הבריכה והמים זורמים לבדם] אבל כל מלאכה שיש בה טורח כגון ניכוש - תהיה אסורה בשביעית, ואה"נ גם השקיה של 'קילון' דהיינו ע"י שאיבה ממים מכונסים בכלי - תהיה אסורה בשביעית - **והמחייב הוא 'טירחא'.**

שיטת המאירי

אך מצאתי במאירי מו"ק (ב.) וז"ל: אף על פי שעבודת קרקע אסורה בשביעית **דוקא בעבודה חשובה** כגון זריעה וחרישה וזמירה וזיבול וקירסום ר"ל חתיכת הענפים היבשים מן האילן וזירוד והוא כריתת הענפים כשהן מרובין ביותר אף על פי שאינן יבשות ופסוג והוא שאם ענפיו משפילות ונוטות לכאן ולכאן קושרין אותם להעלות גדולן דרך מעלה כמו שיתבאר ענינם למטה **והדומים לאלו**

שהן חשובות עד שגומרות את דרכן בפעם אחת אבל עבודה שאינה חשובה כגון השקאה שצריכה לעשות תמיד אינה נאסרת ומשקין ספיחין היוצאין מאליהן שבמקום פסידא לא גזרו ואפי׳ בזמן שהיתה שביעית נוהגת בו מן התורה ודברים אלו לא הותרו אלא בבית השלחין אבל בבית הבעל והוא מקום שמי גשמים מספיקים לו ואינו צריך למים אחרים ונקרא בית הבעל על שם שהוא דומה ליישוב בעל ואשתו שאין אחד מהם צריך אלא לבן זוגו אף על פי שאלו היו משקין אותו היה ריוח בהשקאתו אין משקין אותו לא במועד ולא בשביעית וכן הלכה ויש מי שסובר שבשביעית אף בבית הבעל הותר ואינו כלום שאף בשביעית לא הותר אלא במקום פסידא, עכ״ל.

וביאור דברי המאירי כי יסוד ההיתר להשקיה בשביעית הוא:

א. מקום פסידא.

ב. השקיה היא ׳מלאכה שאינה חשובה׳ וההגדרה בזו היא שיש מלאכות הנעשות בצורה ׳חד - פעמית׳ ולכן יש בהן חשיבות שהרי פונים לעשותן מחמת שאינן תדירות אך השקיה היא מלאכה תדירה שכל ימי חיי הצמח יש להשקותו בזמנים ידועים.

והמאירי והריטב״א יחלקו בהשקית מי קילון שיש בה טורח - המאירי יתיר דהא אין כאן חשיבות אך הריטב״א יאסור, אך בניכוש יודו שניהם לאיסור כל חד מטעמיה - המאירי יאסור משום דהוי ׳מלאכה חשובה׳ ואילו הריטב״א יאסור מטעמא דטורח.

ולסיכום:

מצינו שלשה טעמים ברבותינו הראשונים להיתר השקיה:

- הריטב״א ביאר כי ההיתר משום שאין כאן טורח.
- המאירי ביאר כי ההיתר משום שאין בה חשיבות.
- ואילו הרמב״ם ביאר כי ההיתר משום פסידת הקרקע שלא ימותו האילנות.

הכרעת החזו״א

למעשה נקט החזו״א (סי׳ כא ס״ק י״ז - י״ח) שלא רק השקיה מותרת אלא אפילו כל מלאכות דרבנן הותרו, וכדברי התירוץ הראשון בריטב״א, וכן הוכיח דס״ל להגר״א שביאר את היתירו של רבי שמעון ליטול את העלה מן האשכול ׳שאם לא יטול יהיה הפסד גדול׳, ועל פי כל הנ״ל ובתוספת צירוף לקולא ששביעית בזה״ז דרבנן וא״כ כל מלאכות דרבנן הוו ׳תרי דרבנן׳ ממילא יש להקל במחלוקת הראשונים.

וז״ל החזו״א: ולכן במקום הפסד שימות כל עץ [או שיפסדו כל הפירות] יש לסמוך להקל בכל אלו, אך צריך לשקול כל עבודה ועבודה אם יש בזה חשש שימות העץ וכל שאינו אלא הרוחה אסור ואם אפשר להסתפק בפעם אחת אסור לעשות שתי פעמים, וכן חייבין לזבל ולנכש קדם ר״ה תשי״ב שלא

יצטרכו לזבל ולנכש בשביעית ואף אם לא יספיק לכל השנה כל מאי דאפשר למעוטי חייב למעט וכן מה שאפשר לאחר עד אחר ר״ה תשי״ג חייב לאחר ואסור בשביעית, עכ״ל.

ששת ההבדלים בין 'אוקומי' לבין 'פסידא'

ונמצא כי יש הבדל מהותי בין יסוד היתר 'אוקומי אילנא' לבין יסוד היתר 'פסידא' והוא כי 'אוקומי' אינו מלאכת קרקע כלל ואילו 'היתר פסידא' הוא למרות שהמלאכה היא מלאכת קרקע מובהקת שאינו בא לאוקומי אלא התוצאה שבו היא כל כולה לאברויי, אלא שללא האי אברויי - אין קיום לאילן - ומצינו ששה הבדלים הלכתיים בין שני ההיתרים:

א. **מלאכה דאורייתא** - באוקומי נראה שיש להתיר דהא אינה מלאכה אך בפסידא שרינן רק מלאכות דרבנן.

ב. **מלאכה שסובלת דיחוי עד אחרי שביעית** - כגון העומד בערב ר״ה של שמינית ויכול לדחות את העבודה עד לאחר ר״ה - באוקומי אין סיבה לדחותה לאחר שביעית (כ״כ החזו״א במכתב ח' שנדפס בסוף ד״א שביעית) אך בפסידא יש לדחותה.

ג. **מלאכה המצילה מנזק אך גם משביחה** - באוקומי נראה שאסורה, אך בפסידא שרי שהרי אין לך משביחה יותר מהשקיה.

ד. **פסידא שאינה מצויה** - באוקומי יש להתיר אך בפסידא נראה שאין להתיר כיון שכל מאי דשרו רבנן זהו במלאכות כעין השקיה שפסידתה מצויה וידועה וכ״כ החזו״א סי' י״ח סק״ד וז״ל: ועוד דאין היתר במקום פסידא בשביעית כמו במועד, דבמועד לא נאסר במקום פסידא, אבל שביעית איסורה אף במקום פסידא אלא במקום שאי אפשר לעמוד התירו ואין לנו אלא דברים הכוללים את הרבים אבל מאורע של יחיד לא התירו במקום פסידא, וכמש״כ הר״מ פ״א ה״י ומפני מה התירו כל אלה כו' ומשמע דמשום הפסד פרטי לא התירו ואינו כחול המועד דאם היה מותר במקום הפסד לא שייך לשאול מפני מה התירו ולהשיב שיתקלקל הכל, עי' לק' סי' כ' סק״ה, עכ״ל.

ה. **מלאכות תדירות וקבועות** - באוקומי אסור לעשותן ואילו בפסידא שרי - כ״כ בדרך אמונה (ביאור ההלכה פ״א ה״ה) בשם ספר זיו הים פ״ב ה״ב סק״ה שהביא בשם מרן שלא התיר אוקמי אילנא אלא בעבודה שבאה ע״י מקרה אבל בעבודה מעבודות התמידיות באילן בכל שנה לא התירו אפי' אוקמי כגון מעשנין, ע״כ.

ו. **נזק קטן** - באוקומי יש להתיר למנוע אפילו נזק קטן אך בפסידא אין מתחשבים בנזק קטן שהרי השקיה ענינה להציל את עצמות האילנות, אך מצאתי בשו״ת מבי״ט[ד] (חלק ב סימן סד) וז״ל: ולענין השקאת ירקות ועשבים כמו חבצלת השרון ודומיהם הא תנן ריש מ״ק

ד. רבי משה בן יוסף טראני נולד בשאלוניקי בשנת ה״א ר״ס למשפחה המיוחסת להרי״ד - רבי ישעיה

משקין את בית השלחין במועד ובשביעית וכיון דתני להו בהדי הדדי משמע דכל מה שמותר להשקות במועד מותר להשקות בשביעית וכל הני מותר להשקות בח״ה דאיכא בהו פסידא וכן בשביעית ולא שני לן בין פסידא רבה לפסידא זוטא דכל מה שיפסד אם לא ישקנו הוי פסידא דהא לא חלקו בין פסידת ירקות דהוי דבר מועט לפסידת אילנות דהוי הפסד מרובה דכיון דיפסד הכל אם לא ישקנו לא מפלגינן ביניהו והתר זה לכ״ע אפילו למאן דסבר דשביעית בזמן הזה דאורייתא, עכ״ל. ומדבריו מוכח כי אין תנאי של הפסד בשיעור מרובה אך נראה לענ״ד כי יש לחלק בין הפסד קטן שתותיר את האילן חי כגון טיפול נקודתי בענף בעייתי שהצלתו תציל רק מנזק קטן והוא מותר רק מתוך יסוד לאוקומי, אך היתר ׳פסידא׳ מבוסס על הצלת עצמות הצמח ולא משנה כמה ערכו של הצמח.

ששת החילוקים בקיצור

ובקצרה, ששת החילוקים בין היתיר ׳אוקומי׳ או היתר ׳פסידא׳:

א. **מלאכה דאורייתא** - באוקומי נראה שיש להתיר דהא ׳אינה מלאכה׳ אך בפסידא שרינן רק מלאכות דרבנן.

ב. **מלאכה שסובלת דיחוי עד אחרי שביעית** - באוקומי אין סיבה לדחותה לאחר שביעית אך בפסידא יש לדחותה.

ג. **מלאכה המצילה מנזק אך גם משביחה** - באוקומי נראה שאסורה, אך בפסידא שרי שהרי אין לך משביחה יותר מהשקיה.

ד. **פסידא שאינה מצויה** - באוקומי יש להתיר אך בפסידא נראה שאין להתיר כיון שכל מאי דשרו רבנן זהו במלאכות כעין השקיה שפסידתה מצויה וידועה.

ה. **מלאכות תדירות וקבועות** - באוקומי אסור לעשותן ואילו בפסידא שרי.

ו. **נזק קטן** - באוקומי יש להתיר למנוע אפילו נזק קטן אך בפסידא אין מתחשבים בנזק קטן שהרי השקיה ענינה להציל את האילנות עצמם.

טיפול בארבעת המינים בשמיטה

וכל זאת הוא נפק״מ מאד גדולה לבצע פעולות טיפול בעצי ארבעת המינים:

די טיראני, ולמד תורתו בתורכיה. המבי״ט עלה לצפת בגיל ח״י שנים ולמד אצל המהר״י בי רב ואף הוסמך על ידו. ר׳ משה היה לחבר בית הדין אשר בראשותו עמד ר׳ יוסף קארו, ורבו חילוקי הדעות ביניהם בענייני הלכה [בבית הדין ישב המבי״ט חמישים וארבע שנים כמנין ד״ן ידין עמו] לאחר פטירת מרן, התמנה המבי״ט לרב הקהילה בצפת, בנו, ר׳ יוסף (המהרי״ט), ישב בקושטא ומשם השיב, כאביו, לשאלות הרבות בהלכה שהופנו אליו. מהידועים בספריו הם: ספרו על הרמב״ם, קרית ספר, העוסק במיון הדינים לפי סוג חיובם, מדאורייתא או מדרבנן, וספר תשובותיו, שו״ת מבי״ט כמו כן חיבר ספר על עיקרי האמונה בשם בית אלקים. הוא נפטר בשנת ה״א ש״מ בגיל שמונים, לדיעה אחת עלה המבי״ט בשנתו האחרונה לירושלים ובה מצא מנוחתו כבוד.

❖ **אתרוג** - ריסוס להשמדת 'עש הפריחה'
הפוגע בסיכויי הפרח להתפתח לפרי, דילול פרחי אתרוג, הסרת קוצים מהענפים ע"מ שלא יידקרו האתרוגים, סילוק עלים סמוכים לאתרוגים, קשירת ענפים להרחיק בין האתרוגים, ובכלל זה קשירת מוטות על ענפי האתרוג ע"מ להפריד בין האתרוגים, עטיפת אתרוגים בספוג 'שרוול' או נתינת 'צמר גפן' בין שני אתרוגים צמודים ע"מ שלא יחככו אחד את חבירו, ריסוס לחיזוק 'הפיטם' בעודו על העץ, פרישת סככות ע"מ שהשמש לא תצרוב את האתרוגים.

❖ **הדסים** - גיזום יסודי ושריפה שהרי דרך גידול הדס המשולש הוא ע"י גיזום עד כמה ס"מ מעל הקרקע, ואח"כ עוברים עם 'ברנר' בעל שלהבת גז או לחילופין מציתים את החלקה עד שגדמי ההדסים יחרכו, ואז יש להשקות השקיה מרובה ולנכש עשביה.

❖ **ערבה** - גיזום יסודי [בחודש תמוז ע"מ שיצאו ערבות חדשות וריעננות בתשרי] והשקיה מרובה.

למעשה כל הפעולות הן מלאכות דרבנן אבל בדילול פרחי אתרוג שמטרתו לעודד צמיחה, וכן בגיזום יסודי של ההדס והערבה יש יותר חומרא כיון שיש הסוברים שיש איסור זומר בכל מיני האילנות ולא רק בגפן - ואפילו לדעות הסוברות כי זומר הוא רק בגפן, י"ל דכל אילן דדמי לגפן בכלל האיסור דאורייתא - וכיון שגם בהדס וגם בערבה יש לגזום גיזום כמעט מוחלט - נראה דזה הוי בכלל 'זומר' וכדרך שהחמירו האחרונים בגיזום עצי 'קיוי'.

ופשוט וברור שקטיף פירות האתרוג הישנים שדרו באילן מאז סוף הקטיף הקודם - שהרי אין כאן צורך באתרוגים הנקטפים לברכה או לאכילה ולכן זהו קטיף למטרת גידול וצימוח חדש שכל תכליתו לגרום למחזור פריחה חדש הרי הוא אסור מדאורייתא לכל השיטות והוא ממש 'בצירה' שבו אין הבדל בין כרם לשאר אילנות[ח].

פסול, כשר או מהודר

ונחלקו רבותינו האחרונים בהגדרת פסידא בארבעת המינים - אם הפעולה באה לגרום לאילן להוציא יבול 'כשר לברכה'[ו] הגרש"ז אויערבאך התיר ואילו הגרי"ש אלישיב אסר, אך תרוייהו מודו שאם הפעולה באה לגרום לאילן להוציא פירות מהודרים, בזו אסרו - ולכן

ח. ועוררני לזה הרה"ג ר' מרדכי עמנואל שליט"א.

ו. לדוגמא, אתרוג 'ספק חסר' - נחלקו הראשונים בגדרי חסרון באתרוג - י"א שחסרון כל שהוא ללא פילוש מצד לצד - אינו כלום, ואף שיש שפסלו בחיסרון כ"ש עדיין יש ספק שמא לא חסר כלום, והדבר מצוי מאד בקוצים וחורים שנעשו באתרוג בשעת גידולו והחל הפצע להגליד, אך אין אנו בטוחים כי ההגלדה עלתה יפה ויש להקל בזה והביא דין זה המשנ"ב בסי' תרמח סקי"א וז"ל: אם רואה שאין העור והבשר קיים וכו' - ואם יש ספק בזה אם הבשר קיים אזלינן לקולא כיון שהדעה אחרונה ס"ל אפילו בודאי יש חסרון כשר כל שאינו מפולש ואין החסרון בכאיסר שפיר נסמוך ע"ז בספק לכל הפחות, עכ"ל.

ברור שאסור לרסס ריסוס הורמונלי 'מחזק פיטם' שהרי כל ענינו הוא רק להידור ונוי המצוה.

ובחוט שני (פ"א ה"י עמ' קכ"ה) ראיתי שיצא לחלק בין אתרוג, הדס וערבה, ותו"ד שאחר שהורה החזו"א שיש להתיר לעשות מלאכות אפילו שלא יינזקו הפירות - יש להקדים ולהגדיר בכל צמח מהי עיקר עמידתו לשימוש, שהרי עץ ההדס עיקרו עומד לנוי וריח וא"כ גם אם לא יהיה משולש - אין זה נקרא 'פסידא'.

אך לעומת זאת הערבה אינה עומדת לשום שימוש מלבד למצות ערבה ועל דעת כן נטעי ליה אינשי ואם לא תהיה כשירה למצוה - מאי אהנו ענפיה - והרי זהו הפסד מוחלט ליבול הערבה.

ובאתרוג יש להסתפק אם עיקר נטיעתו היא דוקא למצוה ודמיא לערבה או דוקא נדמהו להדס מכיון שבעיקרו עומד לאכילה וממילא גם אי לא חזי לברכה - עדיין חזי פרי האתרוג לעיקר ייעודו שהוא אכילה ולא נחשב הפסול 'פסידא'.

השקאה ע"י שעון

ויש לעיין אי שרי להשקות ללא הגבלה ע"י קביעת 'שעון השקיה'[ז] מערב שביעית ולהורות שישקה בכמות נדיבה יותר מצרכי האילנות ההכרחים ולכאורה היה נראה להקל בזה ע"פ האמור בשולחן ערוך סימן רנב סעיף ה' בזה"ל: ומותר לפתוח מים לגנה והם נמשכים והולכים בכל השבת, ע"כ. אלא שיש לחלק חילוק גדול בין איסור שבת דקאים אגברא לבין איסורי שביעית דקיימי אף אארעא[ח] מדין 'ושבתה הארץ' ולכן אף שקבע את ההשקיה מע"ש - עדיין עלינו למנוע את עבודת הארץ שחלה מעצמה בשביעית, וממש כשם שאסרו לנטוע בערב שביעית אילן סרק וקליטתו בשביעית (כ"כ המנ"ח מצוה רח"צ אות ח) אבל אפילו לדברי החזו"א (סי' יז סקכ"ה, וסי' כו סק"ג) שהתיר נטיעת אילן סרק בערב שביעית עדיין יש לחלק בין דבר שכל מהותו נקבע ע"י אדם כגון השקיה שתוכנתה ע"י אדם לבין נטיעה שאמנם ניטעה ע"י אדם אך כל מציאות ההשרשה היא 'בידי שמים', וכ"כ לאסור בשו"ת שבט הלוי ח"י סי' ר' וכן מטו לאיסור משמיה דהגרש"ז אויערבאך, וכן כתב בחוט שני, אלא שעורר בזה הרב ר' יוסף חיים ויכלדר שליט"א שבספר שבות יצחק הביא משם הגרי"ש אלישיב להתיר, ואולי יש לבאר סברתו דמלאכת השקיה אסורה רק מדרבנן ובדרבנן אין איסור שביתת קרקע וסברא מחודשת זו הובאה במעדני ארץ סי' יג אות טו בשם הגרא"ל ראשקס

ז. והוא שעון הפועל על חשמל או סוללות ויש בו שסתום היכול לחסום את זרימת המים, וקובעים בו מתי וכמה זמן יפתח את הברז, ולפי שיעור זמן הפתיחה וגודל הטפטפות - כך נקבע כמה מים יקבל כל אילן.

ח. בחזו"א סי' כא סקי"ז הביא את שיטת התוס' רי"ד במסקנתו ע"ז טו: וכ"כ בתוס' רבינו אלחנן, ונראה שמסקנת החזו"א לחוש לשיטתם, ואם חיישינן לשביתת ארעא אסור להניח לגוי לעבוד בשדה.

ויסודה מדברי הגמרא בשבת (קנג:) שקבעה כי 'כל שבחבירו פטור - בבהמתו מותר לכתחילה' ושביתת הארץ בשביעית דומה לדין שביתת בהמה ואם בשבת החמורה לא גזרו - בשביעת הקלה לא כ"ש [ובמעדני ארץ דחה סברא זו].

העולה מן האמור:

למעשה, אחר הוראות החזו"א נמצא כי קשה להשתמש בהיתר 'אוקומי אילנא' אא"כ ישוה הדין בדיוק לדין המפורש בדברי חז"ל כגון קשקוש ועידור לסתומי פילי או תמיכת ענף שנשבר ע"מ שלא יוסיף להשבר, אבל אין לחדש היתירים ע"פ יסוד לאוקומי ואם נרצה להקל בשמיטה נדרש להזדקק להיתר 'פסידא' שהוא רק:

- באיסורי דרבנן כהשקיה.
- ובפסידא מצויה.
- ויש בו נזק גדול.
- שאינו סובל דיחוי.

ואם יתקיימו ארבעת התנאים הללו שרי.

וחידש החזו"א כי פסידא הוא לא רק לאילן עצמו אלא אפילו לפירות של אותה שנה, ובשו"ת המבי"ט מצינו שאובדן צמח שלם חשיב 'פסידא' ואפילו שיהא מין ירק שאינו חשוב כ"כ.

ועוד חידש החזו"א כי במקום פסידא אנו מתירים כל מלאכות דרבנן שיש בהם את התנאים הנ"ל - ולא רק בהשקיה התרנו - ולכן אם יש חשש [ואפילו ספק] שייפגע האילן או רוב הפירות [ואפילו יבול השנה הזו] - מותר לבצע מלאכות כגון גיזום ריסוס זיבול ניכוש ודילול.

ולגבי 'רמת הנזק' נחלקו רבותינו האחרונים לגבי ארבעת המינים - אם נזק שנפסל מלברך עליו הוי פסול או לאו, אך כ"ע מודו כי אין להתיר מלאכות ע"מ שיהיה האתרוג 'מהודר', ונלע"ד פשוט כי אין להתיר לקצץ את קוצי האתרוג בתואנה דהוי רק 'אוקומי' שאינו גורם 'השבחה בפרי' שהרי גורם רק שלא ייפגם האתרוג אבל עכ"ז כבר קבענו שאין לחדש דינים ע"פ היתר 'אוקומי' אבל גם אין להחליט לאסור בזה מחמת הדמיון לנטילת עלה מן האשכול בשביעית שנחלקו בזה ר"ש ורבנן והלכה כרבנן דאסרי כיון דהתם הסרת העלה גורמת גם השבחה לאשכול שיבשיל יותר אך סילוק הקוצים הוא רק מניעת נזקי דקירה לאתרוג.

אך פשוט שאסור לקטוף 'אתרוגים ישנים' ע"מ לעודד 'מחזור פריחה' חדש - שהרי זהו בדיוק איסור תורה הנקרא 'בצירה'.

מחשב השקיה בשביעית

איזו כמות השקיה הותרה
נזק לעץ או אפילו נזק לפירות
ספק אבוד

• • •

שאלה נשאלה לפנינו מהני בני תורה דנטעי 'ארעא דרבנן' בשתילי זיתים מ"ד יום קודם השמיטה וערכו 'מחשב השקיה' ע"מ שיקבע את כמות המים שישתו הנטיעות הצעירות, ועתה נפשם בשאלתם כמה שיעור מים עליהם לקבוע בשעון ההשקיה כיון שלא ברירא להו כמה השיעור המדויק להשקית האילנות וחששם שמא ישקו יותר מן הראוי.

תשובה:

השקיה בשביעית הותרה מהיתר 'פסידא' ויסודו בדברי הרמב"ם (פרק א הלכה ח - י) וז"ל: משקין בית השלחין בשביעית והיא שדה הזריעה שצמאה ביותר, וכן שדה האילנות אם היו מרוחקין זה מזה יתר מעשר לבית סאה מושכין את המים מאילן לאילן, אבל לא ישקו את כל השדה, ואם היו מקורבין זה לזה עשר לבית סאה משקין כל השדה בשבילן, וכן עפר הלבן מרביצין אותו במים בשביעית בשביל האילנות שלא יפסדו.

ועושין עוגיות לגפנים, ועושין את אמת המים כתחלה וממלאין את הנקעים מים.

ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו, עכ"ל.

איזו כמות השקיה הותרה

ובגדר מלאכת השקיה נראה כי יש להתיר אך ורק השקיה שענינה להציל את האילן ולא להשביחו, ולכן גם אחר שחידשו חז"ל את היתר ההשקיה נראה כי יש להשקות את האילן רק כדי צורכו ולא יותר ושתי ראיות יש לי להביא:

א. רמב"ם (פ"א ה"ח) וז"ל: משקין בית השלחין בשביעית והיא שדה הזריעה

שצמאה ביותר, וכן שדה האילנות אם היו מרוחקין זה מזה יתר מעשר לבית סאה מושכין את המים מאילן לאילן, אבל לא ישקו את כל השדה, ואם היו מקורבין זה לזה עשר לבית סאה משקין כל השדה בשבילן, ע״כ. **הרי לפנינו** כי אין היתר ׳להשקות את כל שדה האילן׳ אא״כ יש בכאן עשרה אילנות לבי״ס.

ב. וכן ברמב״ם (פ״ג ה״ט) וז״ל: וכל הדברים האלו בזמן המקדש כמו שאמרנו, אבל בזמן הזה מותרין בעבודת הארץ עד ר״ה, אף בזמן המקדש מותר לסקל ולזבל השדות ולעדור המקשאות והמדלעות ובית השלחין עד ר״ה, ומזבלין ומפרקין ומאבקין ומעשנין ומקרסמין ומזרדין ומפסלין ומזהמין את הנטיעות וכורכין וקוטמין אותן, ועושין להם בתים ומשקין **אותם**, וסכין את הפגין, ומנקבין אותן, כל עבודות אלו מותרות בערב שביעית עד ר״ה של שביעית ואפילו בזמן המקדש, ע״כ. הרי שהתיר הרמב״ם את השקיית הנטיעות עד ראש השנה בלבד ולכאורה יש לתמוה דבשלמא בשאר המלאכות מובן מדוע הגבילו את זמנם - כיון שהם מלאכות האסורות אבל מאי איסורא איכא בהשקיה - אלא על כרחך לבאר כי יש השקיה המותרת ויש השקיה האסורה וכאן בנטיעות התירו להשקותן השקיה מרובה שכל ענינה לרכך את הקרקע שיוכלו הנטיעות להשתרש בעומק - אבל ההשקיה שהותרה בשביעית היא רק להחזיק את האילן שלא יתיבש וימות.

וזה כתבתי דלא כשיטת הגר״נ קרליץ זצ״ל בחוט שני (פ״א ה״י עמ׳ קכ״ג) שחידש כי בכל מקום שהתירו השקיה - שרי אפילו השקיה להרווחה, ובבית השלחין - אין שום הגבלה על כמות המים להשקיה.

נזק לעץ או אפילו נזק לפירות

אבל חידש החזו״א (סי׳ טז סק״ד) שהנזק המדובר הוא אפילו אם לא יתן העץ פירותיו בשנה הזו עכ״ז חשיב ׳פסידא׳ המתיר השקיה וז״ל החזו״א: משמע דמשקין בשביל שיהיו הפירות לאכילה והא דאמר כדי שיצאו במ״ש ופרש״י אבל לא כדי שיצאו בשביעית, אפשר דר״ל דמשום שיצאו במ״ש לא יהיו אסורין משום ספיחין, ולפ״ז לאו דוקא שיצאו אלא ר״ל שילקטו במ״ש בזמן ההיתר [עי׳ לעיל סי׳ ט׳ ס״ק י״ג] ולפ״ז אילנות משקים משום פירותיהן ואע״ג שהן הפקר מ״מ הרי נאכלין ונהנין מהן עד זמן ביעור, ע״כ.

וכן כתב החזו״א בסי׳ כא סקי״ד וז״ל: ונראה דהא דכ׳ רבנו ותעשה הארץ מליחה וימות כל עץ אין הכונה דתיבש העץ ולא תעשה פרי לעולם אלא ימות בשנה זו ולא יבשיל פירותיו ומצינו (איוב י״ד) ימות בארץ גזעו מריח מים יפריח וגו׳ ומש״כ תעשה הארץ מליחה הוא טעם למה שסיים וימות כל עץ אבל אין כאן הפסד הארץ לשנה הבאה, עכ״ל.

ספק אבוד

ולכאורה היה מקום לעיין מה יהיה הדין במקרה שהוא ספק אם יתקלקל העץ או פירותיו, ובהלכות חוה"מ הורו המג"א והעולת שבת דספק דבר האבד מותר, ובביה"ל תלה את הנידון אי חוה"מ דאורייתא או דרבנן, אך כתב שם דבדבר המצוי לבא - שרי לכ"ע, ומצאתי בחזו"א (סי' טז סקי"ד) שפשוט לו להקל בזה בשנת השביעית וז"ל: וספק שיאבד הוי כדבר האבוד ודאי כיון דשקדו לחוס על ממונן של ישראל, והרי מצות השבת אבדה על זה שעומד במקום התורף ואין קיומו מובטח, עכ"ל.

למעשה, בנידון של עצים צעירים בשנתם הראשונה היא [ע"פ הטבלא המובאת בספר משפטי ארץ עמ' 89] בעונות החמות - 6 ליטר לעץ ובעונות שבהן הטמפרטורות נוחות 4.5 ליטר ליום - אא"כ נודע ע"י מומחה אחרת.

למסקנא: מותר לקבוע שיעור השקיה שבו יצא העץ מכלל 'ספק **סכנת התייבשות**' ע"י 'שעון השקיה' מערב שביעית **ואף שייתכן שהעץ יקבל בפועל יותר מן הראוי לו** וההשקיה תהיה להרווחה וגידול והטעמים לכך:

א. במידה ויש ספק כבר לימד החזו"א (סי' טז סקי"ד) שספק אבוד הוי כדבר האבוד ולכן יש להקל בספק השקיה.

ב. בפרט שבנידו"ד מיירי בקביעת ההשקיה ע"י 'מחשב השקיה' מערב שביעית ובזה כבר הורה זקן הגרי"ש אלישיב זצ"ל להתיר אפילו השקיה להרווחה (והוב"ד במשפטי ארץ פ"ד ה"ט ע"מ 54).

ג. ואפשר עוד לצרף את שיטת הגר"נ קרליץ זצ"ל בחוט שני (פ"א ה"י עמ' קכ"ג) שחידש כי בכל מקום שהתירו השקיה - שרי אפילו השקיה להרווחה, וא"כ לשיטתו בנידו"ד אין שום הגבלה על כמות המים להשקיה.

חרישה דאורייתא או דרבנן

איסור חרישה
חרישה דאורייתא
חרישה דרבנן
חרישה – דרבנן ודאורייתא
חרישה - הלכה למשה מסיני
הקדמה - מחלוקת ר"ע ור"י
חידוש מחודש בדין חרישה
יישוב כל הוראות הרמב"ם:

• • •

בשיעור זה נעסוק במלאכת חרישה בשביעית, ומצינו עסק רב בה ובתולדותיה, בשביעית ובתוספת, בקנס ובחשד.

וראשית יש לבאר כי מלאכת החרישה היא חיונית לצמיחה והיא נעשית באמצעות כלי עבודה מיוחד הנקרא 'מחרישה' הוזכר שתי פעמים בתנ"ך (שמואל א פרק יג כ' - כ"א) וירדו כל ישראל הפלשתים ללטוש איש את מחרשתו ואת אתו ואת קרדמו ואת מחרשתו [זה אינו מן המנין משום שמדובר בכלי המיועד לחרושת עץ] והיתה הפצירה פים למחרשות ולאתים ולשלש קלשון ולהקרדמים ולהציב הדרבן" שנרתם ע"י עול ורתמות לבהמה או לחילופין ע"י חיבורי מתכת למכונה כגון טרקטור וכוח המושך גורם שהמחרישה תפלח את האדמה "כמו פולח ובוקע בארץ" ומצינו כמה תועליות בחרישה:

שמונה מטרות בחרישה:

א. לרפויי ארעא - ע"מ שהשרשים יוכלו לחדור בעומק.

ב. להמית צמחים מזיקים - כך מפורש בירמיהו (פרק ד פס' ג') "כי כה אמר ה' לאיש יהודה ולירושלם נירו לכם ניר ואל תזרעו אל קוצים".

ג. לאפשר זריעה - וכן מצינו בישעיהו (כח כ"ד - כ"ה) "הכל היום יחרוש החורש לזרע יפתח וישדד אדמתו הלוא אם שוה פניה והפיץ קצח וכמון

יזרוק ושם חטה שורה ושערה נסמן וכסמת גבלתו״

ד. לכסות זריעה - כדתנינן במסכת שבת (עג:) הזורע והחורש. מכדי, מכרב כרבי ברישא, ליתני חורש, והדר ליתני זורע! תנא בארץ ישראל קאי, דזרעי ברישא והדר כרבי.

ה. לסתום סדקי הקרקע ע״מ להגן על השורשים מיובש, מחלות וטפילים.

ו. לשמר את לחות הקרקע.

ז. לאורר את האדמה ע״מ שיגיע חמצן לשרשים.

ח. לאפשר למי ההשקיה להספג בעומק ולא לזרום למרחק.

איסור חרישה

יש לחקור חקירה גדולה, האם מלאכת חרישת השדה נאסרה מן התורה או לאו.

❖ שהרי כתב הרמב״ם בפרק א׳ הלכה א׳ וז״ל: מצות עשה לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילן בשנה שביעית שנאמר ושבתה הארץ שבת לה׳ ונאמר בחריש ובקציר תשבות, וכל העושה מלאכה מעבודת הארץ או האילנות בשנה זו ביטל מצות עשה ועבר על לא תעשה שנאמר שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור, עכ״ל. ולכאורה נראה מהא דהביא את הפסוק ׳ושבתה הארץ׳ נראה כי יש איסור תורה על כל מלאכות שבהם לא תשבות הארץ ובכללם חרישה.

❖ ובפרט מהא דהביא את הפסוק ׳בחריש... תשבות׳ **נראה כי ס״ל דחרישה נאסרה מן התורה.**

❖ אך בהלכות ב - ג כתב וז״ל: **אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה,** ואחד הכרם ואחד שאר האילנות. וזמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה, ולמה פרטן הכתוב לומר לך על שתי תולדות אלו בלבד הוא חייב **ועל שאר התולדות שבעבודת הארץ עם שאר האבות שלא נתפרשו בענין זה אינו לוקה עליהן,** אבל מכין אותו מכת מרדות, עכ״ל. ומכאן מבואר כי החרישה אינה כלולה יחד עם מלאכות דאורייתא שלוקין עליהן - אלא דוקא מקומה עם מלאכות דרבנן שדינן במכת מרדות, **ומכאן נראה שחרישה מדרבנן.**

❖ ויותר מזה כתב בהלכה ד׳ וז״ל: כיצד החופר או החורש לצורך הקרקע או המסקל או המזבל וכיוצא בהן משאר עבודת הארץ, וכן המבריך או המרכיב או הנוטע וכיוצא בהן מעבודת האילנות מכין אותו מכת מרדות מדבריהן, עכ״ל. הרי שבמפורש כלל הרמב״ם את החרישה עם מלאכות דרבנן מובהקות - **ונראה שס״ל דחרישה דרבנן.**

❖ ובהלכה י׳ כתב הרמב״ם וז״ל: ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו, עכ״ל. ומדקדוק

דבריו מוכח שלא רק שאין מלקות בחרישה אלא היא מותרת מן התורה - **וא"כ מוכח שחרישה דרבנן.**

❖ אלא שבפרק ג' הלכה ה' כתב הרמב"ם וז"ל: היו עשרה אילנות לתוך בית סאה או יתר בין עושין בין אינם עושין חורשין כל בית סאה בשבילן, עשר נטיעות מפוזרות לתוך בית סאה חורשין כל בית סאה בשבילן עד ראש השנה ודבר זה הלכה למשה מסיני, עכ"ל. וכאן לכאורה מפורש כי חרישה היא מדאורייתא דאם לא אסרתה התורה - מדוע באה הלכה למשה מסיני להתירה, אלא ע"כ שנאסרה מן התורה ובאה הלל"מ להתיר חרישת נטיעות עד ראש השנה - **ומוכח כי חרישה אסורה מדאורייתא.**

למעשה אחר העיון בדברי הרמב"ם, נמצא כי משלשה מקומות עולה כי חרישה דאורייתא ואילו משלשה מקומות אחרים נראה כי חרישה מדרבנן.

ומצינו בזה **ארבע שיטות בין חכמי ישראל** יש שנקטו כי חרישה דאורייתא ויש שנקטו דהיא מדרבנן, ויש שתפסו דרך אמצעית דיש חרישה האסורה מדאורייתא ויש שאסורה מדרבנן, ויש שנקטו כי חרישה אסורה רק מהלכה למשה מסיני, ונפרט יותר:

חרישה דאורייתא

בגמרא מו"ק (ב:) הקשו על רבה ורב יוסף שטענו כי המשקה מים לזרעים הוא זורע או חורש בזה"ל: תנן משקין בית השלחין במועד ובשביעית. בשלמא מועד משום טירחא הוא, ובמקום פסידא שרו רבנן. אלא שביעית, בין למאן דאמר משום זורע, ובין למאן דאמר משום חורש - זריעה וחרישה בשביעית מי שרי? הרי שהיה ברור לגמרא כי חרישה אסורה מן התורה ורק אביי תירץ כי כיום שביעית דרבנן ורבא ביאר כי השקיה היא רק תולדה דחורש ותולדות אסורות רק מדרבנן, וכ"כ הריטב"א וז"ל: חרישה וזריעה בשביעית מי שרי. פי' מדאורייתא ואפי' למ"ד החורש בשביעית אינו לוקה, מודה שאפי' בערב שביעית שלשים יום איכא איסור תורה או מהלכה או מקראי כדאיתא לקמן, וכ"ש בשביעית עצמה דאתי בק"ו, עכ"ל. וכ"כ המאירי (מו"ק ג.) וז"ל: אף על פי שביארנו שהחרישה אינו לוקה עליה בשביעית מ"מ איסור עשה מן התורה יש בה כדכתי' בחריש ובקציר תשבות ואף על פי שהוא נאמר בשבת בסוגיא זו פירשנוהו על השביעית ויש צדדין שהוא לוקה על החרישה והוא אם חרש לחפות זריעותיו בחרישתו ולא משום חרישה אלא משום זריעה שהחיפוי בכלל זריעה הוא כמו שביארנו בכלאים א"כ מה שאמרו באחרון של מכות כ"א ב' יש חורש תלם אחד וחייב עליו שמנה לאוין ומפרש לה שחורש בשור ובחמור מוקדשין וכלאים בכרם ושביעית ונמצא שלוקה על חרישת שביעית וכן על חרישה בכלאים וכאן כתבנו בשניהם שאינו לוקה בחרישה על

כל פנים אתה צריך לפרשה במחפה את זריעותיו והוא תולדת זריעה[א], עכ״ל.

חרישה דרבנן

אך המבי״ט (ח״א סי׳ כ״א) נקט כי חרישה היא רק מדרבנן, וכ״כ המבי״ט גם בספרו קרית ספר על הרמב״ם פרק ג וז״ל: ותמיהא לי טובא אמאי איצטריכא הלכתא לחרישה דלא אסירא אפילו בשנה שביעית מדאוריתא כדאמ׳ לעיל והיכי מחמרינן בתוספת שביעית בזקנה טפי משביעית גופיה, עכ״ל. וכן נקט הפאת השולחן, וכן מצאתי בתוספות יו״ט שביעית פ״ב מ״ב.

חרישה – דרבנן ודאורייתא

ויש שנקטו דרך הכרעה דהא והא איתא – יש חרישה האסורה מן התורה ויש חרישה האסורה רק מדברי חכמים ומצינו בזה שתי שיטות:

הרדב״ז (שו״ת ללשונות הרמב״ם פ״א ה״א) הקשה את דברי הרמב״ם אהדדי שהביא את הפסוק ׳בחריש ובקציר תשבות׳ ומנגד מבואר מדבריו שחרישת שביעית אסורה רק מדרבנן, ועוד הקשה שאם כן מדוע הוצרכה הלכה למשה מסיני להתיר חרישת עשר נטיעות עד ראש השנה.

ותירץ כי שלש סוגי חרישות ישנן:

חרישת תיקון קרקע – שאיסורה רק מדרבנן ועליה אמר הרמב״ם שלוקין עליה ׳מכת מרדות׳ ועוד יש חרישה לצורך גידולים ומתחלקת לשתי חרישות, חרישה לחיפוי זרעים וחרישה להשבחת אילנות – והם בעצם אינן ׳חרישות׳ אלא ׳זריעות׳ וכלולות באיסור המפורש ׳שדך לא תזרע׳ – ועל זה כתבה התורה ׳בחריש... תשבות׳ ופסוק זה בא ללמדנו כי יש איסור עשה על הזריעה [זריעה ע״י חרישה] מלבד איסור ל״ת המפורש ״שדך לא תזרע״

א. חרישה לצורך תיקון והשבחת קרקע – ולא נאסרה מן התורה לא בשביעית ולא בתוספת שביעית – וכל תוקף איסורה הוא רק מדרבנן.

ב. חרישת חיפוי זרעים – והיא כלולה באיסור התורה ׳שדך לא תזרע׳ – וע״ז יש להקשות והרי בט״ל מלאכות מלאכה זו אינה שייכת לזריעה אלא לחרישה ׳הזורע והחורש׳ והיא חרישת חיפוי [אבל עכ״ז כדבריו מצאתי במאירי שביאר היאך לוקין על חרישה בשביעית והרי ליכא לאו] ואפילו אם נאמר שהיא אב מלאכה נוסף ׳כעין זורע׳ עדיין אין מקום לחייב כיון שבשביעית רק על הני אבות והני תולדות בלבד חייבנו ואין להרחיב את האיסור.

א. ולי העני צריך ביאור כיון שנראה שאין להכריח כי חרישה כזו תחשב ׳זורע׳ זהרי באבות מלאכות נראה כי היא חשיבא חרישה ואף שבאה לכסות זריעה, ויותר צ״ב היאך כתב שעל חרישה מעין זו לוקין – והרי גם אם תהיה ׳זריעה׳ הוי תולדה ואין לוקין עליה, אלא על כרחך למימר דהאי גמרא שחייבא מלקות על חרישת שביעית אליבא דמ״ד דלקי על כל אבות ותולדות ודלא כרבא.

ג. חרישה לגידול אילנות - שהיא בכלל זריעה כמו שהזמירה היא תולדה דזריעה שהיא לגדל האילן ולהצמיחו כן החרישה לצורך האילנות הוי בכלל זריעה שע״י חרישה זו גדל האילן כמו שע״י חרישה מגדל הזרע והוי בכלל זריעה נמצאת למד דחרישת האילנות בשביעית אסורה מן התורה - וע״ז יש להקשות שבפשטות נראה כי החרישה הנ״ל היא ׳תולדה דזריעה׳ ומפורשות נקטו בגמרא מו״ק ב: שתולדות דזריעה כגון משקה ומנכש אינן מדאורייתא אלא רק מדרבנן.

וכדברי הרדב״ז מצאתי בדברי בן דורו מהר״י קורקוס (פ״א ה״ד) וז״ל:

ביאור דברי רבינו דשני מיני חרישות הם החורש לצורך האילנות כדי שיגדלו וכאשר יתבאר זו היא החרישה שאסורה מן התורה כאשר נתבאר אבל החרישה שאינה לצורך האילנות אלא לצורך הקרקע פי׳ שלא יפסד ויתקלקל הקרקע אינה אסורה מן התורה והרי היא כחופר בעלמא או מסקל שאינם אסורות מן התורה וזהו שכתב החורש לצורך הקרקע וכו׳ נראה שיש שם חרישה אחרת שאינה לצורך הקרקע שהיא אסורה מן התורה והיא אשר בא עליה הלכה למשה מסיני דעשר נטיעות, עכ״ל.

אבל במרכבת המשנה (פ״א ה״ו) כתב וז״ל: והכלל דבפרקין ה״א דהחרישה עשה דבר תורה ואם עבר וחרש בשביעית לצורך זריעה עובר בעשה אבל אינו לוקה אלא על הזריעה שהיא בלא תעשה והחורש בשביעית לצורך זריעה במוצאי שביעית אינו עובר בעשה אלא דאסור מיהת מדברי סופרים, עכ״ל.

חרישה - הלכה למשה מסיני

ויש שנקטו כי חרישת שביעית אסורה רק מהלכה למשה מסיני וצד זה הובא בריטב״א (מו״ק ב:) וז״ל: חרישה וזריעה בשביעית מי שרי. פי׳ מדאורייתא ואפי׳ למ״ד החורש בשביעית אינו לוקה, מודה שאפי׳ בערב שביעית שלשים יום איכא איסור תורה או מהלכה או מקראי כדאיתא לקמן, וכ״ש בשביעית עצמה דאתי בק״ו, עכ״ל. וכ״כ בד״א פ״א סק״ו בשם החזו״א סי׳ יז סק״א - ולכאורה יש לתמוה דהא לא מצינו בשום מקום שבאה הלכה למשה לאסור חרישה אלא רק באה להתיר, ועוד יש להבין דבשלמא בדאורייתא מצינו חילוק בין אבות לתולדות דהא בצירה בכלל קצירה, וזמירה בכלל זריעה אך מהיכי תיתי לחלק בהללמ״ס בין אב לתולדה, ומצינו שבתוספת שביעית הורה הרמב״ם בפרק ג ה״ט וז״ל: אף בזמן המקדש מותר לסקל ולזבל השדות ולעדור המקשאות והמדלעות ובית השלחין עד ר״ה, ומזבלין ומפרקין ומאבקין ומעשנין ומקרסמין ומזרדין ומפסלין ומזהמין את הנטיעות וכורכין וקוטמין אותן, ועושין להם בתים ומשקין אותם, וסכין את הפגין, ומנקבין אותן, כל עבודות אלו מותרות בערב שביעית עד ר״ה של שביעית ואפילו בזמן המקדש, עכ״ל. ובשלמא שאר תולדות הותרו שהרי הלכה למשה מסיני שאסרה בתוספת שביעית אסרה דומיא דאורייתא אך היאך

התרת תולדות חרישה אם כל איסור חרישה נתחדש מהלכה למשה מסיני.

הקדמה - מחלוקת ר"ע ור"י

ולמעשה נמצא כי נראה מאד דחרישה אסורה מדאורייתא אך לא ברור היכן נכתב דין זה בתורה ותוך כדי הלימוד[ב] עלה בדעתי ביאור נפלא וחובה להקדים לו איזו הקדמה, נחלקו התנאים בדין איסור חרישת ערב שביעית אם היא מן התורה או מהלכה למשה מסיני רבי עקיבא ס"ל שהאיסור הוא מן התורה ולמד זאת מהפסוק "בחריש ובקציר תשבות" שלא ייתכן לפרשו על שבת בראשית או על שמיטה ולכן חידש כי הביאור בפסוק הוא על איסור חרישה בדבר שקצירו אסור, ועל איסור קצירה של דבר שחרישו אסור וז"ל הירושלמי שביעית פ"א ה"א: כתיב (שמות כג יב) "ששת ימים תעשה מעשיך וביום השביעי תשבות וכתיב בחריש ובקציר תשבות" מה אנן קיימין אם לענין שבת בראשית והלא כבר נאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ואם לענין שבתות שנים והלא כבר נאמר שש שנים תזרע שדך ושש שנים תזמור כרמך אלא אם אינו ענין לשבת בראשית ולא לענין שבתות השנים תניהו ענין באיסור שני פרקים הראשונים בחריש ובקציר תשבות בחריש שקצירו אסור ואיזה זה זה חריש של ערב שביעית שהוא נכנס לשביעית **ובקציר שחרישו אסור** ואיזה זה זה קציר של שביעית שהוא יוצא למוצאי שביעית, ע"כ.

ברור אם כן שלפי רבי עקיבא חרישה בערב שביעית היא דאורייתא, וכל שכן חרישת שביעית.

ומפורשות הגדיר רבי עקיבא את החריש בשביעית כאיסור - שאסר לקצור בשמינית יבול שביעית משום 'שחרישו אסור'.

אך אליבא דרבי ישמעאל אין ללמוד איסור חרישה בתוספת שביעית מהאי פסוקא אלא למדנו מכאן דין לגבי היתר קצירת העומר בשבת 'מה חריש רשות אף קציר רשות יצא קציר העומר' ולכאורה נראה שנחלקו התנאים בתרתי:

א. האם חרישת תוספת שביעית דאורייתא - כך סובר ר"ע, או הלכה למשה מסיני - כך סובר ר"י.

ב. האם חרישת שביעית היא אסורה מן התורה - כך סובר רבי עקיבא, או מותרת - כך סובר רבי ישמעאל.

אבל באמת קשה לומר כן, משום שאם תאמר שר"י ס"ל שחרישה מותרת בשביעית - היאך תאסור לחרוש בערב שביעית מן התורה ותתיר בשביעית עצמה והרי זה 'יציבא בארעא וגיורא בשמי שמיא' שהרי רק ארבע מלאכות נאסרו בשביעית[ג].

ב. יחד עם הרב ר' בן ציון מלכה שליט"א

ג. ובאמת לאביי לא יקשה כלום כיון דהוא ס"ל דכל המלאכות שוות ואפילו תולדות דאורייתא ולוקין עליהן וכ"ש חרישה שהיא אב ואסורה מדאורייתא וממילא ברור שהוצרכה הלכה למשה מסיני להתיר חרישה.

ועוד יותר יקשה על הרמב״ם שמבואר בדבריו כי חרישת שביעית היא רק מדרבנן ומנגד מפורשות הורה כי אתיא הלכה למשה מסיני למישרא חרישת עשר נטיעות בשביעית,

וביותר יקשה שהרמב״ם בפתיחת הלכות שביעית הביא את הפסוק ״בחריש ובקציר תשבות״ וזאת למרות שבהלכות תמידין ומוספים התיר את קצירת העומר בשבת - והרי היתר זה מבוסס על דרשת בחריש ובקציר תשבות לענין שבת וא״כ מה ענין פסוק זה להלכות שביעית, וכבר תמהו בזה הגרעק״א במשניות אות י״ב ואף במנ״ח מצוה שכ״ו הקשה בזה״ל: וצ״ע ד׳ הר״מ דפוסק כר״י א״כ הפסוק בחריש מיירי בשבת וכ״כ הר״מ התו״מ דקצירת עומר ד״ש וכר״י והיאך כתב כאן רפ״א דמצוה לשבות בשנת השמטה ומביא פסוק זה דבחריש. ובאמת לר״י לא מיירי הפסוק זה משמטה רק משבת וע׳ בטעם המלך מ״ש בזה, עכ״ל.

חידוש מחודש בדין חרישה

ורציתי להציע בפני הלומדים חידוש כי באמת ברור ופשוט לתלמוד כי אם הייתי יכול להעמיד את האי פסוקא בשביעית או בשבת וללמוד ממנו דין פשוט ׳יש לשבות מחרישה וקצירה בשבת׳ היה בעדיפות ראשונה אך הגמרא דחתה אפשרות זו משום שלגבי שבת לא צריכא שכללה את כל המלאכות ׳לא תעשה כל מלאכה׳ וקצירה וחרישה בכלל. ומאידך לגבי שביעית אין צורך בהאי פסוקא משום שכבר חידשה התורה כי רק ארבע מלאכות נאסרו בלאו והם זריעה זמירה קצירה בצירה, וממילא גם העשה של ׳ושבתה הארץ׳ מוגבל רק לארבע מלאכות אלו, וא״כ לא ייתכן שהתורה תכתוב פסוק ׳מיותר׳ לדין עשה בקצירה שהרי כבר נלמד מצירוף הפסוקים ״את ספיח קצירך לא תקצור״ ״ושבתה הארץ״ אלא שלפי זה יוצא שעדיין בפסוק ״בחריש ובקציר תשבות״ יש חידוש גדול - שמלאכת ׳חרישה׳ בשביעית נאסרה בעשה מדאורייתא, וא״כ ההכרח ללמוד את הפסוק לגבי שבת נובע רק מייתור המילה ׳ובקציר׳ ולכן נדרש הפסוק לגבי שבת ׳מה חריש רשות אף קציר רשות יצא קציר העומר׳ אך באמת הדרשה לגבי איסור עשה בחרישת שביעית נותרה על כנה, וא״כ הכל בא על מקומו בשלום:

א. רבי ישמעאל ס״ל כי יש איסור עשה בחרישת שביעית וזאת מהדרשה הפשוטה בפסוק ׳בחריש... תשבות׳.

ב. כך גם סובר הרמב״ם ולכן הביא בפ״א ה״א את האי פסוקא - ואין זה סותר למה שנקט בדרשת הפסוק כרבי ישמעאל לגבי קציר העומר בשבת.

ג. פסוק ׳ושבתה הארץ׳ באמת אינו מלמד שיש איסור עשה בכל המלאכות משום שאחר שהגבלנו את הלאוים רק לארבע מלאכות - ממילא העשה של ׳ושבתה הארץ׳ בא ללמדנו אך ורק שיש איסור עשה בארבע מלאכות - אבל אינו עשה כללי.

ד. מאחר שהרמב"ם נקט כי אין איסור לאו אלא רק איסור עשה בחרישה - ממילא יתבארו דברי הרמב"ם (פ"א ה"ב) וז"ל: אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה, ואחד הכרם ואחד שאר האילנות. ובהלכה ד כתב וז"ל: כיצד החופר או החורש לצורך הקרקע או המסקל או המזבל וכיוצא בהן משאר עבודת הארץ, וכן המבריך או המרכיב או הנוטע וכיוצא בהן מעבודת האילנות מכין אותו מכת מרדות מדבריהן, עכ"ל. ובא למימר דאין מלקות על החרישה אבל יש מכת מרדות מדבריהם - שהחמירו חכמים בהאי עשה וציוו שהעובר על העשה ילקה מדבריהם.

ואין לתמוה מפני מה לא מנה הרמב"ם שני עשין - משום דעשה דושבתה מיירי רק על ד' מלאכות, ואילו העשה של בחריש תשבות מיירי רק על מלאכת חרישה וא"כ יש לנו איסור עשה אחד על ארבע מלאכות ועוד אחד אחר על מלאכת חרישה ולעולם לא יעבור אדם על שני עשין במלאכה אחת.

ושמחתי כשמחת בקציר כאשר מצאתי ראיה לדברי בדברי מהר"י קורקוס (פ"א ה"א) וז"ל: ואפשר עוד דכ"ע מודו דמלת חריש לצורך חרישה בשביעית גופה הוא דאתא וכן כתבו בתוספות דלא מייתר לרבי עקיבא אלא מלת בקציר דאלו מלת בחריש אצטריך למיסר חרישה בשביעית מדאורייתא אלא דסבר ר' עקיבא כיון דבקציר אתא לתוספת בחריש נמי לתוספת ולפי זה אפשר דגם ר' ישמעאל מודה דבחריש לאסור חרישה דבשביעית הוא דאתא דבהא לא פליג כאשר כתבתי וייתורא דבקציר לחוד הוא דדריש ר' ישמעאל לקצירת העומר שדוחה שבת דכיון דקציר מייתר סמכינן לה לחריש כדדריש מה חריש רשות וכו', עכ"ל. וזכינו וכיונו לדעתו הגדולה[ד].

יישוב כל הוראות הרמב"ם:

❖ כתב הרמב"ם בפרק א הלכה א וז"ל: מצות עשה לשבות מעבודת הארץ ועבודת האילן בשנה שביעית שנאמר ושבתה הארץ שבת לה' ונאמר בחריש ובקציר תשבות, וכל העושה מלאכה

ד. והראני הרב ר' משה אריה יודלביץ שליט"א שבד"א הביא בביה"ל את שיטת פאה"ש וז"ל: דרבנו סמך על הירו' דס"ל דלר' ישמעאל קאי על שביעית דקציר העומר דוחה שביעית דאמר בירו' פ"ק דשביעית ר"י כדעתי' דאמר אין העומר בא מסוריא ומבואר בהדיא דלהירו' קאי על שביעית ולכן קאמר דר"י כדעתי' דא"א להביא מסוריא לכן קצירתו דוחה שביעית וכ"ה בהדיא בפי' הר"י בן מ"צ דקאי אשביעית והביא הירו' הזה ובאמת בגמ' דידן אין מבואר בהדיא דקאי אשבת רק בסוגיא דמנחות ע"ב ב' דמבואר דלר' ישמעאל קצירת עומר דוחה שבת וי"ל דהגמ' מדמה שביעית ושבת להדדי או דס"ל דאתרוייהו קאי ועי' בפה"ש שהאריך בזה אך לפ"ז יהי' החורש בשביעית עובר בעשה דבחריש ובקציר תשבות, עכ"ל. ותורף דבריו שבחריש ובקציר תשבות נאמר להתיר קציר העומר בשבת ובשמיטה ומינה תלמד כי חל איסור לחרוש בשביעית, כיון דהוא חריש של רשות ואין לו היתר.

מעבודת הארץ או האילנות בשנה זו ביטל מצות עשה ועבר על לא תעשה שנאמר שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור, עכ״ל. כאן הפסוק מלמד כי יש איסור עשה מוגבל רק לארבעת המלאכות זריעה זמירה קצירה בצירה, וחרישה אינו בכלל האי עשה.

❖ והא דהביא את הפסוק ׳בחריש... תשבות׳ **בא ללמדנו דחרישה נאסרה מן התורה לכל הדיעות ולכן כתבה התורה את איסור חרישה - אבל יש בו רק עשה.**

❖ ובהלכות ב - ג כתב וז״ל: **אינו לוקה מן התורה אלא על הזריעה או על הזמירה ועל הקצירה או על הבצירה,** ואחד הכרם ואחד שאר האילנות. וזמירה בכלל זריעה ובצירה בכלל קצירה, ולמה פרטן הכתוב לומר לך על שתי תולדות אלו בלבד הוא חייב **ועל שאר התולדות שבעבודת הארץ עם שאר האבות שלא נתפרשו בענין זה אינו לוקה עליהן,** אבל מכין אותו מכת מרדות, עכ״ל. ומכאן מבואר כי החרישה אינה כלולה יחד עם מלאכות דאורייתא שלוקין עליהן - אלא דוקא מקומה עם מלאכות דרבנן שדינן במכת מרדות, **חרישה דאורייתא אך כיון שיש בה רק עשה ולא לאו - אין לוקין עליה אך עכ״ז דלא ליזלזלו בה התקינו שהחורש בשביעית ילקה מכת מרדות.**

❖ וזה הביאור במה שכתב בהלכה ד׳ וז״ל: כיצד החופר או החורש לצורך הקרקע או המסקל או המזבל וכיוצא בהן משאר עבודת הארץ, וכן המבריך או המרכיב או הנוטע וכיוצא בהן מעבודת האילנות מכין אותו מכת מרדות מדבריהן, עכ״ל. **שאף שהחורש דאורייתא בעשה ללא לאו - עכ״ז יש בו מכת מרדות.**

❖ אך מה שכתב הרמב״ם בהלכה י׳ וז״ל: ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו, עכ״ל. כבר ביאר בביה״ל שם דאתי לאפוקי אך ורק מהני מלאכות שמנה רמב״ם בהלכה ח׳ - ט׳ וז״ל: משקין בית השלחין בשביעית והיא שדה הזריעה שצמאה ביותר, וכן שדה האילנות אם היו מרוחקין זה מזה יתר מעשר לבית סאה מושכין את המים מאילן לאילן, אבל לא ישקו את כל השדה, ואם היו מקורבין זה לזה עשר לבית סאה משקין כל השדה בשבילן, וכן עפר הלבן מרביצין אותו במים בשביעית בשביל האילנות שלא יפסדו. ועושין עוגיות לגפנים, ועושין את אמת המים כתחלה וממלאין את הנקעים מים, עכ״ל.

❖ ועתה ברור ומובן מאי דתנא הרמב״ם בפרק ג׳ הלכה ה׳ וז״ל: היו עשרה אילנות לתוך בית סאה או יתר בין עושין בין אינם עושין חורשין כל בית סאה בשבילן, עשר נטיעות מפוזרות לתוך בית סאה חורשין כל בית סאה בשבילן עד ראש השנה ודבר זה הלכה למשה מסיני, עכ״ל. וכאן לכאורה

מפורש כי חרישה היא מדאורייתא דאם לא אסרתה התורה - מדוע באה הלכה למשה מסיני להתירה, אלא ע"כ שנאסרה מן התורה ובאה הלל"מ להתיר חרישת נטיעות עד ראש השנה - **ומוכח כי חרישה אסורה מדאורייתא.**

פסיק רישא במלאכות שביעית

מלאכה מעורבת
פשוט לחומרא ולקולא – וספיקא דהחזו"א
חילוק מחודש – בין דאורייתא לדרבנן
ראיות מדברי הרמב"ם להיתר פס"ר
גדרי 'מיחזי כמלאכה'
חידוש! ליכא 'מיחזי' בפס"ר דלא ני"ל
ועתה יש בידינו שני חידושים מופלאים:
ביאור חדש בהלכות פינוי גדר
לימוד פרה בחרישה – פס"ר באיסור דרבנן
וכאן יש בידנו חידוש מחודש!
כללי בירור הגדרים
ונסכם את המקרים שעסקנו בהם:
ניכוש חצר משותפת
עולה מן המדבר
נספח בענין עצי השקמה
שקמה
ארצות השקמה
בתולת שקמה וסדן
בולש שקמים

• • •

בהלכות שבת מצאנו כי אף שמעשה הנעשה באינו מתכוין הוא מותר לכתחילה – כאשר יש הכרח שתצא מלאכה מתחת ידיו ואף שאינו מתכוין – הרי ההכרח נותן למעשה חשיבות של מעשה גמור והוא שב ונאסר. וכגון הנוטל ידיו ע"ג עצים ואין בכוונתו להשקות אלא שההשקאה נעשית בפסיק רישא – עכ"ז

המעשה אסור ובזה יש חומרא גדולה אם הפס״ר הוא דניחא ליה דהיינו שרוצה בהשקיית האילן אלא שעתה עושה את כל המעשה רק ע״מ ליטול ידיו, ואך אם הפס״ר הוא ׳דלא ניחא ליה׳ [וכלול בזה גם ׳דלא איכפת ליה׳] כגון שאין האילן שלו - יש מקומות של קולא.

ויש לעיין בהלכות שביעית אם ההלכה בזה היא כהלכות שבת וממילא יש איסור ליטול ידיו ע״ג עשבים שאינן בית השלחין, או להעביר עציץ ממקום למקום ובטלטול זה גורם שהעציץ יינק מהקרקע יותר כגון שהיה עציץ נקוב ע״ג טס מתכת שמנע את היניקה ועתה מוליכו מעל קרקע.

ונתחיל מסוגיות הש״ס, במסכת סנהדרין (כו.) מסופר כי רבי חייא בר זרנוקי ורבי שמעון בן יהוצדק הוו קאזלי לעבר שנה בעסיא. פגע בהו ריש לקיש, איטפיל בהדייהו, אמר: איזיל איחזי היכי עבדי עובדא וכו׳... חזייה להההוא גברא דהוה כסח בכרמי, אמר להן: כהן וזמר? אמר לו: יכול לומר לעקל בית הבד אני צריך. אמר להם: הלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות[א], עכ״ל.

וכתבו שם התוספות וז״ל: לעקל בית הבד אני צריך - וקשה דמ״מ מה בכך מ״מ הוה משביח הכרם דהכי אמרינן פרק כלל גדול (שבת דף עג: ושם) הזומר וצריך לעצים חייב שתים משום קוצר ומשום נוטע הכא נמי לחייב משום עבודת נוטע וי״ל **דעביד ליה באותו ענין דודאי קשה ליה** דליכא לחייבו משום נוטע כדאמרינן גבי שבת דשאני גבי שבת דמלאכת מחשבת אסרה תורה והא מתעבדא מחשבתו אבל גבי שביעית אין לאסור רק היכא דמשביח הקרקע **אבל הכא קשיא ליה** כדאיתא בפרק המוכר את הספינה, עכ״ל.

וכוונת התוספות לגמרא בבא בתרא (פ:) ששם ביארה הגמרא את ההיתר לקצוץ ׳בתולת שקמה׳[ב] בשביעית דוקא סמוך לארץ שזה ׳קשה׳ לאילן וז״ל הגמרא: אין קוצצין בתולת השקמה בשביעית, מפני שהיא עבודה; ר׳ יהודה אומר: כדרכו אסור, אלא מגביה י׳ טפחים וקוצץ, או גומם מעם הארץ; **מעם הארץ הוא דקשי**, ע״כ.

וכתב החזו״א בסי׳ י״ט סקי״ד וז״ל: במש״כ תוס׳ סנהדרין כ״ו א׳ דלא הותר לעקל אלא באופן שקשה לה, דל״מ כן כלל וכמש״כ לעיל, והא דאמר ב״ב פ׳ ב׳ דעבדינן מה דודאי קשה לה היינו משום דכל שפורש מלקוץ עד הארץ עבודתו מוכחת עליו דעושה לעבודת האילן ובזה ניחא דבעי לעשות מידי דודאי קשה לה דאל״כ נראה שמקפיד לקיומה וחס עלה למקצצה כולה,

---

א. ומצאתי את מקור הביטוי בתוספתא שביעית (פרק ג הלכה ח) בראשונה היו אומרים מלקט אדם זתים מתוך שלו כדרך שמלקט מתוך של חבירו את הגס הגס חזרו להיות נותנין זה לזה בטובה התקינו שיהו מביאין מן המצוי ומן הקרב והלב יודע אם לעקל אם לעקלקלות, עכ״ל.

ב. עין בסוף השיעור נספח מרתק בענין אילן השקמה.

ורשב״ם ז״ל פי׳ משום דספיקא דאוריתא היא, וקשה הא תולדות דרבנן, ואף לדעת הר״מ דכל אילנות אסירי בזימור מה״ת מ״מ נראה דקציצת בתולת שקמה תולדה, ועוד דבאינו מתכוין אלא לעצים מותר מה״ת למש״כ לעיל.

ובתוס׳ סנהדרין שם כתבו דעביד לי׳ באותו ענין דודאי קשה לי׳ דליכא לחייבו משום נוטע כדאמרינן גבי שבת דשאני גבי שבת כו׳ ובמהרש״א הקשה מי דחקם לחלק [ומה שפי׳ מהרש״א תמוה] ונראה דודאי אי אפשר לפרש דכסח באופן שאינו מועיל דא״כ למה אמר הלב יודע כו׳ ועוד במה פליגי ריה״ג ור״ע פ״ד מ״ו, **אלא כונתם שכל זימור צריך דקדוק וחכמה והרבה מומין יש באילנות שגורמין גרעון בגידולן ובפירותיהן וכל זימור שאינו על צד הדקדוק עושה גרעון בפירות, ובשבת חשיב זומר דסוף סוף הזמירה הועילה ככל זומר אף שלא דקדק כהוגן, אבל לענין שביעית כיון דאין עושין כן והוא נתכוין לעצים שרי אבל אם נתכוין לזימור אסור** והיינו דאמר הלב יודע כו׳, ודאתאן עלה מבואר בדבריהם כמש״כ דבשביעית כל שמכוין לעצים שרי אלא שאם יש במעשיו דקדוק של זימור אסור, וכמו בבתולת שקמה, ולפ״ז י״ל דהא דאמר ר״ע פ״ד מ״ו קוצץ כדרכו בקרדום כו׳ לא בא לאפוקי אלא מריה״ג דמצריך לשייר טפח אבל מ״מ אסור לדקדק כדרך הזומרין וכדרכו היינו כדרכו בשעה שקוצץ לעצים.

וביאר החזו״א כי יש שני מצבים בזומר וצריך לעצים:

א. זומר כדרך הזומרים שיש בזה השבחה מושלמת - בזה תמיד ייאסר ואפילו שאין כוונתו כלל על הזמירה אלא רק על העצים, וכ״ש אם תהיה ׳כוונה מעורבת׳ של רצון בהשבחת האילן ע״י הזמירה וגם רצון בעצים.

ב. זומר שלא כדרך הזומרים - וא״כ יש בזה השבחה מסוימת אך מנגד יש גם חסרון - כאן מהני ׳רצון לעצים׳ ע״מ להתיר את הזמירה, אבל ברצון לזמירה וכ״ש בכוונה מעורבת ׳לעצים ולזמירה׳ ייאסר לחלוטין ומוסיף לבאר החזו״א (סי׳ י״ט סקט״ו) כי סתם הדיוט אינו זומר כהוגן ואה״נ אם הוא בקי ומומחה במלאכה זו חייב לשנות כגון ׳זמירה מצד אחד׳.

מלאכה מעורבת

ומן האמור יש ללמוד יסוד גדול למעשה בהלכות שביעית שכל שאינו מעשה ׳תיקון קרקע מובהק׳ אלא יש בו שני צדדים שלילי וחיובי - אזלינן בתר כוונתו, אך במעשה תיקון קרקע מובהק - אין מתחשבים בכוונתו ואפילו אם אינו מכוין אסור.

ובסי׳ י״ט סקי״ד כתב החזו״א וז״ל: **והא דשרינן במלקט הגס אפשר דאף דיש לו ניחותא בתיקון הקרקע אבל בלא זה היה מלקט בשביל העצים והוי כהנאה באה ליה בע״כ**, ואע״ג דלענין שבת חייב בשביעית מותר וכמש״כ לעיל סק״ד, ואפשר דדוקא בדלא אכפת ליה השתא

בתיקון הקרקע, מיהו בשבת ק״ג א׳ משמע דכל דאיכא תיקון מקרי תיקון אם הבעלים עושה.

וכן יש להסתפק בהא דמדל בזיתים במ״ד, ובמזנב בגפנים במ״ו, דכולהו איירי בצריך לעצים וכמו שפי׳ הר״מ וכמש״כ התויו״ט שזו גם דעת ר״ש והרע״ב, **אי שרי אף באיכא ניחותא**, והא דאמר בירו׳ ובגמ׳ דידן סנהדרין כ״ו א׳ הלב יודע אם לעקל כו׳ היינו לאפוקי אם בלבו הזימור עיקר ולעקל טפל.

ומ״מ אם לא אכפת ליה עכשו בתיקון השדה ודאי שרי, וכדתנן במדל, ובמזנב רע״א קוצץ כדרכו כו׳ וכדאמר בירו׳ ובגמ׳ הלב יודע משמע שהעבודה כדרכה, ויש לעי׳ הלא בבתולת שקמה תנן אין קוצצין אע״ג דמכוין לעצים, ואפשר דהתם כדמפרש ר״י דגומם עם הארץ דאם משייר מינכר מלתא שהוא לעבודת האילן דלעצים טפי ניחא לגומם עם הארץ אבל בגפנים וקנים דעבודתן שלא לשייר פליג ר״ע אריה״ג דא״צ לשייר טפח, **ולפ״ז נראה דאף בשל אחרים אין קוצץ כדרך עבודתה**, עכ״ל.

פשוט לחומרא ולקולא – וספיקא דהחזו״א

והרי שנסתפק החזו״א בגדר ׳כוונה מעורבת׳ אך מאי דפשוט ליה הוא לאיסור אם ׳עיקר כוונתו׳ היא לזימור והרצון לעצים הוא רק טפל, ומנגד פשיטא ליה להיתירא במידה ועתה אינו צריך את הגיזום אף שבד״כ רצונו וחפצו בכך.

ובדרך אמונה פ״א ס״ק קמד ג״כ הסתפק בדין זה וז״ל: אבל אם כונתו לתקן הקרקע אסור ויש להסתפק בדין זה וכן בהא דבסמוך הי״ט כ׳ אם ההיתר דוקא בדלא איכפת לי׳ עכשיו תיקון השדה או גם בדניחא לי׳ תיקון השדה כיון שהעיקר אצלו העצים והתיקון טפל מותר, ועי׳ בסמוך ס״ק קמ״ט נ׳ דדעתו להתיר, עכ״ל.

אך ביותר נראה שהחמיר משעה״צ סקי״ח וז״ל: ואמרו בשם מרן ז״ל שחשש לזרוק בשביעית גרעיני פרי למקום שיכול להשתרש באדמה ולצמוח ועי׳ באו״ח סי׳ של״ו ס״ד, והי׳ ברז שיצא מביתו וסופו יצא לחוץ במקום צמחים שצמחו מעצמן וצוה בשביעית לפנותו למקום שאין צומח ועי׳ או״ח סי׳ של״ו ס״ג וכ׳ בס׳ תה״ש בשם מו״ח שליט״א השוטף הרצפה במרפסת והמים זורמים דרך המרזב לגינה אם המים ללא חומרי ניקוי יש להקפיד שלא יזרמו המים לגינה אף שאין מתכוין לכך גם אין להפעיל מזגן אם עי״ז יטפטפו מימיו במקום שיש בו צמחים באופן שאסור להשקותם[ג], עכ״ל.

ג. ובהמשך נביא את שיטת הגרשז״א זצ״ל שממנה עולה כי לא חייש לחששות אלו.

חילוק מחודש – בין דאורייתא לדרבנן

אלא שיש לעיין דשמא כל מאי דמחמרינן הוא במלאכות דאורייתא כגון זמירה אבל במלאכות דרבנן יש להקל בשני המצבים – מעשה שיש בו 'שני צדדים' שיש להקל גם אם מתכוין לקרקע ולהיתר, וכן נקל במעשה קרקע מובהק אם אינו מתכוין כלל לתיקון הקרקע – דכולי האי לא גזרו רבנן.

א. **כוונה מעורבת ומלאכה מעורבת בדרבנן** – והוא דינא דמזנב בגפנים – בכוונה מעורבת, כגון 'גיזום חלקי' בשאר אילנות – יש להתיר אפילו אם כוונתו לעצים וגם לגיזום, וכן יהיה בשפיכת שיירי מי שטיפת הבית לגינה ויש בהם חומרים כימים ויש בזה ריוח אך גם חסרון – מותר.

ב. **צד חיובי לגמרי וצד שלילי בכוונה מעורבת בדרבנן** – ונראה אפילו לצדד שיש בהאי 'כוונה מעורבת' להתיר מלאכה דרבנן שיש בה 'צד חיובי' לגמרי וגם 'צד שלילי' לגמרי ועושה אותה בכונה מעורבת ודוגמא לזה בשפיכת מי בריכה בכמות גדולה לתוך הגינה שיש צמחים שהשקיה כזו מהניא להו ויש שמפריעה להם, וגם אינו חפץ בבוץ וא"כ ההשקיה מוגדרת כמלאכה שיש בה צד חיובי וצד שלילי, ולכן אם יכון 'כונה מעורבת' דהיינו גם לשפוך ולרוקן את מי הבריכה וגם להשקות את הגינה – שרי, אך פשוט וברור שאם רצונו רק בהשקיה – יש לאסור.

ג. **חיובי לגמרי בלא כוונת תיקון קרקע** – ונראה לצדד כי במלאכה דרבנן יש להתיר אם אינו מתכוין כלל ואפילו אם כל ענין המלאכה יש בה שבח – וזהו היתר ניקוי שדה חבירו בצריך לעצי הסקה או לבהמתו.

ד. **חיובי לגמרי בכוונה מעורבת** – ונראה אפילו לצדד עוד יותר כי במעשה שכל ענינו לתיקון קרקע גם בו יהיה כח להתירו ע"י 'כוונה מעורבת' ונפק"מ מצויה בצינור מזגן המטפטף מים לגינתו וניחא ליה בהאי אלא שיש בזה גם רצון שיסתלקו המים המתעבים במזגן.

ה. **ועכ"ז אין שום היתר להקל במלאכת קרקע דרבנן ע"י כוונה מעורבת – וכל זאת מדין 'מיחזי כמלאכה'.**

ראיות מדברי הרמב"ם להיתר פס"ר

❖ וראיה לדברי שמותר לעשות מלאכה דרבנן בפס"ר דניחא ליה מהרמב"ם (פרק ב הלכה ד) וז"ל: והעושה דיר בתוך שדהו בשביעית לא יעשהו יתר על בית סאתים ויכניס הצאן לתוכו, וכשיזבלו את כל הדיר מניח דופן אחד מדפני הדיר ועושה דיר אחר בצדו נמצא מזבל בתוך שדהו בית ארבעת סאין, עכ"ל. ויש לתמוה היאך שרינן בכה"ג להעמיד בהמותיו – ולפ"ד ניחא שהרי מיירי במלאכה דרבנן [זיבול שדה הוא תולדה דחרישה] ובכוונה מעורבת – שרוצה להעמיד בהמותיו בשטח נקי ואגב מתדייר שדהו וזה שרי, אלא שמכאן יש להביא ראיה רק להעמדת 'צינור מזגן

בגינה' דבמדייר איכא רק גרמא וגם במי מזגן הוי גרמא.

❖ אך יש להביא ראיה חזקה מדין אשפתות שהתירו לסלקן מן הדיר ולהניחן בשדהו ואף שודאי נהנה ורוצה בזיבול זה - ולפ"ד ניחא ההיתר בזה הוא דמלאכות דרבנן התירו בכוונה מעורבת ומצאתי כעין זה בחזו"א (סי' יח סק"ו) וז"ל: ויש לעיין למ"ד מ"ק ג' א' דתולדות דאוריתא למה רשאי לעשות אשפתות דמ"מ מזדבל אותו המקום, **ונראה דבשינוי לכו"ע אינו אסור מה"ת, ואפשר דמה"ת אינו אסור אלא במתכוין וכל שאינו מתכוין לעבודת הארץ אינו אסור אלא מדרבנן**, [וכ"מ בהא דאמר בירו' פ"ד ה"ד דרשב"ג מתיר לחרוש בשדה כדי ללמד הפרה] והתירו במקום שהיה נראה להם להתיר, ועי' לק' סי' י"ט סק"ב, עכ"ל.

❖ וכן יהיה ביאור ההיתר בתולדת חורש של ליקוט עשבים לפני בהמתו, ומקושש עצים לפני כירתו - שכל הני הם מדרבנן [מכבד שדהו ומסקל הם תולדה דחורש'] וכיון שיש 'כוונה מעורבת' שריא.

❖ ויש להביא ראיה להיתר מלאכה דרבנן שאינו מיכון כלל להשבחת הקרקע מדין מלקט עשבים ועצים משדה חבירו שהותר ללא שום הגבלה.

גדרי 'מיחזי כמלאכה'

אלא שאם כנים אנו וכל פסיק רישא בשביעית שרי - יש לתמוה מדוע הותר נקיון שדהו רק בשכירתו ובהמתו מוכיחות עליו, וכמו שכתב הרמב"ם בפ"א הי"ז וז"ל: היתה בהמתו עומדת בתוך שדהו מלקט ומביא לפניה, שבהמתו מוכחת עליו, וכן אם היתה שם כירתו מלקט הכל ומדליק שכירתו מוכחת עליו, עכ"ל. והרי לכאורה יש להתיר מכח הכוונה המעורבת וכגון בנטילת 'אבני גדר' - אומר לך דלא היא, כיון שבעצם המעשה הרי הוא עושה 'פעולה מובהקת' של תיקון קרקע - ממילא יש צורך בתנאי נוסף של 'מעשה המוכיח' ולכן יש לחוש לגורם חדש והוא 'מיחזי' שאם נתיר לו לנקות בכוונה מעורבת יבוא הוא או הרואים להתיר אפילו ברצון לניקוי שדה בלבד או ברצון עיקרי לניקוי שדה ורצון טפל לעצים ועשבים.

אלא שא"כ יש להבין את ההיתר במאי דהתירו מתחילה לאסוף מתוך שדהו את הגס הגס ולכאורה פשוט שזה אפילו שיש כאן פס"ר דני"ל בתיקון קרקע, ובשלמא דשרו בהאי משום דהוי 'קשה לקרקע' דהיינו מעשה שאינו מושלם שגורם היתר אפילו בזמירה אך עכ"ז מדוע לא אסרו משום מיחזי כמכבד שדהו - אלא שמכאן למדנו יסוד עצום - דלא אמרינן מיחזי אם עושה 'מלאכה מעורבת' דהיינו שיש בה יתרון וחיסרון - שבזה הרואה מבחין מיד כי המלאכה נעשית שלא כתיקונה ולא מקיש מזה להיתר כיבוד שדה ברצון חיובי.

חידוש! ליכא 'מיחזי' בפס"ר דלא ני"ל

אלא שיש עוד להבין מדוע התירו לנקות שדה חבירו ולא חשו למיחזי

שיראה הרואה ויטעה לחשוב כי שרינן לנקות שדהו ולהכינה לחרישה.

וכן יש להבין מדוע התירו להכשיר שדה חבירו בפינוי גדר וז"ל הרמב"ם פ"ב ה"ח: וכן אם היה נוטל משדה חבירו אף על פי שהוא קבלן גומם עד לארץ, עכ"ל.

אלא על כרחך יש להוכיח משני מקומות הללו כי חכמים לא חשו לגזירת מיחזי בכה"ג דלא חפץ כלל בתיקון השדה.

ועתה יש בידינו שני חידושים מופלאים:

הראשון: מעיקר הדין כל מלאכה דרבנן שיעשה בכוונה מעורבת דהיינו שיעשה אותה שלא בכוונת תיקון קרקע אלא לצורך אחר ותיקון הקרקע הוא פסיק רישא דניחא ליה ושמח בתיקון השדה - מותר, אלא שקמו חכמים ואסרו את הדבר מכח איסור חדש הנקרא 'מיחזי' - ואת האיסור הזה אפשר לפתור באחת משלש הדרכים:

א. קדירתו ובהמתו מוכיחות עליו - דהיינו שיש 'ידים מוכיחות' שעיקר המעשה נעשה לצורך אחר.

ב. עושה בצורה משונה - כגון גוזם מצד אחד, זה מוכיח שאינו עוסק במלאכת קרקע.

ג. אם אינו חפץ כלל בתיקון השדה - כגון בשדה חבירו, או אפילו בשדה שלו - חידש החזו"א כי אנו מתבוננים רק על הרגע הזה ולא על הריוח הצפוי ואם עתה אינו חושב ומתכנן את שבח השדה הצפוי ממעשהו - ממילא נחשב המעשה כאילו אינו רוצה בו כלל.

ביאור חדש בהלכות פינוי גדר

ועתה נוכל לבאר שתי הלכות תמוהות מאד ברמב"ם (פ"ב ה"ז וה"ח) וז"ל: גדר של אבנים שיש בגבהו י' טפחים או יתר ורצה ליטול כל אבניו אם היו בו י' אבנים או יתר כל אחת מהן משוי שנים או גדולות מזו ה"ז נוטל שהרואה יודע שלצורך האבנים הוא נוטל, היה פחות מי' או שהיו פחות מי' אבנים או שהיו אבניו קטנות ממשוי שנים נוטל עד שיניח טפח סמוך לארץ - בד"א בשנתכוון לתקן שדהו, או שהתחיל ליטול בשביעית אבל אם לא נתכוון לתקן שדהו או שהתחיל מקודם שביעית נוטל בשביעית כל מה שירצה מכל מקום וגומם עד לארץ, עכ"ל.

הרי שבגדר העומד בתנאים של גובה עשרה טפחים ויש בו עשר אבנים גדולות של 'משאוי שנים' - הותר ליטול כל שיחפוץ ואפילו אם מכוין לתועלת הקרקע, ויש לתמוה בזה היאך שרינן איסורא דתולדה דחרישה של 'מסקל' ומכשיר קרקע לזריעה במתכוין - ובאמת בדרך אמונה (פ"ב סקנ"ג) כתב וז"ל: בשנתכוין לתקן שדהו. אין הכונה שנתכוין ממש לתקן השדה ולא לאבנים דאז בודאי אסור ליטול כלל אלא הכונה שמתכוין לצורך האבנים כנ"ל ה"ז שכ' שהרואה יודע שלצורך האבנים הוא נוטל **אלא דדעתו לעשות שדה ודעתו לזורעה אח"כ וניחא לי' בסילוק האבנים** והו"ל

אבנים עיקר ותיקון השדה טפל ובזה התירו חכמים וכנ״ל, עכ״ל.

אלא שיש להבין מאי ענין ׳הרואה יודע שלצורך האבנים הוא נוטל׳ והא לכאורה אין ההיתר עומד על ראיית הרואה אלא על כוונת בעל השדה אלא שלפ״ד בחידוש האחרון גם זה ניחא, שהרי כוונתו לצורך האבנים וגם יש לו רצון לפנות שדהו ולתקנה והוי ׳כוונה מעורבת׳ וכיון דהוי תולדה דחורש שאיסורה רק מדרבנן - התירו, אבל עכ״ז ראו חכמים לחוש למיחזי בכה״ג והתירו רק בגדר שיש בו שני תנאים שכל רואה מבין כי הפירוק הוא לצורך בנין משובח כיון ששום אדם אינו מפרק גדר משובחת כזו רק לצורך הרחבת שטח שדהו.

אלא שאם אינו מיכון לתקן שדהו כלל שהותר ג״כ לפנות את הגדר לחלוטין ואף שמכשיר בפס״ר את השטח לזריעה - כבר ביארנו שאין איסור פס״ר בשביעית כלל ואפילו בדניחא ליה ולכן כאן ההיתר ברור אלא שעכ״ז היה מקום לאסור את פינוי הגדר מדין ׳מיחזי כמלאכה׳ - אך לפי היסוד שחידשנו כי לא גזרו ׳מיחזי כמלאכה׳ כאשר אינו מיכון כלל לקרקע ניחא וניחא.

אלא שאח״כ ראיתי ברדב״ז שהעמיד הלכות פינוי גדר דוקא בדאית ליה בנין ובנינו מוכיח עליו, אבל זה חידוש כיון שהיה לו להרמב״ם לכתוב זה.

ולענ״ד יש לבאר כדפירשתי שבפינוי אבני גדר אין צורך במעשה המוכיח משום שעצם פינוי גדר שיש בו אבנים גדולות וגובהו עשרה טפחים הוא גופא ׳מעשה מוכיח׳ וא״צ להיתר ׳בנינו מוכיח עליו׳ ולכן מותר לגמרי - שהרי אין לך אדם שיפרק גדר משובחת כזו שיש בה עשר אבנים של משאוי שנים שנים כאשר כוונתו רק להכשיר עוד שטח קטן לזריעה - שהרי עדיפה גדר טובה לשדהו מאשר עוד תוספת קטנה, ולכן אין זה כמזרד זרדים ואוסף עשבים בשדה דידיה שלא מהניא ביה מחשבה שאינו רוצה בתיקון השדה - כיון שאין כאן שום חיסרון - למה לא ירצה בתיקון שדהו.

לימוד פרה בחרישה – פס״ר באיסור דרבנן

אבל עדיין יש להבין את הוראת הרמב״ם פ״א ה״ו וז״ל: ואין מלמדין את הפרה לחרוש אלא בחול, עכ״ל. כאן נאסרה מלאכת חרישה בפסיק רישא שהרי באמת אין כוונתו לחרוש אלא רק ללמד את הפרה והרי זו מלאכה המותרת בשביעית - לימוד פרה בחרישה, אך עכ״ז נאסרה ובשלמא איכא איסורא בשדה דידיה מדין ׳מיחזי כחורש׳ וכמו שאסרנו ללקט מתוך שדהו דקין וגסין ואף שכוונתו לאסוף עצים לאש - אך מדוע נאסר לחרוש בקרקע חבירו [שהותר רק בחולות] והרי הוי פס״ר דלא ניחא ליה והיה צריך להתיר כדין מכבד שדה חבירו ונוטל אבני גדירו של חבירו - אבל התשובה ברורה - כיון שכאן המלאכה היא ׳מלאכה דאורייתא׳ שהיא ׳חרישה ממש׳ ולכן לא הותר כלום בפס״ר - לא פס״ר דניח״ל ואפילו לא פס״ר דלא ניח״ל.

וכאן יש בידנו חידוש מחודש!

מלאכה מובהקת שמשביחה בודאי:

א. אם כוונתו רק לתיקון הקרקע ברור שייאסר - לא שנא במלאכה דאורייתא לא שנא במלאכה דרבנן [ואפילו עיקר וטפל].

ב. אם היא מלאכה דאורייתא - לא מהני 'רצון לעצים' וכ"ש 'כוונה מעורבת' - והעיצה בזה היא לעשותה בצורה חלקית כגון 'מצד אחד' ואז הרי היא כמלאכה שיש בה 'שני צדדים' או ע"י שינוי - ואז תיהפך להיות 'מלאכה דרבנן' וארווחנא ריוח נוסף דליכא למיחש למיחזי.

ג. אם היא מלאכה דרבנן - כגון השקיה או ניקוי זרדים מקרקע - מותר ע"י 'כוונה מעורבת' שרוצה גם את פעולת איסוף העצים - להסקה, וגם את סילוק העצים - להכשרת שדהו לחרישה - אך חובה שיהיה 'מעשה מוכיח' שיש לו 'כוונה להיתר' כגון קדירתו או בהמתו בשדה, ונראה פשוט שבמזגן כל בר דעת מבין כי זהו 'מעשה המוכיח' שהרי כולי עלמא חפצים בפינוי המים או אפילו אפשר לסלק את 'גזירת מיחזי' ע"י הוכחה שעושה את המעשה בצורה חלקית כגון גוזם מצד אחד או שלא בשוה.

ד. אם היא מלאכה דרבנן ואינו חפץ כלל בתיקון השדה - שרי לגמרי ואין לאסור מדין פס"ר דמלאכה, ואפילו גזירת 'מיחזי כמלאכה' לא גזרו בכה"ג שאינו חפץ כלל ועפ"ז ביארנו את ההיתר ללקט כל שיחפוץ משדה חבירו ופינוי מוחלט משדה חבירו, ואפילו פינוי מוחלט של אבני גדר משדהו אם אינו מיכון כלל לתיקון השדה.

כללי בירור הגדרים

- חיוב - מלאכה דרבנן או דאורייתא.
- כוונה - רצון לאילן או לשאר צרכים, ובכלל זה יש להבחין במקום - שלו או של חבירו.
- מעשה - נעשה כרגיל או בשינוי.
- מיחזי - גם במקום דמעיקר הדין שרי, עכ"ז גזרו חכמים.
- גזירה - גם במקום דשרו חכמים ולא גזרו משום מיחזי - עכ"ז מצינו במקום אחד שגזרו חכמים וזה במקושש גסים משלו - מפני הרמאין.

ונסכם את המקרים שעסקנו בהם:

1. **מזנב בגפנים** - מירי במלאכה דאורייתא וכיון שנעשית בשינוי הרי הפכה להיות 'מלאכה מעורבת' ואיסורה רק מדרבנן ושרי אפילו בכוונה מעורבת - ואין למיחש למיחזי כיון שמזנב היינו שינוי - וכן הוא בזומר לעקל בית הבד.

2. **קוצץ קנים** - אין כאן שינוי אך זוהי מלאכה דרבנן בלבד ושרי גם אם כוונתו גם להשבחה וגידול של קנים חדשים - ואין לחוש למיחזי - דכ"ע ידעי כי קיצוץ קנים עיקרו הוא לעצים (וכ"כ בד"א פ"א ס"ק קנ"ו).

3. **גיזום צמחיה המונעת מעבר** - לשיטות הנוקטות כי גיזום שאר עצים דרבנן כאן שרי בכוונה מעורבת לטובת האילן ולפתיחת המעבר ולמיחזי לא חיישינן דהא מוכח כי המעבר סגור ורוצה לפנותו, אך אם גיזום שאר עצים דאורייתא כזמירה - חובה לגזום בשינוי כגון מצד אחד בלבד וזה מועיל גם להפוך את המלאכה מדאורייתא לדרבנן - כיון דעביד בשינוי וארווחנא דלא חיישינן למיחזי

4. **מסקל ומקושש עצים ועשבים** - הכל מלאכה דרבנן תולדה דחורש, מעיקר הדין היה ראוי להתיר אפילו בקרקע דיליה אם איכא 'כוונה מעורבת' אך בזה גזרו והתירו בתחילה את הגס [בכונה מעורבת] ולית בזה משום מיחזי כיון דמשני, אלא שאח"כ אסרו הכל מקרקע דיליה מפני המערימים [שמעיקר הדין מותר להם לקושש מקרקע דיליה בכוונה מעורבת כשם שמותר בקרקע של חבירו] והתירו הכל בקרקע חבירו דעביד מלאכה דרבנן ללא כונת ניקוי

א. **כוונת ניקוי בקרקע שלו** - בהא איכא איסור דרבנן תולדה דחרישה.

ב. **כוונה מעורבת בקרקע שלו** - מעיקר הדין היה ראוי להקל אך אסרו חז"ל בתחילה את הדקין ולבסוף גזרו גם על הגסים] - ועכ"ז במידה וכירתו או בהמתו מעידות - הכל שרי.

ג. **'פעולה מעורבת' בקרקע שלו [גסין בלבד]** - בתחילה התירו אך מפני המערימים אסרו.

ד. **ניקוי מושלם בקרקע חבירו אך ללא כוונת ניקוי** - מותר לכתחילה.

5. **מדייר** - מלאכה דרבנן תולדה דחרישה, ומותרת בכוונה מעורבת ולכן התירו אלא שגזרו חכמים 'מיחזי' והצריכו רק בית ארבעת סאין או בשיור פורתא.

6. **מפנה זבל באשפתות** - מלאכה דרבנן תולדה דחרישה, ומותרת בכוונה מעורבת ולכן התירו אלא שגזרו חכמים 'מיחזי' והצריכו גודל אשפתות בשטח בי"ס.

7. **קוצץ בתולת שקמה** - נראה שיש מקום לומר דאפילו אם 'גיזום' שאר עצים דרבנן - כאן בקציצה זו יש חיוב דאורייתא של זומר שהרי קציצה זו מועילה מאד לגידול האילן ובלעדיה אין ערך לקורות היוצאות - ולכן יש להחמיר בכוונה מעורבת ונדרש צורך בשינוי חשוב בקציצה - מעל הארץ או מעל עשרה, ואחר שיש שינוי, ארווחנא בתרתי האחת - שהמלאכה הפכה להיות דרבנן, והשנית - דלית למיחש למיחזי.

8. **קוצץ קורות שקמה** - אין בכאן תועלת והכל שרי, וגם אם יש מעט תועלת והוא מיכון גם לזה עכ"ז שרינן דהא גיזום בשאר אילנות דרבנן, וליכא למיחש למיחזי כיון דכ"ע ידעי דבקיצוץ קורות אינו משביח כלל.

9. **חרישה ללימוד** - חרישה היא מלאכה דאורייתא ולא מהני מאי דלא חפץ בחרישה ולכן נאסור גם בקרקע דחבריה וההיתר הוא רק בחולות, השינוי דאינו

סומך את המענה אינו מועיל להאי תלם - שאותו עשיתי נפלא אלא השינוי הוא רק במכלול כל התלמים.

10. **זריעת בדיקה בעציץ** - אסור כיון דלא מהני מאי דכוונתו לבדיקה כיון דזורע לצורך נביטת הזרעים אלא שאינו צריך לתכלית הזריעה - שהיא גידול היבול אלא שאם יעביד בשינוי - בעציץ מלא גללים - ואחר שיש שינוי, ארווחנא בתרתי האחת - הזריעה הופכת להיות דרבנן, והשנית - ליכא מיחזי.

11. **שירוש עצים** - מלאכה דרבנן - תולדה דחרישה שמכשיר שטח לזריעה, מעיקר הדין היה ראוי להתיר אפילו בקרקע דיליה אם איכא 'כוונה מעורבת' אך הגבילו חכמים את השירוש רק לאילן אחד או שנים ויותר מזה חיישי למיחזי - בארעא דחבריה ליכא אפילו 'כוונה מעורבת' ולכן הכל מותר בשופי.

12. **קציצת עצים** - מסייע לגידול שאר עצים סמוכים - מלאכה דרבנן ושרי בשופי לקצץ ללא שירוש - בכוונה מעורבת משום דעביד בשינוי.

13. **הכשר אגפיים לזריעה אליבא דרבנן** - הוי מלאכה דרבנן כיון דהיא תולדה דחרישה וסברי רבנן להתיר כיון דאיכא כוונה מעורבת בנית תעלה והעמדת אגפיים, ולא אסרו משום 'מיחזי כמלאכה' כיון דהוי 'מלאכה מעורבת' בהא דהשרשים מקלקלים את האמה.

14. **מפנה גדר אבנים בשדהו** - כונה מעורבת שריא אלא שיש לחוש למיחזי וזה נפתר ע"י שהתחיל מערב שביעית, אבל בכאן איכא חידושא רבא דאם אינו חפץ כלל בתיקון השדה - שרו ליה רבנן אפילו בשדה דידיה, ויש להבין דבאמת מעיקר הדין במלאכה דרבנן שרינן אפילו בכוונה מעורבת אבל עכ"ז היה מקום לגזור מדרבנן כשם שגזרו במקושש ומסקל ואמת שראיתי דבר חידוש ברדב"ז שהצריך 'בנינו מוכיח עליו' אך ד"ז נראה שהיה לרמב"ם לכותבו במפורש ולא להשמיטו ולכן עלינו לחדש סברא די"ל דהכא ליכא למיגזר - כיון שיש במלאכה זו 'שני צדדים' חיסרון ויתרון, החיסרון שפוגע בגדר השדה ויתרון שמסקל - ועכ"ז אסרו בכוונה מעורבת ללא מעשה המוכיח - **וזה ממש כנידון שפיכת מי בריכה על הדשא שיש צד חיובי לגמרי וצד שלילי לגמרי** - וההלכה תהיה לפ"ז כי אם אינו חפץ כלל בהשקיה שרי אפילו בארעא דידיה אך אם תהיה כוונה מעורבת - יש לאסור אא"כ יהיה מעשה המוכיח - ובשפיכת מי בריכה נראה שזהו עצמו 'מעשה המוכיח' דהא ברור שרוצה בריקון הבריכה.

15. **מפנה גדר אבנים בשדה חבירו** - יכול ליטול ככל שיחפוץ ולא גזרו גזירת 'מיחזי כמלאכה' בפס"ר דלא ניח"ל ולכן התירו הכל במפנה גדר אבנים בתוך שלו אם אינו רוצה בתיקון שדהו.

16. **נטילת ידיים על גבי אילנות [שאינן בית השלחין]** - השקיה היא מלאכה מדרבנן [תולדה דחורש או תולדה דזורע] וברור שנתיר באלנות של חבירו כיון דהוי

פס״ר דלא ניחא ליה, אך עכ״ז יש להוסיף ולהתיר גם בקרקע דיליה כיון דהוא פס״ר דני״ל במלאכת השקיה ואין לגזור משום מיחזי כיון שנראה פשוט שרוצה בנטילת הידים - אך נראה שאין היתר לילך אל העץ ע״מ ליטול שם ידיו.

17. **כיור לברז מים הנשפך לצמחים** - נראה ודאי דשרי ואף אם ההשקיה פס״ר דניחא ליה וביותר אם הצינור ארוך דהוי ׳כוחו׳ וליכא למיחש למיחזי כיון דהוי ידים מוכיחות שרוצה בשטיפת ידיו - והחזו״א שהחמיר בזה הוי מילי דחסידותא.

18. **צינור מזגן המטפטף** - נראה פשוט שמותר ולא חיישינן למלאכה כיון דהוי פס״ר דניח״ל, ואף ליכא למיחש לאיסור ׳מיחזי כמלאכה׳ כיון שמוכח מתוך הענין שעושה כן לסלק עודפי מי עיבוי מהמזגן.

19. **השלכת זרעים בגינה** - לכאורה יש צד לאסור שהרי זריעה היא מלאכה דאורייתא אך עכ״ז ההיתר נמצא בצידו - שהרי אינו זורע כדרך הזורעים - דאין הקרקע חרושה ומוכנה לקבל הת הזרע ואף אינו מחפה ומשקה אח״כ כדרך הזורעים **ולכן מותר אפילו אם משליך זרעים בגינתו שהרי השינוי הפך את המלאכה לאיסור דרבנן** ולכן שרי אפילו אם יש לו רצון מסוים בגידול הזרעים, וכ״ש שיש להתיר אם נמצא בגינה ציבורית דהוי פס״ר דלא ני״ל, ואגב השינוי ארווחנא דלית למיחש לגזירת ׳מיחזי כמלאכה׳.

20. **הפיכת עציץ מאינו נקוב לנקוב [כגון עציץ שהיה מונח על טס מתכת ועתה מזיזו ומניחו ע״ג קרקע] לצורך סידור החצר או הבית** - הזה הורה הגרי״ש אלישיב זצ״ל (הוב״ד במשפטי ארץ פ״ח הע׳ 35) לאיסור דהא פס״ר דמגביר יניקה ואין לומר דלא איכפת ליה כיון שאין אנו מבינים ומרגישים בתועלת היניקה, ואף משום מיחזי אין להתיר וכמו שהתרנו במקושש ומפנה גדר כיון דהתם עוסק בדבר אחד [הגדר] ואגב נעשית פעולה אחרת [תיקון השדה] אך כאן הרי הוא עוסק ממש בתיקון העציץ, אך לפענ״ד יש להתיר זאת וכך הובא שם בשם הגרשז״א להיתר.

21. **העברת עציץ נקוב מבית לבית** - לכאורה הרי הוא יוצר יניקת חדשה במעבר לחוץ ולכן הורו הגרי״ש אלישיב זצ״ל וכן נקט בחוט שני פ״א שעה״צ ס״ק ת״ז לעוטפו בשקית ניילון ולהוליכו כך, אך הגרשז״א הורה שאין לחוש בזה (והובאו דבריהם במשפטי ארץ פ״ח הע׳ 41 - 42).

ניכוש חצר משותפת

ושאלה מעשית באה לידינו מאדם שבכל שנה ושנה העיריה מחייבת את כל דיירי הבנין לנכש את חצר הבנין המשותפת מחשש לשריפות או נחשים, ולפיכך די בניכוש המותיר גובה מסוים של כמה ס״מ מעל פני הקרקע [כגון ע״י מכונה הנקראת ׳חרמש מוטורי׳] ונשאלת השאלה מה יעשו דיירי הבנין בשנת השמיטה הבעל״ט ולכאורה היה נראה להתיר ע״י ניכוש כללי שאינו

מנקה את צמחי הבר הגדולים ורק מסלק את הצמחיה הדקה והסבוכה שבה בעיקר נאחזת האש וזה ע"י יסוד 'מלאכה מעורבת' דהיינו שיש בה צד חיובי אך גם צד שלילי שאינו עושה את הניכוש בשלמות - וכדין מזנב בגפנים או זומר וצריך לעקל בית הבד, אבל באמת כך היתה ההלכה עד 'גזירת עוברי עבירה' כדכתב הרמב"ם פ"א הט"ז וז"ל: בראשונה היו אומרים מלקט אדם עצים ואבנים ועשבים מתוך שדהו, והוא שיטול הגס הגס כדי שלא יתכוין לנקות הארץ, אבל משדה חבירו נוטל בין דק בין גס, משרבו עוברי עבירה שמתכוונין לנקות ואומרין הגס הגס אנו נוטלין, אסרו ליטול אדם משדהו אלא מתוך שדה חבירו והוא שלא ילקט בטובה, שלא יאמר לו ראה כמה טוב עשיתי לך שהרי נקיתי שדך, עכ"ל. ולפיכך היום ייאסר על אחד מדיירי הבנין ללקט את הגס הגס - דהיינו לנכש 'ניכוש חלקי' ואין לבקש מדייר בבנין שכן לנכש עבורנו ואנו ננכש עבורו - שגם זה בכלל הגזירה שלא לנכש בטובה עבור אדם אחר, ונראה שהעיצה בזה היא להביא גוי שינכש בשביעית בתשלום ואף שבד"כ אסור לעשות מלאכות ע"י גוי מדין 'ושבתה הארץ' זוהי חומרא שאנו מחמירים אך הדבר שנוי במחלוקת הרמב"ם ורבינו אלחנן כמו שכתב בדרך אמונה פ"א סק"א וז"ל: מבואר מדברי רבנו שאין העשה דשביתה על הבעלים אלא על הארץ והעובד עובר בעשה ולא הבעלים ולפ"ז מה"ת יכול לזרוע ע"י גוי ואין בזה אלא איסור דרבנן אבל דעת תוס' רבנו אלחנן שגם ע"י גוי יש איסור דאורייתא שהבעלים מצווין על שביתת שדהו, עכ"ל. ולכן אם יאמר לגוי לנכש את הגס הגס שמעיקר הדין שרי אפילו לישראל אלא שגזרו חכמים - בגוי נראה פשוט להתיר.

וכאן שאפילו עיקר המלאכה היא ניכוש שהוא מלאכה דרבנן 'תולדה דחרישה' יש מקום לומר כי אפשר להקל עוד יותר בגוי כיון שיש מקום לחדש כי בדרבנן אין איסור שביתת קרקע וסברא מחודשת זו הובאה במעדני ארץ סי' יג אות טו בשם הגרא"ל ראשקס ויסודה מדברי הגמרא בשבת (קנג:) שקבעה כי 'כל שבחבירו פטור - בבהמתו מותר לכתחילה' ושביתת הארץ בשביעית דומה לדין שביתת בהמה ואם בשבת החמורה לא גזרו - בשביעת הקלה לא כ"ש [ובמעדני ארץ דחה סברא זו] אך לדידן ודאי שאפשר לצרף סברא זו להתיר בשופי.

עולה מן המדבר

מלאכות דרבנן הנעשות לצורך המותר בשביעית אך יש בהן פס"ר שתיוצר 'מלאכת קרקע' לא גזרו בהן חכמים [וכן יהיה הדין במלאכה שיסודה דאורייתא אך עושה אותה בשינוי] ולכן מעיקר הדין יש להתירן ואפילו אם מעורב במלאכה רצון שולי למלאכת הקרקע [פס"ר דני"ל] אך גזרו חכמים גזירת 'מיחזי כמלאכה' ואותה אפשר להסיר באחת משלש דרכים:

א. אם מוכח מתוך מעשיו כי יש כאן כונה למעשה המותר - וכגון בהמתו נמצאת בסמוך ומלקט עשבים להאכילה.

ב. אם מוכח מתוך מעשיו כי אינו חפץ במלאכת קרקע - כגון שעושה את המלאכה בצורה משונה.

ג. אם אינו רוצה כלל בתיקון השדה - לא גזרו חכמים גזירת 'מיחזי כמלאכה'.

אך בניכוש חצירו יש להבחין כי ישנה גזירה מיוחדת האוסרת לנכש אפילו בצורה חלקית ומשונה.

נספח בענין עצי השקמה

שלא יהא השיעור חסר מהני מילי מעלייתא דאיתאמרן ביני אילני חקלא - נביא נספח בענין טבע עצי השקמה בראי הפסוקים ובאספקלריית חז"ל:

שקמה

הורה הרמב"ם בהלכות שמיטה (פ"א הכ"א - כ"ב) אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית כדרך שקוצצין בשאר השנים מפני שקציצתה עבודת אילן, שבקציצה זו תגדל ותוסיף, ואם צריך לעציה קוצץ אותה שלא כדרך עבודתה. כיצד קוצצה, מעם הארץ או למעלה מעשרה טפחים, עכ"ל.

ויש להכיר במעט את האילן הלז ולהתחקות אחר רבעו וארחו כפי המשתקף בתנ"ך ובדברי חז"ל.

עץ השקמה שוכן כבוד בארצנו כבר אלפי שנים, ומצאנוהו בימי שלמה שהיתה שפלת ארץ ישראל מלאה בעצי שקמה (מלכים א' פ"י פס' כז) "ויתן המלך את הכסף בירושלם כאבנים ואת הארזים נתן כשקמים אשר בשפלה לרוב" דוד המלך מינה פקיד מיוחד לפקח על עצי השקמה (דה"י א פרק כז פס' כח) "ועל הזיתים והשקמים אשר בשפלה בעל חנן הגדרי".

השקמה נראית כשילוב של כמה עצים - עליה דומים לתות עץ, הפירות מזכירות תאנים, ואילו הגזע מזכיר את עצי הפיקוס.

לשקמה חמש מעלות: היא מאריכה ימים, גדילה בזריזות, ומפתחת קורות עצומות ואף איכות העץ גבוהה, ואפילו גדלים עליה פירות הראוים למאכל - ולכן העצים נשתלו לצל ולקורות בנין.

איכות העץ גבוהה עד שהורו (בבא מציעא קיז:) כי בית השותפין שנפל ורצה אחד לשנות את סוג הקורות בארזים - אין שומעין לו, בשקמה - שומעין לו, ומצינו שנמנה עץ השקמה עם עצים מפורסמים כדפסק הרמב"ם (הלכות גניבה פ"ח ה"ה) אין

עושין את המחק לא של דלעת מפני שהוא מיקל ולא של מתכת מפני שהוא מכביד, אבל עושהו של זית ושל אגוזים ושל שקמה ושל אשכרוע וכיוצא בהן.

ומצינו שהיו מכינים את 'ארוכות המיטה' מעצי שקמה כמסופר במדרש איכה רבה (פרשה א אות ט"ו) וז"ל: חד כותאי אמר אנא אזיל וחמי חד סבא דיהודאי דמפלין בברייתא, אתא יתיב ליה גביה, אמר ליה חמית בחלמי ארבעה ארזין וארבעה שקמין ודור דתבן ותורא רכיב עליהון, אמר ליה רבי ישמעאל תיפח רוחיה דההוא גברא ארבעה ארזין ארבעתי שולטתא דערסא, ארבעה שיקמין ארבעת שיטותא דערסא, ע"כ.

הפרי אינו משובח ולכן נמנה עם הפירות שעליהן לא גזרו חכמים גזירת דמאי (דמאי פ"א מ"א) הקלין שבדמאי... ובנות שקמה. המשנה מלמדת כי יש עוד זן משובח יותר הנקרא 'מוסטפות' ולשיטת רבי יהודה הוא חיב בדמאי.

ומצאנו שבמסכת כלאים (כלאים פ"ו מ"ד) אילן השקמה אינו מוגדר כאילן מאכל.

ארצות השקמה

עיקר גידול השקמה היה בשפלה כדמצינו בפסחים (נג.) בזה"ל: תניא, רבן שמעון בן גמליאל אומר: סימן להרים - מילין, סימן לעמקים - דקלים, סימן לנחלים - קנים, **סימן לשפלה - שקמה. ואף על פי שאין ראיה לדבר - זכר לדבר, שנאמר ויתן המלך את הכסף בירושלים כאבנים ואת הארזים נתן כשקמים אשר בשפלה לרב.** סימן להרים - מילין, סימן לעמקים - דקלים. נפקא מינה לבכורים, דתנן אין מביאין בכורים אלא משבעת המינין, ולא מדקלים שבהרים ולא מפירות שבעמקים. סימן לנחלים קנים - נפקא מינה לנחל איתן. **סימן לשפלה שקמה - נפקא מינה למקח וממכר,** השתא דאתית להכי כולהו נמי למקח וממכר, ע"כ.

גם בגליל גדלו שקמים אך פלא פלאים שקביעת המיקום שבו מתחיל 'גליל עליון' ומסתיים 'גליל תחתון' נקבע דוקא ע"י גידול השקמים. וכך שנינו במשנה מסכת שביעית (פ"ט מ"ב) שלש ארצות לביעור יהודה ועבר הירדן והגליל ושלש שלש ארצות לכל אחת ואחת גליל העליון וגליל התחתון והעמק מכפר חנניה ולמעלן כל שאינו מגדל שקמין גליל העליון ומכפר חנניה ולמטן כל שהוא מגדל שקמין גליל התחתון, ע"כ.

גם ביריחו מצינו במסכת פסחים שגידלו שקמים (נז.) תנא, אבא שאול אומר: קורות של שקמה היו ביריחו, והיו בעלי זרועות נוטלין אותן בזרוע. עמדו בעלים והקדישום לשמים, ע"כ.

ועוד מצינו שם (נו:) בדברים שמיחו בידם חכמים וז"ל: ומתירין גמזיות של הקדש, של חרוב ושל שקמה. אמרו: אבותינו לא הקדישו אלא קורות, ואנו נתיר גמזיות של הקדש, של חרוב ושל שקמה. ובגידולין הבאין לאחר מכאן עסקינן, וסברי לה כמאן דאמר אין מעילה

בגידולין. ורבנן סברי: נהי דמעילה ליכא - איסורא מיהא איכא, ע"כ.

ואפילו מצאנו (כלאים פ"ו מ"ד) שגידלו שקמה גם בדרום הר חברון שהראה רבי ישמעאל לרבי יהושע בכפר עזיז גפן מודלית על 'סדן שקמה'.

במצרים גידלו שקמים ובתהלים מתוארת מכת ארבה (ע"ח מ"ז) "יהרג בברד גפנם ושקמותם בחנמל" ופירש רש"י בחנמל - שם ארבה, ומדרשו בא חן ומל היה מולל את ירק העץ והעשב ואוכלו, ע"כ.

השקמה מגיעה לגודל עצום עד שבמסכת בבא בתרא פ"ב מ"ז הורו להרחיקה מן העיר חמישים אמה.

גם מתחת לפני הקרקע שרשיה מפליגים בגישוש אחר מקורות מים עד שבמס' ב"ב (פ"ב מ"א) הורו להרחיקה מן הבור חמישים אמה.

בתולת שקמה וסדן

ייצור קורות השקמה נעשה בצורה של נטיעת שתיל שקמה והוא נקרא 'בתולת שקמה' ואחר שהגיע לגודל מסוים - היו מקצצים אותו ובעקבות הכריתה - העץ מתחיל לפצל קורות ארוכות ומפותחות שמעתה ייקראו 'סדן שקמה' או 'קורות שקמה'.

הירושלמי בשביעית (פ"ד ה"ד) מלמד כי דרך הכריתה בימות השנה היתה בגובה של בין שלשה טפחים לתשעה, וקציצה פחות משלשה אינה משביחה כדבעי וקרויה במשנה 'גומם מעל הארץ'. בשביעית התיר רבי יהודה לקצוץ בתולת שקמה שלא כדרכה.

וכך הורה הרמב"ם בהלכות שמיטה (פ"א הכ"א - כ"ב) אין קוצצין בתולת שקמה בשביעית כדרך שקוצצין בשאר השנים מפני שקציצתה עבודת אילן, שבקציצה זו תגדל ותוסיף, ואם צריך לעציה קוצץ אותה שלא כדרך עבודתה. כיצד קוצצה, מעם הארץ או למעלה מעשרה טפחים, עכ"ל. ושיעור זה של שלשה טפחים הוא אך ורק בבתולת השקמה אך בקיצוץ הקורות המטופחות - סדן השקמה - יש להרחיק מן הגזע רק שני טפחים. וכ"מ ברמב"ם הלכות מכירה (פכ"ג הט"ו) לקח בתולת שקמה מגביה שלשה טפחים וקוצץ, סדן של שקמה שני טפחים, עכ"ל. בגמרא ב"ב (פ:) הקשו סתירה בין ההוראה לקונה עצים לכרות מעל שלשה טפחים לבין ההוראה בשביעית לכרות סמוך לקרקע וע"ז תירץ אביי: ג' טפחים מעלי לה, מעם הארץ ודאי קשי לה, מכאן ואילך - לא מקשי קשי לה ולאו עלויי מעלי לה, גבי שביעית עבדינן מידי דודאי קשי לה, גבי מקח וממכר עבדינן מידי דודאי מעלי לה, ע"כ.

בנקודת הפיצול של הקורות החדשות של סדן השקמה מתהוה כעין שקע עמוק שבו היו רגילים למלאו באדמה ולשתול בו ירקות והמשנה בכלאיים (פ"א מ"ח) אסרה זאת 'אין נוטעין ירקות בתוך סדן של שקמה... מפני שהוא ירק באילן'.

שיטת הכריתה היתה בדרך של 'מדריג ומחליק' דהיינו - מכה בגרזן באלכסון מלמעלה למטה ומלמטה למעלה, בשביעית נדרש שינוי כדמצינו בירושלמי שביעית (פ"ד ה"ה) וז"ל: הקוצץ בקורות לא יהא מחליק ומדריג ומדריג ומחליק אלא מתכוין שיהא קציצתן שווה תני רשב"ג אומר מקום שנהגו להחליק ידריג לדרג יחליק וגומם עם הארץ, ע"כ.

אחר הכריתה נדרשת פעולת הגנה על מקום החתך ובשאר ימות השנה היו מחפים בעפר שגורם זירוז של ההחלמה - בשביעית יש לשנות כדתנינן (שביעית פ"ד מ"ה) הקוצץ קורות שקמה לא יחפהו בעפר אבל מכסה הוא באבנים או בקש, ע"כ. האבנים והקשש רק מונעים ממזיקים וקור לחדור לעץ אך אינם משביחים ומבריאים.

הזכות לקצוץ את קורות השקמה המטופחות [סדן שקמה] לחוכרי השדות נתונה רק בחכירה ארוכת טוח משנה מסכת בבא מציעא (פ"ט מ"ט) המקבל שדה מחבירו לשנים מועטות לא יזרענה פשתן ואין לו בקורת שקמה קבלה הימנו לשבע שנים שנה ראשונה יזרענה פשתן ויש לו בקורת שקמה, ע"כ.

גם מכירת שדה אינה כוללת בתוכה 'סדן שקמה' אך כוללת את 'בתולת השקמה' כן מפורש במסכת בבא בתרא (פ"ד משנה ח - ט).

בולש שקמים

העיסוק בעצי השקמה היה רווחי מאד כדמצינו במסכת נדרים (לח.) אמר ר' יוחנן: כל הנביאים עשירים היו, מנלן? ממשה ומשמואל מעמוס ומיונה... עמוס, דכתיב: ויען עמוס ויאמר אל אמציה לא נביא אנכי ולא בן נביא אנכי כי בוקר אנכי ובולס שקמים, כדמתרגם רב יוסף: ארי מרי גיתי אנא ושקמין לי בשפלתא וגו', ע"כ.

העיסוק בשקמים הקנה לבעליו שם תואר 'בעל מלאכה' והוא 'בולש שקמים' מלשון 'בלש' המחפש ובודק, כך פירש רש"י את הפסוק בעמוס (ז' י"ד) ובולס שקמים - מחפש בשקמים לראות איזה עתו לקוץ כדי להוסיף ענפים ואיזה ראוי לקורות שכן דרך שקוצצין בתולות השקמה ובולס כמו ובולש אלא שעמוס מגמגם בלשונו שכך אמרו למה נקרא שמו עמוס שהיה עמוס בלשונו וישראל קוראים אותו פסילוס כדאיתא בפסיקתא, עכ"ל.

חפירת אמה ותעלה

ביאור שיטת ראב"ע וחכמים
שיטת הנימו"י והמאירי - גם לרבנן יש איסור בעודר אמה
פאת השולחן והחזו"א – אין איסור כלל בחפירת אמה
חזו"א, הגבלת היתר אגפיים
חזו"א – הגבלה להיתר חפירה
חזו"א למול תויו"ט
שלש שיטות בחפירת תעלה
חיפוי חפירה
הבאת עפר חדש
תמיהה על השמטת הדרך אמונה

• • •

שנינו במשנה במסכת מועד קטן (פ"א מ"ב): רבי אלעזר בן עזריה אומר: אין עושין את האמה בתחילה במועד ובשביעית, וחכמים אומרים: עושין את האמה בתחילה בשביעית, ומתקנין את המקולקלות במועד.

ובגמרא (ד:) ירדה הגמרא לברר את מקחו של רבי אלעזר בן עזריה שאסר הקמת אמת בשביעית וז"ל הגמרא: פליגו בה רבי זירא ורבי אבא בר ממל. חד אמר: מפני שנראה כעודר, וחד אמר: מפני שמכשיר אגפיה לזריעה.

מאי בינייהו? איכא בינייהו דקא אתו מיא בתריה. מאן דאמר מפני שמכשיר אגפיה לזריעה - איכא, ומאן דאמר מפני שנראה כעודר - ליכא. ולמאן דאמר מפני שנראה כעודר - ליחוש מפני שמכשיר אגפיה לזריעה!

אלא: איכא בינייהו דקא שקיל מיניה ושדי לבראי. למאן דאמר מפני שמכשיר אגפיה לזריעה - ליכא, למאן דאמר מפני שנראה כעודר - איכא. ולמאן דאמר מפני שמכשיר אגפיה לזריעה, ליחוש מפני שנראה כעודר? - עודר נמי, כי קא שקיל - בדוכתיה מנח ליה.

אמימר מתני לה מפני שנראה כעודר, וקשיא ליה דרבי אלעזר בן עזריה אדרבי אלעזר בן עזריה: ומי אמר

רבי אלעזר בן עזריה כל שנראה כעודר אסור? ורמינהי: עושה אדם את זבלו אוצר. רבי מאיר אוסר עד שיעמיק שלשה טפחים, או עד שיגביה שלשה טפחים. היה לו דבר מועט - מוסיף עליו והולך. רבי אלעזר בן עזריה אוסר עד שיעמיק שלשה, או עד שיגביה שלשה, או עד שיתן על הסלע. רבי זירא ורבי אבא בר ממל, חד אמר: כגון שהעמיק, וחד אמר: זיבלו מוכיח עליו, עכ"ל הגמרא.

ביאור שיטת ראב"ע וחכמים

וביאור הדברים - חכמים התירו חפירת אמה בשביעית וההיתר בזה ברור דהא אם הותרה השקיית השדה - מדוע יש לאסור בחפירת אמה המשמשת לצורך ההשקיה[א] ולכן צריך ביאור בשיטת רבי אלעזר בן עזריה ונחלקו האמוראים רבי זירא ורבי אבא בר ממל בטעם האיסור של רבי אליעזר - חד אמר דהאיסור מטעם 'מיחזי כחופר' דהיינו בעצם פעולת החפירה וההעמקה יש בעיה שנראה כחופר שהרי כך דרך החופרים לעדור תלמים ותוך כדי להרחיק מעט את העפר הנחפר לשולי התעלה, וחבירו טען כי האיסור הוא משום 'מכשיר אגפיה לזריעה' דהיינו שאין הבעיה בתעלה הנחפרת אלא דוקא בעודפי העפר הנצברים על גדות התעלה שקודם היה שם רק עפר קשה שאינו ראוי לזריעה ועתה הכל התמלא בעפר חפירה תיחוח ודמי ממש לאדם השופך עפר תיחוח ע"ג קרקע קשה שודאי שנחשב עי"ז לתולדה דחרישה - שהרי הכשיר קרקע לזריעה. ובביאור האי טעמא בתראה מצינו שתי דרכים בתוספות (ד"ה מפני) וז"ל: ונראית חרישה ממש שסבורין הרואין שלכך מתכוין אי נמי חשיב ליה עבודת קרקע ממש ואף על גב שאינו מתכוין לכך מיהו מלאכה היא ואף על גב דאמר ר' שמעון דבר שאין מתכוין מותר הא אמרינן מודה ר' שמעון בפסיק רישיה ולא ימות, עכ"ל. וביאור דבריהם בפירוש הראשון נקטו כי גם כאן יש חשש למראית עין ורק נחלקו האמוראים היכן נמצאת המראית עין - בתעלה הנחפרת או בגידודים [וכן מבואר בריטב"א], אך לפירוש השני אין החשש משום מראית עין אלא משום דהוי פסיק רישא במלאכת חרישה [וכן מבואר במאירי].

וחקרה הגמרא מאי נפק"מ בין שני הטעמים ובתחילה הביאה הגמרא נפק"מ דעודר תעלה ואתו מי המעיין בתוך התעלה וממילא לא נראה כחורש אלא ניכר לעין המתבונן שעוסק בחפירת אמת מים אך האגפיים מוכשרים לזריעה.

אך מיד דחתה הגמרא נפק"מ זו כיון שחידשה חידוש - דשני האמוראים סברו כי יש לחוש גם לנראה כחורש וגם למכשיר אגפים וא"כ בהאי נפק"מ כ"ע מודו דיש לאסור כיון שבכ"ז מכשיר אגפיים.

א. ובדברי הריטב"א משמע דחפירת אמה אינה נחשבת כלל כעבודת קרקע וז"ל: הוינן בה מאי טעמא דהא לאו עבודת קרקע הוא,

ועתה מחדשת הגמרא דהני אמוראי פליגי בסברא דקה - האם במצב שחופר ונוטל את העפר ומסלקו - יש לחוש לנראה כחופר, מ״ד ׳נראה דחופר׳ אוסר ומאן דחייש להכשר אגפיים לא חייש, אך כולם מסכימים דבכה״ג אין לאסור משום הכשר אגפיים כיון שבאמת לא הכשיר את האגפיים אלא רק עקר עפר מהתעלה וסילקו.

ולכאורה הדעת נותנת להכריע הלכה כחכמים נגד רבי אלעזר ב״ע, אך אם כנים אנו יש להבין מדוע כ״כ שקלו וטרו אמוראי בשיטת ראב״ע, ועוד יותר יוקשה מדוע המשיכה הגמרא בהא דאמימר ס״ל כטעמא דנראה כחורש ולפיכך הקשה דברי ראב״ע כאן אדברי ראב״ע בשביעית ותירץ.

וקושיא זו יש להקשות רק אם נאמר כי חכמים פליגי לגמרי אדרבי אלעזר בן עזריה ולא חיישי כלל למיחזי כחורש ולא למכשיר אגפיים, ועפ״ז גם הקצנו את הפלוגתא - שהרי למ״ד דראב״ע אוסר משום מיחזי כחורש - הרי שאסור לחפור אמה ואפילו אם מסלק את העפר לגמרי, וכ״ש אם מניח על האגפים והיאך חכמים יתירו לחפור ולהניח על האגפים וכ״ש לחפור ולסלק לגמרי.

שיטת הנימו״י והמאירי - גם לרבנן יש איסור בעודר אמה

ובאמת מצינו בנימוקי יוסף[ב] (מו״ק א:) שחידש כי גם חכמים חיישי לטעמא דנראה כחופר וז״ל: וחכמים וכו׳. דכל שנראה כחופר לא הוי עבודה דעודר לא הוי כיון דמשליך את העפר למרחוק והעודר מניחו במקומו, עכ״ל.

ומצאתי במאירי שם יותר מבואר וז״ל: פי׳ בגמ׳ הטעם מפני שנראה כחופר לצורך זריעה וחכמים לא חששו על כך מפני שהחופר לזריעה חופר ומניח במקומו וזה חופר ומטיל לחוץ ומתוך כך הם מתירין לעשותה מתחלה בשביעית **ואם היה חופר ומתקן העפר על אגפיה אף חכמים מודים באיסור מפני שמכשיר אגפיה לזריעה ואף על פי שאינו מכוין לכך מ״מ עבודה גמורה היא ואין כאן הוכח שלא יהא מתכוין לכך**, עכ״ל.

הרי שלפי דברי המאירי חכמים חיישי גם לפס״ר דחרישה בהכשר אגפים, וגם למיחזי כחורש בעצם עידור התעלה ורק פליגי עם ראב״ע בסברא דקה אחת - האם בעודר ומסלק את העפר הרחק איכא למיחש למיחזי או לא ראב״ע חייש ורבנן לא חיישו.

ב. רבי יוסף חביבא נולד כנראה בסרגוסה שבספרד בערך בשנת ק׳ כצאצא למשפחות של גדולי רבני ספרד, ולמד תורה אצל הר״ן ואחרי פטירתו אצל רבי חסדאי קרשקש. חי בברצלונה, ונפטר סביב שנת ק״פ הוא נודע בעיקר בגלל ספרו ׳נמוקי יוסף׳ על הרי״ף, שנדפס במהדורות המצויות על דפי הרי״ף על שבע מסכתות במקום הר״ן [מו״ק, יבמות, שלושת הבבות, סנהדרין ומכות; על מסכתות מו״ק ומכות נרשם ברוב הדפוסים בטעות שזהו פירוש הר״ן] כמו כן נדפסו בנפרד פירושיו על כמה מסכתות מן התלמוד, ועל הרי״ף על מסכתות נוספות. בספר נמוקי יוסף על הרי״ף מפורשות בדרך כלל גם הסוגיות בגמרא שהרי״ף לא התייחס אליהן.

ויש לעורר כי ביאור זה ייתכן רק לפי שיטת הסוברים דראב״ע חייש למיחזי כחורש אך אם היה ס״ל כטעמא דמכשיר אגפיים לא היה אפשר לומר דחכמים שרו בהא דנוטל עפר ומסלקו דהרי זה שרי גם לראב״ע.

ונמצאו כמה מצבים:

א. עודר ומניח על אגפיים - אסור לכ״ע דהא איכא הכי תרתי לריעותא, גם מיחזי כעודר וגם מכשיר אגפיים.

ב. עודר ואתו מיא בתריה אך את עפר החפירה שדי על האגפיים - אסור לכ״ע מדין פס״ר דחרישה.

ג. עודר [ולא אתו מיא] ומסלק לגמרי את עודפי העפר - בזו נחלקו ראב״ע שאסר מטעמא דנראה כחורש עם חכמים שהתירו.

ועפ״ז בא הכל אל נכון:

1. שהורינו הלכה כחכמים ודלא כראב״ע.
2. ויש צורך בהא דשקלו וטרו אמוראי בסברת ראב״ע מה יסוד טעמו והנפק״מ.
3. ויש צורך בהוראת אמימר דס״ל דראב״ע נקיט כטעמא דמיחזי כחורש.

ודברי הנימו״י הובאו בתוספות יום טוב[ג] (מועד קטן פ״א מ״ב) וז״ל: וחכמים אומרים עושין כו׳ בשביעית - דכל שנראה כחופר לא הוי עבודה, דעודר לא הוי. כיון דמשליך את העפר למרחוק. והעודר מניחו במקומו כ״כ הר״ן[ד] והכי איתא בגמרא בבינייהו דאמוראי דפליגי בטעמא דר׳ אליעזר. דלמאן דאמר מפני שמכשיר אגפיה לזריעה דלהכי לא קאמר

ג. ר׳ יום טוב ליפמן הלוי הלר נולד בעיר ולרשטיין שבגרמניה בשנת של״ט ובנערותו למד בפרידבורג בישיבתו של ר׳ יעקב גינצבורג. בהיותו בן י״ח עבר לפראג ולמרות גילו הצעיר מונה בה לדיין, ושם הפך לתלמיד מובהק של המהר״ל מפראג. בהשפעת רבו חיבר פירוש נרחב למשנה, וקרא לו ׳תוספות יום טוב׳ מפני שהוא מעין הרחבה והשלמה של פירוש ר׳ עובדיה מברטנורה, הוא דן במקורותיו ואף חולק עליו לעיתים קרובות, ויש בו ביאורי נוסח ולשון ודיונים הלכתיים נרחבים. ולאחר כשלושים שנה עבר לשמש כרב בניקלשבורג ואח״כ בווינה, ואח״כ חזר לפראג. בעקבות הלשנה נאסר ואף נידון למות, אולם נחון, וחיבר את הספר ׳מגילת איבה׳ בו תיאר את תולדות חייו ואת סיפור מאסרו ושחרורו. יותר מאוחר עבר לפולין, שימש שם ברבנות בקהילות שונות והיה חבר בוועד ארבע הארצות, ולאחר פטירתו של ר׳ יואל סירקיס - הב״ח (בשנת ת״ד) מונה לרבה של קרקא וראש הישיבה, ובה נפטר בשנת תי״ד בזיקנותו פירסם מהדורה מתוקנת של החיבור תויו״ט ומהדורה זו חזרה ונדפסה מאז הרבה מאוד פעמים; לאחר שנים נדפס קיצור ע״י ר׳ משולם כץ בשם ׳עיקר תוספות יום טוב׳, שגם הוא נדפס במהדורות רבות. בנוסף חיבר רבי יו״ט [גם זה בהשפעת רבו המהר״ל] ביאורים על פסקי הרא״ש על הרבה מסכתות שנקראים ׳מעדני יום טוב׳ ׳דברי חמודות׳ ו׳פלפולא חריפתא׳, ועוד חיבורים רבים: ׳צורת בית המקדש׳, ביאור לספר ׳בחינת עולם׳ לר׳ ידעיה הבדרשי, ׳מלבושי יום טוב׳ - השגות והערות על הספר ׳לבוש׳ על או״ח, ׳תורת האשם׳ על ספר ׳תורת חטאת׳ של הרמ״א על איסור והיתר, ועוד, חלקם נותרו בכת״י.

ד. כידוע שחידושי הנימו״י נדפסו על הרי״ף, אך רק על חלק מהמסכתות שלא נמצא להן פירוש הר״ן ולכן טעו לקרותן חידושי הר״ן.

מפני שנראה כעודר. דמיירי דשדי לאבראי וכו' **ולפי שהרמב"ם בפ"א מה' שמטה לא התנה שיהא משליך למרחוק משמע דסבר ליה דלרבנן בכל ענין שרי וכדמסיים ויהיב טעמא שהתירו כל אלה שאם לא ישקה תעשה הארץ מליחה וימות כל עץ שבה**, עכ"ל.

ודברי הנימו"י הובאו גם בדברי הגרעק"א, והמעיין בסו"ד התויו"ט יבחין כי חידש דהרמב"ם שהתיר לחפור את אמת המים ללא כל תנאי וז"ל הרמב"ם (פ"א ה"ט): ועושין את אמת המים כתחלה, עכ"ל. לא בא לומר דרבנן לא חיישו למיחזי כחורש ולמכשיר אגפיים אלא ברור דהא והא איתא במקים אמה אבל עכ"ז התיר הרמב"ם איסורים אלו כיון דבבית השלחין עסקינן ומשום פסידת האילנות הותרה מלאכת השקיה וכל בנותיה כדוגמת תולדות דחרישה ושאר איסורי דרבנן, ונלע"ד לומר דאפילו ראב"ע מודה בבית השלחין ופליג רק באמה שאינה לצורך השקיה ודבריו בהלכה ט' יתבארו רק ע"פ הוראתו בהלכה י' וז"ל הרמב"ם: ועושין עוגיות לגפנים, ועושין את אמת המים כתחלה וממלאין את הנקעים מים. ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו, עכ"ל.

ונמצא לפ"ז כי אליבא דרבנן יש שני אופנים שנתיר חפירת אמת המים:

הראשון: אם מדובר בבית השלחין - וכאן הכל מותר ללא כל הגבלות [וייתכן שגם ראב"ע מודה].

השני: אם חופר ומסלק את העפר הרחק.

אך במידה ויחפור תעלה ויניח את עודפי העפר על האגפיים בין אתו מיא בתריה וכ"ש אם לא אתו מיא - הרי זה איסור מוחלט גם אליבא דרבנן.

ויש להביא ראיה ליסוד זה של הנימו"י והמאירי מדברי הירושלמי ואף מדברי הר"ש, אך נקדים הקדמה קצרה ע"מ שתובן הראיה:

במשנה שביעית (פ"ג מ"ג) נאמר בזה"ל: עושה אדם את שדהו שלש שלש אשפתות לבית סאה יתר מכאן מחציב דברי רבי שמעון וחכמים אוסרין עד שיעמיק שלשה או עד שיגביה שלשה עושה אדם את זבלו אוצר רבי מאיר אוסר עד שיעמיק שלשה או עד שיגביה שלשה היה לו דבר מועט מוסיף עליו והולך רבי אלעזר בן עזריה אוסר עד שיעמיק שלשה או עד שיגביה שלשה או עד שיתן על הסלע, עכ"ל.

המשנה עוסקת בכמה אופני פינוי זבל בהמות לתוך השדה במטרה לנקות את הדיר ולא במטרת זיבול, ושלש פעמים מובאת במשנה האפשרות להעמיד ערימת זבל ע"י ההיתר לחפור בשדה בור בעומק שלשה טפחים ולהניח בו את הזבל - פעם אחת בשיטת חכמים ופעם שניה בשיטת רבי מאיר ופעם שלישית בשיטת ראב"ע, ונשאלת השאלה היאך שרינן לחפור את הבור ולא חיישינן

לנראה כעודר, וע״ז תירצו בתלמודים כי ׳סלו ומגריפתו מוכיחים עליו׳ ולכאורה יש להבין מדוע בגמרא בבלית מו״ק הצריכו הוכחת ׳סל ומגריפה׳ רק לראב״ע והרי גם לרבנן יש חשש מפני מראית העין והרי כך מפורש בירושלמי מסכת מועד קטן פ״א ה״ב וז״ל: ולית לרבנן מפני מראית עין א״ר אידי דחוטרא סלו ומגריפו מוכיחין עליו שהוא עושה אשפה, עכ״ל. ותירץ הר״ש דאמת דאף לרבנן היינו יכולים להקשות אך הבבלי בחר להקשות מהסברא המפורשת בדברי האמוראים בדברי ראב״ע במו״ק לגבי איסור חפירת אמה על דבריו המפורשים בשביעית לגבי היתר חפירה ולא רצה להקשות מדברי חכמים הסתומים במו״ק על ההיתר המפורש בדבריהם לגבי חפירת שביעית.

וז״ל הר״ש שביעית (פ״ג מ״ג) ובפ״ק דמו״ק (דף ד׳: ועי״ש) פריך אהא דרבי מאיר דאמר עד שיעמיק שלשה והלא כשמעמיק נראה כעודר ומשני ר׳ זירא ור׳ אבא בר ממל חד אמר כגון שהעמיק קודם לכן וחד אמר זבלו מוכיח עליו ובירושלמי נמי משני הכי סלו ומגרפו מוכיחין עליו שעושין אשפה והא דמייתי דמועד קטן ולא מייתי מרישא וחכמים אוסרין עד שיעמיק שלשה משום דבעי לאקשויי דרבי אלעזר בן עזריה אדרבי אלעזר בן עזריה, עכ״ל.

איך שיהיה, מבואר בדברי הירושלמי והר״ש דאף חכמים צריכים את סברת ׳סלו ומגריפתו מעידים עליו׳ ע״מ להתיר חפירה ומוכח א״כ דאף חכמים חיישו למיחזי כחורש.

למעשה, החופר תעלה בתוך שדהו או גינתו ע״מ להעביר בתוכה צינורות יש להבחין:

א. אם הצינורות מיועדות להשקית בית השלחין – מותר לחפור ללא כל חשש דהא התירו חז״ל מלאכות קרקע מדרבנן ע״מ שלא ייפסדו האילנות.

ב. אם הצינורות מיועדות להעברת חשמל וכדומה – יש לחפור ולסלק את העפר ולא להניחו על גדות התעלה – דאז מיחזי כחורש וגם מכשיר אגפיה לזריעה.

ג. ונראה שאם יניח את חוטי החשמל במקום סמוך ונראה לאתר החפירה יש להתיר – דהא אפשר להגדיר את ההיתר ׳כבלי החשמל מעידים עליו׳ כשם שהתרנו ע״י הוכחת סל ומגריפה.

פאת השולחן והחזו״א – אין איסור כלל בחפירת אמה

אך בפאת השולחן[ה] (סימן כ׳ סקכ״ח) הביא את דברי הנימו״י הללו אבל כתב כי הרמב״ם פליג ושרי בכל גוונא וז״ל הרמב״ם (פ״א ה״ט – י): ועושין עוגיות

ה. רבי ישראל משקלוב, תק״ל – ט׳ בסיון תקצ״ט, גאון בנגלה ובנסתר, תלמיד מובהק לרבינו הגר״א ושימש לפניו עד יום עליית אליהו למרום, עלה לא״י אחרי פטירת הגר״א בראש החבורה השלישית של עליית תלמידי הגר״א, התיישב בטבריא, ומיד אח״כ עבר לצפת שם הנהיג את עדת ישראל, אחר רעש האדמה הגדול בצפת בשנת תקצ״ז ׳שמיום שחרב ביהמ״ק לא היה רעש כמוהו׳ התיישב רבי ישראל

לגפנים, ועושין את אמת המים כתחלה וממלאין את הנקעים מים. ומפני מה התירו כל אלה, שאם לא ישקה תעשה הארץ מלחה וימות כל עץ שבה, והואיל ואיסור הדברים האלו וכיוצא בהם מדבריהם לא גזרו על אלו שאין אסור מן התורה אלא אותן שני אבות ושתי תולדות שלהם כמו שביארנו, עכ״ל.

וכן מבואר בתוספות (מו״ק ד. ד״ה מפני) לגבי היתר רבנן בהכשר אגפיים וז״ל: ורבנן סברי כיון דע״י שינוי עביד ליה לאו מלאכה היא ומותר דלא שמיה חרישה, עכ״ל.

וכן ביאר הרמב״ם במו״ק פ״א מ״ב את שיטת ראב״ע דחייש להכשר אגפיים וממילא רבנן שרו יותר ומתירים גם אם מניח את העפר על האגפיים וז״ל הרמב״ם בפיהמ״ש: אמה, תעלת המים. ונאסרה חפירתה בשנה שביעית מפני שהוא מכשיר את הקרקע הסמוכה לה לזריעה, לפי שהיא מתלחלחת מרטיבות המים ומצמחת, וכבר ידעת ונתבאר לך בשביעית שכל שהוא תועלת לאדמה או לאילנות אסורים בשביעית לפי שאמר יתעלה ושבתה הארץ, עכ״ל.

ומכל הנ״ל הסיק הפאה״ש דהלכה כרבנן וכביאור הרמב״ם שהתיר בכל גווני וסיים בזה״ל ׳ודעת הרמב״ם מוכרחת׳, ולפ״ד הפאה״ש נמצא כי כל פלוגתת האמוראים היא אך ורק לפ״ד ראב״ע ואין הלכה כמותו, אבל חכמים פליגי ושרו בכל גוונא ואין לחוש למיחזי כחופר ולהכשרת אגפים.

וכ״כ החזו״א (סי״ז סק״כ) והוסיף לחדש החזו״א שאפילו הנימו״י מעולם לא סבר שיש למיחש למיחזי כחורש, וז״ל: כתב הנימו״י דרבנן לא חשיבי להו כעודר משום דשדי למרחוק ועודר מנח לו במקומו, ואין כונתו ז״ל דשדי לבראי חוץ לשדה אלא חוץ לאמה, והא דלא חשבי ליה רבנן חורש משום מכשיר אגפיה א״צ טעם דמובן הדבר כיון דאין כונת המלאכה לכך אבל עודר באמת הוא מכוין לעדור ועודר ולזה קאמר דעודר זה שמשליך העפר לחוץ לא הוי עודר אלא בונה וגם לא נראה כעודר, וזה דלא כהתוי״ט ותורע״א ז״ל, עכ״ל.

וביאור דבריו דבאמת רבנן פליגי אדראב״ע בחופר ומניח את העפר על הגידודים וראב״ע אוסר בזה בתרתי גם משום מיחזי כחופר וגם משום מכשיר אגפים אך חכמים ס״ל דבכה״ג לית למיחש למכשיר אגפים שהרי אינו מתכוין להכשיר אגפים ואף עצם ההנחה על גדות התעלה כבר מוכיחה שאינו נראה כחופר שהרי דרך החופרים לעדור ולהניח את העפר התיחוח במקום החפירה עצמו ולא על הגידודים, אבל אם מסלק לחלוטין את עפר החפירה בזאת פשוט שלרבנן שרי דהרי אפילו לחד מ״ד [מכשיר אגפים] בשיטת ראב״ע שרי.

בירושלים, חיבר את הביאור ׳תקלין חדתין׳ עמ״ס שקלים. מיום עלותו ארצה היה חותם שמו ׳עפר ארץ ישראל׳ נפטר בטבריה ומקום מנוחתו לא נודע.

חזו"א, הגבלת היתר אגפיים

ונמצא כי החזו"א יצא להעמיד כי לא רק שלרבנן ליכא איסור 'נראה כחורש' אלא גם אין לרבנן איסור 'הכשר אגפים' ועפ"ז הקשה החזו"א (סי"ח סק"ט) ממשנה מפורשת שאסרה לפזר עודפי עפר חפירה בשדה וז"ל: מה יעשה בעפר צוברו לתוך שדהו כדרך המזבלין וכן החופר בור ושיח ומערה, יש לעיין למה אינו מפזר העפר בשדהו ומ"ש מהא דתנן מ"ק ב' א' עושין אמה בתחלה בשביעית ומפרש התם ד' ב' טעמא דראב"ע דאסור משום מכשיר אגפיה לזריעה, אלמא רבנן לא חיישי להכי דכיון דלא מכוין לזה ומלאכתו ג"כ אינו כדרך העושין לזריעה שרי וכמש"כ תוס' שם, ואפשר דבאמה ניחא ליה להגביה אגפיה כדי שתהא האמה עמוקה וכיון דיש כאן מחשבה אחרת לא חייל עלה שם חרישה, אבל הכא אין כאן כונה אחרת וע"כ תהא השדה חרושה בעפר שהוא מפזר והלכך בעינן שיצבור אשפתות, א"נ התם זימנין דלא זרע לי' לאגפיה לעולם דהשרשים מקלקלין את האגפים, ומיהו במתניתין תנן נמי וכן החופר בור ובור נמי כאמה דמי, עכ"ל.

וביאור דברי החזו"א כי יש לחלק שני חילוקים בין חפירת אמה דשרינן להניח את העודפים ע"ג הגידודים ולא חיישינן להכשר אגפיים לבין פיזור עודפי עפר בשדהו - ואפילו בצורה של תלוליות קטנות:

א. בחפירת אמה יש רצון ברור לחופר להגביה את שולי האמה ככל שניתן ולכן הפעולה מתפרשת כפעולת בנין ולא כפעולת הכשרת שטח זריעה נוסף, משא"כ בשופך עודפי עפר בשדהו שמאן מפיס אם כוונתן לסלק עודפי עפר או להכשיר שטחי זריעה.

ב. בחפירת אמה הגידודים אינם מיועדים לזריעה משום שזריעה על הגידודים תפגע ביציבות התעלה ע"י שרשי הצמחים, משא"כ בשופך בשדהו תלוליות עפר שאין כל הפסד אם ייזרעו תלוליות אלו.

ונפק"מ בין החילוקים תהיה בחפירת בור וצבירת העפר על הגידודים של הבור דלטעם הראשון אין להניח את העפר על גידודי הבור שהרי אין חפץ בגידודי עפר על שפת הבור לצרכי העמקת הבור והפעולה מתפרשת כיצירת שטח זריעה חדש ולכן יש לצבור אותו בשטחי צבירה גדולים בשדה, אבל לטעם השני - יש להתיר לצבור את עודפי העפר על השפה אפילו בחפירת בור שהרי שרשי הצמחים מזיקים לדופני הבור ומוכח שאינו חפץ בהכנת שטח זריעה.

אך במשנה מסכת שביעית פ"ג מ"י נאמר בזה"ל: הבונה גדר בינו ובין רשות הרבים מותר להעמיק עד הסלע מה יעשה בעפר צוברו ברשות הרבים ומתקנו דברי רבי יהושע רבי עקיבא אומר כדרך שאין מקלקלין ברשות הרבים לא יתקנו מה יעשה בעפר צוברו בתוך שדהו כדרך המזבלין וכן החופר בור ושיח ומערה:

וכיון שהמשנה קבעה כי גם בחפירת בור יש לצבור את העפר דוקא בערימות בשדה ולא חילקה להתיר אפילו לצוברו ע"ג גידודי הבור - נראה כי הטעם הראשון הוא העיקרי.

חזו"א – הגבלה להיתר חפירה

אך החזו"א הקשה על עצמו מדברי הר"ש (פ"ג מ"ג) שהבאנו קודם כראיה לשיטת התויו"ט שמבואר מדברי הר"ש שלרבנן המעמיק שלשה ע"מ לבנות מקום להנחת זבל נדרש להיתר 'סלו ומגריפתו מוכיחים עליו' ולכאורה זה קשה משום דעתה חידש החזו"א שלכל הדיעות אין לחוש למיחזי כחורש ואפילו לנימו"י, וז"ל החזו"א: מדברי רבנו משמע דגם לרבנן דראב"ע צריך טעם דזבלו מוכיח עליו, ותימא הא חכמים דראב"ע מתירין אף באמה ולית להו משום נראה כעודר כיון דלבראי שדי להו או משום דלא חיישינן כלל לנראה כעודר, ואפשר דסבר הר"ש דרבנן ל"פ אלא באמה שהוא בעמק ולא נראה כעודר אבל עמק ג"ט שזו שיעור מחרישה לכו"ע צריך טעם זבלו מוכיח עליו, ופריך דראב"ע אראב"ע וה"ה לרבנן, ובזה ניחא הא דתנן לק' מ"ה לא יפתח מחצב בתחלה ופר"ש משום נראה כעודר, ומיהו התם נמי מחצב מוכיח עליו, ועוד הא איכא למ"ד כל דשדי לבראי ליכא משום נראה כעודר, ופותח מחצב נמי ע"כ לבראי שדי להו או שצובר אשפתות דאל"כ הא מתקן שדהו וכמש"כ לעיל, וע"כ פותח מחצב טעמא אחרינא, ונראה דכשמעמיק ג' צריך לצבור העפר לאשפתות לכו"ע אף לדידן דקיי"ל דעושין אמה בתחלה דע"כ אמה שאני דהא במ"י בבונה גדר מצרכינן לצבור עפר, וכן במ"ח לא יסמך בעפר לפי' הר"מ פ"ב הי"א היינו לא ישפכם לגיא וכן לפי' הר"א שם שלא יעשה מדרגה עליונה של עפר משום שמתקנה לזריעה, עכ"ל.

וביאור דברי החזו"א דיש לחלק בין חופר אמה שהיא בעומק יותר משלשה טפחים ואין זו דרך החופרים לחפור בעומק רב לצורך תלמי זריעה, ולכן לא חיישינן למיחזי כחורש - ואפילו נתיר להניח את עודפי העפר על האגפיים [או מטעמא דמוכח שרצונו רק להגביה את האמה או מטעמא דהשרשים מקלקלים את האמה וברור שאינו חפץ לזרוע שם] אך אם יחפור תעלה שעומקה עד שלשה טפחים - יש למיחש למיחזי כחורש - שהרי כך דרך החופרים להעמיק - ואם תעלה זו אינה מיועדת להשקיה - גם יאסר להניח את העפר על האגפים [שהרי אינו צריך את ההגבהה לשיפור התעלה ואף אין חיסרון של חדירת שרשים לדפנות] ויש למיחש למכשיר אגפיה לזריעה.

ונמצא כי החזו"א בתחילה היקל קולא גדולה דלא חיישינן כלל למיחזי כחורש ולא להכשר אגפיים אבל מכח האי קושיא הוכרח להגביל את ההיתר - שכל האי התירא דוקא בהעמקת החפירה מעל שלשה טפחים אבל אי חופר בתוך עומק שלשה - יש איסור 'מיחזי כחופר' ומוכרחים להשתמש בהיתרים של 'מסלק

עפר לחוץ׳ או ׳סלו ומגריפתו מוכיחים עליו׳ או ׳אתו מיא בתריה׳.

ובר מן דין יש לעורר כי גם לחזו״א יש איסור ׳מכשיר אגפים׳ וכל ההיתר להניח עודפי עפר על הגידודים הוא רק בחפירת אמת המים שיש שתי הוכחות שאינו מכוין למלאכת קרקע האחת - שיש רצון מובהק בהגבהת האמה ע״י הגידודים וממילא הפעולה מתפרשת כפעולת בנין, והשנית - שיש נזק בזריעה על הגידודים בחדירת השרשים הגורמים לקריסת שולי האמה.

חזו״א למול תויו״ט

נמצא כי נחלק החזו״א עם התויו״ט בהבנת היתרא דרבנן, ויש נפק״מ בינהם:

א. **חזו״א** - משום דשרי לחפור אמת מים ולא חיישינן לנראה כעודר ומכשיר אגפים - ממילא יש קושיא מדוע נאסרה חפירה בשדה ויש לחדש חילוק בין אמה שעומקה מעל שלשה לבין שאר חפירות עד שלשה דדמו לחרישה.

ב. **תויו״ט** - יש מיחזי כחופר ויש מכשיר אגפים ולכן שרי לחפור אמה בשני אופנים: הראשון - ע״י היתר פסידא בבית השלחין, והשני - בצורה דשדי לבראי - וממילא לא הכשיר אגפים ולרבנן גם אינו נראה כחופר ולכן אין קושי כלל למה אליבא דרבנן יש מיחזי כחופר בכה״ג דמעמיק שלשה לצורך פינוי זבליו - ועפ״ז שרי גם לחפור תעלות להטמנת כבלי חשמל אם ׳שדי לבראי׳.

ונמצא כי לכל השיטות יש למיחש למיחזי כחורש - להתויו״ט תמיד חיישינן וההיתר ע״י שדי לבראי או בבית השלחין, ולחזו״א החשש קיים רק בחפירה פחות משלשה טפחים - ואם ירצה לחפור יצטרך להעמיק יותר משלשה [ונראה פשוט כי גם החזו״א יתיר ע״י שדי לבראי].

ואף לכל השיטות יש למיחש להכשר אגפיים - להתויו״ט בכל מצב, ולחזו״א רק במידה וחופר חפירה שאין בה צורך מובהק בהגבהה ע״י גידודים וכן בסוג חפירה שזריעה על הגידודים אינה פוגעת בדפנות.

שלש שיטות בחפירת תעלה

ולסיכום:

מצינו שלש שיטות בין חכמי ישראל בגדרי חפירת תעלות:

א. פאת השולחן - אין לחוש כלל לא לנראה כחופר ולא להכשר אגפיים [כך הורה ע״פ הרמב״ם והתוספות ונגד נימו״י] ולכן נתיר לחפור כל תעלה [בין להשקיה ובין שלא] בכל עומק [בין שלשה טפחים ובין יותר] ובכל מקום [בין בשדה הבעל ובין בבית השלחין] ולהניח את העפר על הגידודים.

ב. תויו״ט ע״פ הנימו״י - יש למיחש גם לנראה כחופר וגם להכשר אגפיים וההיתר הוא אך ורק באמות מים להשקיה בבית השלחין שמתוך שהותרה השקיה הותרו גם איסורים אלו, ואם ירצה לחפור

במקום אחר או לצורך אחר - עליו לסלק לגמרי את עודפי העפר.

ג. חזו"א - יש להבחין בשלשה מצבים:

הראשון - בתעלת השקיה שעומקה עד שלשה - יש לחוש לנראה כחופר אך אין לחוש למכשיר אגפים.

השני - בתעלת השקיה שעומקה יותר משלשה - אין לחוש לכלום.

השלישי - בתעלה שלא להשקיה - אפילו מעמיק יותר משלשה יש לחוש להכשר אגפיים.

ונראה פשוט כי בשעה שיש מידי דמוכיח כגון צינורות מונחים בסמיכות לאתר החפירה - יש להתיר ע"פ יסוד 'סלו ומגריפתו'.

וברור דלכ"ע חל איסור מוחלט לפזר את עפר החפירה על פני שאר השדה שהרי זוהי ממש 'תולדה דחרישה' ואינו דומה להכשר אגפיים שיש שהתירו דהתם יש ריוח לאמה בהגבהה או שבד"כ אין זורעים באגפים שלא לקלקל.

חיפוי חפירה

ועורך בזה הרה"ג רבי מרדכי עמנואל שליט"א כי לחפות את הצינורות בעפר יהיה איסור לכ"ע - שהרי מכשיר קרקע לזריעה - שעד עתה לא היתה אפשרות לזרוע התם ועתה התחדש מקום לזריעה, אבל עכ"ז נראה שכל זה רק בתעלות עמוקות שאחר הכיסוי אפשר לזרוע את האיזור המכוסה מבלי לפגוע בצינורות אבל בתעלה שאינה עמוקה - אין לחוש דכ"ע ידעי שהמקום אינו ראוי לזריעה ע"מ שלא ייפגעו הצינורות.

והעיצה בזה היא לסתום את התעלה בחצץ וכדומה שאינו ראוי לזריעה - והראוני בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל (בקובץ תשובות ח"א סי' ר"ל והוב"ד גם במשפטי ארץ פ"ו הע' 21) שאפשר גם לסתום רוב התעלה בעפר ורק את הטפח האחרון לכסות בחצץ.

ונראה להביא ראיה להיתר כיסוי בחצץ וסוגי עפר שאינן ראויים לזריעה מהירושלמי במסכת שביעית פ"ג ה"ב וז"ל: רבי יוסי ב"ר בון אמר אילין שמועתא דהכא דתנינן רבי אליעזר בן עזריה אומר אין עושין את האמה בתחלה במועד ובשביעית אמר רבי זעירא מפני שהוא מכשיר את צדדיה לזריעה רבי ירמיה רבי בון בר חייא בשם רבי בא בר ממל מפני מראית עין... מה נפק מביניהון חפר לעשות אמה של בניין הוון בעון מימר מאן דאמר מפני מראית עין והכא מפני מראית עין ומ"ד תמן מפני שהוא מכשיר את צדדיה לזריעה הכא הרי אינו מכשיר את צדדיה לזריעה **הכל מודים שאם היה לו שם סיד או צרורות או אבנים גיפסוס מותר**, עכ"ל.

ואמת שהר"ש, ומפרשי הירושלמי ר"ש סירילאו ומהר"א פולדא כולהו ביארו את הסיומת הזו 'הכל מודים' לגבי הוראת המשנה לגבי הנחת זבל מועט ע"ג סלע ועתה הורה התלמוד כי גם ע"ג עפר שאינו ראוי לזריעה שרי להניח זבל מועט כמו ע"ג סלע, אך מצאתי בפני משה שביאר וז"ל: הכל מודים. בין ראב"ע

וחכמים דפליגי התם באמה בשביעית מודין הן שאם היה לו שם במקום שחופר את האמה סיד או צרורות או אבנים או גופסיד מותר וזה ג״כ לתרווייהו דהני מ״ד אליבא דראב״ע דאין המקום הזה ראוי לזריעה ולית ביה ג״כ מפני מראית העין כחופר קרקע בשביעית לעבודת השדה שאין המקום ראוי לכך, עכ״ל. ואם כן מינה נלמד לנידון דידן במילוי תעלה - שאם ממלא בסיד, צרורות, אבנים או גיפסוס שרי ואינו עושה מעשה חרישה.

ושמחה גדולה היתה לי בראותי את דברי התוספתא שביעית המפורשים (פרק ג הלכה יח) וז״ל: **מחפירות שניטל מהן אילן הרי זה לא יחפה בעפר אבל מכסה באבנים או בקש, ע״כ.** הראת לדעת כי שרי למלא גומות ותעלות בכל חומר שאינו מיועד לזריעה, והוב״ד התוספתא בדרך אמונה שביעית פ״א ס״ק קנ״ד וס״ק קס״ז.

הבאת עפר חדש

ונראה כי הרוצה להביא עפר חדש ע״י חפירה ממקום אחר בשדה - נתיר לכל הדיעות והשיטות:

לפאת השולחן - איננו חוששים אף פעם לנראה כחורש.

לתוי״ט ע״פ הנימו״י - כאן לא ניחוש למיחזי כחורש מפני שנוטל את עפר החפירה וממלא בו תעלה אחרת, ואין בכאן הכשר אגפיים שהרי לא נגע באגפי התעלה.

לחזו״א - ברור שגם הוא מתיר ע״י סילוק העפר לתעלה אחרת, וכ״ש אם יחפור בעומק של יותר מג״ט דליכא למיחש למיחזי כחופר.

אך עכ״ז ברור שאסור להביא עפר מתלוליות הקיימות בשדה שהרי בהא דמשוה את פני האדמה חייב על חורש ופסוק מפורש הוא בישעיהו (פרק כח פס׳ כ״ד - כ״ה) ״הכל היום יחרוש החורש לזרע יפתח וישדד אדמתו: **הלוא אם שוה פניה** והפיץ קצח וכמן יזרק ושם חטה שורה ושערה נסמן וכסמת גבלתו״ וכן מצינו במסכת שבת (עג:) בזה״ל: אמר רב ששת: היתה לו גבשושית ונטלה בבית - חייב משום בונה, בשדה - חייב משום חורש, עכ״ל.

תמיהה על השמטת הדרך אמונה

ואחר שביררנו כל זאת, קצת יש להבין את הוראת הדרך אמונה (פ״א ה״ט ס״ק פ״ב - פ״ג) וז״ל: ועושין את אמת המים בתחלה (כ״ה בכ״מ ובהרבה דפוסים) ר״ל אפי׳ לעשות אמת המים חדשה שעדיין לא היתה מותר וכ״ש אם היתה ונתקלקלה שמותר לתקנה ואין נ״מ אם זורק את העפר חוץ לשדה או נותנה על שפת אמת המים ולא חיישינן שנראה כעודר ולא שמכשיר אגפיה לזריעה וזה מותר אפי׳ במקום דליכא פסידא ואפי׳ לצורך מוצאי שביעית שאין זה מועיל לשדה ואינו אלא הכשר להשקות וכ״ש שמותר לחפור אמה של בנין אפי׳ אין מונח שם סיד שיהא

ניכר שהוא לבנין: וממלאין את הנקעים מים. לא מיירי בנקעים שתחת האילנות שזו השקאה היא ולא הותרה אלא במקום פסידא למשוך מאילן לאילן אלא מיירי למטה משורת הזיתים והאילנות עושין נקעים וממלאין שם מים ליקח משם ולהשקות משם זרעים ואילנות וגם בזה הטעם מפני שאינו אלא הכשר לעבודה ולא מקרי עבודה בשדה, עכ״ל הד״א.

הרי שנקט את ההיתר כדבר פשוט וברור ולא דיבר מכל מאי דכתיבנן כלום, ואמת שדבריו עולים בקנה אחד עם שיטת הפאת השולחן אבל נראה שהיה לו להזכיר גם את דברי התויו״ט וכ״ש את החילוקים שהזכרנו בשיטת החזו״א.

בנינו מוכיח עליו

לפני כשבוע העלינו בפני הרבנים שליט״א קושיא גדולה ועצומה ואף הצענו לפותר התעלומה סכום לא מבוטל.

והקושיא היא:

כתב הרמב״ם בהלכות שמיטה ויובל פרק ב הלכה י״א וז״ל: לא ימלא אדם גיא עפר או יתקננו בעפר מפני שמתקן את הארץ, אבל עושה הוא חייץ על פני הגיא, וכל אבן שיכול לפשוט את ידו וליטלה והוא עומד על שפת הגיא הרי זו תנטל, עכ״ל הרמב״ם.

והשיג עליו הראב״ד א״א המשנ׳ לא דברה על זה כלל אבל היא כך אין בונין מדרגות ע״פ הגאיות ערב שביעית משיפסקו הגשמים מפני שמתקינן לשביעית אבל בונה הוא בשביעית משפסקו הגשמים מפני שמתקנן למוצאי שביעית ולא יסמוך בעפר אבל עושה אותה חייץ כל אבן שהוא יכול לפשוט את ידו וליטול הרי זו תינטל, נמצא שעל המדרגה שעל שפת הגיא הוא מדבר כשבונה אותה בשביעית לא יעשנה בעפר מפני שמכשירה לזריעה אבל עושה הוא חייץ פירוש באבנים, וכל אבן שהוא יכול לפשוט את ידו כשעומד בר״ה וליטול אותה מתוך שדה חבירו תינטל ואין כאן משום גזל ובונין בה אבל מתוך שדהו לא מפני שהוא רוצה בקיומו דמנכש ויהיב עשבא עליהון, עכ״ל הראב״ד.

ולכאורה הביאור בהלכה זו כי אדם הרוצה לבנות ׳חייץ׳ שהוא מעין גדר בתוך שדהו - אינו יכול להביא אבנים מכל מקום שהרי נראה כמסקל את השדה אבל הותר לו ׳לפשוט את ידו׳ ממקום עבודתו וליטול אבנים ובזה איכא ׳ידיים מוכיחות׳ שהאבן שנוטל אינה לצורך סיקול שדה שהיא מלאכת קרקע האסורה אלא הפעולה מתפרשת כמלאכת בנין המותרת.

ויש להקשות ע״ז מהדין המפורש ברמב״ם פ״א הי״ז וז״ל: היתה בהמתו עומדת בתוך שדהו מלקט ומביא לפניה, שבהמתו מוכחת עליו, וכן אם היתה שם כירתו מלקט הכל ומדליק שכירתו מוכחת עליו, עכ״ל. וביאור ההלכה הוא כי אף שאיסוף עשבים וזרדים הוא מלאכת קרקע מובהקת - הותר לו לקושש מכל השדה אם היתה ׳בהמתו מוכחת עליו׳ או לחילופין ׳כירתו מוכחת עליו׳ וא״כ יש להקשות - מדוע לקושש עצים ועשבים התרנו מכל השדה

וסמכנו על ההיכר של הבהמה או הכירה - ולגבי בנין גדר בשדהו אין היתר של 'בנינו מוכיח עליו' ורק ההיתר הוא להביא אבנים הסמוכות ביותר לאתר העבודה במרחק של 'פשיטת יד' בלבד ונאסר להלך בכל השדה ולסקל אבנים.

ובשלמא לדעת הראב"ד - אין באמת הגבלת סיקול אבנים אלא כל ההלכה היא לענין גזל - שיש היתר ליקח אבנים משדה חבירו בשיעור של 'פשיטת יד' ולא יותר - אך לדעת הרמב"ם מדוע יש חילוק בגדרי היכר 'בהמתו וכירתו מוכחת עליו' שהשיעור בזה הוא היתר ליקח מכל השדה לבין היכר 'בנינו מוכיח עליו' שהשיעור בזההוא רק באורך 'פשיטת יד'.

וכמה וכמה רבנים ניסו לחלק כי יש הבדל אם הפעולה היא 'פעולה חקלאית' כבנין גדר שבה יש לאסור לבין 'פעולה שאינה חקלאית' כגון איסוף עצים לכירה או ליקוט עשבים לבהמה - ולא נחה דעתי ודעתם ביישוב זה כיון שהחילוק אמור להיות בגדרי 'הכירא' ואי הוי היכר מאי איכפת לן במאי עסיק האי גברא, ועוד - הרי פעולת בנין החייץ היא 'פעולה מותרת' ולמה ייגרע חלקה משאר פעולות, ובר מן דין - לא הביאו שום ראיה לחילוק זה.

אך הרב ר' שמעון הולצמן שליט"א הפליא לחדש חילוק נפלא ורציתי להציעו לפני הלומדים ע"פ הקדמה כי מקור הדין של 'בנין חייץ' הוא במשנה שביעית פ"ג מ"ח וז"ל: אין בונין מדרגות על פי הגאיות ערב שביעית משפסקו הגשמים מפני שהוא מתקנן לשביעית אבל בונה הוא בשביעית משפסקו גשמים מפני שהוא מתקנן למוצאי שביעית ולא יסמוך בעפר אבל עושה הוא חייץ כל אבן שהוא יכול לפשוט את ידו וליטלה הרי זו תנטל, ע"כ.

והרמב"ם בפירוש המשנה כתב וז"ל: מדרגות, "דרג". וגיאיות, "כ'נאדק". וכשבונה המדרגות על אותם הגיאיות הרי הוא משוה פניהם ומתקינם. לא יסמוך בעפר, לא יתן העפר לאותו הגיא כדי שישוה פניו. וחיץ, **דבר מפסיק, ר"ל שיבדיל אותו הגיא מכלל השדה.** והאבנים הקרובות לפי הגיא עד כדי שאפשר לו לפשוט ידו ולקחת אותם הרי זה מותר לו לקחתם, **ומה שאינו יכול לקחת אותם אלא עד שירד לגיא אסור לקחתם, לפי שכשנראה אותו שהוצרך לרדת או לשלשל עצמו ולקחת אותם** נאמר שלתקן שדהו נתכוון, עכ"ל.

הראת לדעת כי החייץ יוצר הפרדה והבדלה בין שני מתחמים יש 'גיא' ויש 'שדה' ומעתה מי שירד מן השדה אל הגיא צריך ממש לשלשל עצמו ואין היכר של 'בנינו מוכיח עליו' כיון שהוא מסקל במקום אחד ובנינו במתחם אחר - ולפ"ז נחה שקטה כל הארץ ואה"נ שהבונה חייץ ורוצה לאסוף אבנים מתוך השדה - שרי ללא הגבלה כיון שבנינו מוכיח עליו.

והרב ר׳ משה אריה יודלביץ שליט״א גם הוא נחית לחלק ע״פ לשון הרמב״ם בפירוש המשנה אך בצורה שונה - שאם יש טורח לסקל אבנים - הפעולה אינה מתפרשת כפעולת בנין אלא כסיקול שדה - כיון שטורח כ״כ ומשלשל עצמו סברי אינשי שכוונתו לתקן השדה.

ויזכו להמשיך לחדש חידושים באורייתא ובצל החכמה בצל הכסף.

דיני שמיטה בבתי גידול וחממות

'שדך' דיני 'זריעת בית'
תרו"מ מדרבנן – פלוגתת הרמב"ם וראב"ד
רמב"ם וראב"ד – בית או שדה
הכרעה בספיקא דירושלמי
וזאת תורת העולה
הסרת גג קיים
קושיא גדולה – מאי האי 'למפרע' שחידש החזו"א
קושיא מירושלמי ע"ד החזו"א
הגדרות 'חממה'
חממות – שיטת המתירים
שיטת האוסרים בחממות
בית גידול – לפרחים רגישים
מחיצות שאינו מגיעות לקרקע
גידולי מים בחממה

• • •

'שדך' דיני 'זריעת בית'

בירושלמי הסתפק רבי יוחנן (ערלה פ"א ה"ב) מה דינו של הנוטע בבית - האם שדה הוא בדוקא לגבי שביעית או לא וז"ל: רבי יוחנן בשם רבי ינאי אילן שנטעו בתוך הבית חייב בערלה ופטור מן המעשרות דכתיב (דברים יד כב) עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה. ובשביעית צריכא דכתיב (ויקרא כה ב) ושבתה הארץ שבת לה' וכתיב (שם ד) שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור, עכ"ל. והנידון כאן הוא בבירור דין 'שדה' שבודאי שלגבי מעשרות תלתה התורה את החיוב במציאות 'שדה' דכתיב "עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה" ואילו לגבי ערלה תלתה התורה בפרשת קדושים את החיוב במציאות 'ארץ' (ויקרא יט כג) "וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו שלש שנים

יהיה לכם ערלים לא יאכל" ולכן ברור כי מי שזרע בבית פטור מתרומות ומעשרות אך חיב בערלה דהבית נכלל בהגדרת 'ארץ' אך איננו כלול בהגדרת 'שדה'.

והובא הספק הנ"ל במשנה למלך שביעית (פ"א ה"א) וז"ל: גרסי' בירושלמי פ"ק דערלה אילן שנטעו בתוך הבית חייב בערלה ופטור מן המעשר ובשביעית צריכה דכתיב ושבתה הארץ וכתיב שדך לא תזרע... וכעת לא ראיתי לרבינו שהביא דינים אלו דשביעית, עכ"ל המל"מ.

ויש לחקור, האם מה שאסרה התורה היא זריעה 'בשדה' אבל בכל מאי דאינו שדה - שרי, ואפילו אם לא קרוי 'בית' או שמא ע"מ להתיר זריעה יש להגדיר את המקום דוקא בשם 'בית' ואי לא הוגדר בשם בית - ממילא יש לאסור את הזריעה ואפילו שלכלל שדה לא הגיע.

תרו"מ מדרבנן – פלוגתת הרמב"ם וראב"ד

ולגבי מעשרות הורה הרמב"ם (הלכות מעשר פרק א הלכה י) וז"ל: אילן שנטעו בתוך הבית פטור ממעשרות שנאמר עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה, ויראה לי שהוא חייב במעשרות מדבריהם שהרי תאנה העומדת בחצר חייב לעשר פירותיה אם אספן כאחת, ע"כ.

וכוונת הרמב"ם להלכה בהלכות מעשר (פרק ד הט"ו והי"ז) וז"ל: תאנה העומדת בחצר אוכל ממנה אחת אחת ופטור ואם צירף חייב במעשר, בד"א בשהיה עומד בקרקע, אבל אם עלה לראש התאנה ממלא חיקו ואוכל שם שאין אויר חצר קובע למעשר. גפן שנטועה בחצר לא יטול את כל האשכול ויאכל אלא מגרגר אחד אחד וכן ברמון לא יטול את כל הרמון אלא פורט את הרמון באילן ואוכל הפרד משם, וכן באבטיח כופתו בקרקע ואוכלו שם היה אוכל באשכול בגנה ונכנס מן הגנה לחצר אף על פי שיצא מן החצר לא יגמור עד שיעשר, עכ"ל.

הרי שהחצר עצמה מוגדרת כבית שהרי היא 'קובעת למעשר' דהיינו שמי שיכנס לתוכה עם פירות שאינן מעושרים שהביאן משדהו ועד עתה יכל לאכול מהן אכילת עראי - ומעתה בבואו בשערי החצר הרי היא קובעת כדין בית - ועכ"ז הפירות שגדלים בתוככי החצר הרי הן חייבים במעשרות מדרבנן - והתירו חכמים לאכול תאנה תאנה אך אם צירף שתים - לא יאכל עד שיעשר ואם דין החצר כבית - מה ענין מעשר לגידולי בית אלא על כרחך שגזרו בזה חכמים.

אך הראב"ד פליג וז"ל: א"א לא נראה כן בגמרא דמעשרות שנחלקו ר"ע וחכמים בתבואה שהביאה שליש ביד עכו"ם בסוריא ומכרה לישראל והוסיפה דר"ע אזיל בתר שליש ראשון וחכמים בתר שליש אחרון עיין באותה שמועה **והראיה שהביא מחצר אינה כלום דחצר שנטעה או שזרעה היינו שדה ולא עוד אלא מקבע נמי קבעה**, עכ"ל.

ויסוד ראיית הראב״ד מבוסס על הירושלמי במסכת מעשרות (פ״ה ה״ב) שהביאה הגמרא את פלוגתת רבי עקיבא וחכמים בגדרי תבואה שגדלה שליש דלר״ע אזלינן תמיד בתר שליש ראשון ותו לא מידי ואילו לרבנן אכן השליש הראשון קובע אך רק לגידול האי שליש אך מכאן ואילך יכולים הגידולים הנוספים לקבל הגדרות חדשות - והביא הירושלמי שלש נפק״מ הראשונה היא באדם שקנה מגוי תבואה זרועה שהביאה שליש אצל הגוי - לר״ע גם התוספת פטורה ממעשרות כדין פירות הגוי כיון שהכל אזיל בתר שליש ראשון, ואילו חכמים יורו לפטור את השליש הראשון שגדל אצל הגוי אבל כל התוספת חייבת והוסיף הירושלמי עוד שתי נפק״מ וז״ל: זרע בחורבה והביאה שליש וסיכך על גבה. על דעתיה דרבי עקיבה התוספת חייב ועל דעתייהו דרבנן התוספת פטור. זרע בבית והעביר הסכך וסיכך על גביו על דעתיה דרבי עקיבה התוספת פטור ועל דעתין דרבנן התוספת חייב, ע״כ.

והנפק״מ השניה היא באדם שזרע בתוך ׳חורבה׳ שהוא בית ללא קירוי שדינו כשדה וגדלו החיטין שליש - ואחר קירה את הגג ונמצא כי עד שליש גדלה התבואה בחיוב ואחר שליש גדלה התבואה בפטור והורה הירושלמי כי לר״ע יתחייב כל היבול - דאזלינן בתר שליש ראשון אך לרבנן השליש הראשון יהיה חייב במעשרות אך התוספת תוגדר כדבר חדש ותחשב בפני עצמה כיבול שגדל בפטור.

והנפק״מ השלישית - במקרה של זריעה בבית מקורה ואחר הבאת שליש שבו גדלה התבואה בפטור ממעשרות - הוסר הגג ויורה ר״ע כי גם התוספת פטורה כיון שהכל אזיל בתר שליש ראשון אך חכמים יורו לפטור את השליש הראשון אבל לחייב במעשרות את כל התוספת שגדלה בחיוב.

ודקדק מכאן הראב״ד כי מכאן מוכח דפטורא דיבולי בית הוא פטור מוחלט - אבל הכס״מ ומהר״י קורקוס העמידו את הירושלמי לדעת הרמב״ם דעסיק בחיוב מעשרות מדאורייתא אך אה״נ יש חיוב מדרבנן[א].

ולגבי ראיית הרמב״ם מחיוב תרו״מ בתאנה שהאוכל שתים כבר צירף ונתחייב במעשרות דחה הראב״ד דאין לחצר דין בית אלא הרי היא כשדה גמורה וחמירא טפי - שהרי בשדה אפשר לאכול

א. ובשיעור הקשה הרב ר׳ ברוך מרלטקו שליט״א לסייע להראב״ד דקשה להעמיד את הירושלמי דעסיק רק במילתא דלית ביה נפק״מ כ״כ - חיוב מעשרות מדאורייתא בלבד אך מדרבנן יש חיוב מעשרות והרי זו פלוגתא ׳להלכה אך לא למעשה׳ אבל נלענ״ד לדחות דבריו ולהעמיד את שיטת הרמב״ם דבאמת עיקר דברי הירושלמי עסיק במחלוקת ר״ע ורבנן בגדרי עיקר חיוב שליש ובא הירושלמי ללמד מחלוקתם בקונה שדה מגוי אחר שהביא שליש ביד הגוי ואגב האי פלוגתא הדגיש הירושלמי כי במחלוקת זו תהיינה עוד שתי נפק״מ, ולכן כתוספת נופך לעיקר מחלוקת ר״ע ורבנן אפשר לומר דהאי נפק״מ הן רק להלכה ולא למעשה.

ככל העולה על רוחך, אך יש גבול ורק אכילת אחת אחת שריא ללא מעשר.

רמב"ם וראב"ד – בית או שדה

וניהדר אנפין לחקירה דידן שחקרנו אם מיבעי לנא דין 'בית' ע"מ לפטור מתרו"מ ומאי דלא נכלל בגדרי בית הרי הוא שדה וחיב [וזוהי חומרא גדולה] או שמא מיבעי לנא דוקא דין 'שדה' לחיובא ואי לא נכנס המקום בגדרי שדה הרי הוא פטור [וזוהי קולא עצומה] – ועתה נבאר זוהי בדיוק פלוגתת הרמב"ם והראב"ד – דהרמב"ם חידש כי כיון שהחצר אינה כשדה ממילא הרי היא כבית ואילו הראב"ד נקט כי כיון שהחצר אינה כבית – ממילא הרי היא כשדה.

הכרעה בספיקא דירושלמי

ונחזור שוב לדיני זריעת שביעית בבית שהירושלמי לא הכריע בה ונותר בתהיה 'צריכא'.

למעשה, בפאת השולחן הורה בדין נטיעה בבית להיתר – משום דהוי ספק דרבנן לקולא שהרי זוהי 'בעיא דלא איפשיטא' בירושלמי וא"כ הוי ספק וכיון ששביעת בזה"ז דרבנן – נקטינן לקולא[ב].

אך במראה הפנים[ג] נקט להאי ספיקא לחומרא וביאר כי הרמב"ם למד את הירושלמי לענין ספיחין בבית – דהאי ספיקא הוא למ"ד דאין היתר ספיחין בארבע שדות ונסתפקו מה יהיה דין ספיחין בבית, ולכן הרמב"ם שהורה כי אין דין ספיחין בארבע שדות (רמב"ם שביטה פ"ד ה"ד) וז"ל: ספיחים העולים בשדה בור ובשדה ניר ובשדה כרם ובשדה זרע מותרין באכילה, ומפני מה לא גזרו עליהם לפי שאין אדם זורע מקומות אלו, שדה בור אין אדם נפנה לשם, ושדה ניר רוצה הוא בתיקונה, ושדה כרם אינו אוסר כרמו, ושדה זרע הספיחין מפסידין אותה, עכ"ל. ממילא

ב. ויש לעורר כי יהיה צורך לעשר את הפירות עישור מדרבנן ע"מ לחוש לדעת הרמב"ם שחייב תרו"מ מדרבנן בגידולי בית [ודלא כהראב"ד] ואף דעתה בשנת השביעית עסקינן עכ"ז חידש הב"י בשו"ת אבקת רוכל כי הגדל בשביעית ולא הופקר [כגון יבול נכרי שנגמרה מלאכתו ביד ישראל או שמור דישראל] חייב בתרו"מ ויש להפריש מהיבול מעשר עני.

ג. הרב משה ב"ר שמעון מרגלית נולד סביב שנת ת"ע בקיידן שבליטא ושימש כרב בקהילות שונות. קיימת מסורת שהיה רבו של הגר"א בילדותו וכאשר בא רבי משה לוילנא כיבדו הגר"א ככבד תלמיד את רבו. נודע בעיקר בזכות פירושו הגדול 'פני משה' [מעין פירוש רש"י] על הירושלמי, שבצידו הערות ארוכות בשם 'מראה הפנים' [בדומה לתוספות על הגמ'] פירוש זה נחשב אחד הפירושים החשובים והיסודיים על הירושלמי, והוא מיוחד בכך שהוא משתדל לפרש את הירושלמי כך שלא יחלוק על הבבלי. לראשונה יצא לאור פירושו על סדר נשים באמסטרדם תקט"ו [בהקדמתו הוא מנמק מדוע התחיל את פירושו דוקא בסדר נשים לפי ששני הסדרים הראשונים כבר נתפרשו ע"י אחרים זרעים ע"י מהר"א פולדא ומועד ע"י רבי דוד פרנקל] ובליוורנו תק"ל יצא הפירוש על סדר נזיקין, ולאחר פטירתו נדפס פירושו על זרעים ומועד. חפצו היה להשלים את הדפסת ספריו ואז לזכות לעלות לארץ ישראל אך לא זכה ונפטר בנדודיו למימון הדפסת חיבורו העצום בברודי בי"ב בטבת תקמ"א.

אינו צריך להביא את דין ספיחין בבית דזה ק״ו שלא גזרו בו משום ספיחין.

אך בחזו״א (סי׳ כב סק״א) הקשה כי הכא אין אומרים ספק דרבנן לקולא משום שמלאכת זריעה מיסודה היא מלאכה דאורייתא ורק עתה שאין כל יושבי הארץ עליה היא מוגדרת כאיסור דרבנן ובכה״ג לא קרינן ליה ׳ספק דרבנן׳, ולכאורה יש לתמוה על הבנת פאה״ש שנקט לקולא בזריעת בית וזה מדברי הרמב״ם לגבי תרומות ומעשרות בזריעת בית שאף שבזה פשיטא לירושלמי להתיר - עכ״ז החמיר הרמב״ם לחייב תו״מ מדרבנן וא״כ י״ל קל וחומר - אם בדין המפורש לקולא אמרינן דאיכא ביה איסור מדרבנן - בדין שהסתפק בו הירושלמי בודאי יש לאוסרו.

וע״ז ענה החזו״א כי היקל פאה״ש משני צדדים:

א. אפשר לחלק, דלגבי תו״מ שיכול לעשר ויאכל החמירו, אך בשביעית אם תאסור - אי אפשר לזרוע ולאכול ולכן תלויים בהאי זריעה ׳חיי נפש׳ ושמא הקילו.

ב. ועוד יש לצרף את דעת הראב״ד שחלק על הרמב״ם בדין מעשר ופטר את הזרוע בבית מתו״מ.

וז״ל החזו״א (סי׳ כב סק״א): בירושלמי פ״ק דערלה מבעיא להו אם נוהג שביעית בגדילין בבית ולא אפשטא וכתב בפאה״ש סי׳ כ׳ ס״ק נ״ב דלדידן דשביעית בזה״ז דרבנן נקטינן לקולא והנה פשוט לי׳ להמחבר ז״ל דגם רבנן לא גזרו כאן יותר מדאוריתא [דאי מדרבנן נוהג שביעית לא נגעי לן בההיא בעיא לדידן דכל שביעית דרבנן] ואע״ג דלענין מעשר דעת הר״מ פ״א מה׳ מעשר ה״י דחייב מדרבנן אין ללמוד שביעית ממעשר דאפשר דהקילו חכמים בשביעית משום חיי נפש וכיון דדעת הראב״ד שם דגם במעשר לא חייבו חכמים ולדעתו ז״ל ודאי לענין שביעית לא גזרו חכמים טפי מדאוריתא ואפשר דגם הר״מ מודה לענין שביעית והנידון בדרבנן סתם הדבר לקולא... והיכי שהעציץ בבית את״ל דזורע בבית דרבנן י״ל דבעציץ שא״נ לא גזרו כיון דגם בזורע אינו אלא דרבנן **ואחרי שכבר הורה זקן הפאה״ש להקל אף בזורע בבית המיקיל בעציץ שא״נ בבית יש לו במה לסמוך**, עכ״ל.

הרי שהחזו״א הסכים לסמוך במעט על דברי פאה״ש אך ורק בעציץ שאינו נקוב ונרחיב מעט, בכל התורה כולה מצינו דעציץ נקוב הרי הוא כקרקע ממש אך עציץ מנותק מן הקרקע דהיינו שאין בו נקב המחברו ביניקה לאדמה - אינו כקרקע מדאורייתא אך מצינו בכמה מקומות

רמב״ם הלכות כלאים (פ״א ה״ב) וז״ל: ואחד הזורע או המנכש או המחפה כגון שהיתה חטה אחת ושעורה אחת או פול אחד ועדשה אחת מונחין על הארץ וחיפה אותן בעפר בין בידו בין ברגלו בין בכלי הרי זה לוקה, ואחד הזורע בארץ או בעציץ נקוב, אבל הזורע בעציץ שאינו נקוב מכין אותו מכת מרדות, עכ״ל.

ועוד בהלכות כלאי הכרם (פ״ה הט״ז)
וז״ל: גפן שיבשו העלין שלה ונפלו כדרך שתיבש הגפן בימי הקור אסור לזרוע בצדה ירק או תבואה ואם זרע לא קדשו, וכן הזורע בעציץ שאינו נקוב המונח בכרם לא קדש ומכין אותו מכת מרדות, אבל עציץ נקוב הרי הוא כארץ, עכ״ל.

ועוד ברמב״ם הלכות תרומות (פ״ה הט״ז)
וז״ל: התורם מפירות הגדלין בארץ על הגדלין בעציץ נקוב, או מפירות עציץ נקוב על הגדלין בארץ תרומתו תרומה, תרם משאינו נקוב על הנקוב תרומתו תרומה ויחזור ויתרום, תרם מן הנקוב על שאינו נקוב תרומתו תרומה ולא תאכל עד שיוציא עליה תרומה ומעשרות ממקום אחר, עכ״ל.

אך לגבי שביעית לא מצאנו מקור לחיוב
בעציץ שאינו נקוב אך חידש החזו״א כי יש ללמוד מן המפורש על הסתום ולאסור מדרבנן זריעה בשביעית בעציץ שאינו נקוב.

וא״כ - כיון שיש ספק לגבי היתר זריעה
בבית, אם נשתמש בעציץ שכל איסור הזריעה בו מדרבנן - בזה המיקל יש לו על מי לסמוך.

וראיתי בשם ספר תורת הארץ פ״ו אות כ״ה שרצה לחדש כי על זריעה
בבית אכן ליכא איסור ׳לא תעשה׳ הנובע מפסוק ׳שדך לא תזרע׳ כיון שבאמת לא זרע בתוך שדה אך עכ״ז איכא איסור עשה הנובע מן הפסוק ׳ושבתה הארץ׳ דהא הכא תלתה התורה את האיסור עשה בארץ ולא בשדה ובית נכלל בגדר ׳ארץ׳ אבל נלע״ד דלא היא דהא כבר ביררנו בשיעורים הקודמים דכל מאי דכלול בהאי לאו איכא בהאי עשה כלומר אי אפשר לומר שיש איסור עשה כללי על כל עבודות הארץ אבות ותולדות דהא קרא כתיב ׳ושבתה הארץ׳ ולא חילקה בגדרי המלאכות אלא רק מאי דנאסר בפסוק שלימד את הלאוים [ובו רק ארבע מלאכות זריעה זמירה קצירה ובצירה] נכלל בהאי עשה דושבתה הארץ ולכו העשה הוא רק על ארבע מלאכות ותו לא, ולכן נאמר גם כאן כי לא מפלגינן פסוקי מהדדי וכל מאי דאיכא בפסוקי ׳שדך לא תזרע׳ - נכלל בפסוק ׳ושבתה הארץ׳.

וזאת תורת העולה

ולסיכום:

הירושלמי הסתפק מה דין גידולי שביעית בבית.

מראה הפנים נקט כי הירושלמי כלל לא מירי בדין דאורייתא של זריעה מכוונת בבית אלא ספיקו הוא רק לגבי גזירה דרבנן של ספיחין שעלו מעצמן אי גזרו גם בבית וכל זאת אינו נוגע לדידן דפסקינן לקולא אפילו בספיחין שעלו בארבע שדות.

פאת השולחן נקט כי ספק הירושלמי הוא לגבי היתר זריעה בבית בשביעית עצמה והורה להיתר על פי הכלל דספק דרבנן לקולא.

החזו״א חלק על הפא״ש וטען כי יש להחמיר בספק הירושלמי כיון

דהוא לאו ספק דרבנן אלא ספק בדאורייתא, ובפרט כי איכא בהא 'ספק ספיקא' לחומרא ספק אחד הוא עצם ספק הירושלמי ועוד אפילו תימצי לומר דהלכה דאין איסור מדאורייתא עדיין הדבר בספק שמא רבנן אסרו זריעה בבית כדאסרו לגבי תו"מ.

אך עכ"ז נקט החזו"א כי המיקל לזרוע בעציץ שאינו נקוב בבית 'יש לו על מי לסמוך' - ולכאורה משמע מדבריו כי לא התיר לכתחילה אפילו בכה"ג, אך יש מקום לומר כי כל מאי דהחמיר החזו"א זה רק בגוונא דהתיר הפאה"ש - דהיינו במלאכות דאורייתא כזריעה וזמירה וחרישה אך אם עושים רק מלאכות דרבנן כגון דישון וגיזום והשקיה מרובה - יש לצדד לקולא - דהא איכא הכא כמה וכמה דרבנן במקום פלוגתא.

הסרת גג קיים

כתב החזו"א בסי' כ"ב סק"א וז"ל: וגדר בית ודאי א"צ בית שחייב במזוזה והדעת נוטה דהעיקר תלוי בכיסוי ואולי צריך מחיצות י"ט ג"כ.

ואף למאן דמיקיל:

א. אסור להסיר התקרה מעל הזרעים בשביעית דהוי תולדת זורע.

ב. ולפ"ז אף אם זרע ע"ש אסור להסיר התקרה בשביעית.

ג. ועוד כשמסיר התקרה נמצא דעביד איסורא למפרע דהוי זורע ע"מ להסיר וזו זריעה גמורה.

ד. ולטעם זה אף להסיר בשמינית אסור.

ה. ואם הוסר באונס כל מה שגדל אסור משום ספיחין דלא עדיף מעלו מאליהן בשביעית וקדישין בק"ש.

ו. וכש"כ אם מתוח אהל עראי לפי שעה לזרוע תחתיו שזה אינו כלום ואין אהל עראי מבטל שם שדה כלל.

קושיא גדולה – מאי האי 'למפרע' שחידש החזו"א

ובשלמא מאי דאסר החזו"א להסיר הגג בשביעית בזריעת שביעית או שישית - מובן וברור שהרי עתה בשנת השביעית הריהו מקיים ומוסיף גדילה בתבואה, אך מה שאסר להסיר בשמינית את הגג מע"ג גידולים שנזרעו בשביעית צ"ב מה בכך שהסיר - וכי אסור לזרוע ממש בשמינית - והרי מאי דזרע בשביעית הוי בהיתר שהרי היה גג וא"כ זריעת שביעית היתה בבית ומאי דגילה את הגג בשמינית והפכו להיות שדה - זוהי פעולה חדשה.

וא"ת - דכל מאי דאסר החזו"א זה דוקא במי שזרע בשביעית ע"מ לגלות במוצאי שביעית כדמשמע קצת מלשון החזו"א שכתב וז"ל: ועוד כשמסיר התקרה נמצא דעביד איסורא למפרע דהוי זורע ע"מ **להסיר** וזו זריעה גמורה, עכ"ל.

גם זה קשה, דמאי איכפת לן שיהו הזרעים בשביעית בבית ובשמינית בשדה - והא אין איסורין כלל בשמינית.

ובר מן דין - לא תוכל לבאר כך משום שכתב החזו"א וז"ל: ואם הוסר באונס כל מה שגדל אסור משום ספיחין דלא עדיף מעלו מאליהן בשביעית וקדישין בק"ש, עכ"ל. הרי דמיירי בזורע שלא ע"מ להסיר אלא המכסה הוסר באונס.

ויש לבאר בצורה מחודשת כי התורה אסרה לזרוע בשדה אבל במקום שאינו מוגדר כשדה יש מקום להתיר, ומעתה כאשר נבוא להפקיע את השדה מחזקתו - עלינו לכסותו בצורה שתפקיע ממנו את השם הראשון 'שדה' ואת זה עושים ע"י מבנה, אך מצינו שני סוגי מבנים - יש אהל עראי - שלא מפקיע משם שדה, ויש אהל קבע המגדיר מחדש את השדה כבית.

אך יש ג"כ אהל קבע שעשאו לזמן עראי - אהל עראי ברור דלא מפקיע משם שדה, אלא שאהל קבע מגדיר מחדש את המקום כבית, אלא מאי - כל חיליה דהאי אהלא נובע מהא דבנהו לקבע ואם מפרקו - נמצא כי מעולם לא היה לאהל כחא דאהל קבע - ולכן נחדש ונאמר כי כיון שהוסר בשלב כלשהו האהל מעל היבול - הרי שמתברר למפרע כי באהל הה מעולם לא היה כח להפקיע שם שדה, ולפ"ז יש לחדש חידוש נוסף - כי אם יהיה בית שהיה מתחילתו בנוי ועומד ולא הפקיע שדה מחזקתו - בזה נאמר כי אף שניטל הגג - לא ייחשבו היבולים למפרע כספיחי שביעית.

קושיא מירושלמי ע"ד החזו"א

אלא שיש להקשות ע"ד החזו"א מהאי ירושלמי במעשרות (פ"א ה"ב) שציטט הראב"ד [והבאנו אותו בתחילת השיעור] וז"ל: זרע בחורבה והביאה שליש וסיכך על גבה. על דעתיה דרבי עקיבה התוספת חייב ועל דעתייהו דרבנן התוספת פטור. זרע בבית והעביר הסכך וסיכך על גביו על דעתיה דרבי עקיבה התוספת פטור ועל דעתין דרבנן התוספת חייב, ע"כ.

הראת לדעת מהירושלמי שבנידון ממש כנידון דידן - זרע בבית והוסר הגג רק נחלקו התנאים מה יהיה דין המשך היבולים אך לגבי מאי דגדל בפטור - לא נסתפקו כלל וברור שפטור וזה לא כדברי החזו"א שלימד כי כאשר הוסר הגג ואפילו באונס - הכל נאסר למפרע.

ולפי דברינו וחידושנו כפתור ופרח - דמיירי הכא בבית ממש ולא בבית שנבנה להפקיע שדה מחזקתו.

אבל בשיעור עלה ברעיוני עוד ענין אחד שיש לחלק בין דיני תרומות ומעשרות שבהם עסק הירושלמי לבין דיני שביעית שבהם הורה החזו"א הוראתו, וזאת ע"פ הנחת יסוד שברור שאם קצר את היבול ואח"כ הסיר את הגג - לא יאסרו היבולים מדין ספיחים שהרי כבר תם מעשה הגידול של היבול ההוא, אלא דלגבי דיני תרומות ומעשרות - הבאת שליש היא זמן מכריע כקצירת

היבול עד שלרבי עקיבא הכל נקבע אך ורק עד הבאת שליש ואפילו לחכמים - כל מאי דהוקבע עד שליש הוקבע ואין לשנותו ורק חידשו כי מהבאת שליש ואילך מתחיל 'מחזור גידול' חדש, וא"כ הבאת שליש חשיבא כאילו נקצר היבול הקודם ואף אם נחשיב את המקום למפרע כשדה - הרי היבול כבר תם ופקע, אבל לגבי שביעית - לא נשתנה בעצם היבול כלום והוא אותו היבול שגדל קודם אלא מה שהשתנה זה דבר חיצוני והיא 'שנת השמינית' וכיון שהשינוי אינו בגוף היבול - הסרת הגג גורמת שינוי בצמח עצמו למפרע - ומעידה עליו שגדל כל העת במקום המוגדר כשדה.

הגדרות 'חממה'

בדין 'בתי גידול' לצמחים כגון 'חממות' שהם מבנים מקומרים המחופים בנילון או ציפוי פלסטי ובו מגדלים כל השנה מיני צמחים שאינם יכולים לגדול כל השנה בתנאי שדה בגלל שינויי טמפרטורה ופגעי מזג האויר, ועוד יש יתרון גדול בחממה שמונעת מכל מיני מזיקים לחדור לחממה - וגם אם נכנסו מזיקים - הרי הטיפול בהם פשוט יותר כיון שהכל נמצא במקום סגור ואפשר להשתמש בהדברה ביולוגית כגון פיזור בעלי חיים הפוגעים במזיקים ואינם פוגעים בגידולים.

ומצאנו שעסק בזה החזו"א בסי' כ' סק"ו וז"ל: בבית גרע טפי שאין זו עיקר זריעה ומבעיא לן בירו' פ"ק דערלה אי נוהג בו שביעית, והא דתנן שביעית פ"ב מ"ד ועושין להם בתים אינו ענין לנוטע בבית דהתם הגג מצד האילן או שיש בגג חלונות באלכסון שמגין בפני החמה ואינו מגין בפני הגשמים ובפני הטל והאויר והתם הבית להיטיב הגידול, אבל נוטע בבית הצמחים הם במצב בלתי טוב ורצוי שנשלל מהם תועלת הגשמים והטללים והאויר וקוי השמש, והבית להם לרועץ, עכ"ל.

הרי שהביא החזו"א את המשנה שאסרה עשיית בתים מעל נטיעות וא"כ 'בית' זה סיבה לאיסור ומנגד אנו רואים בירושלמי דערלה שהבית הוא סיבה להתיר, וע"ז ביאר החזו"א כי הבית האסור בשביעית הוא בית המיועד לצורך האילן ובנוי בצורה המספקת לו את כל 'תנאי השדה' אך מבקרת ומווסתת את חום השמש הקופח, אבל בית רגיל - ממש מחסיר מהאילן את התנאים הטבעיים שיש בשדה.

חממות – שיטת המתירים

ועפ"ז יש לדון בגדרי האי חממות ובתי גידול המיועדים להשבחת היבולים שלכאורה יש לאסור בהם, אך מנגד חידשו כמה מגדולי האחרונים שכיון שיש בהם חסרונות - אי אפשר להחשיבם בשם 'שדה' וכ"כ באבן ישראל להתיר משום שניטלה מהפירות הגדלים במקומות אלו 'מתיקות הפרי' וזה שוני

מהותי - שהרי החקלאי משתמש בחממה לתועלתו שיבוליו יהיו נקיים וקלים אך באמת אין בכאן דמיון לשדה.

והגרש"ז אוירבך והגר"ש וואזנר התירו משום שנכון שיש יתרונות בחממה אך יש גם חסרונות - ואת החסרונות יש להשלים בדרכים מלאכותיות כגון 'חסרון אויר' שנדרשים מאוורירים רבי עוצמה וכן יש להשלים חסרים במזון הצמח בצורה מלאכותית ולכן עדיין יש מקום להגדיר חממה 'כרועץ' לצמחים ורק הבעלים מפצה בצורה מלאכותית.

שיטת האוסרים בחממות

חוט שני – הכל אזיל בתר ההגדרה

אך בחוט שני יצא חוצץ נגד סברא זו וטען כי כל מקום שייעודו לזריעה ושתילה הרי הוא חשיב שדה - וממילא כיון שחממה נבנתה וייעודה לגדל בה צמחים - ממילא חשיבא כשדה ולא כבית.

הרב אלישיב – 'דרך גידול' אסור מדרבנן

והביאו בשם הגרי"ש אלישיב כי גם אם תחשיב את החממה כבית המפקיע משם 'זריעה דאורייתא' עכ"ז אסרו מדרבנן לגדל כל דבר שהוא דרך גידולו (כך הובא בספר משפטי ארץ פ"ז הע' 9) ונראה שמקור דבריו מתשובת הרא"ש (כלל ב סימן ד) וז"ל: ושאלת בכרם הנטוע על הגג ובנין הכרם כך הוא בנה תחלה הגג בקורות גדולות ובנסרים מדובקין זה בזה ואחר כך רצפו כלו ברובדין של אבן ומלאו עפר ונטע כרם. וראית לדמות לעציץ שאינו נקוב שפטור מן התרומה וכן יהיה פטור מן הערלה.

תשובה: יראה לי דכל כה"ג חייב בתרומה ובערלה. דלא איירי בגמרא לפטור אלא מן הזרוע בדבר המטלטל כגון עציץ וספינה דלא הוי זרוע בארץ **ואין דרך לזרוע כך**. ולא חייבה התורה להפריש מעשר אלא תבואת זרעך כדרך שהעולם זורעין והיוצא השדה שנה שנה וגו' ואין דרך לזרוע בדבר המטלטל. אבל כשהוא נקוב חשוב כמחובר לארץ כי השרשים יונקים יתקיימו מלחלוחית הארץ וקרינן ביה היוצא השדה **וגם דרך לזרוע כך**... אבל בנדון זה שמילא הגג עפר ונטע בו כרם שהוא דבר קבוע עדיף טפי מעציץ נקוב. ואפילו לרבי שמעון דמדמי עציץ נקוב כתלוש לכל מילי לבד מלענין טומאה בפרק המצניע בסופו מודה הכא דהוי כמחובר לכל מילי כיון שהוא מחובר וקבוע ויונק מן הארץ, והאויר שתחת הגג לא מחשיב ליה כתלוש, **וגם דרך העולם לזרוע כך** כדאיתא בפרק הבית והעליה (דף קי"ז:). וכן בית הבד שהוא בנוי בסלע וגנה אחת על גביו ונפחת הרי בעל הגנה יורד וזורע למטה עד שיעשה לבית בדו כיפין. ועוד תנן (בפרק בתרא דמעשרות מ"ב) בצלים שהשרישו בעליה טהרו מלטמא, נפלה עליהם מפולת והן מגולין הרי אלו כנטועין בשדה. אלמא חזינן אפילו מפולת שנפל עליו מאליו ובעליה הוי כנטוע בשדה. **כ"ש המכוין ליטע בגג דחשיב כמחובר גמור לכל מילי לערלה**

ולתרומה ולהכשר ולטומאה והתולש בשבת ממנו חייב. עכ"ל הרא"ש.

ומהא דחייב הרא"ש מדאורייתא ע"פ שני היסודות - מחובר ודרך לזרוע - הבין הגרי"ש אלישיב כי אי יהיה רק אחד - כגון בהא דדרך זריעה היא - יש מקום לאסור מדרבנן.

בית גידול – לפרחים רגישים

ובסיור שערכנו בחממה עלתה שאלה מענינת כיון שמצאנו חממה לגידול פרחים שבתוכה נבנה 'בית גידול' לפרחים רגישים שייעודם לגידול רק בבית וא"כ בעל המשתלה נדרש להחזיקם בתנאים מיוחדים והאקלים שבו כאקלים בית מגורים ולכאורה נראהה שהאוסרים בחממה יאסרו גם כאן אבל אחר העיון יותר נראה להקל לכל הדיעות כיון שבית הגידול הזה ייעודו לחקות 'תנאי בית' ואף יש בו מזגן השומר על אקלים נעים כאקלים בית וא"כ כל ענין המבנה הזה הוא להפקיע את המתחם הנ"ל משאר מתחם החממה ולשוות לו מציאות של בית ממש ולכן יש להחשיבו לכל השיטות כבית לכל דבר.

מחיצות שאינו מגיעות לקרקע

ואף יצאנו התם לדון בבית גידול המקורה מלעילא בגג רשת ואף מן הצד יש לו קירות - אלא שאינן מגיעין לקרקע ונראה שגם זה ייחשב כקירות ואפשר להחשיב מקום זה כשאר חממות שיש להן קירוי עד הקרקע, שהרי נסתפק החזו"א אי מיבעי לן כתלים עשרה טפחים אך לא מצינו שנדרש הכא תנאי של 'מחיצות מגיעות עד הקרקע' וז"ל החזו"א בסי' כ"ב סק"א: וגדר בית ודאי א"צ בית שחייב במזוזה והדעת נוטה דהעיקר תלוי בכיסוי ואולי צריך מחיצות י"ט ג"כ, עכ"ל.

גידולי מים בחממה

ובשמיטה דשנת תשפ"ב נשאלתי לגבי ירקות עלים הגדלים בשיטה הנקראת 'הידרופוניקה' דהיינו 'גידולי מים' ללא כל אדמה אלא הצמחים שתולים בתוך צינורות ובהם יש אבני טוף לייצוב הצמח והמיב הולכים הלוך וחזור ומפרנסים את שרשי הצמחים בחומרי דישון וכל הנ"ל בתוך חממות ע"ג מצעים מנותקים, ובשו"ת נחפה בכסף (יורה דעה סי' ה') כתב ע"ז שזריעה במים מותרת בשמיטה אך בהר צבי אסר, ובשם החזו"א יש סתירה בשמועות, למעשה לדעתי יש להקל כיון שמדובר במצע מנותק בתוך חממה שדינה כבית ולכן נתיר בשופי ואפילו אם העלים יוצאים החוצה ואז יש בזה שיטות שיש יניקה מן הקרקע דרך העלים יש להקל כיון שיש בכאן כמה ספיקות - שמא הלכה כהפאת השולחן שמתיר בבית אפילו זריעה וגם אם אין הלכה כמותו - שמא הלכה כדיעות הסוברות שגידולי מים מותרים בזריעה בשמיטה.

נטיעת אילן בשישית ושביעית

קנסו שוגג אטו מזיד
שלש עשרה נפק"מ בין קנסא לגזירת מונים
1. גוי שנטע בקרקע ישראל
2. קנסו יורש
3. נטע בבית
4. נתינת הנטיעה לאחר
5. אנוס
6. נטיעת חרש שוטה וקטן
ידל"ג ושיעור שלשים יום
7. נוטע תוך מ"ד יום דשישית
8. אילן שנקצץ וחידש ענפים
9. נוטע תוך מ"ד יום דשביעית
10. אילן סרק בשמיטה
11. אחר ארבע שנים
12. שתל עציץ נקוב
13. הרכיב ענף צעיר באילן זקן
כמי הלכה – ר"י או ר"מ
13 נפק"מ בין קנסא דנחשדו לטעמא דמונים
אין לחוש למונים - ספק בגדרי ערלה
אין לקנוס - איכא מאן דשרי
'ציר הזמן' של שתילה נטיעה וזריעה
ימי קליטה בירקות
ספיחין בפרחי נוי
ספיחין בעציצים

ושבתה הארץ
שתילה לפני שביעית
'ציר הזמן' בנטיעת ערב שביעית

• • •

קנסו שוגג אטו מזיד

בגמרא בגיטין (נג:) הובאה מחלוקת בין התנאים רבי מאיר ורבי יהודה בגדרי קנסות חכמים, שבמקום שאם יעשה במזיד ודאי שקנסוהו לכולי עלמא אך נחלקו מה יהיה דינו בשוגג רבי מאיר סובר כי אם האיסור הוא רק מדרבנן קנסוהו חכמים אך אם האיסור הוא מדאורייתא לא קנסוהו ונראה כי יסוד החילוק טמון בחומרת האיסור דכיון דהאיסור דרבנן קיל בעיני אינשי - ממילא יבואו לזלזל בו במזיד ויאמרו כי הם שגגו ולכן קנסו חכמים אפילו בשוגג והשוו שוגג למזיד, ורבי יהודה ס"ל איפכא - דבמקום שהאיסור הוא מדרבנן לא ראו רבנן לגזור אך באדם שעבר על איסור דאורייתא בשגגה קנסו חכמים אפילו את השוגג ויסוד סברתו נראה כי המחייב תלוי בחומרת העבירה.

ועל פי זה במטמא תרומת חבירו - שבזה גרם לו נזק שאינו יכול לאכול את הפירות, והוא איסור דרבנן - רבי מאיר יקנוס את השוגג ויחיבו בתשלום כמזיד אך רבי יהודה יפטרנו.

אך במנסך יין חבירו לע"ז בשוגג - שעובר איסור דאורייתא - הפלא ופלא - רבי מאיר מחייב ורבי יהודה פוטר.

וביארה הגמרא כי אמת שכאן האי דינא הוא 'יוצא דופן' דאיסור ניסוך יין לע"ז הוא דאורייתא חמור מאד ולכן רבי מאיר יחייבו כיון שבזה שעבר על איסור כ"כ חמור בשוגג ראוי לעונשו אך רבי יהודה ס"ל שהאיסור כ"כ חמור עד שאין מצוי שיעברו עליו בני אדם ולא ראו חכמים לגזור במילתא דלא שכיחא.

ובמבשל בשבת שהוא איסור דאורייתא הולכים התנאים כל אחד לשיטתו - רבי מאיר ס"ל שלא קונסים את השוגג כלל והמבשל בשבת בשוגג יאכל על אף שהמזיד ייקנס והתבשיל ייאסר באכילה לכולם עד מוצאי שבת.

אך רבי יהודה יקנוס את השוגג [אך לא ממש כקנס המזיד] ויאסור את התבשיל באכילה לכולם עד מוצאי שבת - לעומת מזיד שאסור למבשל באכילה עולמית ולאחרים עד מוצאי שבת[א].

א. וכאן נבחין כי ר"י בעצם לא מחייב לאבד את התבשיל אלא מתיר אותו באכילה לאחרים והורה המשנ"ב בסי' שי"ח סק"ד כי שרי למוכרו ולהנות מדמיו.

והנוטע בשבת בשגגה - ברור שרבי מאיר יתיר לו לקיים את הנטיעה, שהרי עבר על דברי תורה ואינם צריכים חיזוק, וזאת לעומת הנוטע במזיד שחייב לעקור את הנטיעה.

ורבי יהודה ס״ל שהנוטע בשבת בין שוגג ובין מזיד יעקור.

ועד כאן כל תנא אזיל לשיטתו דר״מ קניס רק בדרבנן ורבי יהודה קניס רק בדאורייתא לבד מאיסור מנסך לע״ז שהחליפו סברותיהם - משום חומרא דע״ז.

אלא שהקשתה הגמרא מדין הנוטע בשביעית שהוא איסור דאורייתא [וזה שני חידושים כיון שמצינו שנחלקו הראשונים בדין נוטע בשביעית אם דינו כזורע או לא, ואף ההגדרה ששביעית היא דאורייתא בזה״ז היא דאורייתא אינה מוסכמת על כל הראשונים] ורבי מאיר ס״ל דבין שוגג ובין מזיד יעקור - וזה היפך מסברתו דבד״כ לא קניס שוגג אטו מזיד בדאורייתא - ורבי יהודה גם הוא החליף טעמו והורה כי הנוטע בשביעית בשוגג יקיים ואף שבמזיד יעקור.

וביארה הגמרא כי לשיטת רבי מאיר כאן יש סברא חזקה להורות על עקירת הנטיעה אפילו בדאורייתא כיון שאין מדובר בקנס על השוגג אלא יש חשש אמיתי שיבואו לטעות ולהתיר נטיעה בשביעית משום שיראו הרואים את בעל האילן מחלל מפירותיו שלש שנים אחר השביעית ויתהו היאך ייתכן שהאילן שרי ויסיקו מזה כי שרי לנטוע בשביעית ולכן הורו חכמים לעקור את האילן וזה נקרא ׳גזירת מונים׳ מלשון מוני ומחשבי שנות הערלה שעלולים לטעות ולהתיר נטיעה בשביעית, ובטעם השני ביארה הגמרא את סברת רבי מאיר כי קניס אפילו בדאורייתא משום דהאי דאורייתא דאיסור שביעית קיל בעיני אינשי והוי כשאר איסורי דרבנן.

ואליבא דרבי יהודה ביארה הגמרא כי אך שהכא היה ראוי לגזור מגו דהוי איסור חמור - שהרי שביעית דאורייתא - מכל מקום לא ראה רבי יהודה לקנוס כיון שבמקומו היו חמורים איסורי שביעית באופן יוצא דופן ומילתא דלא שכיחא לא גזרו בה רבנן [ומצינו כדוגמת סברא זו בהאי דלא קניס ר״י במנסך לע״ז].

ויש לעורר כי הרמב״ם בפ״א הי״ב הורה לאיסור מטעמא דקנסו שוגג אטו מזיד - והוסיף להחמיר עוד יותר כטעם שני דר״מ - שחידש כי ׳ישראל נחשדו׳ וז״ל: הנוטע בשביעית בין בשוגג בין במזיד יעקור, מפני שישראל חשודין על השביעית, אם תאמר בשוגג יקיים יאמר המזיד שוגג הייתי, עכ״ל.

ובפ״ג הי״א הביא את טעמא דמונים [כטעמא קמא דר״מ] וז״ל: אף בזמן הזה אין נוטעין אילנות ואין מרכיבין ואין מבריכין ערב שביעית אלא כדי שתקלוט הנטיעה ותשהה אחר הקליטה ל׳ יום קודם ר״ה של שביעית וסתם קליטה שתי שבתות, ודבר זה אסור לעולם מפני מראית העין שמא יאמר הרואה בשביעית נטעו, נמצאת אומר שהנוטע או

המבריך או המרכיב ערב שביעית קודם ר״ה במ״ד יום יקיים, פחות מכן יעקור, ואם לא עקר הפירות מותרין, ואם מת קודם שיעקור מחייבין את היורש לעקור.

ולכאורה יש להבין, דהא בהלכות שבת פסק הרמב״ם פ״ו הכ״ג וז״ל: ישראל שעשה מלאכה בשבת אם עבר ועשה בזדון אסור לו ליהנות באותה מלאכה לעולם, ושאר ישראל מותר להם ליהנות בה למוצאי שבת מיד שנאמר (שמות ל״א) ״ושמרתם את השבת כי קודש היא״ היא קודש ואין מעשיה קודש, כיצד ישראל שבשל בשבת במזיד, למוצאי שבת יאכל לאחרים אבל לו לא יאכל עולמית, ואם בשל בשגגה למוצאי שבת יאכל בין הוא בין אחרים מיד וכן כל כיוצא בזה, עכ״ל.

ואם כן, מדוע שינה דרכו והורה כעת כחומרי רבי מאיר, ובשלמא שקנס שוגג אטו מזיד ודלא כר״י שקבע כי הנוטע בשביעית יקיים - כיון שהגמרא מפורשות תלתה את התירו של ר״י בהא דבמקומו החמירו באיסורי שביעית ולכן לא ראה מקום לגזור אך ברור שגם ר״י מודה דבמקום דאיסורי שביעית אינם חמורים בעיני אינשי - ראוי לגזור שהרי מיירי באיסור דאורייתא.

אך יש להבין מדוע החמיר הרמב״ם באיסור נטיעה בשביעית כתרי חומרי דר״מ שאסר גם מכח ׳גזירת מונים׳ וגם מכח ׳קנסו שוגג אטו מזיד׳ ועוד הוסיף להחמיר יותר ותפס טעם חזק יותר מסתם ׳קנסו שוגג אטו מזיד׳ והוא ׳**נחשדו ישראל**׳ וגדולה מכולם שהוסיף להחמיר ולאסור מכח גזירת מונים גם בנוטע בהיתר בשישית תוך מ״ד ימים שקודם שביעית.

שלש עשרה נפק״מ בין קנסא לגזירת מונים

וראשית הכל יש לחדד את החילוק בין שני הטעמים בין ׳קנס׳ לבין ׳גזירת מונים׳ וזכינו להעלות בידינו שלש עשרה נפק״מ ונפרוט אותם אחת לאחת:

1. גוי שנטע בקרקע ישראל

מצינו פלוגתא בין רבותינו הראשונים [והוב״ד בד״א פ״א סק״א] בגדרי מצות עשה שהורתה התורה ׳ושבתה הארץ׳ אם יש איסור בשביעית רק על הגברא לעבד את האדמה וממילא שרי להכין מערב שביעית מערכות השקיה ודישון ממוחשבות ע״מ שיפעלו מעצמן בשביעית וכן יתירו בגוי שבא מעצמו לעבד את אדמת הישראל - ועתה נאמר כי בגוי שנטע בקרקע הישראל בשביעית לטעמא דקנסו שוגג אטו מזיד אין לקונסו כלל דהא המעשה היה בהיתר גמור אלא עכ״ז לטעמא דגזירת מונים יש להורות על עקירת הנטיעה - כיון שלגבי ערלה לא איכפת לן מיהו הנוטע.

2. קנסו יורש

בירושלמי שביעית (פ״ב ה״ד) נאמר בזה״ל [ע״פ גירסת הרש״ס]:
תנא רבי יעקב בר אביי דברדלייא נטעו ומת בנו מותר לקיימו ואתיא כמאן דאמר מפני החשד אבל מפני מונין אף בנו מונה, עכ״ל. כלומר - אדם שנטע בשביעית ואפילו בשוגג שדינו בעקירת הנטיעה יש לחקור האם מוטלת על היורש החובה לעקור או שמא פקע הקנס שהרי הוא לא עשה את העבירה אלא רק אביו, וקבע הירושלמי דלטעמא דקנס חשד אין לאסור את היורש שהרי לא עבר עבירה ולמה ייקנס אבל לטעמא דגזירת מונים עדיין הוא מצווה לעקור את הנטיעה.

3. נטע בבית

הירושלמי (ערלה פ״א ה״ב) הסתפק מה דין גידולי שביעית בבית ויסוד הספק תלוי בחקירה האם שביעית חלה רק בשדה וכרם כדכתיב ׳שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור׳ או שמא שביעית חלה בכל מקום ואתר ומקרא מלא דיבר הכתוב ׳ושבתה הארץ׳.

מראה הפנים נקט כי הירושלמי כלל לא מיירי בדין דאורייתא של זריעה מכוונת בבית אלא ספיקו הוא רק לגבי גזירה דרבנן של ספיחין שעלו מעצמן אי גזרו גם בבית וכל זאת אינו נוגע לדידן דפסקינן לקולא אפילו בספיחין שעלו בארבע שדות.

פאת השולחן נקט כי ספק הירושלמי הוא לגבי היתר זריעה בבית בשביעית עצמה והורה להיתר.

החזו״א חלק על הפאה״ש וטען כי יש להחמיר בספק הירושלמי, ובפרט כי איכא בהא ׳ספק ספיקא׳ לחומרא ספק אחד הוא עצם ספק הירושלמי ועוד אפילו תימצי לומר דהלכה דאין איסור מדאורייתא עדיין הדבר בספק שמא רבנן אסרו זריעה בבית כדאסרו לגבי תו״מ.

אך עכ״ז נקט החזו״א כי המיקל לזרוע בעציץ שאינו נקוב בבית ׳יש לו על מי לסמוך׳ - ולכאורה משמע מדבריו כי לא התיר לכתחילה אפילו בכה״ג, אך יש מקום לומר כי כל מאי דהחמיר החזו״א זה רק בגוונא דהתיר הפאה״ש - דהיינו במלאכות דאורייתא כזריעה וזמירה וחרישה אך אם עושים רק מלאכות דרבנן כגון דישון וגיזום והשקיה מרובה - יש לצדד לקולא - דהא איכא הכא כמה וכמה דרבנן במקום פלוגתא.

ועתה נחדש ונאמר כי לשיטת פאת השולחן אדם שנטע בשביעית אילן מאכל בתוך בית [או בחממה לשיטות המחשיבות חממה כבית] - ודאי שלא נאסור מדין קנס דהא עביד הכל בהיתר - ואפילו אם אנו רגילים להחמיר ולהורות כי אין היתר לזרוע בבית עכ״ז אין לקנוס את הנוטע כיון ׳דאיכא מאן דשרי׳ וכלל גדול בידינו שאין קונסים קנס כאשר יש דיעה המתירה לכתחילה.

אך עכ״ז יש להורות על עקירת הנטיעה מטעמא דגזירת מונים כיון דלגבי ערלה לא נאמרה הגבלה של ׳שדה׳ אלא ׳ארץ׳ והנוטע בבית הרי הוא בכלל ארץ.

4. נתינת הנטיעה לאחר

ובדין קנס מעשה שבת מצינו שהקשה בתויו״ט מדוע בתבשיל רק נאסר לאכלו אך בנטיעה - ההוראה היא לעוקרה ותירץ כי בתבשיל מאי דהוה הוה ואין אפשרות לעקור את שבח התבשיל משא״כ בנטיעה ועפ״ז חידש בשו״ת מנחת שלמה (חלק א סימן ה) וז״ל: ורואים מזה שמשוה מבשל לנוטע שגם בנוטע לא נאסר אלא לזה שעבר ונטע אבל אם נתן את העץ לאחר אין הלה צריך לעקור, ונלענ״ד דלפי״ז אם הרתיח מים בשוגג סמוך למוצ״ש חייב להמתין עד שהמים יצטננו כיון דאפשר שפיר לעקור ולבטל את הבישול, ואף שהעושה מלאכה בשבת בשוגג נקטינן שאף הוא עצמו מותר מיד במוצ״ש ואין צריך להמתין עד לאחר בכדי שיעשה, היינו דוקא כמו שוחט ומבשל שא״א לעקור ולבטל מה שכבר נעשה משא״כ בכה״ג דאפשר להמתין עד שיצטנן ולעקור את הבישול הרי רואים מהתוי״ט שסובר דחייב בכך, ולפי״ז צ״ע במי שחפר בור או בנה בית בשבת בשוגג אם חייב במוצ״ש לסתור מה שבנה ולסתום מה שחפר כיון דכמו שאפשר לעקור נטיעה כך אפשר גם לסתור ולסתום וכו׳... אולם לא ראיתי בפוסקים שהביאו להלכה דין זה שהנוטע בשבת יעקור, ואם הדין הזה נאמר גם על מבריך ומרכיב, דאפשר שחייבו רק לעקור מפני שהוא דבר קל לעקור ולחזור ולנטוע משא״כ אם הרכיב אפשר שדינו כזומר בשבת דאינו חייב לעקור משום כך את כל העץ, עכ״ל.

הרי שחידש המנחת שלמה כי אם אנו משוים נטיעה לבישול יש בכאן חומרא לגבי בישול וקולא לגבי נטיעה - שיש להחמיר בבישול שאם יש ביכולתו לעקור את השבח של הבישול כגון הבהרתחת מים חמים - נדרש לקררם במוצאי שבת, ונלמד גם קולא מדין בישול בשבת שבמזיד נאסר על המבשל לעולם אך לאחרים מותר במוצאי שבת מיד - וכן גם בנוטע בשבת שיש להתיר לאחרים את העץ ע״י קניה וכדומה אך יש לעורר כי כל האי חלוקה בינו לבין אחרים היא אך ורק לשיטת ר״י שחילק בין המבשל במזיד לבין אחרים אך לשיטת ר״מ לא מצינו שום חילוק בין המבשל לבין אחרים - שהרי אם בישל בשוגג שרי לכ״ע ואפילו בשבת ואם בישל במזיד - אסור לכולם עד מוצאי שבת ואז שרי אפילו למבשל עצמו.

ועפ״ז נחדש ונאמר כי בנוטע אילן מאכל בשביעית ניזיל בתר טעמא דקנסא - לרבי יהודה יש לחלק בין הנוטע שמוטלת עליו חובה לעקור לבין אחרים שרשאים לקנות או לקבל ממנו את הנטיעה אולם לטעמא דמונים אין עיצה ואין תבונה וחובה לעקור.

5. אנוס

ויש עוד לחדש נפק״מ באדם שאנסוהו גוים לנטוע אילנות בשביעית -

דאליבא דטעמא דקנסא אין לעקור את הנטיעה דאנוס קיל משוגג לכ״ע [כ״כ בכה״ח סי׳ שי״ח בשם בנימין זאב] אך לטעמא דמונין עדיין יש לעקור את הנטיעה כיון שהעקירה אינה עונש על איסור אלא חשש מטעות עתידית של הרואים שמחללים נטע רבעי ומחשבים לאחור ומתברר כי האילן ניטע בשמיטה ואתי לידי חורבא.

6. נטיעת חרש שוטה וקטן

כתב בשולחן ערוך סי׳ שכה ס״י וז״ל:

א״י שמילא מים לבהמתו מבור שהוא רשות היחיד, לרשות הרבים, מותר לישראל להשקות מהם בהמתו, והוא שאין הא״י מכירו, דליכא למיחש שמא ירבה בשבילו, עכ״ל. וכתב ע״ז בביה״ל (ד״ה א״י שמילא) וז״ל: עיין במ״א שמסיק דה״ה חש״ו שמלאו מים אין מותר רק כשמלאו לצורך עצמן [אבל לצורך ישראל אסור ובעינן למו״ש בכדי שיעשו כמו בא״י פמ״ג] אך זה נראה דעדיף מא״י דאפילו במכירו מותר דלא חיישינן בהו שמא ירבה בשבילו, עכ״ל. ונמצא כי אין לגזור בחש״ו קנס מעשה שבת ועפ״ז יש לומר כי קטן שנטע נטיעה לצורך עצמו אין האב צריך לעקור את הנטיעה אבל מטעמא דמונין חובה לעקור.

ידל״ג ושיעור שלשים יום

ולצורך הבנת שתי הנפק״מ הבאות יש להקדים הקדמה קצרה, במשנה בשביעית (פ״ב מ״ו) נחלקו התנאים בשיעור זמן קליטת הנטיעה וז״ל: אין נוטעין ואין מבריכין ואין מרכיבין ערב שביעית פחות משלשים יום לפני ר״ה ואם נטע או הבריך או הרכיב יעקור רבי יהודה אומר כל הרכבה שאינה קולטת לשלשה ימים שוב אינה קולטת רבי יוסי ורבי שמעון אומרים לשתי שבתות, עכ״ל. וסימנך ידל״ג - י״ד ל׳ ג׳ - דהיינו ר״י ור״ש ס״ל ששיעור קליטת הנטיעה הוא שבועיים שהם י״ד יום ואילו ת״ק ס״ל ששיעור הזמן הוא שלשים יום, ורק רבי יהודה ס״ל ששיעור הזמן הוא קצר ביותר - שלשה ימים [שהוא זמן קליטת זרעים לכ״ע].

ובמסכת ראש השנה (י:) אמר רב נחמן אמר רבה בר אבוה בזה״ל:

לדברי האומר שלשים - צריך שלשים ושלשים, לדברי האומר שלשה - צריך שלשה ושלשים, לדברי האומר שתי שבתות - צריך שתי שבתות ושלשים יום, עכ״ל.

וכתה הרמב״ם בהלכות מעשר שני ונטע רבעי (פ״ט הל׳ ח - י״א) וז״ל:

באחד בתשרי ראש השנה לערלה ולרבעי, ומאימתי מונין להם משעת נטיעה, ואינו מונה מראש השנה לראש השנה אלא ל׳ יום בשנה חשובין שנה, והוא שתקלוט הנטיעה קודם שלשים יום, וכמה הוא סתם הקליטה לכל האילנות שתי שבתות. נמצאת למד שהנוטע מ״ד יום קודם ראש השנה עלתה לו שנה וכו׳... כיצד הנוטע אילן מאכל בט״ו באב משנה עשירית ביובל, הרי הוא בתוך שני ערלה עד ט״ו בשבט משנת י״ג, וכל מה שיוציא האילן בתוך זמן זה הרי הוא ערלה אף על פי שנגמרו לאחר

כמה ימים ומט״ו בשבט משנת י״ג ביובל עד ט״ו בשבט משנת י״ד הוא נטע רבעי, וכל מה שיוציא בתוך זמן זה הרי הוא רבעי וצריך פדיון, ואם נתעברה השנה נתעברה לערלה או לרבעי. **נטען בי״ו באב משנת עשר לא עלתה לו שנת עשר** אלא הרי הוא ערלה שנת י״א וי״ב וי״ג כולה, והרי הוא נטע רבעי מראש השנה של שנת י״ד עד סופה, עכ״ל.

הרי שיש לפנינו שני גורמים המחשיבים חלק משנה - כשנה שלימה:

א. שיהיה האילן נטוע לפחות שלשים יום מהשנה.

ב. ע״מ שייחשב האילן נטוע עליו להקלט בקרקע לפני השלשים יום.

וכיון שחודש אלול תמיד חסר [כ״ט יום] ואב תמיד מלא [שלשים יום] ממילא לצורך שלשים ימי חשיבות לשנה עלינו למנות מל׳ באב ועוד עשרים ותשעה ימי אלול, אלא שלצורך קליטה חובה שיהא האילן נטוע שתי שבתות קודם לכן והוא מתחילת יום ט״ז באב [וכלשון הרמב״ם י״ו באב] ולכן הרוצה להרויח שנת ערלה - התאריך האחרון שעליו ליטוע את האילן הוא ביום ט״ו באב - ואז יהיו שבועיים שלימים לקליטה ושלשים ימים שלימים ע״מ שייחשבו שנה.

אלא שהקשה הנוב״י מהגמרא בפסחים (נה.) ששם מבואר כי אין צורך בימי השרשה מלאים אלא די במקצת יום השרשה ראשון וא״כ גם כאן לא ברור מדוע הורה הרמב״ם כי יש צורך בארבעה עשר ימי קליטה מלאים ולכאורה היה אפשר להקל אפילו בנטיעת יום ט״ז, ותירץ הנוב״י כי שם בגמרא בפסחים מיירי בהשרשת ירק שזמנה שלשה ימים ואזלא בשיטת ר״י ואכן מחמת שאנו מונים ימים - יש לומר את הכלל של ׳מקצת היום ככולו׳ אך בשיעור של ׳שתי שבתות׳ אין אומרים ׳מקצת שבת ככולה׳.

והחזו״א הביא את דברי הנוב״י וחלק עליו בזה״ל: דבר דנתברר אמתתו מן הגמ׳ אין לזוז ממנו אף שנפגשנו בדחיקת ל׳ הפוסקים והנה בר״ה פריך ל״א בעי ומשני יום ל׳ עולה לכאן ולכאן וע״כ ל׳ יום דאמר עם יום הנטיעה דאי חוץ מיום הנטיעה מאי פריך ל״א בעי וכי דבר פשוט הוא דלא אמרינן מקצת היום ככולו עד דפריך לי׳ בפשיטות והלא אדרבה באמת מבואר פסחים נ״ה א׳ דאמרינן מקצת היום ככולו בתחלתו. ועוד למה לי׳ לשנויי יום ל׳ עולה לכאן ולכאן לימא דמקצת יום ראשון עולה. אלא ודאי ל׳ יום עם יום הנטיעה קאמר. וכן נקטו כל האחרונים ז״ל. ומדלא משני באמת דל׳ יום חוץ מיום הנטיעה קאמר ולא נצטרך לומר דיום ל׳ עולה לכאן ולכאן שמעינן שאין דרך השונה להניח במספרו יום הנטיעה.

והנה נתברר משתי סוגיות מפורשות של פסחים ור״ה דמקצת יום הנטיעה עולה למספר ימי הקליטה. וכ״ה בראי״ש ה׳ ערלה וכ״מ לתלמידו הרי״ו בה׳ ערלה שכ׳ דהנוטע בי״ו באב עולה לו שנה.

והנה הנו״ב מתוך שלא פירש כן דברי הר״מ והיו קשים שהן נגד הגמ׳

רצה לישב דבשתי שבתות לא שייך מקצת היום. ואינו מובן הלא סוף סוף הימים מהוים את השבוע ואי מקצת היום ככולו נכנס יום הנטיעה במספר הימים וסוכם בעוד ו׳ ימים את השבוע, עכ״ל החזו״א.

הרי שחלק החזו״א ע״ד הנוב״י בסברא וטען כי באמת גם בלשון הרמב״ם אפשר לדחוק כי מיבעי להכשיר שנה חדשה לנטיעה אפילו בנטע ביום ט״ז.

בין כך ובין כך מי שיטע אחר שיעור זמן זה - הרי הוא מבחינת שנות ערלה כאילו נטע בשנה הבאה.

7. נוטע תוך מ״ד יום דשישית

למעשה בשנה השישית - אין איסור בזה״ז ליטוע עצים ולעשות את כל מלאכות הארץ דהא אין לנו דיני ׳תוספת שביעית׳ אך עכ״ז נאסר עלינו לנטוע עצי מאכל תוך מ״ד יום שמט״ז באב לפשטות דברי הרמב״ם או מי״ז באב להחזו״א - משום גזירת מונים - שהרואה את הפירות מתחללים בשנה הרביעית יסבור כי ניטעו בשביעית אך מדין קנס - אין מה לקנוס דהא לא עבר שום איסור.

8. אילן שנקצץ וחידש ענפים

וכיוצא בו יש לחדש עוד נפק״מ באדם שהיה לו אילן זקן וקצץ את האילן בגובה הקרקע שדינו הוא שכל הענפים החדשים שיפרצו מן הגזע - יש למנות להם שנות ערלה מחודשות כדפסק הרמב״ם בהלכות מעשר שני ונטע רבעי פ״י הי״ג וז״ל: אילן שקצצו מעם הארץ והחליף חייב בערלה ומונין לו משעת קציצה, עכ״ל. ועתה נחדש כי אם יעשה כן בשמיטה עצמה - אין לקנוס משום ׳קנס מעשה שביעית׳ שהרי לא עשה שום מעשה נטיעה בידיים אלא רק קצץ אילן והוא כדוגמת הזומר בשביעית באיסור שודאי לא נחייבו לעקור את האילן - אבל מדין גזירת מונים ברור שנחייבו לכרות את הענף החדש שהרי יש בו דין ערלה[ב].

9. נוטע תוך מ״ד יום דשביעית

ולפ״ז יש לומר כי תימצא עוד נפק״מ באדם שנטע באיסור תוך מ״ד ימים אחרונים של שנת השמיטה - דלטעמא דמונים אין להצריך את עקירת הנטיעה אבל לטעמא דקנסא יש להצריך עקירה - ומכאן ואילך נביא נפק״מ הפוכות ממאי דעד עתה הבאנו דלטעמא דמונין יש לאסור אך מטעמא דקנסא לא

ב. ועוררו בזה סמכין דבי מדרשא הרבנים הרב ר׳ אריאל סגל והרב ר׳ פנחס גוטפרב שליט״א שבמקרה שונה כגון שקצץ לא ממש בגובה הקרקע אלא ׳פחות מטפח סמוך לקרקע׳ וגידל חליפין א״צ לעקור משום סיבה - לא נימא דאיכא גזירת מונים כיון שאין צורך לחוש לחליפין העולין מדין ערלה [ובאמת זה רק לשיטת הרמב״ם אך הרא״ש חולק] וכן לא נאמר כי יש לאסור מדין ׳קנס שביעית׳ כיון דלא עביד מעשה בידיים והוא רק קצץ והענף גדל מעצמו.

- ומעתה ואילך נביא עוד שלש דוגמאות דיש לאסור מטעמא דקנסא ולא מטעמא דגזירת מונין.

10. אילן סרק בשמיטה

הנוטע אילן סרק בשביעית יש לעקור מטעמא דקנסא אך מטעמא דמונים אין צורך לעקור.

11. אחר ארבע שנים

נראה לחדש כי מי שנטע בשביעית אילן מאכל וקנסוהו לעקור אך הוא לא עקר את האילן - אם מטעמא דקנסא חייב בעקירה גם בעוד מאה שנים אך מטעמא דגזירת מונים - אחר שעברה השנה הרביעית - פקע תוקף הגזירה - דלמאי תיחוש והא מאי דהוה הוה ואין זכרון להא דניטע בשמיטה וכ״ש אם ניטע במ״ד יום דשישית.

12. שתל עציץ נקוב

ויש לחדש כי מי שנטע עציץ נקוב בנקב כלשהו שדינו להחמיר לכאן ולכאן דהיינו - אם לא ניטע בקרקע יש להחשיבו כנטוע ולהחשיבו כערל שלש שנים ובשנה הרביעית לעשר את פירותיו בלא ברכה ובנוסף לחלל כרבעי - ואחר נטיעתו בקרקע ג״כ יש לשוב ולמנות שוב שנות ערלה [שמא קודם לא היה נחשב כנטוע] ובשנה הרביעית לאכול את הפירות רק אחר הפרשת תו״מ בלי ברכה [שמא הוא רבעי ופטור מתו״מ] ועכ״ז לחלל את הפירות כנטע רבעי - וללא ברכה על הפדיון.

ולפ״ז נ״ל לחדש כי בכה״ג שנטע עציץ שיש בו נקב כלשהו אין לחוש לגזירת מונין דהא יש ספק מתוך המעשה שמפריש תרו״מ ואף מחלל נטע רבעי בלא ברכה, אך מדין קנס יש לקונסו שכאן יש ׳הגברת יניקה׳ - ונפק״מ באדם שנטע שתיל קנוי ממשתלה בתוך מ״ד יום דשישית שנראה שאין לעוקרו לשום טעם ואפילו אם נטע במזיד.

13. הרכיב ענף צעיר באילן זקן

ועורר הרב ר׳ משה אריה יודלביץ שליט״א[ג] כי תיתכן עוד נפק״מ באדם שהרכיב בשמיטה עצמה ענף צעיר באילן זקן [ואפילו באילן בן שנה] והרי הלכה ברורה בידינו במסכת סוטה (מג:) והאמר רבי אבהו: ילדה שסיבכה בזקינה - בטלה ילדה בזקינה ואין בה דין ערלה, עכ״ל. ופירש רש״י בזקינה - שכבר נתחללה. שסיבכה - לשון נאחז בסבך (בראשית כב) שעשאה ענף בזקינה. בטלה לגבי זקינה - ואינה חייבת בערלה ואין בה דין רבעי וכי תנן במסכת ערלה דמרכיב חייב בערלה [זקינה] בילדה תנן שאף אותו ענף חייב בערלה ואף על גב שקצצו מזקינה נעשה עכשיו ילדה שזו היא נטיעתו, עכ״ל. וכ״פ הרמב״ן והר״ן במסכת ר״ה (ט:) ומהר״י קורקוס ביאר את דעת הרמב״ם כשיטת הראשונים הנ״ל, וכן פסק הגר״א ביו״ד סי׳ רצ״ד.

ג. ומצאנו שקדמו בנפק״מ זו בד״א פ״א סקצ״ח.

ולפ״ז המרכיב הנ״ל עשה מעשה איסור בשביעית אך אין כאן מנין חדש לשנות ערלה ולכן לא נחייבו לעקור מטעם ׳גזירת מונין׳ אך נחייבו לעקור מטעמא דקנסו שוגג אטו מזיד.

אבל בתחילה לא הסכמתי עם דברי הרב הנזכר, כיון שטענתי כי יש לחלק בין דין ׳נוטע אילן׳ שהוא מעשה יצירה חדשה וראו בו חכמים לקנוס בעקירה לבין ׳מרכיב באילן׳ שהוא פעולה באילן קיים וכדוגמת מי שיזמור גפנו שאי אפשר לומר שיתחייב לעקור את האילן בגלל המלאכת איסור שעשה באילן, והבאתי תנא דמסייע לי מדברי המנחת שלמה (חלק א סימן ה) וז״ל: אולם לא ראיתי בפוסקים שהביאו להלכה דין זה שהנוטע בשבת יעקור, ואם הדין הזה נאמר גם על מבריך ומרכיב, דאפשר שחייבו רק לעקור מפני שהוא דבר קל לעקור ולחזור ולנטוע משא״כ אם הרכיב אפשר שדינו כזומר בשבת דאינו חייב לעקור משום כך את כל העץ, עכ״ל.

אבל הרב ר׳ אריאל סגל שליט״א ביאר בטוב טעם ודעת כי יש לחלק חילוק גדול בין זומר לבין מרכיב - וזה ע״פ דברי המנחת שלמה עצמו שחידש כי אין צורך לעקור את הבישול בתבשיל שנתבשל באיסור בשבת רק משום שאין אפשרות טכנית לעוקרו דמאי דהוה הוה אך באילן שיש אפשרות אכן חובה לעקור ועפ״ז יצא לחדש חידוש גדול כי אה״נ במידה ויש אפשרות לעקור בישול כגון במים שהוחמו בשבת - יהיה חיוב לעקור את השבח שהשביחו באיסור דהיינו לצננם - ולכן גם עתה נחלק ונאמר כי בזומר אין חיוב לעקור את הגפן כיון שהשבח שהושבח באיסור אינו יכול להיעקר כיון שהוא נבלע באילן כדוגמת שבח צליה בבשר אך לעומת זאת הרכבת איסור אפשר וחובה לעקור את השבח שהשביח באיסור שביעית, ודברי פי חכם חן.

אבל גם לפ״ז יבואר מאי דחידשנו אנן בנפק״מ ׳שתל עציץ נקוב׳ שיש לקונסו על מה שהגביר יניקה בשביעית הרי השבח של השתילה קיים ועומד ועלינו לקונסו שיעקור את האילן ויחזירנו לאותו מצב שהיה בו - דהיינו לא שיעקרנו וימיתנו אלא יתננו בעציץ שאינו נקוב או אפילו בנקוב כלשהו.

כמי הלכה – ר״י או ר״מ

אמת שלרבי יהודה ליכא טעמא דמונים כלל ובשביעית הוא היקל יותר מרבי מאיר בתרתי האחת שהורה כי הנוטע בשביעית בשוגג לא יעקור כיון שבמקומו חמירא להו שביעית ואין לקנוס שוגג אטו מזיד, והשנית - שחלק על ר״מ ביסוד גזירת מונין ולית ליה כלל גזירה זו.

ובחוט שני טען כי הרמב״ם הורה כר״י בכל דרכיו אלא מאי שר״י עצמו יודה כי במקום דלא חמירא שביעית יש לקנוס, אלא מדוע ר״י לא השתמש בטעמא דקנס והוצרך לחדש טעמא דנחשדו ישראל כיון שאמנם לדעת הש״ס בגיטין הוי שביעית בזה״ז דאורייתא אך מנגד שיטת הרמב״ם דשביעית הוי דרבנן

או דלדעת הש״ס בגיטין הוי נוטע דאורייתא ואילו להרמב״ם נוטע דרבנן וממילא לש״ס אליבא דר״י א״צ לטעמא דנחשדו אלא די בטעמא דקנסא אבל להרמב״ם דס״ל דהוי דרבנן יש לחדש את האיסור מטעמא דנחשדו - כיון שר״י לא קניס בדרבנן אך אי נחשדו - קניס ר״י אפילו בדרבנן - ולי הדל עדיין יש לתמוה כיון שבחוט שני לא העלה ארוכה להא דהרמב״ם נקט בטעמא דמונין ובש״ס מפורש כי לר״י ליכא גזירת מונין כלל והא ראיה שהתיר במקומו את הנטיעה בשוגג ולא חייש לגזירת מונין.

ולפ״ז יש לומר כי הרמב״ם אחז בחומרי אותו מקום דהיינו בשבת ר״י הוא המחמיר ולכן הרמב״ם הורה כמותו ואילו בשביעית ר״י הוא שהיקל דהא אפילו במקום שלא חמירא להו שביעית יש לאסור רק מטעמא דקנס ואילו ר״מ מחמיר הרבה יותר דאיכא ליה טעמא דנחשדו ועוד טעם דמונים, ויסוד הדברים בגמרא בחולין (טו.) וז״ל: והאמר רב חנן בר אמי: כי מורי להו רב לתלמידיה - מורי להו כר׳ מאיר, וכי דריש בפירקא - דריש כרבי יהודה משום עמי הארץ, ע״כ. ונחלקו הראשונים והאחרונים היאך להורות ההלכה - התוס׳ ואחריהם הגר״א נקטו כהוראת רב לתלמידיו דמיקל כר״מ ואילו הרמב״ם ואחריו השו״ע הורו כדדריש רב בפירקא כר״י - דהא שכיחי עמי הארצות. וכיון שיש מקום לשתי הסברות - ובכל מקום שכיחי עמי ארצות - הרמב״ם נקט כחומרי דהאי ודהאי.

אך מצאתי במאירי מסכת גיטין (נג:) וז״ל: הנוטע בשבת בין בשוגג בין במזיד יעקור שהלכה כר׳ יהודה ואם נטע בשביעית אף זה יעקור בין בשוגג בין במזיד ואף על פי שלדעת ר׳ מאיר בשבת בשוגג יקיים ובמזיד יעקור ובשביעית לר׳ יהודה בשוגג יקיים במזיד יעקור ואתה פוסק בשביעית כר׳ מאיר ובשבת כר׳ יהודה והרי זה בכלל הכסיל בחשך הולך אינו כן אלא שהלכה כר׳ יהודה ובשבת בין בשוגג בין במזיד יעקור ובשביעית אף ר׳ יהודה לא אמר בשוגג יקיים אלא דבאתריה חמירא להו שביעית ולא אתי לאקולי אבל ברוב מקומות ישראל חשודים על השביעית ואם אתה אומר שבשוגג יקיים אף כשהוא מזיד יאמר שוגג הייתי ואף על גב דבשבת מיהא חמירא לכולהו ולא אתי לאקולי והוה לן למימר בשוגג יקיים משום חומרא דשבת בדבר הקיים גזרו בו שיעקור, עכ״ל. הראת לדעת כי המאירי הורה כר״י בכל דרכיו ולכן השמיט טעמא דמונים ופסיקת ההלכה לשיטתו היא דבין בשבת ובין בשביעית יעקור ובשבת זהו מדין קנס אך בשביעית מדין נחשדו.

ובד״א פ״ג סקפ״ד הביא עוד שתי דיעות שלא סוברות דין גזירת מונין וז״ל: אבל דעת תוס׳ והר״ן דבזה״ז מותר לנטוע עד ר״ה דלא קי״ל כטעם מונין, עכ״ל.

13 נפק"מ בין קנסא דנחשדו לטעמא דמונים

1. אמירה לגוי לנטוע - להרמב"ם דאין איסור בשביתת הארץ: **למונים אסור אך לקנסו שרי.**

2. קנסו יורש: **למונים אסור אך לקנסו שרי.**

3. שתל בתוך בית [ובזה נראה שלא נקנוס שוגג אטו מזיד כיון דאיכא מאן דמתיר לכתחילה] : **למונים אסיר דערלה נוהגת בבית אך לטעמא דקנסו נתיר.**

4. מכירה או מתנה לאחר: **למונים אסור אך לקנסו שרי [אליבא דרבי יהודה].**

5. מטו באב דשישית: **למונים אסור אך לקנסו שרי.**

6. אנוס: **למונים אסור אך לקנסו שרי.**

7. קיצץ אילן [בין בשביעית ובין בתוך מ"ד יום של שישית] וגדלו ייחורים חדשים - לטעמא דקנסו אין לקונסו כיון דלא עביד מידי ורק קצץ - אך לטעמא דמונין יש לעקור.

8. נטיעת חרש שוטה וקטן: **למונים אסור אך לקנסו שרי.**

9. אחר ארבע שנים: **למונים יש מקום להתיר אך לקנסו עדיין יש לעקור.**

10. אילן סרק בשמיטה: **למונים שרי אך לקנסו אסיר.**

11. מט"ז אב דשביעית: **למונים שרי אך לקנסו אסיר.**

12. שתל עציץ נקוב: נראה לחדש כי אדם ששתל בשוגג שתיל מעציץ נקוב עם נקב כלשהו - לגזירת מונים שרי דהא יש לחלל רבעי ללא ברכה אך לגבי קנס - יש מקום לקונסו מדין 'ספק עביד איסור דאורייתא' ולרבי מאיר בהא דעביד איסור דרבנן כבר די לקונסו - **למונים שרי אך לקנסו אסיר.**

13. **הרכיב ענף באילן בוגר** - לטעמא דמונין ליכא למיסר כיון שילדה שסיבכה בזקינה בטלה אך לטעמא דקנסו יש לאסור דהא עביד איסורא בשביעית - **למונים שרי אך לקנסו אסיר.**

אין לחוש למונים - ספק בגדרי ערלה

ונ"ל לחדש כי כיון שמצינו מחלוקת ראשונים האם יש לגזור 'גזירת מונים' דהראשונים תוס' ר"ן ומאירי לא ס"ל להאי גזירתא ורק הרמב"ם הביאה, במידה ויש פלוגתא בגדרי הערלה ולפיכך יש למנות שנות ערלה רק מספק - לא נקנוס קנס עקירה מכח 'גזירת מונין' דהא אין זה ברור כי האילן ניטע בשמיטה:

א. הקוצץ אילן זקן עד פחות מטפח בערב שביעית והוציא חליפין שנחלקו בו הרא"ש שחייב בערלה ואילו הרמב"ם פטר.

ב. מי שנטע כהחזו"א בט"ז.

ג. נטיע עציץ שאינו נקוב נקב רחב [שמקובל לעשותו לכתחילה בקוטר

25 מ״מ] אך היה בו נקב כלשהו - שיש לחוש שכבר בזה חשיב מחובר.

ד. נטיעת עציץ שאינו נקוב אך היה הנוף יוצא מן העציץ ע״ג הקרקע ויש שיטות שבזה כבר יש יניקה דרך העלים.

ה. נטיעת אילן שניתק לחלוטין מהחיבור לקרקע לשעה מועטת - כגון אילן בוגר עם גוש קרקע שהובל במשאית עם קרקעית מתכת.

ו. ונראה כי גם אם יהיה ׳ספק במציאות׳ כגון שהגוש התרופף ולא ברור אם האילן יכול עדיין לחיות מהאי גוש - וניטע האילן - שפשוט שיש להחמיר ולמנות שנות ערלה מחדש אך נראה שלא נגזור ׳גזירת מונים׳ בכה״ג.

אין לקנוס - איכא מאן דשרי

כתב במשנה ברורה סי׳ שיח סק״ב וז״ל: וכל שיש ספק פלוגתא בזה אי הוי בכלל בישול או לאו או בשאר מלאכות כה״ג אין לאסור בדיעבד דכל האיסור הזה הוא רק מדרבנן שקנסוהו וספיקא דרבנן לקולא [פמ״ג באות יו״ד וכעין זה כתב המג״א בסימן שכ״ג סקי״א ועיין בסקל״ב וצע״ק] עכ״ל. ועתה ע״פ היסוד שיש בידינו מהלכות שבת לגבי ׳קנס מעשה שבת׳ שאין לקנוס במקום דאיכא מאן דשרי לכתחילה נראה פשוט שאדם שנטע בשביעית בצורה השנויה במחלוקת שיש מתירים לכתחילה ויש אוסרים ואף דסוגיית הפוסקים נוטה לאסור עכ״ז מי שיעשה מעשה השנוי במחלוקת אין לקונסו ומצאתי נפק״מ בשני מקרים:

1. נטיעת אילן סרק בשביעית בתוך בית - פאה״ש מתיר לכתחילה ושאר אחרונים פליגי עליה.

2. גידולי מים בשביעית שבשו״ת נחפה בכסף (יו״ד סי׳ ה) התיר בזה אך בכרם ציון (הר צבי סי׳ י״א אות ד׳) אסר בזה וכך מוסרים בשם החזו״א.

׳ציר הזמן׳ של שתילה נטיעה וזריעה

ועתה נבאר ענין אחד גדול והוא ׳ציר הזמן׳ של זריעה שתילה ונטיעה בערב שביעית ע״מ שנוכל להיות בקיאים בזמני היתר החיבור לקרקע של זני הצמחים השונים, אך עלינו להקדים בקיצור נמרץ כמה הקדמות חשובות ע״מ שיובנו הדברים.

ימי קליטה בירקות

להלכה, נפסקה ההלכה כר״י ור״ש דזמן קליטת אילן היא שתי שבתות ודלא כר״י שנקט כי זמן הקליטה הוא שלשה ימים, אלא שלמרבית הפלא התה״ד הביא את שיטת ר״י להלכה בדין ׳איסור חדש׳ ונבאר יותר - תבואה שהשרישה קודם ט״ז בניסן - מותר לאכלה בשנה זו אך אם השרישה אחרי, כגון מי שזרע אחרי ט״ז בניסן או אפילו לפני ט״ז ועדין לא נשרשה התבואה - יהיה אסור לו לאכול את התבואה עד ט״ז בניסן של שנה הבאה

ואיסור זה נקרא 'איסור חדש' ואפילו אדם שהיו לו שבלי חיטה קרובות לבישול ונעקרו קודם ט"ז בניסן ורוצה ששיפטרם העומר מאיסור 'חדש' עליו לשותלם בקרקע ואז אם נקלטו השבלים שוב בקרקע קודם ט"ז בניסן - הרי שיפטרם העומר שבא בט"ז והיום שאין לנו קרבן העומר בסיום יום ט"ז שרי לאכול את התבואה - וכתב תרומת הדשן בסימן קצא לגבי התבואות שבחו"ל שנזרעות סמוך לניסן וז"ל: ונראה דהיכא דאיתרמי שנה כה"ג, שהשלג והקרח כה"ג הוה עד סמוך לימי פסח, דבעי שיזרעו כדי שישרש קודם יום הנף היינו ג' ימים, כדמוכח בהדיא פ' מקום שנהגו (פסחים נה.) גבי הא דתניא המנכש בשלשה עשר כו', עכ"ל. והוב"ד בש"ך סק"ב ולכאורה יש לתמוה ע"ד תה"ד אלו היאך היקל בהשרשה כשיטת רבי יהודה והרי נפסקה הלכה דשתי שבתות מיבעי לן לקליטה וכך תמה בנקודות הכסף וז"ל: ולפענ"ד לא מוכח מידי, דבפרק מקום שנהגו אמרינן דשמעינן לרבי יודא דאמר הכי גבי הרכבה, אבל רבי יוסי ורבי שמעון הא פליגי עליה בפרק ב' דשביעית מ"ו ומייתי לה בש"ס פרק קמא דראש השנה דף י': וביבמות פרק הערל דף פ"ג ע"א, ואיפסקא הלכתא בש"ס פרק הערל כרבי יוסי ורבי שמעון דאמרי שתי שבתות, וכן פסקו כל הפוסקים והרמב"ם פרק ג' מהלכות שמיטה ויובל [הלכה יא], ואם כן דברי התרומת הדשן צ"ע, עכ"ל.

ויסוד הדברים בגמרא בפסחים (נה.) רבי יהודה אומר: המנכש בשלשה עשר ונעקרה בידו - שותלה במקום הטיט, ואין שותלה במקום הגריד... רבינא אמר: לעולם ביהודה, ובהשרשה, חד מקצת היום ככולו - אמרינן, תרי מקצת היום ככולו - לא אמרינן, עכ"ל. הרי שלמדנו ארבעה דברים מגמרא זו:

א. שיש מקצת היום ככולו בהשרשה.

ב. שאין תרי מקצת היום' ככולו.

ג. שבולת שנעקרה ונשתלה במקום רוי מים - שיעורה שלשה ימי קליטה.

ד. בשתילה במקום יבש [גריד] - הקליטה מתארכת יותר משלשה ימים.

ואם כנים דברי תה"ד - הרי שנפסקה הלכה כר"י וזה אינו תואם לסוגיות אחרות ולהוראת הרמב"ם, ולכן הנקוה"כ נשאר בצ"ע על התה"ד וכן הקשה בנוב"י (תנינא או"ח סי' פ"ד) והשאיר בצ"ע.

בחזו"א הביא את שיטת המשכנות יעקב שחידש כי יש לחלק בין קליטת אילן שאורכת שתי שבתות לבין קליטת זרעים שאורכת שלשה ימים לכ"ע.

ובחת"ס (שו"ת יו"ד סי' ק) ביאר בצורה מחודשת כי יש ספק אם הקליטה מתארכת שלשה ימים או י"ד ימים ולכן באיסורי תורה החמירו להמתין שבועיים אך התה"ד מיירי באיסור חדש בחו"ל שיש הסוברים שהוא רק מדרבנן ולכן היקל.

למעשה - בשתילת ירקות ערב שביעית שאנו רוצים שייקלטו הירקות ע"מ שלא ייחשבו כספיחים [כשיטת הר"ש ודלא כהרמב"ם] נראה שנתיר

לשתול שלשה ימים קודם ר״ה באדמה לחה - כיון שיש שני צדדים להקל - לפ״ד המשכנ״י והחזו״א יש לחלק בין זרעים לאילן וזרעים קליטתם שלשה ימים בלבד ולפי החת״ס אפשר להקל בדרבנן לסמוך על שיהוי שלשת ימי קליטה - וספיחין איסורן רק מדרבנן, וכיון שעסקינן בשיהוי שלשת ימים לכל השיטות אפשר לסמוך על ׳מקצת היום ככולו׳ ולכן נתיר לשתול ירקות עד יום כ״ז באלול סמוך לשקיעת החמה.

ספיחין בפרחי נוי

כלל צמחים שאין בהם קדושת שביעית כגון פשתן או פרחי נוי [ללא ריח וי״א שאף שיש בהם ריח] אין בהם איסור ספיחין כ״כ במנחת שלמה סי׳ נ״א אות י״א וכ״כ בדרך אמונה פ״ד סקי״ז וז״ל: ודבר שאין בו קדו״ש אין בהן משום ספיחין כגון פשתן וכורכמין וכן זרעוני גינה שאין נאכלין לא לאדם ולא לבהמה ואין עומדין אלא לזריעה אין בהן איסור ספיחין, עכ״ל ובצה״ל סקכ״ח כתב וז״ל: וראיתי בכת״י מאאמו״ר זללה״ה שמצדד דכותנה דינו כפשתן ועי׳ בס׳ ארחות רבנו ח״ב ע׳ שנ״ב מש״כ בשם מרן החזו״א ובשם אאמו״ר זללה״ה בענין הכותנה, עכ״ל. אבל באז נדברו ח״ד סי׳ ד׳ החמיר בזה.

ספיחין בעציצים

גזירת ספיחין לא נאמרה במקומות שאין דרך בני אדם לזרוע בהם כגון ד׳ שדות: שדה כרם, שדה זרע, שדה בור ושדה ניר - עפ״ז יש לצדד כי בעציצים לא גזרו חכמים גזירת ספיחים שהרי אין הדרך לגדל בהם ואכן מצאתי שהורו גדולי האחרונים כי אין איסור ספיחים במה דגדל בעציץ שאינו נקוב [כך הובא במשפטי ארץ פ״ח הע׳ 48 בשם הגרש״ז אויערבאך, הגרי״ש אלישיב והגר״נ קרליץ זצ״ל] אלא שהגרש״ז אויערבאך (שו״ת מנחת שלמה תניינא סימן קכג)הוסיף להקל דאין איסור ספיחין אפילו בעציץ נקוב וז״ל: מסתבר שבאינו נקוב ליכא גזירה זו [דספיחין], ואף גם בנקוב אפשר דלא גזרו, כי ביארנו במק״א [מנח״ש ח״א סי׳ מ׳ ד״ה גם נ״ל] דתחילת הזריעה בעציץ נקוב הוי בתלוש ולא נעשה כארץ אלא אח״כ. וכיון שכן אפשר דאיסורו רק מדרבנן, וכיון דאיסור ספיחין רק מדרבנן וגם הקילו בשדה בור וניר וכדומה, מהיכ״ת נימא דגזרו גם על אינו נקוב שהוא מדרבנן, וגם אמרו עלה בגמ׳ שבת דלאו היינו רביתייהו.

גם כתבתי בכרם ציון פ״ב הערה ד׳ [מנח״ש ח״א סי׳ מ״א אות ד׳] דאין יסוד ברור שדיני שביעית נוהגים מדרבנן גם בעציץ שאינו נקוב כמו שחייב מדרבנן בתרו״מ, גם כתבתי שמהרז״ה במס׳ ר״ה ט״ו ע״א משמע קצת דלא נוהג כלל שביעית אפי׳ מדבריהם, ואף גם לענין נקוב אם אמת הדבר מה שכתבנו דזריעה הוי שם רק מדרבנן, יתכן שדומה למקומות שהחזיקו עו״מ ולא החזיקו עו״ב דלא גזרו שם על הספיחין ויתכן דהוא מפני ששם זה רק מדרבנן, גם אפשר דהואיל ועציץ זוטר שיעוריה וקשה מאד לעוברי עבירה לשקר בזה ולומר שעלו מאליהם ולכן יתכן שגם בזה

לא גזרו רבנן על הספיחין, עכ״פ נראה דבכגון דא על האוסר להביא ראיה ולא על המתיר, עכ״ל.

ושבתה הארץ

יש איסור מוחלט על כל אדם מישראל לעבוד עבודות הארץ בשנה השביעית אבל מצינו שנחלקו הראשונים אם יש איסור ׳עשה׳ מהפסוק ׳ושבתה הארץ׳ (ויקרא כה, ב) המחייב אדם לדאוג לכך שקרקעו תשבות דהיינו אם יבוא אדם אחר בין יהודי ובין גוי ויעבוד בשדהו – האם מוטלת עליו החובה למנוע את המשך העבודה בשדהו [ונפק״מ מצויה בבנין משותף שנעשות בגינה ע״י ועד הבית מלאכות אסורות] למעשה מדברי הרמב״ם נראה שאין חיוב על האדם להיות אחראי שקרקעו תשבות אך לפ״ד תוס׳ רי״ד בע״ז (ט״ו:) ותוס׳ רבינו אלחנן וכ״כ המנ״ח ועוד אחרונים יש חובה למנוע את העבודה בקרקע.

אך בדין זה של ׳ושבתה הארץ׳ יש מחלוקת נוספת, אך בין המנ״ח לחזו״א – האם יש איסור לשתול בשישית אילן סרק וכל שיעור זמן הקליטה יהיה בשביעית – לדברי המנ״ח גם זה כלול באיסור ושבתה הארץ אך החזו״א התיר לנטוע עץ סרק ע״מ שייקלט בשביעית וז״ל בסי׳ כ״ב סק״ה וז״ל: מה שכתבתי בסי׳ י״ז ס״ק כ״ה כ״ו להסתפק אי מותר לזרוע בזה״ז כדי שתקלוט בשביעית נראה דכיון דלא נזכר בגמ׳ ופוסקים לאסור אין לנו לחדש איסורים ואע״ג דמצינו חומרא בנקלט בשביעית יותר מנקלט בע״ש זהו דוקא בזמן שתוספת שביעית נהוג אבל בזה״ז אין שום איסור מחמת תוספת, וכו׳... ונראה דבזה״ז נוטעין אילן סרק עד ר״ה כמו זריעה כיון דלא שייך בו מונין, וכן מבריכין בשלא פסקה מן האב ומרכיבין באילן מאכל כיון שאין מונין מההרכבה ובריית״א דר״ה כללה ערלה ושביעית ודינן אחד וכל שאין מונין לערלה אין איסור שביעית, עכ״ל.

הראת לדעת כי אף שנסתפק החזו״א בגדרי ושבתה הארץ עכ״ז הכריע כי בנטיעת ערב שביעית וקליטה בשביעית – אין להחשיב זאת כסוגיית ׳ושבתה הארץ׳ כיון שזהו התהליך הטבעי של חיבור אילן ואדמה וברור שלא נחייב לעקור את מה ששאר אילנות משביחים מעצמם מחיבורם עם הקרקע – וע״פ יסוד דברים אלו נתיר לכתחילה לזרוע ממש בערב ראש השנה של השביעית פרחי נוי וירקות מאכל בתוך עציצים – כיון שלית למיחש בהו לספיחין ולא לאיסור ׳ושבתה הארץ׳.

שתילה לפני שביעית

הקדמת פעולת השתילה לפני שביעית נדרשת לצורך ארבעה ענינים:

הראשון – באילן מאכל ע״מ להחשיב שלשים יום כשנה.

השני - באילן מאכל לצורך 'שיעור קליטה' של 'שתי שבתות' כהיכי תימצי לשלשים יום.

השלישי - בירקות ע"מ שלא ייחשב ספיחים [לשיטת הר"ש והחזו"א ולא כהרמב"ם] - ושיעור זה הוא בקרקע לחה שלשה ימים + מקצת היום ככולו, בזרעי ירקות כל חד לפי דרכו עד שיציץ מעל הארץ, ובתבואה חובה שייגמר שליש גידול קודם שביעית.

הרביעי - לשיטות החולקות על החזו"א [מנחת חינוך רח"צ אות ח'] וס"ל דיש איסור עשה לגרום לארץ לקלוט בשביעית - ולשיטתם אילן סרק צריך שתי שבתות, צמחי נוי [שטבעם כירקות אך אין בהם גזירת ספיחים] שלשה ימים, וזרעים - כל חד לפום חורפיה עד שיציץ מעל הארץ.

'ציר הזמן' בנטיעת ערב שביעית

1. ללא שיהוי זמן - ממש בערב ר"ה של שביעית - זה מיירי רק בצמח שכבר קלוט באדמה [כגון בתוך שקית שתילה] ואין בו ערלה ואפילו אילן מאכל שיש בו נקב בשיעור הראוי \ אפילו באילן סרק שאינו קלוט - לשיטת החזו"א שאין להחמיר בשביתת הארץ במידי דאתי ממילא \ ואפילו בירקות שחובה שייקלטו לפני שביעית ע"מ שלא יהיו בגזירת ספיחין עכ"ז אפשר אפילו **לזורעם** בעציץ שהרי לא גזרו ספיחין בעציצים - ולכן א"צ שיעור קליטה.
2. שיהוי שלשה ימים - ירקות לפי הר"ש בקרקע לחה ע"מ להוציאם מדין ספיחי שביעית, לפי מנ"ח אפילו סתם פרחי נוי שאין בהם ספיחין.
3. שיהוי יותר משלשה ימים - ירקות בקרקע יבישה \ זרעים
4. שיהוי שתי שבתות - עץ סרק לשיטת המנ"ח.
5. שלשים יום - קציצת הברכה ע"מ לתת לה עצמאות מהאילן הבוגר \ עץ מאכל בתוך עציץ שאינו נקוב שצריך מנין לערלה אך נחשב כקלוט [משפטי ארץ פ"א הע' 11 בשם ישועות מלכו].
6. מ"ד יום - אילן מאכל חשוף שורש.
7. תבואה וקטניות - הבאת שליש לפני שמיטה - והוא כמה חודשים.

גזירת ספיחין

ירקות שגדלו בשישית ונלקטו בשביעית
טעם הרמב"ם וטעם הר"ש
ד' שדות כזב"ן
צמחי ההרים
ירק רב שנתי
לוף וקינרס
תבן, מורסן וקנה תלתן
נפק"מ בגזירת חנוכה
שיעור תבואה עד שליש
הלכה למעשה לספרדים
חציר לסוסים ולרכש
איבוד פירות שביעית – ואכילתם בעודן בוסר
ספיחי נכרי
פרחי נוי
שיטת הרמב"ן
סיכום תשע הנפק"מ
שבע עשרה פרטים שלא גזרו בהן גזירת ספיחין

• • •

כתב הרמב"ם בהלכות שמיטה (פרק ד' הל' א – ב) וז"ל: כל שתוציא הארץ בשנה שביעית, בין מן הזרע שנפל בה מקודם שביעית, בין מן העיקרים שנקצרו מקודם וחזרו ועשו ושניהם נקראו ספיח, בין מן העשבים והירקות שעלו מאיליהן ואין להן זרע הכל מותר לאכלו מן התורה שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה, ואפילו שדה שנטייבה בשביעית וצמחה פירותיה מותרין באכילה, וזה שנאמר את ספיח קצירך לא תקצור שלא יקצור כדרך שקוצר בכל שנה, ואם קצר כדרך הקוצרין לוקה, כגון שקצר כל השדה והעמיד כרי ודש בבקר, או שקצר לעבודת הארץ כמו

שבארנו, אלא קוצר מעט מעט וחובט ואוכל. ומדברי סופרים שיהיו כל הספיחים אסורין באכילה, ולמה גזרו עליהם מפני עוברי עבירה, שלא ילך ויזרע תבואה וקטניות וזרעוני גנה בתוך שדהו בסתר, וכשיצמח יאכל מהם ויאמר ספיחים הן, לפיכך אסרו כל הספיחים הצומחים בשביעית, עכ״ל.

הרי שהרמב״ם מפורשות נתן טעם בגזירת ספיחין שהיא משום עוברי עבירה שיעשו איסור בשביעית ויתלו את הגידולים בהיתר ׳עלו מאליהן׳ ולכן אסרו חכמים את כל העולין מאליהן.

ובאמת יש להבין מהיכן למד הרמב״ם את טעם איסור ספיחין, ולשם הבנה שלימה יש להקדים את המשנה בשביעית פ״ט מ״א: הפיגם והירבוזין השוטים והחלגלוגית כוסבר שבהרים והכרפס שבנהרות והגרגר של אפר פטורין מן המעשרות ונלקחין מכל אדם בשביעית שאין כיוצא בהם נשמר רבי יהודה אומר ספיחי חרדל מותרין שלא נחשדו עליהם עוברי עבירה ר׳ שמעון אומר כל הספיחים מותרין חוץ מספיחי כרוב שאין כיוצא בהם בירקות שדה וחכ״א כל הספיחין אסורין, ע״כ.

ובמהר״י קורקוס כתב וז״ל: נראה שלמד טעם זה רבינו ממה שהתירו אותן מינין שאין דרך לזורען בגנות נראה שכיון שהטעם הוא מפני שלא יזרעם ויאמר שמאיליהן עלו ולכך התירו מה שאין לחוש לכך, עכ״ל.

הרי שלמד מהא דהתירה המשנה ליקח פיגם, ירבוזין, חלגלוגות ושאר ירקות שדה זולים מכל אדם בשביעית ולא חשה לאיסור ספיחין – מובן כי יסוד ההיתר הוא שכיון שירקות אלו גדלים הרבה בהפקר ממילא אין לגזור שמא ילך אדם ויזרעם באיסור שהרי מצוים הם ללא הגבלה.

ובכסף משנה הביא מקור לדברי הרמב״ם מהמשך המשנה וז״ל: כן יש ללמוד מהמשנה הנזכרת דקתני התם ר׳ יהודה אומר ספיחי חרדל מותרין שלא נחשדו עליהם עוברי עבירה ואף על פי שאין הלכה כמותו אלא כחכמים שאמרו כל הספיחים אסורים יש ללמוד מדבריו טעם איסור הספיחים, עכ״ל הכס״מ.

ובאמת כדברי מהר״י קורקוס מצינו בירושלמי מפורשות שתמה היאך ניקחים הירקות הללו מכל אדם בשביעית וז״ל הירושלמי: מהו שיהו אסורין משום ספיחים נשמענא מן הדא רבי יודא אומר ספיחי חרדל מותרין שלא נחשדו עליהן עוברי עבירה ואלו הואיל ולא נחשדו עליהן עוברי עבירה יהו מותרין, ע״כ. הרי שמפורשות ביארו בירושלמי כי אין לגזור בירקות הללו משום ספיחין מחמת ׳שלא נחשדו עליהן עוברי עבירה׳ ומינה תלמד שאם היה חשד עוברי עבירה – היה מקום לגזור גזירת ספיחין.

אלא שמצינו להר״ש[א] (פ״ט מ״א) שכתב וז״ל: ויש לתמוה דהשתא ספיחי שביעית לר״ע אסורים מדאורייתא אפילו באכילה ואפילו רבנן מודו דמדברי סופרים מיהא אסירי כדקתני בהדיא בתורת כהנים ובכמה משניות אשכחן דשרו באכילה מתני׳ דהכא דהפיגם והירבוזים וההיא דהאומר לפועל הי לך סלע זה ולקט לי ירק היום בפ״ח (משנה ד) ולוקט ירקות שדה ובנו מוכר על ידו בפ״ז (מ״ג) וצ״ל דכולהו בשל ערב שביעית ומה שיש בהן תורת שביעית לפי שנלקטים בשביעית דבירק אזלינן בתר לקיטה אבל לענין איסור ספיחים דנפקא לן מדכתיב מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסוף משמע דתחלת גידול בעינן בשביעית אבל ירק שגדל בששית והוסיף בשביעית הנהו ספיחי ששית מיקרי ולא ספיחי שביעית אף על גב דבתבואה ודאי דדינה בתר שליש אם לא הביאה שליש בששית אסורה משום ספיחי שביעית כדמוכח בירושל׳ בפ׳ בתרא דמעשרות, עכ״ל.

ותו״ד שתמה היאך מבואר בהאי מתניתא ובעוד מקומות כי יש היתר אכילת ירקות בשביעית ומדוע לית למיגזר בהו משום ספיחין ותירץ הר״ש בצורה מחודשת כי הכא מיירי ביבולי שישית שנכנסו לשביעית ולכן אינם נחשבים ׳ספיחי שביעית׳ אלא ׳ספיחי שישית׳ ויש להבין בדברי הר״ש כי בעצם שאלתו היא שאלת הירושלמי והירושלמי תירץ תירוץ אחר - דאה״נ מדובר בירקות שגדלו בשביעית אך עכ״ז מותרים משום שלא נחשדו עליהם עוברי עבירה וא״כ מדוע הוצרך הר״ש לחדש ביאור שלא נזכר בש״ס הירושלמי.

א. רבי שמשון ב״ר אברהם מהעיר שנץ שבצרפת נולד בערך בשנת ד״א תתק״י למשפחה של רבנים ולמדנים, ונקרא על שם סבו ר׳ שמשון מפלייזא, מראשוני בעלי התוספות. כונה בנוסף ל׳ר״ש׳ גם ׳השר משנץ׳, ׳רבנו שמשון הגבור׳ ולעיתים ׳רשב״א׳ (כך כונה פעמים רבות בתוספות לפנינו, ואין זה הרשב״א תלמיד הרמב״ן שחי בספרד כמאה שנים אחריו). בצעירותו למד תורה מפי אחיו הגדול ר׳ יצחק (הריצב״א) ואצל רבנו תם ורבי חיים הכהן מגדולי בעלי התוספות, אך את רוב תורתו קיבל מפי ר׳ יצחק ב״ר שמואל (ר״י הזקן), והוא נחשב לתלמידו המובהק ויורשו הרוחני. רוב התוספות ׳שלנו׳ הגיעו אלינו מבית מדרשו של הר״ש בעיבודים של תלמידיו ותלמידי תלמידיו. לאחר שסיים לחבר תוספות על כל התלמוד הבבלי המכונים ׳תוספות שנץ׳, חיבר פירוש על סדרי המשנה זרעים וטהרות שאין עליהם תלמוד בבלי, בו ביאורים, בירורי נוסח ובירורי הלכה; זהו הפירוש המקיף ביותר מתקופת הראשונים לסדרים אלו, וכל המפרשים הבאים אחריו משתמשים בו. פירוש הר״ש על זרעים מצורף ברוב מהדורות הבבלי למשניות סדר זרעים שנמצאות בסוף הכרך של מסכת ברכות, ועל טהרות למשניות סדר טהרות שאחרי מסכת נידה. מיוחס לו גם פירוש על הספרא (׳תורת כהנים׳). הר״ש השיב תשובות הלכתיות רבות, שחלקן הובאו בספרי גדולי הדורות שאחריו. הוא העמיד תלמידים רבים, כמה מהם היו מגדולי בעלי התוספות בדור שאחריו. בהתגבר הגזירות והרדיפות על יהודי צרפת עלה ארצה בראש קבוצה של שלש מאות רבנים מצרפת ומאנגליה בשנת תתקע״א והתיישב בעכו, ומשם עבר לירושלים ומשם כינויו ׳איש ירושלים׳ הר״ש היה ממתנגדי הפילוסופיה, וכמה מאגרותיו בנושא זה לר׳ מאיר הלוי אבולעפיה נמצאות בקובץ ׳אגרות הרמ״ה׳ (׳כתאב אל רסאיל׳) נפטר בערך בשנת תתקע״ו לפי דעה אחרת נפטר יותר מאוחר, בשנת תתק״צ נקבר למרגלות הר הכרמל.

ירקות שגדלו בשישית ונלקטו בשביעית

ובאמת בנקודה עמוקה זו ייתכן שמצינו מחלוקת מקיפה בין הרמב"ם לבין הר"ש והיא מלאה בנפק"מ.

והנפק"מ הראשונה הניכרת ביותר היא בדין 'ספיחי שישית' דהיינו ירקות שנזרעו בשישית והוסיפו לגדול בשביעית ועתה נלקטים בשביעית - דלהר"ש אין בהם איסור ספיחין אך הרמב"ם אוסר אותם מכל וכל וז"ל הרמב"ם פ"ד הי"ד וז"ל: פול המצרי שזרעו לזרע בששית ונגמר פריו קודם ראש השנה של שביעית, בין ירק שלו בין זרע שלו מותר בשביעית, ואם זרעו לירק ונכנסה עליו שביעית בין ירקו בין זרעו אסור כספיחי שביעית, וכן אם זרעו לזרע ולירק אסור, ע"כ.

וחזר הרמב"ם ושנה פרקו (בפי"ד הי"ח) וז"ל: הדלועין שקיימן לזרע אם הוקשו לפני ר"ה ונפסלו מלאכול אדם מותר לקיימן בשביעית שהן מפירות ששית, ואם לאו אסורין כספיחי שביעית, וכן הירקות כולן שהוקשו לפני ר"ה מותר לקיימן בשביעית ואם היו רכים אסור לקיימן משום ספיחים, עכ"ל.

ולסיכום - ירקות שגדלו בשישית ונכנסו לשביעית - להר"ש אין בהם איסור ספיחין [אבל קדושת שביעית אית בהו] אך להרמב"ם הם אסורים באיסור ספיחין שהרי בירק אזלינן בתר לקיטה והם נלקטו בשביעית.

ומינה נבין נפק"מ נוספת שלהרמב"ם ברור ומובן כי תבואה וקטניות שלא הביאו שליש לפני השביעית הרי בכניסת השביעית מיד קופץ ורוכב עליהם איסור ספיחים אך הר"ש מודה בדין זה ואכן הוא עצמו מעיר לשיטתו כי צריך ביאור מה בין תבואה וקטניות שחובה שיביאו שליש לפני השביעית ואם לא הרי הם ספיחים, לבין ירקות שדי בתחילת גידולם בשישית ע"מ שייחשבו 'ספיחי שישית'.

טעם הרמב"ם וטעם הר"ש

ואם כנים אנו בזה וישנה מחלוקת בין הרמב"ם להר"ש בטעם גזירת ספיחין - בשלמא הרמב"ם ביאר טעמו אך יש להבין אליבא דהר"ש מדוע גזרו חכמים גזירת ספיחין ויש לבאר בפשטות כי הר"ש נקט כי רבנן גזרו גזירתם 'כעין דאורייתא' שהרי מצינו מחלוקת תנאים מהו יסוד איסור ספיחין ר"ע סבר כי ספיחין דאורייתא, אך רבנן ס"ל דספיחין דרבנן כן מפורש בספרא (בהר פרשה ג פרק ד אות ה') בזה"ל: וכי תאמרו עתידים אתם לומר מה נאכל בשנה השביעית הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתינו, אם אין אנו זורעים מה אנו אוספים, אמר רבי עקיבא מיכן סמכו חכמים על הספחים שיהו אסורים בשביעית וחכמים אומרים אין ספחים אסורים מדברי תורה אלא מדברי סופרים, אם כן למה נאמר הן לא נזרע ולא נאסף את תבואתינו, אמרת לנו לא תזרעו ומה שאנו אוספים אין מכנסו לקיום אמרת לנו בערוהו ומה אנו אוכלים מן הביעור והילך, ע"כ. וא"כ י"ל דר"ע אסר

כל מה שיגדל בשנת השביעית מגזירת הכתוב ורבנן דפליגי עליה וס״ל דספיחין דרבנן - אסרו את כל הספיחין שגדלו דוקא בשביעית ולא את ספיחי שישית שנכנסו לשביעית.

ד׳ שדות כזב״ן

ולפ״ז נבין עוד נקודה מענינת שהרמב״ם (פ״ד ה״ד) פסק כי ד׳ שדות[ב] שמוכח שהגדל בהן לא נזרע ברצון הבעלים מסיבות שונות - לא גזרו בהן ספיחין וז״ל: ספיחים העולים בשדה בור ובשדה ניר ובשדה כרם ובשדה זרע מותרין באכילה, ומפני מה לא גזרו עליהם לפי שאין אדם זורע מקומות אלו, שדה בור אין אדם נפנה לשם, ושדה ניר רוצה הוא בתיקונה, ושדה כרם אינו אוסר כרמו, ושדה זרע הספיחין מפסידין אותה, עכ״ל. ומקורו מירושלמי (בבא בתרא פרק ה׳ הלכה א׳) וז״ל הירושלמי: דמר ר׳ ינאי כל הספחין אסורין חוץ מן העולים בשדה בור ובשדה ניר בשדה כרם ובשדה זרע. בשדה בור דלא משגח עליה בשדה ניר דו בעי מתקנה חקליה בשדה כרם שלא לאסור את כרמו בשדה זרע שאינו רוצה בהן ואם תאמר רוצה בהן כאילו עקורין ומונחין לפניו, ע״כ.

הרי שבמקומות כאלו שאין לאדם רצון בספיחים העולים - לא גזרו חכמים וזה תואם ליסודו של הרמב״ם שכל גזירת ספיחין היא מפני ׳עוברי עבירה׳ שיזרעו בחשאי ויאמרו כי הגידולים עלו מאליהן אבל כאן שאין את החשש של עוברי עבירה - כיון שגם עוברי העבירה אינם חפצים בהנך גידולים - ממילא לא ראו חכמים לגזור אבל לשיטת הר״ש שאיסור ספיחין אינו מפני עוברי עבירה אלא עצם העובדה שהגידול צמח בשביעית בזה די לנו לאוסרו - אין היתר של ד׳ שדות - ואה״נ בדברי הר״ש לא מופיע ההיתר של ד׳ שדות - ולכאורה יש להקשות על הר״ש מהירושלמי - אבל זה אינו קושיא כיון שיכול הר״ש לבאר את דין ד׳ שדות לענין גזל דהיינו שההולך בשאר שני שבוע בשדה זרועה ורואה ספיחין של זרע אחר העולה בין היבולים - מותר וכך ביאר בפני משה שם.

צמחי ההרים

ואף תתחדש עוד נפק״מ דומה במיני צמחים גרועים שמצויים בשדות הפקר ולכן אין לעוברי עבירה רצון לזרוע כיוצא בהן אך מנגד הרי הן גדלו בשביעית ולכן הר״ש יאסור מאותם ואילו הרמב״ם מפורשות התירם וז״ל הרמב״ם (פ״ד ה״ג): הא למדת שאין אוכלין מפירות שביעית אלא פירות האילנות והעשבים שאין זורעין אותם רוב האדם כגון הפיגם והירבוזין השוטים וכל כיוצא בהן, אבל הירקות שדרך רוב האדם לזורעם בגנות ומיני תבואה וקטניות כל הצומח מהן אסור מדבריהם והמלקטן מכין אותו מכת מרדות, עכ״ל. ובמשנה שביעית פ״ט מ״א הובאה רשימה ארוכה של מיני צמחים זולים: 1. הפיגם. 2. הירבוזין

ב. וסימנך כזב״ן - כרם, זרע, בור וניר.

השוטים. 3. החלגלוגות. 4. כוסבר שבהרים. 5. כרפס שבנהרות. 6. גרגר של אפר. ובירושלמי שם הוסיפו את 7. סיאה. 8. אזוב. 9. קורנית.

רודא הוא פיגם

ובחזו"א סי' ט' סקי"ז חידש כי גזירת ספיחין בצמחים גרועים משתנה לאורך שינויי הדורות ואם בתקופה מסוימת צמח מסוים נהיה 'בעל חשיבות' ומגדלים אותו בגנות וכגון הפיגם ששמו גם 'רודא' - כיום שהוא צמח שכמעט אינו מצוי בשדות ואילו בכל משתלה הוא נמכר במחיר הגון.

ואגב יש לעורר כי כל מה שדיברנו בד' שדות ובמיני צמחים גרועים זהו אך ורק במידה ועלו מאליהם אך אם יזרע אדם בארבע שדות או אם יזרע בידיים מיני צמחי הרים גרועים [וכיום ג"כ ראיתי שנוהגים אנשי 'רשות הטבע' לפזר זרעי צמחי בר בשדות בר] משמע מדברי החזו"א (ס"י סק"ו) דבכל גווני יש לאסור וז"ל: וכן בד' שדות שלא גזרו על ספיחיהן נראה דדוקא בעלו מאליהן אבל עבר וזרע הגדולין אסורין משום ספיחין, עכ"ל. וכיון שבד' שדות אסר - נראה פשוט שיאסור גם בזרע מיני זרעים גרועים דמאי שנא.

ירק רב שנתי

ועוד יש לחדש נפק"מ בין הרמב"ם להר"ש בצמח 'רב שנתי' שבו יש להבחין בשלשה מיני גידולים:

א. גידולים הממשיכים מהצמח הקיים - בזה נראה פשוט שלכ"ע יש להתיר את הגידולים שהרי הצמח עצמו יכול לחיות כמה וכמה שנים ולכן במקרה זה בעצם דינו דומה לאילן - ולכן יש לומר שבצמח כמו 'פסיפלורה' שאם הוא נשתל קודם השמיטה - נתיר את הפירות החדשים שגדלו השנה.

ב. גידולים שעלו מאליהן בשנת השמיטה - בזה נראה פשוט שיש לאסור מדין ספיחים.

ג. שתיל עצמאי העולה מתוך שרשי הצמח הותיק - והדבר מצוי בשיחי 'תות שדה' או בשיח הבננה - בזה נראה שיחלקו הר"ש והרמב"ם - הר"ש יתיר ככל הירקות שנזרעו בשישית וגדלו בשביעית וכן הכא כיון שהצמח עולה מתוך שרשי הצמח הקיים הרי גם הוא נכנס בהגדרת 'ספיחי שישית' אך הרמב"ם יאסור את השתיל.

לוף וקינרס

ובירושלמי מסכת שביעית פ"ט ה"א אין מחייבין אותו לעקור את הלוף בשביעית אבל מניחו כמו שהוא אם צימח מוצאי שביעית מותר אין מחייבין **אותו לשרש הקינרס בשביעית אבל משקף בעלין** אם צמחו מוצאי שביעית מותר ולא נמצא מאבד אוכלי בהמה מאיליהן הן אבודין, ע"כ.

ובשלמא דין הלוף ברור ומובן שהרי הוא 'פקעת' אחת שממנה יוצאים העלים כל שנה ושנה ולכן קבע

הירושלמי שאין בו בכלל דין ספיחין, אך לגבי 'קינרס' יש להבין - מהי הוראת הירושלמי התמוהה 'אין מחייבין אותו לשרש הקינרס בשביעית אבל משקף בעלין' - דאי אית ביה משום ספיחין - היה צריך להורות על עקירתו, ואי לית ביה משום ספיחין - מדוע צריך לשקף בעלים, אלא יש לומר דהאי קינרס הוא צמח 'רב שנתי' ולכן אין מחייבין אותו לעוקרו אבל משום שתכונתו היא להוציא שתילים חדשים מתוך שרשיו - ממילא חייבים לשקף בעלים דהיינו לקצוץ את כל הגידולים החדשים שמתפתחים מתוך השרשים - והוראה זו תומכת בדברי הרמב"ם שיש לאסור משום ספיחים את הירקות שדינם כספיחי שישית ואכן מצינו ברמב"ם שהביא הלכה זו בפ"ד הי"ח וז"ל: אין מחייבין אותו לשרש את הלוף, אלא מניחו בארץ כמות שהוא, אם צמח למוצאי שביעית מותר, ואין מחייבין אותו לשרש את הקנדס אלא גוזז בעלין ואם צמח למוצאי שביעית מותר, עכ"ל.

תבן, מורסן וקנה תלתן

בירושלמי מסכת שביעית (פ"ט ה"ה) הובאה מחלוקת אמוראים גדולה בדין תבן של שביעית והוא קנה החיטה היבש שמיועד לאכילת בהמה בלבד אחר שנטלנו את השיבולת שבה גרגרי החיטה וז"ל: תבן של שביעית מה שיהא אסור משום ספיחים **רבי לוי צינברייא** שאל **לרבי בא בר זבדי** ושרי אמר רבי זעירא ואנא דלא סמכית עלי אשתאלת לאילין **דבית ברסנא** ואמרין נהגין הוינא כנישין תבן מן ערובת שמיטתא וכד מחסרין מייתי מן שורייא

אמר רבי ירמיה מתני' אמרה שהוא מותר דתני הצבועין והפטמון לוקחין מורסן מ"מ ואינו חושש סבר רבי ירמיה מימר אפילו מן החשוד א"ל **רבי יוסי** לא אמרו אלא בשאינו יודע אם חשוד הוא אם אינו חשוד הא דבר ברי שהוא חשוד אסור

אמר רבי שמאי מתני' אמרה שהוא אסור דתנינן תמן ובשביעית ובכלאי הכרם והקדש אם יש בזרע ובעץ כדי ליתן טעם לא נמצא מאבד אוכלי בהמה תפתר באוכלי בהמה לאדם אמר **רבי מנא** תיפתר בקדושת שביעית בביעור ולית את שמע מינה כלום, עכ"ל הירושלמי.

ותו"ד הירושלמי שרבי לוי שאל האם בתבן יש איסור ספיחין והשיב לו רבי אבא בר זבדא שאין בתבן איסור ספיחין אבל רבי לוי לא סמך על הוראת ההיתר והלך לשאול את חכמי 'בית ברסנא' והם אמרו לו כי יש איסור ספיחין בתבן ולכן הם טורחים לאסוף מערב שביעית תבן של שישית ואם נגמר להם - הם אוספים תבן 'מן שורייא' - שבזה נאמרו פירושים רבים או מלשון היתר, או מלשון בין שורות השדה (כ"כ בפאת השולחן) או מהקש הגדל בין אבני החומה, ורבי ירמיה הביא ראיה להתיר תבן מדין 'מורסן' שהוא ג"כ שאריות גרועות מהחיטים אבל משלב הטחינה ודחה רבי יוסי שבזה לא נאמר שאין איסור ספיחין אלא רק שאין זה מוחזק כספיחין

והנפק״מ בחיטים שגדלו בודאי בשביעית - אם אין במורסן ותבן גזירת ספיחין - מותר להשתמש בהם אך אם יש גזירת ספיחין אין היתר.

ורבי שמאי הביא ראיה מדין ׳עץ של תלתן׳ שגם הוא נחשב כפסולת מגידולי התלתן ועכ״ז מצינו שיש בו איסור שביעית ולכאורה ההבנה היא שהאיסור המדובר כאן הוא איסור ספיחין ודחה רבי מנא שאפשר שהאיסור כאן הוא רק ׳איסור ביעור׳ אבל ספיחין ליכא.

למעשה למדנו מהירושלמי שאפשר שבצמח מסוים יהיו דיני ׳קדושת שביעית׳ אך לא יהיו בו איסור ספיחין ולכאורה אף שנסתפקו בדבר האמוראים הרמב״ם (פ״ד ה״ד) הכריע שאין איסור ספיחין בתבן וז״ל: וכן התבן של שביעית מותר בכל מקום ולא גזרו עליו, עכ״ל. ונראה כי הבין דאפשר למיסמך על ההוראה הפשוטה של רבי בא בר זבדא להתירא. וכתב ע״ז הראב״ד וז״ל: א״א לא גזרו עליו איסור ספיחים אבל קדושת שביעית ודאי יש בה לאבדה אסור ושלא לעשות בה סחורה, עכ״ל.

ומפורשות מצינו ברמב״ם פרק ה׳ הל׳ כ וז״ל: מרחץ שהוסקה בתבן ובקש של שביעית מותר לרחוץ בה בשכר, ואם אדם חשוב הוא אסור שמא יסיקו בה דברים אחרים בשבילו כדי שיהיה ריחה נודף, ונמצאו מפסידין פירות שביעית. ובהלכה כג כתב וז״ל: אין נותנין תבן וקש של שביעית לא לתוך הכר ולא לתוך הטיט, ואם נתן ה״ז כמבוער, תנור שהסיקוהו בתבן ובקש של שביעית יוצן, ומשתרד רביעה שנייה במוצאי שביעית נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית, עכ״ל. הראת לדעת כי מפורשות נקט הרמב״ם כי יש קדושת שביעית בתבן ובקש של שביעית ואף שאין בו משום ספיחין ואין סתירה בין הדינים.

וזה שלא כהבנת הרדב״ז פ״ד ה״ד וז״ל: וכן התבן של שביעית וכו׳. ואי קשיא הא דתנן פ״ט מאימתי נהנין ושורפין בתבן ובקש של שביעית ואפילו למאן דגריס עד אימתי נהנין ושורפין כדאיתא בפ״ק דתעניות משמע דשביעית נוהגת בתבן ובקש וי״ל דהכא איירי בתבן הגס שאינו ראוי לבהמה ומתניתין דהתם איירי בתבן וקש הראויין למאכל בהמה ועדיין יתבאר לקמן בע״ה. ירושלמי תבן של שביעית מהו שיהיה אסור משום ספיחי שביעית רבי לוי צנבריא שאל לרבי אבא בר זבדא ושרא ועל זה סמך רבינו וכתב התבן של שביעית מותר בכל מקום, עכ״ל. הרי שהוקשה לו איך יתכן שלא יהיה בתבן איסור ספיחין אך קדושת שביעית תחול, ולכן העמיד את הדין שאין איסור ספיחין בתבן רק בתבן מקולקל שמיועד רק לבניה אבל בתבן הראוי למאכל בהמה [וגדל בחצר ולא בארבע שדות כזב״ן] - אה״נ שכמו שחל עליו קדושת שביעית כך יאסר באיסור ספיחין.

ובאמת שדברי הרדב״ז נסתרים מהשגת הראב״ד על הרמב״ם שכתב שאף שאין בו איסור ספיחין עכ״ז יש בתבן זה קדושת שביעית, והבאתי דברי

הראב״ד לעיל. ואף מהר״י קורקוס הבין כי הראב״ד אינו חולק על הרמב״ם וז״ל: בהשגות כתיבת יד מצאתי א״א לא גזרו עליו איסור ספיחין אבל קדושת שביעית ודאי יש בה לאבדה אסור ושלא לעשות בה סחורה ע״כ, ודין זה הוא בירושלמי דשביעית פ״ט וזהו לשונו שם תבן של שביעית מהו שיהא אסור משום שביעית ספיחין רבי לוי צנברייא שאל לרבא בר זבדא ושרא ע״כ ובודאי שגם רבינו בדין ספיחים הוא מדבר כאן כי דין קדושת שביעית יתבאר פ״ה ושם כתב דין התבן והקש, עכ״ל מהר״י קורקוס. ושמחה גדולה היתה לי בראותי שכיוונתי לדבריו שהביא את הראיה מירושלמי.

ולסיכום - מצינו בטעם היתר התבן שלשה ביאורים:

א. הרש״ס ביאר את ההיתר מכח דין ׳מאכל בהמה׳ דלית ביה משום ספיחין.

ב. הרדב״ז מוקים בתבן לבנין - שאינו ראוי למאכל בהמה ואז נמי לית ביה קדו״ש - והקשינו על דב״ק.

ג. החזו״א מחדש כי במאכל בהמה יש גזירת ספיחין והכא מיירי בתבן הראוי למאכל בהמה ועכ״ז אין איסור ספיחין בתבן - דכיון דגזרו על הגרעינין - די בכך ולא ראו חכמים צורך לגזור גם על הקש שאין בו חשיבות וז״ל החזו״א: בירושלמי שביעית פ״ט ה״ה תבן של שביעית מהו שיהא אסור משום ספיחין, מבעי לי׳ דאע״ג דיש בו זרע ואיכא למיחוש דאתו לזרוע בשביל התבואה, מ״מ כיון דאסרינן לי׳ הזרע שפיר אפשר למשרי את התבן דנמצא שאינו מרויח בזריעתו אלא התבן ומשום תבן לא יזרע בשביעית ולא פשיט מהא דאין לוקחין פשתן דהא מסקינן בפ״ה דמעשרות דמשום קנסא הוא, עכ״ל.

ולכאורה נראה לחדש כי בדין ׳תבן מורסן וקנה תלתן׳ יחלקו הרמב״ם והר״ש וממש כפלוגתא דאמוראי - הרמב״ם סובר כי אין איסור ספיחין בתבן של שביעית משום שלשיטתו ׳המחייב׳ בגזירת ספיחין הוא החשש מפני עוברי עבירה וכאן לא ראו חכמים לגזור כיון שלא יבואו לזרוע חיטה לצורך התבן, אך י״ל בשיטת הר״ש שהוא יאסור דהא לשיטתו ׳המחייב׳ באיסור ספיחין הוא באם גדל בשביעית וכאן התבן הוי ׳גידולי שביעית׳ ויש לאוסרו.

נפק״מ בגזירת חנוכה

כתב הרמב״ם (פ״ד הלכות ה - ו) וז״ל: ספיחין של שביעית שיצאו למוצאי שביעית אסורין באכילה וכו׳... ועד מתי אסורין ספיחי שביעית במוצאי שביעית מר״ה ועד חנוכה ומחנוכה ואילך הן מותרין, עכ״ל.

וביאר מהר״י קורקוס (פ״ד ה״ה) בטעם הגזירה וז״ל: וטעם הדבר שכיון שעיקר האיסור אינו דבר תורה אלא מדברי סופרים ומשום קנס וחשש מפני שלא יזרע וכו׳ אין לחוש לכך כיון שאינו נהנה מהם עד חנוכה, עכ״ל.

אבל בר״ש (שביעית פ״ו מ״ד) ביאר בטעם האיסור של הירק שנתלש בשביעית ולא אזלינן ביה בתר לקיטה וז״ל: ואף על גב דבירק אזלינן בתר לקיטה מכל מקום חיישינן שלא יהא מן הנלקט בשביעית, עכ״ל.

הראת לדעת כי המחייב לדעת הר״ש הוא החשש שמא הירק באמת יגמר גידולו בשביעית ואז ייחשב ספיחי שביעית [לר״ע מדאורייתא ולחכמים מדרבנן] ואז אחר שגדל ונקצר בשביעית - יטמינוהו לשמינית ויבואו לאכול דבר שהוא 'חפצא דאיסורא' ולכן גזרו איסור בכל ירק עד חנוכה.

אבל להרמב״ם [ע״פ מהר״י קורקוס] טעם הגזירה היא ממש 'משום עוברי עבירה' - שיבואו לזרוע בסוף השביעית ירק ע״מ שיהא מזומן להם למוצאי שביעית.

ולסיכום: מצינו מחלוקת בין הרמב״ם והר״ש בטעם איסור ירק שנקטף בשמינית עד החנוכה - הרמב״ם [ע״פ מהר״י קורקוס] חשש לעוברי עבירה שיזרעו בשביעית וא״כ הגזירה היא על 'מעשה האיסור' ששייך בגברא אבל לדעת הר״ש טעם הגזירה הוא על החפצא דהיינו שיש חשש שילקוט אדם ירקות שביעית בשביעית עצמה ויצניעם למוצאי שביעית.

שיעור תבואה עד שליש

עוד נפק״מ חשובה בין הרמב״ם להר״ש הוא בדין המוסכם לכ״ע - שבתבואה וקטנית השיעור המחייב הוא הגעה לעונת המעשרות וז״ל הרמב״ם (פ״ד ה״ט): באחד בתשרי ר״ה לשמיטין וליובלות, פירות ששית שנכנסו לשביעית אם היו תבואה או קטניות או פירות האילן והגיעו לעונת המעשרות קודם ר״ה הרי אלו מותרין, ואף על פי שאוסף אותם בשביעית הרי הן כפירות ששית לכל דבר, ואם לא באו לעונת המעשרות אלא אחר ר״ה הרי הן כפירות שביעית, עכ״ל. ושיעור שליש גידול בתבואה מבואר ברמב״ם הלכות מעשר פרק ב הלכה ה וז״ל: אי זו היא עונת המעשרות, משיגיעו הפירות להזריע ולצמוח הכל לפי מה שהוא הפרי, כיצד וכו'... התבואה משתביא שליש, עכ״ל.

ואף הר״ש מסכת שביעית פ״ט מ״א מסכים לדין זה וז״ל: אף על גב דבתבואה ודאי דדינה בתר שליש אם לא הביאה שליש בששית אסורה משום ספיחי שביעית כדמוכח בירושל' בפ' בתרא דמעשרות (ה״ב) דאמרי' גבי תבואה לר״ע הביאה פחות משליש לפני שביעית ונכנסה שביעית אסורים משום ספיחים, עכ״ל.

ומעתה - אדם שיזרע חיטים ובשישית והביאו שליש - הרי החיטים הללו ייכנסו לתוככי שנת השבע ויביאו את 'גמר גידולם' בשביעית אבל עכ״ז אין בהן ום קדושת שביעית ולכן א״צ להפקירן או לקוצרן בשינוי וכל דיני ביעור לא יחולו עליהן וברור שאין בהן איסור ספיחין אלא דינם כדין יבולי שישית גמורים, אבל אם התבואה לא

הביאה שליש בשישית - החיטין יהיו אסורות באיסור ספיחין לעולם.

ובזה נתקשו האחרונים לבאר את דעת הר״ש מאי שנא תבואה וקטניות מירקות - דבשלמא ירק שהוא עצמו נאכל כגון חסה וכרפס יש הבנה שאפשר להתירו אם התחיל לצמוח בשישית כיון שהחל לגדול החלק הנאכל והשאר הוא 'ספיחי שישית' אבל מדוע בירקות כגון עגבניות חציל ודלעות אפשר להתיר את הקיום ע״י התחלת הצמיחה ומצאתי שעורר בשאלה זו הרב השואל בשו״ת מנחת יצחק (חלק ו סימן קכה)וז״ל: בנידון תפוחי אדמה שנזרעו והשרישו בשישית אי שייך בהם משום ספיחים בשביעית בס״ד ירושלים עיהקת״ו יום ה׳ נח תשל״ג לפ״ק. א״כ הרה״ג מוה״ר דוד טאוב שליט״א, אב״ד דק״ק תפרח ת״ו. אחד״ש. ע״ד השאלה בחקלאים שומרי שמיטה, הנוהגין לזרוע בערב שנת השביעית כל מיני פרי אדמה, היינו תפוחי אדמה, ובצל, וכדומה והן מדקדקים שיהי׳ זמן להשריש בקרקע קודם ר״ה ראש השנה, ושוב הוי כדין ירקות שנזרעו בששית וצמחו בששית שאז אינם אסורים משום ספיחים כשיטת הר״ש (שביעית פ״ט מ״א) ורמב״ן (פ׳ בהר כ״ה - ה) אבל קדושים בקדושת שביעית, וכ״פ בפאת השלחן ובחזון איש, וע״ז כתב כ״ת לחלק בין תפוחי אדמה לשאר ירקות כמו בצל וכדומה, דבתפו״א אף שהזרעים כבר השרישו בקרקע בר״ה, והתחילו לצאת העלים מהקרקע, אבל העלים הללו לא אוכלים, רק אחרי טיפולים שונים (המותרים בשביעית) בעוד חדשיים בערך מתחיל להיות תפו״א קטנים, שבר״ה עוד ל״ה דבר בעולם וכל גידולם בשנה השביעית, איך אפשר להגיד ע״ז שצמחו בששית עכת״ד. עכ״ל. ובאמת שבשו״ת מנחת שלמה (חלק א סימן מט) כבר עורר בזה כי אה״נ יש לחלק כדברי השואל וז״ל: בירקות שנזרעו בששית ונלקטו בשביעית פסק הרמב״ם בפ״ד הי״ב שהולכים אחר לקיטה גם לענין איסור ספיחין, והר״ש סיריליאו בשביעית קמ״א ע״ב דחה דעת החולקים ופסק להלכה כהרמב״ם, גם המבי״ט בח״ג סימן מ״ה כתב: ״והירקות אין שום דרך לאכלם בשביעית משנה ששית דאזלינן בהו אחר לקיטה אלא שמסתפקים בירקות של גויים בקדושת שביעית״, אולם הפאה״ש ועוד גדולי אחרונים הכריעו דלענין ספיחין דרבנן יש לסמוך על הר״ש והרמב״ן והרא״ש שכתבו דאם צמחו בששית אף על גב דלענין קדושת שביעית אזלינן בתר לקיטה מ״מ לענין איסור ספיחין הו״ל כספיחי ששית ולא ספיחי שביעית, **והיה נלענ״ד פשוט דכמו שלענין תבואה מודו כו״ע דאם הביאה שליש בשביעית אסור משום ספיחין, כך גם בירקות נהי דלענין קדושת שביעית אזלינן בתר לקיטה מ״מ לענין ספיחין סגי בעונתן למעשר שחייבין בין גדולים ובין קטנים, ולכן אותן הירקות שדרכן להאכל עלין סגי במה שצמחו מעט בששית, ואלה שמוציאים פירות כמו קשואין ודלועין בעינן דוקא שיצא תחלת הפרי בששית, ורק אז הו״ל כהבאת שליש בתבואה אבל לא בפחות מזה**, עכ״ל.

אבל משם החזו״א מסרו שהתיר בירק על פי תחילת גידול שהוא הצצת

העלים מעל פני הקרקע ולא חילקו בין סוגי הירקות, ובמשפטי ארץ (פט"ז הע' 18) מצאתי שחידש כי בירקות כגון עגבניה אין משמעות לגידול הקנה ולכן ברגע שהתחיל הגידול כבר נחשב כספיחי שישית אך בתבואה - הרי היא ראויה למאכל גם בעודה ירק כדוגמת 'חזיז' ולכן בבוא שלב הגרעינים הרי זה נחשב כגידול חדש.

הלכה למעשה לספרדים

למעשה, נראה שלבני ספרד ראוי להחמיר בירקות המצמיחים פרי כגון עגבניה ומלפפון שנזרעו בשישית ועוד לא נראים הפירות כיון שברור שלהרמב"ם והרש"ס הכל ספיחין - ואפילו אם תסמוך על הר"ש כמו שפסקו כמה מגדולי האחרונים ובינהם החזו"א - עכ"ז אין הדבר מוסכם שהר"ש מקיל בירקות כאלו אלא יתכן שהיקל רק בירקות עלים בלבד וכשיטת המנחת שלמה.

ובשמיטה תשפ"ב בא מעשה לידי ביהודי ספרדי שהוי לו ירקות בעציץ נקוב בגינתו, והירקות נזרעו בשישית ובא לשאול האם יש מקום להתיר לו את הירקות והשבתי לו שהירקות מותרים משום שגדלו בעציץ נקוב ואף שבדין ספיחין העולין בשביעית בעציץ נקוב נחלקו אחרוני זמננו אם יש בהם גזירת ספיחין או שייחשבו כד' שדות כזבן - עכ"ז הכא שלשיטת הר"ש הירקות מותרים בודאי נתיר את האכילה של הירקות ולא נחזיק אותם כספיחים דהא איכא ספק ספיקא שמא הלכה כהר"ש ואף אם תאמר שהלכה כהרמב"ם - עכ"ז שמא הלכה כהגרש"ז אויערבאך הסובר שאפילו בעציץ נקוב לא נאמרה גזירת ספיחין.

ובאמת שצידדתי להקל ע"פ סברא זו להתיר לספרדים לזרוע לכתחילה ירקות בעציץ נקוב בשישית ע"מ שיכנסו לשביעית.

חציר לסוסים ולרכש

ואגב נעורר כאן עוד נידון הלכתי שמאוד נוגע למעשה בענין מאכלי בהמה שמאכילים את הפרות והסוסים החציר דגן והוא בעצם חיטה ושעורה שנזרעו ולא הביאו שליש - ואז בעודן ירוקות הרי הן נקצרות ומניחים אותם לייבוש בשדה ואח"כ מאספים אותם ואוגדים אותם לאלומות גדולות המכונות 'בלות' והריוח במזון זה שכיון שהוא נקצר בעודו ירוק - ממילא משתמרים בתוכו כל החומרים המזינים שממלאים את השיבולת הלא מוגמרת.

ובשמיטה יש לחקלאים בעיה גדולה היאך לפרנס את בהמותיהם וע"ז יש שתי דרכים להתבונן על גידול החציר הנ"ל - או כירק כיון שלעולם לא תביא התבואה שליש ואז יהיה היתר לשיטת הר"ש לזורעה בשישית ולהמתין לגידול ראשון שלה שהוא הצצה מעל פני הקרקע ומעתה והלאה כל הגידול יהיה קדוש בקדושת שביעית אך לא ייחשב ספיחין [ואת הטיפול בו שמירה קצירה איסוף ושיוק למגדלי הבהמות נעשה ע"י

׳אוצר בית דין׳] אבל בהשקפה זו יש שתי בעיות - האחת שחובה שהזרעים ינבטו בשישית אבל אם זרע ממש בערב ר״ה של שביעית והזרעים נבטו בשביעית עצמה - הכל ספיחין, ועוד בעיה יש כאן - שכל זה רק להר״ש ודעימה אך להרמב״ם הכל אסור מדין ספיחין.

ולכן ישנה השקפה נוספת שאפשר להביט בה על הגידולים הללו והיא שבעצם הכל רק ׳תבן׳ של שביעית שהרי הגרגרים שבשיבולת אינם כאן ורק החלק הפחות חשוב נמצא כאן ועל זה חז״ל לא גזרו כמו שהארכנו למעלה, והריוח בזה שאפילו אם גדלה החיטה בשביעית כגון שנזרעה סמוך לשביעת ממש - עכ״ז החציר אינו נחשבה כספיחין ואפילו לשיטת הרמב״ם החציר יהיה כשר שהרי דינו כתבן שאין בו ספיחין, אבל ברור שקדושת שביעית יש בתבן הנ״ל.

אלא שיש לעורר שלכאורה על מנת שהחלק של ׳קנה השיבולת׳ ייחשב כתבן וקש - יש להמתין לבוא השיבולת ובה גרגרים זעירים ואז ממילא אנו מבחינים בשני חלקי החיטה - חלק ראשון: השיבולת, וחלק שני: הקנה שהוא בעצם תבן - ומותר לקצור הכל בחדא מחתא כיון שהגרגרים הללו לא הביאו שליש ולכן אינן נחשבים ממש לחיטה שהיא אסורה באיסור ספיחין.

למעשה, נראה שיש להתיר את זריעת החיטה לכ״ע, הרמב״ם יתיר מדין ׳תבן של שביעית׳ ואילו הר״ש [שנקטנו בדעתו לעיל כי לית ליה האי התירא] יתיר מצד היתר ׳ירק שגדל בשישית׳.

איבוד פירות שביעית – ואכילתם בעודן בוסר

אבל כעת נוצרה בעיה חדשה והיא ׳איבוד פירות שביעית׳ או ׳אכילת פירות שביעית שלא כדרך׳ כהוראת הרמב״ם פ״ה ט״ו - י״ז וז״ל: אין אוספין פירות שביעית כשהן בוסר שנאמר **תאכלו את תבואתה אינה נאכלת עד שתעשה תבואה**, אבל אוכל מהן מעט בשדה כשהם פגין כדרך שאוכל בשאר שני שבוע, ולא יכניס לאכול בתוך ביתו עד שיגיעו לעונת המעשרות.

ומאימתי יהיה מותר לאכול פירות האילן בשדה בשביעית, הפגין של תאנים משיזריחו אוכל בהן פתו בשדה וכן כל כיוצא בהן, הבוסר משיוציא מים ואוכלו בשדה וכן כל כיוצא בו, הזיתים משיכנסו סאה של זיתים רביעית שמן פוצע ואוכל בשדה, הכניסו חצי לוג כותש וסך בשדה, הכניס שליש מותר להכניס לביתו שהרי הגיעו לעונת המעשרות.

מותר לקוץ אילנות לעצים בשביעית קודם שיהיה בהן פרי, **אבל משיתחיל לעשות פרי לא יקוץ אותו שהרי מפסיד האוכל ונאמר לכם לאכלה ולא להפסיד**, ואם הוציא פירות והגיעו לעונת המעשרות מותר לקוץ אותו שהרי הוציא פירותיו ובטל דין שביעית ממנו, עכ״ל.

ולכאורה כאן הקוצר את התבואה קודם שהביאה שליש הרי הוא בגדר 'מפסיד פירות שביעית' וגם אם מאכיל לבהמה יש לומר שהוא 'אוכל טרם שנעשתה תבואה' וגם בזה יש איסור.

ומצאנו שבשו"ת מהרי"ט[ג] (חלק א סימן פג) עסק בשאלה דומה וז"ל: שאלה נשאלתי בתותין הללו שמאכילים העלים שלהן לתולעי המשי אם מותר לעשות כן בשביעית הואיל ומאכל אדם הם ומפסידין אותו בלקיטת העלין הללו ושנינו בסוף פרק ד' מאימתי אין קוצצין את האילן בשביעית החרובין משישלשלו וכו' ושאר כל האילן משיוציא וכו' ופירש הרמב"ם ז"ל משיוציא משיתחילו בו העלין הירוקי' וכן פירש רש"י ז"ל בפרק מקום שנהגו משיוציאו תחלת העלין בימי ניסן וטעמא משום דלאכלה אמר רחמנא ולא להפסד ואף על פי שרבינו שמשון ז"ל פירש משיוציא פירי הוה ליה יחיד כנגד רבים. ועוד אף לפי דבריו רוב מה שמאכילין לצורך המשי הוא אחר שחנטו הפירות והרי הם מפסידין הפירות בידים שאפילו יניחו הפרי במקומו הואיל ונוטלין את העלין הפירות מתיבשין ונושרין ואין לומר דכיון דנהני' יותר באות' עלין לצורך המשי לא מיקרי הפסד כדאמרינן בסוף פרק החובל בלאו דלא תשחית דאמרי' אם היה מעול' בדמי' מותר לקוצצו דלא מיקרי השחתה וגבי בחלו ביני גופני קאמר רב יוסף זיל אייתו לי מקורייהו גופני מייתו דיקלי דיקלי לא מייתו גופני לא דמי דהכא במידי דאכילה קדושה תליא דכתיב והיתה שבת הארץ לכם לאכלה ואף על פי שמשתכר כפלים הפסד פירות שביעית מיקרי אף על פי שמשתכר במעות וכו'... ומשנים קדמוניות נהגו היתר ומעולם לא נשמע מי שמחה בידם אלא שבשנה זו ערערו עליהם ת"ח בדבר.

ונראה לי שיש להורות היתר בענין זה מטעם שהאילנות הללו משעת נטיעתן אינם מיוחדים למאכל ולא לעשות פירות אלא נוטעין אותם מתחלה לצורך המשי ולא קרינן ביה לאכל' ולא להפסד הואיל ומתחילתן אינן עומדים לאכילה ואדרבא הפסד הוא להם אם היו מניחי' אות' לפירות לפי שהם משתכרין יותר ויותר בגידול המשי מן הפירות ולמה שה' מיוחדים שרי לאסתפוקי בהו דתנן בפרק ח' חשב עליו לעצים הרי הוא כעצים כגון הסיאה והאזוב והקורנית אף על גב דמאכל אדם הוא כדתנן במעשרות פרק שלישי הסיא'

ג. רבי יוסף טראני, המהרי"ט, בנו של ר' משה מטראני, המבי"ט, נולד בצפת בשנת ה"א שכ"ח ונתיתם מאביו הגדול בגיל שתים עשרה למד תורה מפי רבי שלמה סאגיס במשך שבע שנים עד שנפטר רבו זה במגפה הנוראה שהשתוללה בצפת לאחמ"כ נתמנה כראש ישיבה בצפת. הוא יצא בשליחות הישוב לקושטא בשנת ה"א שנ"ט ושם מונה לראש ישיבה ואחר עשרים שנה של הרבצת תורה נתמנה לרב הראשי של כל תורכיה. העמיד כשמונים תלמידים גדולי הדור בין תלמידיו היהאחים רבי יהושוע בנבנשתי מפרש הירושלמי ורבי חיים בנבנישתי, בעל הכנסת הגדולה המפורסם. גם נזכיר את 'מהר"ש הלוי' רוב ספריו אבדו והוא השאיר אחריו פירושים לגמרא, דרשות ובעיקר תשובות, נפטר בקושטא שבתורכיה בי"ד תמוז ה"א שצ"ט.

והאזוב והקורנית שבחצר אם היו נשמרין חייבים ותנן כלל גדול אמרו במעשרו׳ כל שהוא אוכל ונשמ׳ אלמא מאכל הוא ומחשבה מועלת להפקיעם מידי שביעית כל שכן הכא דמתחילה אין נוטעין אותה אלא לכך וכו׳...

והא דאין אוכלין פגין קודם שביחלו דרשי׳ בספרי תאכלו את תבואתה אינה נאכלת עד שתעשה תבוא׳ אבל לצורך אחר כל שעדיין אינם ראוים לאכיל׳ מותר. ויש לתרץ דדוקא ליהנות בהם בדברים שדרכו ליהנות מותר דדרשי׳ בפ׳ מקום שנהגו והיתה שבת הארץ לכם לכל צרכיכם ולאו הפסד היא הואיל ועכשיו אינו ראוי אלא לנו כשהוא ראוי לאכיל׳ אין עושין ממנו שאר צרכים דאז הוי הפסד אבל כשאינו ראוי לאכיל׳ לא הוי הפסד הילכך לקוץ את האילן שאין דרך הנאתן בכך ולא מתהני כלל ממה שמוציא האילן בשביעית ולא מתכוין אלא לעצים בהא ודאי דאסור כל היכא דחניט הפרי. והשתא בנ״ד הואיל ועדיין לא נראו הפירות לאכיל׳ מותר לעשות מהם דברים שהם ראויים להם כגון לאכילת תולעים אלו ולא קרינן לאכיל׳ ולא להפסד הואיל ועדיין אינם ראויים לאכיל׳ ומכל מקום אין אנו צריכין לזה שאפי׳ שהיו ראוים לאכיל׳ כבר הוכחנו שהואיל ואינו מיוחד אלא לזה מתחילה ולא לפירות מותר, וכו׳... וכבר הסכמנו ההלכה אל המעשה שלא יהיה בדבר ספק והנראה לע״ד כתבתי וחתמתי שמי הצעיר יוסף בכמהר״ר משה מטראני זל״הה.

הרי שהתיר המהרי״ט את האכלת התולעים בעלי התות משתי סיבות - האחת - שהעצים ננטעו לצורך העלים שמשמשים כמאכל לתולעי המשי, והשנית - שחידש כי האיסור לאכול תבואה שאינה גמורה הוא רק בצורה של שינו כגון אדם שיאכל פירות בוסר אבל להאכיל לבהמה בוסר הדבר מותר כיון שלצורכה אין כאן שינוי והבוסר ראוי לה.

ועפ״ז יש לומר שבחציר יש את שני הטעמים שהביא המהרי״ט להתירא - הרי הוא נזרע לצורך הבהמות, ואף עתה בשלב שעוד לא הביאה שליש - הרי תבואת הבוסר ראויה למאכל בהמה.

ספיחי נכרי

ועוד תתחדש נפק״מ נוספת בין הרמב״ם להר״ש והיא בספיחין שעלו בשדה שהנכרי אמון עליה [ואפשר להעמיד בגוי הזורע בקרקע שאינה שלו כגון שמצוי היום שערבים ׳משתלטים׳ על ׳קרקעות מדינה׳ - ואז לא נכנס לשאלה הגדולה אם יש קנין לגוי להפקיע או שלא כיון שהגוי לא קנה את הקרקע - שהוראת הרמב״ם (פ״ד הכ״ט) דלית בה משום ספיחין וז״ל: עכו״ם שקנה קרקע בארץ ישראל וזרעה בשביעית פירותיה מותרין, שלא גזרו על הספיחין אלא מפני עוברי עבירה, והעכו״ם אינן מצווין על השביעית כדי שנגזור עליהם, עכ״ל. ולכאורה אם כנים אנו בדברינו - נראה שהר״ש יאסור את גידולי הגוי מדין ספיחין שהרי לדעתו לא נאסרו ספיחין משום ׳עוברי עבירה׳ אלא משום שהמחייב באיסור ספיחין לשיטתו

הוא 'הגידול בשביעית' והרי ספיחין אלו גדלו בשביעית[ד].

פרחי נוי

כאן נדבר על 'פרחי נוי' שהם צמחים שאין בהם קדושת שביעית כיון שאינם מיועדים למאכל אדם או מאכל בהמה ואפילו אין בהם ריח, אך יש רצון לעוברי עבירה לזורעם שהרי צמחים אלו נמכרים במשתלות כתב בדרך אמונה פ"ד סקי"ז וז"ל: דבר שאין בו קדו"ש אין בהן משום ספיחין כגון פשתן וכורכמין וכן זרעוני גינה שאין נאכלין לא לאדם ולא לבהמה ואין עומדין אלא לזריעה אין בהן איסור ספיחין, ובציון ההלכה אות כ"ח כתב בשם החזו"א שאין בפשתן איסור ספיחין, וז"ל: שם סי' י' סקי"ב וסי' כ"ז סק"ב וכ"כ מרן באגרת כת"י וחזר בו ממש"כ בסי' ט' סק"ד ועמש"כ בזה בבה"ל לקמן פ"ח הי"ד וראיתי בכת"י מאאמו"ר זללה"ה שמצדד דכותנה דינו כפשתן ועי' בס' ארחות רבנו ח"ב ע' שנ"ב מש"כ בשם מרן החזו"א ובשם אאמו"ר זללה"ה בענין הכותנה, עכ"ל. וכן התיר הגרשז"א במנחת שלמה סי' נ"א אות י"א אך בספר אז נדברו (ח"ד סי' ד') כתב שבחזו"א לא הכריע בזה ולכן יש להחמיר ולאסור מדין ספיחין גם בדברים שאין בהם קדושת שביעית [אך יש רצון לעוברי עבירה לזורען].

ועתה נאמר כי כל המחלוקת הנ"ל היא שייכא רק בשיטת הרמב"ם שלדבריו יש סברא לאסור מעצם הרצון של עוברי העבירה אבל לפי הר"ש לא שייך כל זה כיון שיסוד האיסור לשיטתו אינו מבוסס על 'עוברי עבירה'.

שיטת הרמב"ן

ומצאתי ברמב"ן (ויקרא פרשת בהר פכ"ה פס' ה) שהביא את טעמא דהרמב"ם מפני עוברי עבירה ועכ"ז הביא את ההיתר דהר"ש, ולכאורה הבין שלא כדברינו שיש פלוגתא בינייהו אבל המעיין בסו"ד הרמב"ן יבחין כי יש מקום לומר שגם הרמב"ן הבין כי ישנה מחלוקת עמוקה בין השיטות והכריע כשיטת הרמב"ם לגמרי.

וז"ל הרמב"ן: "הן לא נזרע ולא נאסוף את תבואתנו אם אין זורעין מה אוספין" אמר רבי עקיבא מכאן סמכו לספיחין שהן אסורין בשביעית, וישנה לזו בגמרא בפרק מקום שנהגו (פסחים נא ב), וקתני בתורת כהנים **וחכמים אומרים אין ספיחים אסורין מדברי תורה אלא מדברי סופרים, אם כן למה נאמר הן לא נזרע ולא נאסוף, אמרת לנו אל תזרעו ומה שאנו אוספין אין מכניסין לקיום אמרת לנו בערוהו, מה אנו אוכלין מן הביעור ואילך, עד כאן. הרי לדברי חכמים אין איסור הספיחים אלא מדבריהם, כלומר**

ד. אך בישראל העובד כפועל בשדה הגוי וזורע לצורך הגוי והרי עבר איסור גמור אך מנגד אין שום תועלת לקנוס את הגידולים כיון שממילא הישראל אינו נהנה מהיבול כיון שהוא רק שכיר - בזאת הסתפק החזו"א בסי' י' סק"ו.

שגזרו בהן לאוסרן לגמרי משום חשד שלא יזרעו ויאמרו ספיחים הם ולכך אמרו בירושלמי (ב"ב פ"ה ה"א), **אמר רבי ינאי כל הספיחים אסורין חוץ מן העולים בשדה בור בשדה ניר בשדה כרם בשדה זרע, שדה בור דלא משגח עליה, שדה ניר דהוא בעי מתקני חקליה, שדה כרם שלא לאסור כרמו, שדה זרע שאינו רוצה בקיומו.** וכו'...

והספיחין האלו האסורים הם הגדלים בזמן האסור, בתבואה כל שהביאה שליש בשביעית, וכן הירקות כל שצמחו בשביעית, אסורין מן התורה לדברי רבי עקיבא, ולדברי חכמים אסורין מדברי סופרים חוץ מן העולים באותן שדות שהזכירו בירושלמי שכתבנו למעלה. **אבל הירקות שצמחו בששית ונלקטו בשביעית, יש בהן משום קדושת שביעית לכל דיניה להפסד ולקרבנות ולסחורה ולביעור ואף על פי שגדלו לגמרי בששית, מפני שאנו הולכים אחר לקיטה בירק בין למעשר בין לשביעית, אבל אין בהם משום ספיחים שאינם ספיחי שביעית שהרי בששית צמחו, ואפילו הוסיפו בשביעית אין בהם דין ספיחים.** ובהם שנינו (שביעית פ"ח מ"ד) האומר לפועל הילך איסר זה ולקוט לי ירק היום וכו', וכן שנינו (שם פ"ז מ"ג) לא יהא לוקט ירקות שדה ומוכר בשוק אבל לוקט הוא ובנו מוכר על ידו, ותנן נמי (שם פ"ט מ"א) הפיגם והירבוזין וכולה מתניתין עד ונקחים מכל אדם בשביעית שאין כיוצא בהם נשמר:

ויש אומרים שאלו הנזכרים וכל כיוצא בזה שאין דרך בני אדם לזורען אבל הם מאליהן יוצאים בהרים ובנהרות, אין בהן איסור ספיחים כלל אף על פי שצמחו בשביעית, שלא גזרו אלא בנזרעים כדי שלא יבאו לזורעם, וכן נראה זה מן הגמרא מירושלמי, וזהו ענין הספיחים שהזכירו חכמים בכל מקום, עכ"ל הרמב"ן.

סיכום תשע הנפק"מ

ולסיכום תשע נפק"מ בין הרמב"ם והר"ש:

א. ירק שגדל בשישית ונקטף בשביעית - 'ספיחי שישית'.

ב. צמחים שאין כיוצא בהם נזרעים - 'צמחי ההרים'.

ג. תבן, מורסן וקנה תלתן - חלקי צמח לא חשובים.

ד. ד' שדות - כזב"ן.

ה. רב שנתיים כגון לוף וקינרס - שתילים חדשים העולים מהשרשים של הצמח הישן.

ו. איסור חיטה וקטנית עד שליש - להרמב"ם ניחא ולהר"ש קשיא בשלמא לרש"ז שתלה גידול ירקות בעונת נמעשרות ניחא - אך לחזו"א שטען כי עצם השתילה של הירקות גורמת היתר - קשיא.

ז. טעם איסור ירק שגדל בשביעית ונלקט בשמינית עד חנוכה -

להרמב"ם משום החשש שמא יעבור עבירה ויזרע בשביעית לצורך שמינית אך להר"ש החשש הוא שמא יטמין מגידולי שביעית לשמינית.

ח. גידולי נכרי [בקרקע שאינה שלו בטאבו].

ט. פרחי נוי שאין בהם קדושת שביעית אבל יש חשש עוברי עבירה.

שבע עשרה פרטים שלא גזרו בהן גזירת ספיחין

1. ירק שהתחיל לגדול בשישית ועתה נכנס לשביעית - לשיטת הר"ש.
2. ירק שגדל כל צרכו בשישית ונלקט בשביעית [ולא הוסיף כלום בשביעית] - אין בו ספיחין גם להרמב"ם.
3. תבואה וקטניות שהביאו שליש בשישית ועתה נכנסו ליגמר בשביעית - דין זה הוא לכ"ע.
4. אורז דוחן פרגין ושומשמין - שנגמר גידולן בשישית ונכנסים להילקט בשביעית - לשיטת הרמב"ם וי"א שדי בהא דהשרישו בשישית.
5. ארבע שדות כזב"ן - לשיטת הרמב"ם.
6. הגדל בעציץ - שאינו נקוב לשיטת הגריש"א ולדברי הגרשז"א אפילו בנקוב.
7. הגדל בבית - או מדין ד' שדות או מדין ספק הירושלמי.
8. צמחי ההרים - כגון פיגם, ירבוזים וחלגלוגות - לשיטת הרמב"ם.
9. תבן, מורסן וקנה תלתן - חלקים לא חשובים - לשיטת הרמב"ם.
10. פרחי נוי ללא טעם וריח, כותנה ופשתן - נחלקו האחרונים אם יש בהן ספיחין.
11. גידולי נכרי.
12. אין איסור ספיחין באילנות.
13. שיחים רב שנתיים - אין בפירות הגדלים מהם איסור ספיחין.
14. ירקות שגדלו בשביעית אך נלקטו בשמינית והגיע החנוכה - פוקע מהם איסור ספיחין.
15. מאכל בהמה - הרש"ס (ירושלמי פ"ט ה"א) סובר כי אין בו איסור ספיחין אך מהרדב"ז מוכח כי ס"ל דאיכא ביה איסור ספיחין, החזו"א (סי' ט סקי"ז) נקט לאיסור.
16. במקומות שכבשו עולי מצרים ולא עולי בבל - אין איסור ספיחין וכן בעבר הירדן.
17. פטריות אין בהן ספיחין (דרך אמונה פ"ד ה"ג בביה"ל ד"ה כגון הפיגם).

גרמת הפסד והצלה מנזק בפירות שביעית

ירק בשמן תרומה
חידוש, 'גרמא עקיפה' מול 'גרמא ישירה'
עיסה בערב פסח
חילוק בין 'גרם בידים' לבין 'קלקול בידים'
בהמה אוכלת פירות שביעית
חובת הפקירא מדין 'תשמטנה' או רשות מדין 'תהיה'
אדם ובהמה תושיע
קיבוץ כעמיר גורנה
וזו תורת העולה:

• • •

בשכונתי ישנם אילני 'תות עץ' ופירותיהם נושרים על המדרכה ויש לדון בשנת השביעית שהפירות מקודשים ואסור להפסידם כמאמר דרחמנא 'לאכלה - ודרשו חכמים - ולא להפסד' ופשוט לי שאסור לדרוך עליהן, אך יש לעיין האם מוטלת החובה על כל העוברים והשבים לפנות את הפירות אילך ואילך ע"מ שלא יידרסו ברגלי ילדים או גוים או מכוניות.

ויסוד השאלה תלוי בחקירה אחרת והיא אם אנו אסורים בגרימת הפסד לפירות שביעית ע"י 'גרמא' שהרי אם שרי לן לגרום הפסד - ברור ופשוט כי לא נצטרך למנוע נזק מפירות שביעית.

אך אם אסור לנא לגרום נזק - יש לעיין אם מוטלת עלינו חובה גם למנוע איבוד הפירות או דוקא להמנע בעצמנו מגרמת הפסד.

ומצאתי במהרי"ט[א] (שו"ת חלק א סימן פג) שנקט בפשיטות כי גרמת נזק שרי וז"ל: שאלה נשאלתי בתותין הללו שמאכילי' העלי' שלהן לתולעי המשי אם מותר לעשות כן בשביעית הואיל ומאכל

א. רבי יוסף טראני, המהרי"ט, בנו של ר' משה מטראני, המבי"ט, נולד בצפת בשנת ה"א שכ"ח ונתיתם מאביו הגדול בגיל שתים עשרה למד תורה מפי רבי שלמה סאגיס במשך שבע שנים עד שנפטר רבו

אדם הם ומפסידין אותו בלקיטת העלין הללו ושנינו בסוף פרק ד׳ מאימתי אין קוצצין את האילן בשביעית החרובין משישלשלו וכו׳ ושאר כל האילן משיוציא וכו׳ ופירש הרמב״ם ז״ל משיוציא משיתחילו בו העלין הירוקי׳ וכן פירש רש״י ז״ל בפרק מקום שנהגו משיוציאו תחלת העלין בימי ניסן וטעמא משום דלאכלה אמר רחמנא ולא להפסד ואף על פי שרבינו שמשון ז״ל פירש משיוציא פירי הוה ליה יחיד כנגד רבים. ועוד אף לפי דבריו רוב מה שמאכילין לצורך המשי הוא אחר שחנטו הפירות והרי הם מפסידין הפירות בידים שאפילו יניחו הפרי במקומו הואיל ונוטלין את העלין הפירות מתיבשין ונושרין ואין לומר דכיון דנהני׳ יותר באות׳ עלין לצורך המשי לא מיקרי הפסד כדאמרינן בסוף פרק החובל בלאו דלא תשחית דאמרי׳ אם היה מעול׳ בדמי׳ מותר לקוצצו דלא מיקרי השחתה וגבי בחלו ביני גופני קאמר רב יוסף זיל אייתו לי מקורייהו גופני מייתו דיקלי דיקלי לא מייתו גופני לא דמי דהכא במידי דאכיל׳ קדושה תליא דכתיב והיתה שבת הארץ לכם לאכלה ואף על פי שמשתכר כפלים הפסד פירות שביעית מיקרי אף על פי שמשתכר במעות, וכו׳...

נמצא לפי זה דקודם יציאת הפרי ודאי מותר לקצץ את העלין ואף אחר יציאת הפרי מותר לקרטם בעלין ואף על פי שעל ידי כן הפירות מתיבשות ונושרות כדאמרי׳ בחולין דאלמלא עליא לא מתקיימו איתכליא אין בזה משום לאכלה ולא להפסד הואיל וגרמא הוא ואינם מפסידן ביד כדמוכח בירושלמי בפ״א הדין קינסתא דירקא מסקין לה לאגר׳ והיא יבש׳ מגרמ׳ כלומר שמאכל אדם הוא ואי איפשר להאכילה לבהמה אבל לאחר שיבש׳ ולא חזיא לאדם שרי ותו איתא בפרק תשיעי הפיגם והירבוזין וכו׳ ולא נמצא מאבד אוכלי בהמ׳ ומשני מאליהן הן אבודין ואותה ששנינו הדילועין שקיימן לזרע והוקשו לפני ר״ה ונפסלו מאוכל אדם מותר לקיימן בשביעית ואם לאו אסור לקיימן בשביעי׳ שפי׳ הרמב״ם ז״ל דהואיל והם מאכל אדם אסור להפסידו להשהותם לזריע׳ דלאכלה אמר רחמנא ליתא מתוך הירושלמי שהבאתי וכבר חזר בו בחבורו וכתב הטעם דאסור לקיימן משום ספיחים וכן עיקר אף על פי שדרך לפשח הענפים כמות שהם ובהם העלין והפרי יכול הוא לומר לפועל נכרי הבא לי עלין ואם הוא מביא לו הענפים כמות שהן שלא לטרוח מותר דקבלנות הוא דומ׳ לקבלן נכרי

זה במגפה הנוראה שהשתוללה בצפת לאחמ״כ נתמנה כראש ישיבה בצפת. הוא יצא בשליחות הישוב לקושטא בשנת ה״א שנ״ט ושם מונה לראש ישיבה ואחר עשרים שנה של הרבצת תורה נתמנה לרב הראשי של כל תורכיה. העמיד כשמונים תלמידים גדולי הדור בין תלמידיו היהאחים רבי יהושוע בנבנשתי מפרש הירושלמי ורבי חיים בנבנישתי, בעל הכנסת הגדולה המפורסם. גם נזכיר את ׳מהר״ש הלוי׳ רוב ספריו אבדו והוא השאיר אחריו פירושים לגמרא, דרשות ובעיקר תשובות, נפטר בקושטא שבתורכיה בי״ד תמוז ה״א שצ״ט.

שעושה מלאכתו בשבת לעצמו הוא ומותר, עכ״ל המהרי״ט.

ותו״ד המהרי״ט כי יצא להוכיח דגרם הפסד שרי משלשה מקומות:

א. מהיתר העלאת קינסתא דירק לגג
אע״פ שמתיבשת שם וז״ל הירושלמי (שביעית פ״ז ה״א) החליף אוכלי אדם באוכלי בהמה כמה דתימר אוכלי אדם אין עושין מהן מלוגמא ודכוותה אוכלי בהמה אין עושין מהן מלוגמא והתנינן מוכרין אוכלי אדם ואוכלי בהמה ליקח בהן אוכלי אדם אבל לא אוכלי בהמה ליקח בהן אוכלי בהמה וכ״ש אוכלי אדם ליקח בהן אוכלי בהמה בהדא קניבתא דירקא מסקין ליה לאיגרא והיא יבשה מן גרמה, ע״כ[ב].

ב. מהיתר קציצת עלי הקינרס והנחתם על הקרקע ומקורו מהירושלמי (שביעית פרק ט ה״א) וז״ל: אין מחייבין אותו לשרש הקינרס בשביעית אבל משקף בעלין אם צמחו מוצאי שביעית מותר ולא נמצא מאבד אוכלי בהמה מאיליהן הן אבודין[ג].

ג. מהיתר השהית דלעות שיש בהן קדו״ש עד שיתקשו ויוכשרו זרעיהן והמקור הוא מחזרתו של הרמב״ם מביאורו במשנה מסכת שביעית (פ״ב מ״י) וז״ל: הדלועין שקיימן לזרע אם הקשו לפני ראש השנה ונפסלו מאוכל אדם מותר לקיימן בשביעית ואם לאו אסור לקיימן בשביעית התמרות שלהם אסורות בשביעית, ע״כ. ופירש הרמב״ם וז״ל: הקשו, יבשו ונתקשו. ואם לאו אסור לקיימן בשביעית, לפי שאסור לקחת פירות שביעית ולהצניעם לזרע כמו שיתבאר. והתמרות, הם הנצנים, עכ״ל. ואילו במשנה תורה הדר הוא לכל חסידיו ופירש הרמב״ם (הלכות שמיטה ויובל פ״ד הי״ח) וז״ל: הדלועין שקיימן לזרע אם הוקשו לפני ר״ה ונפסלו מלאכול אדם מותר לקיימן בשביעית שהן מפירות ששית, ואם לאו אסורין כספיחי שביעית, וכן הירקות כולן שהוקשו לפני ר״ה מותר לקיימן בשביעית ואם היו רכים אסור לקיימן משום ספיחים, עכ״ל. הראת לדעת כי ביאר ביאור שונה לחלוטין שהכל שייך לגזירת ספיחין ואין שייכות כלל לסוגיית ׳גרם הפסד׳ ומדהדר ביה בביאור המשנה ממילא אין שום מקור לאיסור ׳גרם פסידא׳ ושרינן לגרום פסידא ולהניח דלועי שביעית לייבוש לצורך זריעה.

ועפ״ז התיר המהרי״ט לקטוף עלי תות ואף שפעולה זו גורמת לפגיעה וייבוש של פירות התות בשביעית.

ב. ולענ״ד יש לדחות דהכא כבר בעצם המציאות שקינב את העלים הללו כבר מוכח דאינו מאכל אדם גמור אלא רק בדוחק ולכן הותרה גרמא ע״מ להופכם למאכל בהמה גמור, אבל מנא תיתי להתיר לגרום פסידא גמורה במאכל בהמה.

ג. ולענ״ד יש מקום לדחות ראיה זו כיון דמיירי באיסור ספיחין וא״כ כיון דחל איסור אכילה על העלים ממילא גם גרם קלקול שרי - שבתחילה סבר הירושלמי כי מדובר באיבוד בידים שאסור גם בספיחין ולכן תירצו כי כאן מאבד ע״י גרם אבל אין זה היתר לגבי פירות כשרים לאכילה.

ירק בשמן תרומה

אבל באמת קושיא גדולה ועצומה יש להקשות מדברי הרמב״ם בדין ירק בשמן של תרומה - שהרי פעולה זו היא מוגדרת כחשש גרם פסול ועכ״ז אסור והיאך יש להתיר גרם איבוד [וחובה לציין כי כל הקושיא הזו היא אך ורק לדעת הרמב״ם כיון שיש ראשונים שלמדו כי החיסרון הוא לא בגרמת שריפה לירק של שביעית אלא דוקא גרמת ביעור לשמן התרומה וכ״כ מהר״י קורקוס וז״ל: ואין מבשלין ירק וכו׳. פ״ח דשביעית והובאה בזבחים פרק כל הזבחים שנתערבו ופי׳ רבינו שמשון שלא יביא התרומה לבית הפסול שיצטרך לבערה כדין פירות שביעית גם רש״י ז״ל כתב לבית הפסול שיצטרך לאכול השמן בזמן שביעית ורבינו כתב בפירוש המשנה לבית הפסול שאם נפסל בשביל התרומה ישרף הכל ונמצא גורם לפירות שביעית שלא יאכל ואמרו בירושלמי א״ר יוסא אשתאלית להלין דבי ר׳ ינאי ואמרי נהיגין הוינא מבשלין על יד על יד ואכלין וזהו מה שכתב רבינו ואם בשל מעט וכו׳, עכ״ל. הרי שלדברי רש״י והר״ש אין כלל קושיא מדין ירק של שביעית על המהרי״ט].

ויש מקום לחלק בין שלשת ראיות המהרי״ט לנידון דירק דכל המקרים ההם היו גרם בשב ואל תעשה - כלומר הריני מניח את העלים ובזה הם מתקלקלים וההפסד קורה ע״י שאיני מביא את העלים אל מקום מוגן, אבל כאן הרי האדם גורם ע״י הטיגון שיכנס השמן בירק ומעתה הגרם נעשה ממש בקום עשה, ועורר בזה הרב ר׳ ברוך מרלטקו שליט״א כי הכא ישנה חומרא נוספת שהרי לא גרמתי באמת שום נזק ממשי לירק שהרי על ידי מעשה הטיגון יכול הירק להתקיים ולא מתיבש או מתקלקל בעקבות הפעולה אלא נהיה רק ״יותר רגיש׳ לקבלת טומאה ועכ״ז אסרנו.

חידוש, 'גרמא עקיפה' מול 'גרמא ישירה'

אבל על דברי המהרי״ט עדיין קשה שהרי הוא התיר לגרום איבוד פירות בקום עשה - דהיינו לגזום עלים וע״י הפעולה הזו הפירות ימותו, ועורר הרב ר׳ אשר רובין שליט״א כי יש לחלק בשיטת המהרי״ט בין מצב שבו אני פועל פעולה ישירה ע״י גרמא כגון שבזה מותר רק בשב ואל תעשה אך אם אפעל 'פעולה עקיפה' כגון בנטילת עלי התות שאיני נוגע כלל בפירות ורק מחמת שהסרתי את השומר - התייבשו הפירות הרי שבזה יש להתיר גרמא אפילו בקום עשה, אבל גרמא ישירה בקום עשה יש צד שלא יתיר המהרי״ט, ואף שנראה בסברא יסוד החילוק הנ״ל עכ״ז ליבי אומר לי כי יש לצדד בדעת המהרי״ט שיתיר אפילו 'פעולה ישירה' וראיה לדבר מסוגיית נטילת אתרוג שמפורשות התירה המשנה ליטול אתרוג של שביעית ולא חשה לכלום, ואף שבסוגית 'אתרוג תרומה' קבעה המשנה כי לכתחילה אין לנוטלו ופליגי אמוראי בהאי טעמא ולחד מהם החשש הוא משום שמפסיד את הקליפה במשמוש הידים ומעתה יש לתמוה מדוע לא ניחוש באתרוג של שביעית לקלקולו

ע״י משמוש הידיים, אלא על כרחך שאין איסור לגרום קלקול בפירות שביעית ואפילו בפעולה ישירה – שהרי אינו מקלקל מיד אלא עוסק בנענוע האתרוג ואגב הנענוע נמאס האתרוג והנימור בגוונים חומים מופיע רק כעבור כמה ימים – וראיה נפלאה זו נתחדשה לי מדברי הרידב״ז[ד].

עיסה בערב פסח

וראיתי בדרך אמונה שהתיר ללוש עיסה בערב פסח ואין בזה משום גרם הפסד, ונ״ל לחלק כי כאן בעיסה בערב פסח הוי ׳גרם דגרם׳ כיון שבהא שנותן המים אין מעשה הגורם פסול כיון שבפועל יכול עדיין להתחרט ולהכין מהבצק מצה אלא מאי שהניח את העיסה ותפחה מעצמה ועתה היא חמץ, והכנת חמץ לפני הפסח זהו ׳גרמת פסידא׳ וא״כ פעולת נתינת המים בעיסה נחשבת רק כגרמא דגרמא, ואה״נ אם היה מניח ׳חומר מתפיח׳ כגון שאור בעיסה – המעשה נחשב כגרמא בידיים.

חילוק בין ׳גרם בידים׳ לבין ׳קלקול בידים׳

ולכאורה נמצא כי אפילו גרם בשב ואל תעשה שרי ורק גרם בקום עשה אסור וא״כ פשוט וברור כי ׳מניעת קלקול׳ בשב ואל תעשה שריא ולא מוטלת עלי החובה לטפל בפירות שביעית שנפלו מהאילנות.

אבל באמת אפשר לומר כי המהרי״ט שיצא לחדש כי גרם איבוד בידיים שרי והוסיף להקל כי אין איסור לגרום בידים קלקול שיבא מעצמו – כגון לסלק בידיים עלים ואף שפעולה זו תגרום למות הפרי ביובש – **אבל גם המהרי״ט יסכים להחמיר** כי יש איסור לגרום לנזק שבסופו נצטרך לשרוף בידיים את הפרי, ובזה ניחא מדוע הרמב״ם אסר לטגן ירק בשמן של שביעית כיון שאם יטמא הירק בעקבות פעולה זו – אאלץ לשרוף את הירק[ה].

והרב ר׳ אליהו אלטרמן שליט״א תמה, היאך הותר לשרוף את הירק אגב

ד. אלא שעורר הרב ר׳ משה אריה יודלביץ שליט״א כי לפמש״כ הגרח״ק בביה״ל יש לדחות כי הכא מיירי בחשש שמא תתקלקל הקליפה וכיון דהוי רק חששא יש חילוק בין תרומה לשביעית – בתרומה שיכול ליטול אתרוג אחר – אסרו חכמים לכתחילה אך לגבי שביעית לא העמידו דבריהם כיון שמנין יביאו אתרוגים שלא של שביעית, ועוד ביאר שם כי יש לומר שכל אתרוגי שביעית היו כבר מאוסים מבחוץ במשמוש היד מחמת ההפקר של האילן.

ה. ועורר הרב ר׳ משה רוטמן שליט״א כי נראה ברור שיהיה איסור גמור לתת שאור בעיסה קודם הפסח כיון שעי״ז הרי הוא גורם שריפה ודאית וחמץ חמור מתרומה שיש ספק אם תיטמא, אבל לענ״ד יש לדחות קצת שאפשר לומר כי תרומה חמירא מחמץ כיון שאפילו שגורם שריפה ודאית עכ״ז יש זמן ידוע מתי יגיע זמן השריפה משא״כ בתרומה אין שום ודאות לגבי זמן טהרתה ואולי תיכף ומיד תיטמא ולפ״ז תרומה חמירא מחמץ, והוסיף להקשות הרב ר׳ אשר רובין שלפ״ז ייאסר עלינו ללוש עיסה החייבת בחלה כיון שגורם בידיים לשריפת החלה, וצ״ע שהרי לא שמענו שיש להחמיר בזה ויש לבאר כי מאי דנהוג עלמא זהו משום דאזלי בתר רש״י והר״ש.

התרומה, אלא ע״כ שהטומאה מחשיבה את הירק כעץ בעלמא ופקעה קדושתו ממנו וא״כ נמצא כי מאי דגרים את ההפקעה משם ׳מאכל אדם׳ היא הטומאה שלא נעשית בידיים והשריפה היא רק תוצאה של היתר לשרוף ירק ללא קדושה וא״כ נמצא כי רק הטומאה היא הגורם להפסד הקדושת שביעית - וטומאה אינה נעשית בידיים.

ובעומק הענין נראה כי הטומאה אינה מעלה ומורידה בפירות שביעית והקדושה שהיתה בהם לא נסתלקה וחיוב השריפה בא מחמת עירוב השמן אבל השביעית אינה חייבת בשריפה, וא״כ יש לתמוה מפני מה הותרה השריפה של פירות שביעית והיאך תבא שריפת התרומה ותבטל את הוראת התורה ׳לאכלה ולא להפסד׳ ויש לתרץ כי התורה קבעה ׳לאכלה ולא להפסד׳ ומינה תסיק גם להיפך - כי האיסור שלא להפסיד הוא רק בפירות הראוים לאכלה אבל אם פקע מהם ההיתר לאכלה ואפילו מסיבה צדדית כגון עירוב שמן תרומה טמאה - מעתה מותר לאבדן, ומעתה נחדש כי החומרא העצומה של שריפה בידיים גורמת בעצם לאסור אפילו בתרי גרמי - גרמת אפשרות טומאה, שההיא גורמת להיתר שריפה[1].

ולכן נראה פשוט שאסור לעטוף פירות שביעית בשקית וליתנם בפח האשפה העירוני כיון שבידוע שבמשאית פינוי יש ׳מדחסה׳ שתלחץ את הפירות.

ואגב, יש לעורר בדבר שראיתי שרבים אינם נזהרים בו - דעבידי ׳פח שמיטה׳ ולתוכו משליכים את כל השאריות - וברור שאם יש בפח מאכלים שכבר התקלקלו - אין שום היתר להניח בו שאריות הראויות למאכל אדם שהרי ממש מפסיד פירות שביעית בידים ולא הועיל כלום בהא דעביד ׳פח שמיטה׳.

אבל עכ״ז נראה שיש להתיר לחתוך פרי לשנים ואף שאת החצי השני אינו יכול לאכול ואין זה נחשב כגרם הפסד בידיים כיון שזוהי ׳דרך אכילה׳ ולכן גם נתיר ליתן לקטן בידים פירות שביעית ואפילו שדרכו לפרר שהרי כך ׳דרך אכילתו׳ וממילא אנו רואים כאן רק ׳פעולת אכילה׳ ולא קלקול משא״כ בירק של שביעית בשמן תרומה שהוא עצמו מטונן כדרך אכילה בשמן תרומה אך למעשה נמצא כי הביאוהו לידי שריפה וזה קלקול ממש.

ולפ״ז נמצא דבר חדש בהבנת המהרי״ט:

א. גרם הפסד שלא בידיים שרי לגמרי ולכן מותר להניח דלעת לייבוש ולא לקוטפה עד שתתיבש.

ב. גם גרם הפסד בידיים שרי בפעולה עקיפה - כגון לקטום את עלי התות ואף שפעולה זו גורמת למות הפירות.

---

1. ולפ״ז יש לפקפק בהיתר לישת עיסה בערב פסח דהתם הוי תרי גרמי אך בסופו של דבר ייאלץ לשרוף את העיסה וזה קלקול בידיים ונאסר אפילו בתרי גרמי, אא״כ נאמר שתרומה חמירא כיון שיכולה בכל רגע נתון להיפסל.

ג. ונראה לצדד שאפילו יתיר המהרי"ט גם בפעולה ישירה שבאה בגרמא - וראיה לדבר מהיתר אתרוג בשביעית ואף שנמאס במישוש הידים, וכך נראה שהבין המהרי"ט בהיתר ייבוש קניבתא על הגג ובהיתר שיקוף עלי קינרס.

ד. גרם הפסד שעלול לאלץ את האדם לאבד בידים את הפרי - אסור וזוהי הסיבה שהרמב"ם אסר לטגן ירק של שביעית בשמן של תרומה.

ה. נראה פשוט שחבית יין מגולה שאם אניחנה כך תחמיץ - אין לי חובה להצילה, שהרי זהו 'הימנעות מהצלה' בשב ואל תעשה והקלקול יקרה מעצמו ולא בצורה 'פעילה'.

ו. ועדיין יש לחקור אם שרי להמנע מהצלת פירות שביעית שנמצאים במקום התורפה ואם לא אצילם - הם יתקלקלו בידיים.

בהמה אוכלת פירות שביעית

וכתב הרמב"ם (הלכות שמיטה ויובל פ"ה ה"ה) וז"ל: פירות המיוחדין למאכל אדם אין מאכילין אותן לבהמה לחיה ולעופות, הלכה הבהמה מאליה לתחת התאנה ואכלה אין מחייבין אותו להחזירה שנאמר ולבהמתך ולחיה אשר בארצך תהיה כל תבואתה לאכול, עכ"ל.

ופירש החזו"א בסי' י"ד סק"ד וז"ל: ומ"מ אם בהמה וחיה אוכלת אסור להחזירה מקרא ולבהמתך ולחיה, והא דקתני אין מחייבין אותו להחזירה משום דס"ד לחייבו כדי לשמור מאכל אדם מן ההפסד ולא יהיה בזה מצות תשמטנה ואמר שאינו כן וכיון שאין **כאן משום חיוב שמירה יש כאן משום מצות ונטשתה**, ומכאן נמי משמע שאין חוב לפרוץ פרצות ליתן היכולת לחיה ובהמה לכנוס דא"כ עד דאשמעינן שלא יחזירה לישמעינן שיפרוץ פרצות שתכנס ואין סברא לחלק בין מאכל אדם למאכל בהמה.

ונראה דוקא באוכלת מן התאנה במחובר אין מחזירין אותה אבל בתלוש חייב להחזירה דבתלוש שכבר זכה הוא ממונו עד הביעור ואיכא משום איסור מאכל אדם לבהמה, עכ"ל.

הרי שהבין החזו"א כי יסוד ההיתר באכילת הבהמה הוא מטעמא דהפקירא לאדם כמו לבהמה ויש לבהמה זכות בפירות שביעית, אך מתוך דקדוק הלשון **'אין מחייבין אותו להחזירה'** רצה החזו"א לחדש כי אנו מחויבים למנוע נזק הנגרם לפירות שביעית והרחיב הדברים בדרך אמונה ביאור ההלכה (ד"ה אין מחייבין) וז"ל: ולפ"ז הרואה פירות שביעית מונחין בדרך צריך להגביהן או להזיזן למקום שלא ידרכו עליהן דכיון דאנשים מפסידין אותן בידים ואפי' גוים צריך למנעם מזה וכנ"ל ומי שיש לו אילן תאנים וכיו"ב ונושרין פירות במקום מדרס בנ"א צריך כל יום לפנות הפירות שלא ידרסו עליהן ומכ"ש דצריך ליזהר שלא לדרוס על פירות שביעית דהוי כמפסיד בידים ומש"כ בצה"ל בשם מרן דמותר מדינא ליתן פ"ש לתינוקות לאכול אף על פי שמבזבזין בגרמא מותר ורק

משום חינוך יש למנוע מזה י״ל דשא״ה שנותן להם לאכול ודרך אכילה הם גם מבזבזין ועי״ל דתינוקות לא גרעי מבהמה שכתבה התורה שא״צ למנעה אף על פי שכל אכילתה נחשבת הפסד במאכל אדם אך י״ל שאם רואה אותו מבזבז יש לו למנוע בכך דגם גבי בהמה לא אמרו אלא אם אוכלים אבל אם רואה אותה דורסת ברגליה ומפסדת י״ל דחייב למונעה דבקרא לא כתיב אלא תהיה כל תבואתה לאכול, עכ״ל.

ומדברי החזו״א עולים שלשה חידושים:

א. שיש חיוב למנוע נזק מפירות שביעית - ואפילו אם אין לי קשר לגרמת הנזק.

ב. יש איסור למנוע את הבהמה להמשיך ולאכול.

ג. בפירות שזכה בהן אדם ואינם מופקרים - חוזר החיוב למנוע נזק מפירות שביעית ואע״פ שהמזיקה היא הבהמה.

והעולה מתוך דברי החזו״א כי חייב אפילו 'למנוע נזק' מפירות שביעית וכ״ש שיאסור לגרום נזק לפירות שביעית.

אבל רציתי להציע בפני הלומדים ביאור שונה ברמב״ם, דיש מקום לבאר דהכא מיירי דוקא בבהמה שבבעלות בעל הפירות וע״ז פסק הרמב״ם 'אין מחייבין אותו להחזירה' מגזירת הכתוב - שכיון שאם לא היתה גזיה״כ הייתי מחוייב מלהחזירה שהרי הרמב״ם פתח את ההלכה 'פירות המיוחדין למאכל אדם אין מאכילין אותן לבהמה לחיה ולעופות' ואם מזונותיה של הבהמה עליך - הרי הנך בעצם מאכילה מפירות שביעית אבל אחר הוראת הכתוב ״ולבהמתך... תהיה כל תבואתה לאכול״ איני מחוייב למונעה מכך ואפילו שהנני נהנה בהא שלא אצטרך להאכילה.

ולפי ביאור זה אין הכרח לביאור החזו״א ברמב״ם וממילא אין שום חיוב לטרוח להציל פירות שביעית מנזק אקראי שבא עליהן, ושמחתי כמוצא שלל כשראיתי את דברי החוט שני (עמ' רס״ה) שכיונתי לדבריו.

חובת הפקירא מדין 'תשמטנה' או רשות מדין 'תהיה'

ומדברי החזו״א עולה כי החיוב להניחה לאכול נובע מדין הפקר של ״השביעית תשמטנה ונטשתה״ וכשם שיש הפקר לאדם כך יש הפקר לבהמה ובפירות שאינן הפקר אנו מחוייבים לסלק את הבהמה, אך עפ״י היסוד שחידשנו נוכל לומר כי באמת אין שום איסור למנוע את הבהמה מאכילת פירות שביעית שזכה בהן אדם ורק חידשה התורה שאף שנאמר 'לכם לאכלה' זה בא רק לאסור עלינו 'להאכיל בידים' מאכל אדם לבהמה אבל אם תבוא הבהמה מעצמה אל תחת האילן - הרי שיש לי רשות להניחה לאכול ואפילו שיש לי רצון בהאכלה זו שכעת לא אצטרך להאכילה משלי וזה נתחדש מהוראת

הפסוק 'ולבהמתך... **תהיה כל תבואתה לאכול**' שכבר למדנו שבאה המילה 'תהיה' להרחיב את היתירי השימוש בפירות שביעית לצביעה והדלקה ועתה הלימוד יתיר להניח לבהמה לאכול מפירות שביעית בין מופקרים ובין שיש להם בעלים.

א. החזו"א למד כי יש חיוב להניח לבהמה לאכול מדין הפקירא - והצענו שאין חיוב כזה אלא רשות בעלמא.

ב. החזו"א למד כי אין היתר להניח לבהמה לאכול מפירות שאינן מופקרים - והצענו כי התורה התירה זאת במילה 'תהיה'.

ג. ע"פ דברי החזו"א דייק בביה"ל כי אם הבהמה מפסדת פירות מחוברים חייב להרחיקה - והצענו כי אין חיוב כזה כיון שפעולה זו מוגדרת רק כמניעת נזק מפירות שביעית.

ד. וע"פ דברי החזו"א חידש בביה"ל כי הרואה פירות שביעית שנשרו במקום דריסת רגלי אדם - מחוייב להגביהם - והצענו כי אין עלינו שום חיוב למנוע נזק מפירות שביעית.

ה. החזו"א ביאר את משמעות דברי הרמב"ם שלולי גזירת הכתוב היינו מחויבים להרחיק את הבהמה שחובה עלינו למנוע נזק מפירות שביעית - והצענו כי החובה שייכא אך ורק בבהמה שלי שיש לי הנאה באכילתה ולכן לולי גזירת הכתוב הייתי מחויב לסלקה אבל התורה התירה להניחה לאכול - ואפילו שמזונותיה עלי.

ו. מדברי החזו"א עולה כי מותר לי לפתוח את שערי השדה בפני הבהמה כיון שיש היתר מדין הפקר שתאכל פירות מהאילן - ולענ"ד יש לעיין בהיתר זה כיון שתלי וקאי בסוגיית 'גרם פסידא' שהרי אין היתר להאכיל בהמה מפירות שביעית אלא אם באה מעצמה איני זקוק להבריחה אבל אולי לפתוח שער בפניה דומה כאילו גורם להאכילה בידיים.

אדם ובהמה תושיע

ובאמת קושיא גדולה יש להקשות ע"ד החזו"א שלמד שהכל מדין הפקירא דאם כן - מדוע נקט שאין חיוב לפתוח בפני בהמות את השער או לפרוץ פרצות שיוכלו הבהמות לאכול ככל העולה על רוחן והרי לאדם אנו מחויבים לפתוח בפניו ואין רשות לנעול שדהו, וז"ל החזו"א: ומכאן נמי משמע שאין חוב לפרוץ פרצות ליתן היכולת לחיה ובהמה לכנוס דא"כ עד דאשמעינן שלא יחזירה לישמעינן שיפרוץ פרצות שתכנס, עכ"ל. וא"כ אדם ובהמה תושיע ותשמט לפניהם את השדה בצורה שוה, אבל ראיתי בחוט שני (עמ' רס"ו) ביאור נפלא שיש חילוק עצום בין אדם לבהמה שלאדם יש דעת ולכן באותו רגע שהוא כבר 'חפץ בפירות' חל חיוב לפתוח בפניו, אבל לבהמה אין דעת ולכן אין אנו מתחשבים ברצונה לאכול אלא רק במעשיה ואם כבר באה ואוכלת אין לנו רשות להפריעה ממעשיה, ועוררו

הרבנים בסוף השיעור דיש לחקור לפ״ז מהי הגדרת קטן לענין לפרוץ פרצות לפניו.

קיבוץ כעמיר גורנה

ולסיכום המקרים שעסקנו בהם:

1. **קטימת עלי תות** - גרם הפסד בידים למאכל אדם, אך בצורה עקיפה - שקוטם את העלים והפירות מתייבשים מאליהן - והמהרי״ט התיר.

2. **קניבתא דירקא** - גרם הפסד למאכל אדם ע״י הדחק - אך שלא בידיים שהרי רק מניח בגג והשמש מייבשת - מותר ע״פ הירושלמי.

3. משקף בעלים - גרם הפסד למאכל בהמה - אך שלא בידיים שהרי מניח ע״ג הקרקע והעלים כלים מאליהם - מותר ע״פ הירושלמי.

4. **דלועין שמקיים לזרע** - גרם הפסד שלא בידים - שהרי רק נמנע בצורה מכוונת ללקט את הדלעת - הרמב״ם בפירוש המשנה אסר, אך במשנה תורה ביאר פירוש אחר לגמרי בהלכה זו ולכן אין מקור לחומרא של ׳גרם הפסד׳.

5. **בישול ירק בשמן תרומה** - בכאן הוי ׳תרי גרמי׳ גרמא ראשונה בהא דעירב שמן תרומה עם הירק ובכך העלה את ׳רמת הרגישות׳ של הירק לטומאה, וגרמא שניה קרתה בהא דנטמא השמן ומעתה כיון שאין לי אפשרות טכנית לסלק את השמן הטמא ולאכול את הירק של שביעית - הרי זה גורם לצורך לשרוף את הירק בידיים - והשריפה היא קלקול ממשי ופעיל בידיים ובזה שישנו קלקול כ״כ חמור בידיים - אסורות אפילו תרי גרמי, וכל זה לשיטת הרמב״ם אבל לפ״ד רש״י והר״ש החיסרון כאן הוא רק בגרמת ביעור לשמן התרומה ולא שייכא כלל לסוגיית ׳גרם בישול׳.

6. **אתרוג במשמוש הידים** - המשמוש הוא רק גרמא כיון שהוא מקלקל את קליפת האתרוג והנזק מתראה ומתגלה רק אחר כמה ימים - ולכן כאן המשמוש מוגדר כגרמא בידיים ובכ״ז מותר.

7. **חיתוך פרי לחצי** - גורם בידיים לקלקול טבעי של הפרי ומותר כדין מישמוש באתרוג.

8. **האכלת קטן המפרר** - כאן המסירה לקטן נחשבת גרמא אבל נראה שאע״פ שהקלקול הוא ממשי ונעשה בידיים עכ״ז נתיר משום שזוהי ׳דרך האכילה׳ של הקטן ולכן אין אנו מחשיבים את מעשה הפירור לקלקול אלא לסוג של אכילה.

9. **עיסה בערב פסח** - **קמח מים ושאור** - כאן לכאורה יש גרמא חמורה המובילה למצב שבו נאלץ לשרוף את הפירות בידיים ונראה שאסור להכין פת כזו מפירות שביעית [אא״כ נחלק בין חמץ לבין ׳ירק שביעית בשמן תרומה׳].

10. **עיסה לפני פסח** - **קמח ומים** - כאן יש שתי גרמות, גרמא אחת -

שעירב מים בקמח וההתפחה קרתה מאליה, ועצם הכנת חמץ נידונת כגרמא לשריפה - ונראה כי יש לאסור אפילו הכא [אא"כ נחלק בין חמץ לבין 'ירק שביעית בשמן תרומה'].

11. **זריקה לפח האשפה העירוני בשקיות** - כאן יש להבחין מה מתרחש בשעת הפינוי, אם יש מכונת דחיסה המוחצת את כל האשפה הרי שנאסור את ההשלכה לאשפה כדין גרמא שבסופה יש 'נזק פעיל' לפירות שביעית אך אם האשפה אינה נדחסת נראה שיש להתיר כדין גרמת הפסד רגילה.

12. **הנחת פירות בפח שמיטה שיש בו פירות רקובים** - ברור שאסור ונחשב כאילו איבד פירות שביעית בידיים.

13. **סגירת חבית יין שלא תחמיץ** - אין חיוב בדבר וההגדרה בזה היא של 'גרמת נזק' שלא בידיים והדבר מותר.

14. **פתיחת חבית יין והשארתה פתוחה** - אף שעי"ז החבית תתקלקל אפילו הכא שרי מדין גרמא.

15. **הכנסת מזון למקרר** - אין חיוב בדבר.

16. **קבורת פירות שביעית** - נראה דחשיב גרמא שמזרז ריקבון - אבל שרי.

17. **פתיחת שער בפני בהמה להאכילה פירות שביעית** - יש לעיין בהא כיון שכל עוד הבהמה אינה עומדת על יד הפירות אין שום היתר להאכילה אלא מאי כאשר תעמוד ליד הפירות שרי להניחה אוכלת ולכן יש לחקור האם פתיחת השער נחשבת גרמת קילקול בידיים או לא.

וזו תורת העולה:

נמצא כי המסקנה העולה משיעור זה, דיש גרמא ויש גרמא, יש גרמא שבסופה אאלץ לשרוף פירות בידיים והיא אסורה אך כל גרמא שאינה מובילה למצב של איבוד פירות שביעית בידיים תהיה מותרת, וכל זאת בנידון של גרמת נזק אך אין לי שום חיוב למנוע נזק מפירות שביעית ואפילו אם הנזק הוא 'נזק פעיל' כגון שריפת הפירות או קילקולם ברגלי אדם או בהמה ולכן אין חיוב לטרוח לסלק פירות שביעית מרשות הרבים ע"מ שלא ייפסדו ברגלי אדם או בהמה [ויש לצרף לכל זאת את שיטת רש"י והר"ש דלית כלל איסור לגרום שריפה לירק שביעית.

טיגון בשמן עמוק של שביעית

שמן למדורה
שמן ע"ג טבלה
בשביעית איכא אכילה והדלקה
הגבלת שימושים
מיני אדלקות – ספק הירושלמי
חילוק בין 'חלות' לבין 'שימוש'
חידוש, להרמב"ם אין דין 'שוה לכל נפש'
מי זאת עולה

• • •

שאלה: האם מותר לטגן מאכלים כגון 'צ'יפס' או 'פלאפל' בשמן עמוק של שביעית.

לכאורה נראה להתיר כיון שהשמן נאכל יחד עם הירק [דאל"כ היה צד לאסור שהרי השמן רק משמש לבישול המזון ודמי לכיבוס בגד ביין שביעית שנחלקו בזה הראשונים רש"י ותוס' במסכת סוכה אי חשיב הנאתו וביעורו שוין או לא דאף שמתנקה עכ"ז ההנאה השלימה היא רק בלבישה ואף כאן השמן מתקלקל תוך כדי טיגון ובו זמנית המאכל נתקן אבל הנאת האכילה תהיה רק אחר שנפסד השמן] אלא שיש לעיין ברמב"ם (תרומות פי"א ה"ד) וז"ל: אין כובשין בצלים של תרומה בחומץ של תרומה מפני שמפסיד החומץ, וביאר הרדב"ז כי החומץ משביח את הבצלים אך הוא עצמו נפסד ונפגם, ולגבי שביעית כבר הורה הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל פרק ה פעמיים כי הדרך שבה אנו נוהגים בפירות שביעית היא כדוגמת מנהגנו בתרומה וז"ל: (הלכה ב) לאכילה ולשתייה כיצד, לאכול דבר שדרכו לאכול, ולשתות דבר שדרכו לשתות, כדין תרומה ומעשר שני. (הלכה ג) ולא ישנה פירות מברייתן כדרך שאינו משנה בתרומה ומע"ש, ע"כ.

וא"כ יש לדמות את תהליך כבישת הבצלים בחומץ לטיגון הירקות בשמן עמוק - דבתרוייהו יש ריוח לבצל מהכבישה או לירק מהטיגון, והשמן או החומץ נאכל יחד עם הירק אך גם בכבישה וגם בטיגון מתקלקלים השמן והחומץ ולפ"ז נראה כי יש להחמיר בהאי

טיגון כיון שהשמן מתקלקל בטיגון ומתחמצן ודמיא לבצלים וחומץ - ואה"נ שגם ייאסר לטגן ירקות בשמן של תרומה.

ניפוי סולת

ודין זה דכבישת בצלים דמי למאי דכתב הרמב"ם (תרומות י"א ה"ה) וז"ל: הרי שרצה לעשות סולת מנופה בנפיות הרבה עד שיוציא קב או קביים מן הסאה לא ישליך את השאר מפני שהוא ראוי לאכילה אלא יניחהו במקום מוצנע. דרך אמונה סקנ"ח וז"ל: קב או קביים מן הסאה. אבל לא יותר מזה ואפי' אם יש לו מי שיאכל את השאר דהוי כהפסד דהנשאר אין דרך לאכלו ובשנת רעבון שמצוי אוכלין למה שישאיר מותר אפי' יותר מזה דלא הוי הפסד כיון שמצוי אוכלין ואפי' מסלת עד שאין משאיר אלא מעט מאד, עכ"ל.

וחזר בדרך אמונה על ההלכה לגבי הלכות שמיטה פרק ה סקי"ח וז"ל: כדרך שמרקדין את הקמח בחולין כך נוהג בשביעית וא"צ לאכול עם המרסן והסובין ואם הוא מפונק ואינו אוכל את החטים אלא סולת גמור יכול לנפות בנפות הרבה עד שיוציא קב או קביים מן הסאה אבל לא ישליך את השאר מפני שראוי לאכילה אלא יניחהו במקום המוצנע ויותר מקב לסאה לא ינפה **אפי' יש לו מי שיאכל את השאר דהוי כהפסד שאין דרך לאכול את הנשאר** אבל בשני רעבון שמצוי אוכלין להשאר מותר לנפות כמו שרוצה אפי' אין משאיר אלא מעט מאד, עכ"ל**א**.

שמן למדורה

ואם היה כח בידי הייתי יוצא לחדש דהוא טעמא דאין נותנים שמן שביעית לתוך המדורה, שהמקד"ד חידש כי איסורו דאינו שוה לכל נפש כיון דאדם חשוב אינו משתמש לאור המדורה והגרח"ק ביאר כי החיסרון 'דאין תועלתו ניכר' כיון דבלא"ה איכא מדורה ולפ"ד הוי משום 'בזבוז' **ונפק"מ בשופך שמן ואז מדליק**, דלטעמא דהגרח"ק יש היתר אך לטעמא דידי לא נתיר כיון שעצם הדלקת מדורה בעזרת שמן הוי 'בזבוז שמן'.

שמן ע"ג טבלה

ונראה דטעמא דבזבוז הוא מקור האיסור להתעגל ע"ג טבלא כדכתב הרמב"ם (הלכות תרומות פרק יא הלכה ו) וז"ל: אבל לא יתן שמן ע"ג טבלא של שיש להתעגל עליה מפני שמאבדו, עכ"ל.

א. אלא שאחר השיעור עורר הרב ר' אליהו אלטרמן שליט"א כי אין דומים כלל דינא דבצלים לדינא דמסלת כיון שבעצם מסלת הרי הוא 'ממשיך' בתיקון הלחם שהחל בו מאז הטחינה והניפוי הראשון אלא מאי - דהאי גברא חביבה עליו פת נקיה ולצורך זה מבזבז כמות גדולה של קמח, אבל בנידו"ד פעולת כבישת הבצלים הרי היא נידונת כשימוש בחומץ שיפעל בתור 'חומר כבישה' עבור הבצלים וזהו גדר שונה לגמרי שמקלקל חומץ עבור תיקון הבצלים, ולכן אין לדמות כלל דינא דמסלת שהוא שייך לסוגיית בזבוז לטיגון בשמן עמוק או כבישה בבצלים שהם שייכים לסוגיית 'שימוש בחומר' לצורך תיקון מאכל אחר.

ובדרך אמונה הלכות שביעית (פרק ה סקמ״ח) הורה את הדין הזה לענין שמן של שביעית וז״ל: אבל לא יתננה אפי׳ ע״ג טבלא של שיש להתעגל עליה וכ״ש ע״ג קטבליא שמתעבד אלא אפי׳ ע״ג שיש שאין בולע אסור שא״א לקנח הכל בגופו וע״כ ישאר קצת ע״ג הטבלא והולך לאיבוד נמצא מפסיד אלא אם רוצה לסוך גופו יקח בידיו ויסוך ע״ג גופו, עכ״ל.

בשביעית איכא אכילה והדלקה

אלא שעכ״ז יש לחלק כיון דיש הבדל גדול בין שביעית לתרומה - כיון ששביעית ניתנה להדלקת הנר ואפילו בשמן הראוי למאכל אדם, משא״כ בתרומה שאסור להדליק בשמן טהור.

וא״כ נמצא כי אכן טיגנתי והפקעתי את השמן מייעודו למאכל אדם אבל עכ״ז עדיין נותרה עליו קדושת שביעית בהא דראוי להדלקת הנר, ובזה יהיה הבדל בין כבישת בצלים בחומץ של שביעית שבודאי יש לאסור לבין מקרה דנן כיון שבחומץ אחר שכבשתי בו הרי נתקלקל ואבד מייעודו לאכילה ואינו ראוי לכלום וכיון שפקעה ממנו קדו״ש זה ממש כאילו הפסדתי אותו בידיים.

הגבלת שימושים

אבל עכ״ז יש מקום לטעון לאיסור כיון שבכ״ז הגבלתי את שימושי השמן להדלקת הנר בלבד ומצינו כדוגמת ענין זה ברמב״ם (תרומות פי״א ה״ג) וז״ל: ואין מפטמין את השמן מפני שהוא מוציאו מכלל מאכלות ועושהו שמן משחה וכן מצינו ברמב״ם (שמיטה ויובל פ״ה ה״ו) וז״ל: ולא יפטם את השמן, ע״כ.

ואם כנים אנו יש כאן ק״ו לאיסור שהרי אם בשמן שהותר לאכילה ושתיה וסיכה בכלל שתיה, נאסר עלינו להגביל את שימושו ולצמצמו רק לסיכה בלבד, על אחת כמה וכמה שיש לאסור בהגבלת השמן לשימושי הדלקה שאינה מכלל שתיה אלא הותרה רק מדרשת הפסוק ׳תהיה׳ שהורחב ההיתר גם להדלקת הנר וכ״כ הרמב״ם בפרק ה הלכה א וז״ל: פירות שביעית ניתנו לאכילה ולשתייה ולסיכה ולהדלקת הנר ולצביעה, מפי השמועה למדו תהיה אף להדלקת נר ולצבוע בה צבע, עכ״ל. אלא שטעם זה לגבי פיטום שמן שביעית אינו מוסכם לכ״ע וכמש״כ בדרך אמונה (שמיטה פרק ה סקל״ה) וז״ל: ולא יפטם את השמן. לשום בו תבלין ושרשי בשמים מפני שהוא מוציאו מכלל מאכלות ועושהו שמן משחה שאינו ראוי אלא לסיכה ואף על גב דשמן של שביעית ניתן לסיכה אבל אסור להפסידו מכלל אכילה שלא יהא ראוי אלא לסיכה בלבד וי״א שהטעם משום שהתבלין ושרשי בשמים בולעים את השמן של שביעית ואח״כ זורקין אותם והוי הפסד ולפ״ז אם בישלו תחלה את עיקרי הבשמים במים ואח״כ נתנוהו בשמן שיתן בו טעם כיון ששוב אינו בולע מהשמן מותר אבל להטעם הראשון ג״ז אסור, עכ״ל.

ונמצא כי לפי הטעם השני אין כלל חסרון להפקיע את השמן מאכילה ולהגבילו לסיכה בלבד

והאיסור לפטם שמן איהו גופיה אסור מטעמא דנוהג מנהג בזבוז בשמן שהסממנים סופגים שמן ואינו יכול לסוחטו לגמרי ודמי ממש לאיסור סיכת גופו ע״ג טבלת שיש.

וא״כ יש מקום לצדד כי נתיר להגביל את השמן להדלקה בלבד [ואף שיד הדוחה נטויה לומר כי היתר סיכה אלים מהיתר הדלקה].

מיני אדלקות – ספק הירושלמי

אלא שיש לחקור אם שמן העומד להדלקה בלבד חלה עליו קדו״ש ויסוד השאלה מתחיל בספק הירושלמי מסכת שביעית פרק ז וז״ל: מיני אדלקות מה אית לך כגון ההן פקיעה וההן וורד, עכ״ל.

שאם נבאר בירושלמי כי מדובר במיני שמני הדלקה שאינם שמני מאכל ונכריע כי אין קדו״ש בשמנים כאלו – נראה פשוט שייאסר עלינו לטגן את הירק כיון שבפעולה זו מפקיעו מקדושת שביעית ודמי ממש לכבישת בצלים בחומץ.

חילוק בין 'חלות' לבין 'שימוש'

ולענ״ד יש להוכיח כי יש במיני אדלקות קדו״ש מתוך דברי הרמב״ם שנקט כי יש בבורית קדו״ש אך עכ״ז לא התיר להשתמש באוכלין ע״מ לכבס, ולכאורה יש בכאן תמיהה דהא אם 'הנאתו וביעורו שוה' יש להתיר כביסה ביין של שביעית ואם אין הנאתו וביעורו שוין – אין לבורית קדו״ש, וממש כשם שצביעה המוגדרת כהנאתה וביעורה שוין יש בה כח להחיל קדושה על 'מיני הצובעין' וכן שרינן לצבוע ביין שביעית.

ויש לבאר כי הרמב״ם הבין דכביסה היא 'שוה לכל נפש' ואף 'הנאתה וביעורה שוין' ולכן זה כח הגורם 'חלות קדושה' על מיני כבסים, אבל אין בזה כח להתיר 'שימוש' בפירות שביעית הראויים למאכל עבור תשמישי כיבוס.

וכן צביעה היא 'שוה לכל נפש' ואף 'הנאתה וביעורה שוין' ולכן יש להחיל 'קדושת שביעית' על מין הצובעין. ובאמת, לולי הרחבת ההיתר שלמדנו מהמילה 'תהיה' היינו אומרים כי אין היתר לצבוע בפירות שביעית הראויים למאכל אדם, ובאה התורה ולימדה כי לא רק שחלה קדו״ש על מין הצובעין אלא גם שרינן להשתמש בפירות שביעית לצורך הצביעה.

וזה בדיוק ההיתר המיוחד של שימושי ההדלקה בשמן של שביעית כיון שלולי גזירת הכתוב הייתי אומר כי אף שחלה קדו״ש על 'מיני אדלקות' 'שהרי היא שוה לכל נפש' ואף 'הנאתה וביעורה שוין' אך עכ״ז לא הייתי מתיר להדליק בשמן של שביעית ובאה דרשת הכתוב 'תהיה' והתירה אפילו זאת.

אבל לגבי כל הענינים שאינם 'שוים לכל נפש' בזה גם לא תחול קדו״ש על הצמח עצמו ולכן 'צמחי מלוגמא' אין בהן קדו״ש כלל וכ״ש שאסור להשתמש במאכלי אדם לצורך מלוגמא.

חידוש, להרמב"ם אין דין 'שוה לכל נפש'

ולפלפי דמיסתפינא אמינא דבר חדש כי הרמב"ם ס"ל דלית לן כלל האי גידרא דשוה לכל נפש ואית ליה רק 'הנאתו וביעורו שוין' [משום שסבר כרבנן וס"ל נמי דרבנן פליגי אדר"י לגמרי ולית להו טעמא דשוה לכל נפש] ובאמת 'מיני מלוגמא' חיילא עלייהו קדו"ש ורק אסור להשתמש במאכל אדם לצרכי מלוגמא, וממש כדוגמת 'מיני כבוסה'.

ומצאתי און לי מדברי הערוך השולחן (אורח חיים סימן תצה סעיף יט) שנקט בפשטות כי להרמב"ם אין כלל וכלל דין שוה לכל נפש בדיני יו"ט וז"ל: ודע שיש לי תמיה רבה על הרמב"ם שהשמיט בהלכות יום טוב הדין דבעינן דבר השוה לכל נפש ובכתובות ז'. מפורש להדיא דאיסור מוגמר הוא משום דבעינן דבר השוה לכל נפש וכן פירשו רש"י והר"ן על איסור דמוגמר במשנה דביצה [כ"ב:] וכן במשנה דשם [כ"א:] באיסור לחמם חמים לרחיצת כל גופו כתבו התוס' [בד"ה לא] דטעם האיסור הוא משום דאינו שוה לכל נפש אלא למעונגין והרמב"ם בפ"א דין ט"ז כתב בטעם האיסור להחם חמין בשביל רחיצת כל גופו מטעם גזירת מרחצאות ע"ש וכן מבואר מדברי הרי"ף שם שכתב דהאיסור הוא משום גזירה ע"ש ובטעמא דמוגמר כתב הרמב"ם בפ"ד דין ו' הטעם משום מכבה דבעת שנותן המוגמר על הגחלים מכבה האש ובשום מקום לא הזכיר טעם השוה לכל נפש, עכ"ל. ועיי"ש בסעיפים כ' - כ"א שביאר בטוב טעם ודעת את מהלכי הרמב"ם בהבנת הסוגיא.

ועוד כתב ערוך השולחן (סי' תקי"א סעי' ב - ג - ד) וז"ל:

ומותר להחם ביום טוב מים לרחוץ ידיו ורגליו אבל לא כל גופו כן שנינו במשנה שם ופירשו רבותינו בעלי התוס' וכמה מהראשונים דהטעם הוא משום דבעינן דבר השוה לכל נפש וזה אינו ראוי אלא לבני אדם מעונגין אבל ידיו ורגליו שוה לכל נפש וכן פירשו הטעם גבי איסור מוגמר שיתבאר בסי' זה ומעולם לא ריפרף אדם בטעם זה וכל הפוסקים סוברים דהלכה פסוקה היא:

וכבר כתבנו בסי' תצ"ה סעיף י"ט דברמב"ם לא נמצא כלל דין זה דבעינן דבר השוה לכל נפש ובטעם דאיסור רחיצת כל גופו הוא משום גזירת מרחצאות ואיסור מוגמר משום מכבה ושכן מוכח מהרי"ף ובארנו שם מילתא בטעמא בסעיף כ' דהרי"ף והרמב"ם דחו זה מהלכה ומותר אפילו אינו שוה לכל נפש ושכן מוכח להדיא בפ"ק דכתובות ע"ש:

וז"ל הרמב"ם בפ"א דין ט"ז רחיצה וסיכה הרי הן בכלל אכילה ושתייה ועושין אותן ביום טוב שנאמר אך אשר יאכל לכל נפש לכל שצריך הגוף לפיכך מחמין חמין ביום טוב ורוחץ בהן פניו ידיו ורגליו אבל כל גופו אסור משום גזירת מרחץ וחמין שהוחמו מעיו"ט רוחץ בהן כל גופו ביום טוב שלא גזרו על דבר זה אלא בשבת בלבד עכ"ל מיהו זה

דווקא חוץ למרחץ אבל במרחץ אסור אבל בחמין שהוחמו ביום טוב אסור לרחוץ כל גופו אפילו אבר אבר ושהוחמו מעיו"ט מותר אפילו כל גופו בבת אחת כמו לכנוס באמבטי וכיוצא בזה אבל ר"י בעל התוס' והרא"ש ז"ל פסקו דלרחוץ כל גופו אסור אפילו בחמין שהוחמו מעיו"ט כמו בשבת וכן המנהג ודין חמי טבריה כמו בשבת כמ"ש בסי' שכ"ו [ונ"ל דהולכין לשיטתם דלר"י והרא"ש דבהוחמו ביום טוב הוה איסור תורה משום אינו שוה לכל נפש גזרו של עיו"ט אטו יום טוב משא"כ להרי"ף והרמב"ם דבהוחמו ביום טוב אינו אלא משום גזירת מרחץ א"א למגזר עיו"ט אטו יום טוב דהוה גזירה לגזירה], עכ"ל.

וכאן חידש ערוך השולחן ביאור נפלא במחלוקת השו"ע והרמ"א - שהרי השו"ע התיר לרחוץ ביו"ט כל גופו במים שהוחמו מעיו"ט, אבל הרמ"א כתב שהמנהג לאסור ועתה יש לבאר כי הכל תלוי בעיקר האיסור להחם חמין ביו"ט להרחצת כל גופו - השו"ע ס"ל כהרמב"ם דליכא דין 'שוה לכל נפש' וממילא איסור חימום מים לרחיצת כל גופו הוא גזירה וא"כ אין טעם לאסור חמין שהוחמו מע"ש דהוי גזירה לגזירה, ואילו הרמ"א ס"ל כר"י ורא"ש דס"ל דאיכא דין 'שוה לכל נפש' וממילא איסור חימום מים לרחיצת כל גופו הוא דאורייתא ולכן יש מקום לגזור ברחיצה בחמין שהוחמו בעיו"ט אטו חימום לכתחילה.

ויסוד זה דלית ליה להרמב"ם דין 'שוה לכל נפש' כבר הוזכר ע"י רבינו יהונתן אייבשיץ לגבי היתר העישון ביו"ט ששם צירף את שיטת הרמב"ם דלית כלל גדר 'שוה לכל נפש' וממילא עישון מותר כיון שהותר הבערה לצורך הותרה נמי שלא לצורך וא"צ כלל לדון אם עישון הטבק שוה לכל נפש או לא.

וא"כ לא מופקע כי גם בדיני שמיטה לא חישב הרמב"ם דין זה של 'שוה לכל נפש' והא ראיה דלא הזכירו כלל.

ושמחתי באומרים לי כי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל (שו"ת מנחת שלמה תניינא סימן קכג) גם הוא נקט בדעת הרמב"ם כי מיני מלוגמא חיילא עלייהו קדו"ש וז"ל: אמנם נראה דלהלכה לא קיי"ל כהירושלמי הנ"ל ולא מצרכינן כלל הנאת כל אדם, דהא אמרו בירושלמי ריש פ"ח דשביעית שנוהג שביעית גם במיני מלוגמאות אף על פי שאינן אלא לחולים, ומוכח שגם הרמב"ם סובר כן להלכה דהא פסק [בפ"ה משמו"י ה"ט] שאין צובעין לבהמה אפי' מאוכלי בהמה מפני שאין קדושת שביעית חלה על צבעי בהמה ואפי"ה פסק דעושין מלוגמא לאדם מאוכלי בהמה, ואי אין נוהג שביעית במיני מלוגמאות מסתבר שהיה אסור לעשותו אף מאוכלי בהמה. ונלענ"ד דאפשר שדין זה תלוי אי דרשינן מקרא דלכם לרבות כל צרכיכם או דמרבינן ליה מקרא דתהיה.

איך שיהיה, נמצא כי ודאי שיותר קל להחיל קדושה על מין מסויים

מאשר להתיר להשתמש לצרכו במאכל אדם מובהק, ומעתה נמצא ק״ו - שאם בשמן למאכל הותר השימוש להדלקה - ק״ו שיש קדו״ש על השמן שמוגבל לשימושי הדלקה בלבד.

ויש לבאר את ספק הירושלמי במיני אדלקות שחקר אם עצים שרגילים להדליק בהן דינם כסתם עצי הסקה שאין הנאתם וביעורן שוה או שעצי הדלקה חמירי טפי שהנאתן בשעת ביעורן או שאפשר עוד לבאר כי מיירי במיני זרעים שאינן נאכלין ורק אחר המיצוי מופק מהן השמן [כגון זרעי קיקיון] וזה מה שחקר הירושלמי אי חיילא ע״ז קדו״ש או לא - כיון שיש מקום לומר דהשמן מגיע רק אחר שבאו 'פנים חדשות' אבל דברים שעומדים רק להדלקה פשוט שחלה עלייהו קדו״ש.

מי זאת עולה

ונמצאת המסקנא:

❖ ברור שעדיין נותרה קדו״ש על שמן שכל כולו עומד להדלקה בלבד כגון שמן שנתערב בו נפט, ולפ״ז נראה כי אין לאסור את הטיגון בשמן עמוק ואף שרוב השמן אזיל לקלקול כיון שיש לו עדיין תקנה בהדלקה, ואף שיש צד לחשוש לשיטות הנוקטות כי אסור לצמצם את שימושי השמן הכא שאני שהרי כל הצמצום הוא 'אגבי' ולא בידיים שהרי אני עוסק במעשה 'כבישת בצלים' וטעם החומץ נכנס בבצל ורק החסרון באבדן כמות גדולה וזה אינו 'הפסד ממש' ולכן נראה שאין להחמיר.

❖ ברור שאסור בשביעית לכבוש בצלים בחומץ של שביעית כיון שבזה מפקיעו מקדושתו בצורה מופרזת, וכן ייאסר להרבות בניפוי ע״מ לקבל סולת זכה יותר מקב לסאה, וכך יהיה בכל דבר בזבוז מופרז שגורם שלא ייאכל.

❖ וברור שאסור לטגן בשמן עמוק של תרומה שמוציאו מכלל מאכל והופכו לאינו ראוי לכלום שהרי לא ניתנה תרומה טהורה להדלקת הנר.

❖ אך פשוט שמותר לאדם לבשל כמות גדולה ע״מ 'שיהיה בשפע' ואף שיודע שלא הכל ייאכל כיון שעוסק בהכנת מאכל ומה שנותר ולא נאכל הוי גרמא בשב ואל תעשה שהותרה.

תשובה: מותר לטגן בשמן של שביעית 'טיגון עמוק' ואף שרוב השמן ייפסל מאכילה - משום שעדיין השמן חזי להדלקת הנר, וכאן לא ניחוש לשיטות האוסרות 'צמצום השימושים'.

קדו"ש בשאריות מזון - גברא או חפצא

שאלה: אדם האוכל מאכלים מפירות שביעית ושייר מעט מזון בצלחתו - האם עליו להשליך את המותר לפח השמיטה או כיון דרגילותו להשליך לאשפה בשאר שנים - הרי שגם עתה בשביעית פוקעת קדושת שביעית מהשאריות בתום הארוחה.

תשובה:

כתב בדרך אמונה הלכות שמיטה ויובל פרק ה סקי"ג וז"ל: ואסור להפסיד פירות שביעית אפי' שיירי מאכל כל שדרך אנשים החסים על ממונם לשיירם [ואף שיש כהיום הרוב אנשים שזורקים שיירי מאכל אפי' דברים הראויים לאכילה] ובצה"ל סקכ"ט ציין בשם הגרי"ש אלישיב זצ"ל.

וכ"כ בציון ההלכה הלכות שמיטה ויובל פ"ה סקכ"ד וז"ל: ירו' פ"ח ה"ב והביאו בפה"ש והעידו בשם מרן זצ"ל שהתיר לאכול גזר חי גם התיר לעשות סלט מגזר וגם לרסק את הגזר ולשטוף אח"כ את המכונה מהפסולת, עכ"ל.

ומכל הנ"ל מוכח כי אף שעצם המאכל ראוי לאכילה בעצמותו עכ"ז ברגע שהאדם אינו חפץ יותר לאכלו הרי שפוקעת מהמאכל קדו"ש דלאכלה ולא להפסד.

ובאמת מצאתי ראיה לשיטתם מדברי הרא"ש שהתיר במשנה בתרומות (פי"א מ"ה) פסולת של חיטי תרומה על פי רגילותו של האדם בשאר חיטי חולין, וז"ל המשנה: המורסן מותר סובין של חדשות אסורות ושל ישנות מותר ונוהג בתרומה כדרך שהוא נוהג בחולין, ע"כ.

ופירש הרא"ש וז"ל:

המורסן של תרומה, הן הסובין הגסים, מותר לזרים:

וכן הסובין של ישנות שהן יבשות ונטחנים היטב **אבל** של חדשות הן לחות ואינן נטחנים היטב ונשאר הרבה קמח מעורב עם הסובין. ומפרש בירושלמי דעד ל' יום נקראות חדשות:

ונוהג בתרומה - בתיקון הפת בהוצאת סובן ומורסנן:

כדרך שנוהג בחולין - ואין כאן משום מאבד תרומה כשמשליך המותר: ירושלמי וכן במקנב בירק, עכ״ל.

הראת לדעת כי על אותן סובין ומורסן שפתחה בהן המשנה דיש מהן שאסורין לזרים כגון של חדשות - קבע הרא״ש כי גדר 'סובין' וגדר 'מורסן' ייקבע על פי הרגילות של הגברא בשאר שנים ונתיר לזורקו ולהשליכו אף שייתכן שעדיין נותרה בו קדו״ש.

אלא שנתעוררה לי תמיהה בראותי את דברי הדרך אמונה בס״ק קנ״ו שכתב וז״ל: וקניבת ירק שמשליכין בעלי בתים יש בהן קדו״ש אבל קניבת ירק שמקנבין הגננים אין בהן קדו״ש וסובין של חטים חדשות אסורין ושל ישנות מותר וחדשות נקרא כ״ז שבנ״א רגילין לחבוט בין הגרנות, עכ״ל.

ולכאורה מאי איכפת לי מי המקנב - גנן או בעה״ב והא כל זמן שאינו חפץ בירק המושלך הרי שפקעה ממנו קדושת שביעית.

ובאמת מקורו של הד״א הוא מדברי הרמב״ם בתרומות רמב״ם הלכות תרומות פרק יא ה״י וז״ל:

וקניבת ירק שמשליכין בעלי בתים הרי אלו אסורים לזרים, אבל קניבת ירק שמקנבים הגננין מותרת לזרים, עכ״ל.

וביאר הכסף משנה וז״ל: וטעם הדבר שהגננים אינם מקנבים אלא העלים המעופשות ביותר אבל בעל הבית הלוקח מהם מקנב אפילו המעופשות קצת, עכ״ל.

ויותר מבואר ברדב״ז וז״ל: שהגננין אין משליכין אלא העלין המעופשות לגמרי ואינם ראויים למאכל אדם כלל ומותרים לזרים אבל מה שמשליכין הבעלי בתים שהם מדקדקים במאכלם ראויים הם על ידי הדחק ולפיכך אסורים לזרים, עכ״ל.

ומכאן מבואר כי החילוק בין גננים לבעלי בתים הוא במציאות של הירק דגננים משליכים מקולקל לגמרי ואילו בעלי בתים משליכים ראוי לאכילה ע״י הדחק וא״כ החילוק הוא בחפצא ולא כמש״כ החזו״א והגרי״ש אלישיב והביאם הד״א.

ויש ליישב[א] כי באמת ישנה מחלוקת ראשונים בגדר הקובע היאך פוקעת קדושת שביעית או קדושת תרומה מע״ג מאכל, הרמב״ם ס״ל שהכל תלי וקאי בחפצא עצמו ואילו הרא״ש ס״ל דתלי נמי בגברא שאם דרכו להשליך לאשפה שיירי מאכל - ממילא מעתה המאכל חשיב כמקולקל ואין לו יותר קדו״ש ולא קדושת תרומה.

ובאמת פלא פלאות שהרא״ש התעלם מהחילוק בקניבת ירק בין גננים לבעלי בתים, ויותר מזה כתב

א. ופתח לי פתח להבין בזה מעלת הרה״ג רבי אברהם שלמה צוויג שליט״א.

ע״ד המשנה **ונוהג בתרומה** - בתיקון הפת בהוצאת סובן ומורסנן: **כדרך שנוהג בחולין** - ואין כאן משום מאבד תרומה כשמשליך המותר: **ירושלמי וכן במקנב בירק**, עכ״ל. הרי שהדגיש כי קינוב ירק אזיל בתר רגילות הגברא בשאר ירקי חולין.

ולפי מה שביארנו מובנת שיטת הרא״ש היטב, כיון שמאי אכפת לי מי השליך את הירק כל שדעת בעליו אינה נוחה ממנו הרי פקעה ממנו קדושתו.

ונמצא כי הרמב״ם השוה מידתו ולגבי סובין הדגיש כי הוא אסור כיון שעדיין ראוי למאכל אדם ומינה תידוק דההיתר בסובין ישנות כיון שאינו ראוי למאכל אדם (הלכות תרומות פרק יא הלכה יב) וז״ל: הסובין של חטים חדשות אסורין **מפני שהוא ראוי למאכל אדם**, ושל ישנות מותר, ועד מתי נקראו חדשות כל זמן שבני אדם רגילין לחבוט בין הגרנות, עכ״ל.

ולכן חילק בקניבת ירק בין גננים לבעלי בתים.

וגם הרא״ש השוה מידותיו ולגבי סובין הדגיש כי הגדרתו נקבעת על פי רגילותו של הגברא בשאר חיטים, ולכן לא מצינו חילוק בין גננים לעלי בתים אלא הכל שרי כדוגמת מאי דעידי אינשי בחולין.

ואם כנים אנו בזה יש לתמוה על רבינו בעל הדרך אמונה שזיכה שטרא לבי תרי והיקל בשיירי מאכל ע״פ הרגילות של הגברא ועכ״ז חילק לחומרא בקניבת ירק בין גננים לבעלי בתים.

קדושת שביעית באלוורה

ביאור חדש ומחודש בירושלמי
שני יסודות מחודשים
מיני כביסות
ביאור שיטת הרמב"ם
אלוורה לאכילה
אלוורה משמש לטיפוח
פנים חדשות – להחיל ולעקור, או 'ניגוד קיצוני'
שימוש באלורה לרפואה
מאי זה שלב מתחייבת אלוורה בשביעית
ביעור באלוורה
מי זאת עולה:

• • •

ראיתי להציע לפני הלומדים שאלה מה יהיה דינו של צמח האלוורה שרבים מגדלים אותו בחצרות או בעציצים כיון שידוע שיש בצמח זה סגולות רפואיות מוכחות, ויש לדון האם יש בו קדו"ש או שלא, ונפק"מ לשמירה מהפסד, איסור סחורה ודיני הפקר וביעור.

ולכאורה ממאי דכתב הרמב"ם (פ"ה ה"י) וז"ל: אבל אין מכבסין בפירות שביעית ואין עושין מהם מלוגמא שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה ולא למלוגמא ולא לזילוף ולא להקיא ולא למשרה ולא לכביסה.

משמע כי אין בכאן קדו"ש וכן נקט בחזו"א והוב"ד בביאור ההלכה וכן מבואר ברש"י בסוכה (מ.) ששימוש למלוגמא אין בו כח להחיל קדו"ש על צמחים כיון שאינו 'שוה לכל נפש' ולכאורה היה מקום לטעון כי תנאי 'שוה לכל נפש' הוא אך ורק בשיטת רבי יוסי שהרי לרבנן המחייב הוא 'הנאתו וביעורו שוה' אבל בגמרא מוכח כי לרבנן אית להו הא והא (סוכה מ:) וז"ל: מאן תנא להא,

דתנו רבנן: לאכלה ולא למלוגמא, לאכלה ולא לזילוף, לאכלה ולא לעשות ממנה אפיקטויזין. כמאן - כרבי יוסי. דאי רבנן - הא איכא נמי משרה וכבוסה, ע״כ. הראת לדעת כי הגמרא הבינה בפשטות דלרבנן יש לאסור גם צמח שאין ׳הנאתו וביעורו שוין׳ וגם סוג שימוש שאינו ׳שוה לכל נפש׳. כיון שהגמרא טוענת כי לרבנן היה צריך לגרוס כך: לאכלה ולא למלוגמא, לאכלה ולא לזילוף, לאכלה ולא לעשות ממנה אפיקטויזין לאכלה ולא למשרה לאכלה ולא לכבוסה.

ביאור חדש ומחודש בירושלמי

ומצאתי שחכמים רבים התקשו בדין מלוגמא וטענו כי יש סתירה בירושלמי אמרתי אענה אף אני חלקי ממאי דזכו לי מן שמיא ואם יתקבלו הדברים על לב שומע ותתבאר בליבו הסוגיא יהא זה שכרי.

כתוב בירושלמי (שביעית פרק ז הלכה א) וז״ל: צביעין לאדם מהו שיהא עליהן קדושת שביעית [כאן חוקר הירושלמי אם יש קדו״ש במיני צמחים המיוחדין לצביעת אדם] נישמענא מן הדא (ויקרא כה ו) לכם כל שהוא צורך לכם ותני עלה כגון אכילה ושתיה וסיכה וצביעה יצאת מלוגמא שאינה אלא לחולין יצאת אלונתין שאינה אלא לתפילין [כאן מביא הירושלמי ברייתא הסוברת כי מכיון שהתורה הגדירה את השימוש בפירות שביעית בלשון לאכלה ממילא ההיתר הוא רק לאכילה ואין רשות להשתמש במאכלי אדם לצרכי רפואה ועכ״ז התורה במילה ׳לכם׳ הרחיבה את היתירי השימוש לצרכים שהם כעין אכילה שתיה וסיכה והוא שימוש לצביעה - ונמצא כי כרגע סוברת הגמרא שמאחר ואין היתר להשתמש בפירות שביעית לצרכי רפואה - כך גם לא תחול על צמחי רפואה קדושת שביעית וממילא יש תשובה לחקירת הגמרא האם יש קדו״ש במיני צביעין לאדם והתשובה היא כן מכיון שמותר להשתמש לצרכי צביעה במאכלי אדם מובהקים ממילא חלה קדו״ש על מיני צבעי אדם] רבי יונה בעי ולמה יצאת מלוגמא שאין עליה קדושת שביעית והתני דן וצר וזרע איסטיס שנזרעו בשביעית קדושת שביעית חלה עליהן [כאן מקשה רבי יונה היאך הסקת שאין קדו״ש במיני מלוגמא והרי ישנה ברייתא מפורשת שקדו״ש חלה על מיני מלוגמא ׳דן וצר וזרע איסטיס׳] מיי כדון לכם השוה לכולכם [כאן מסיים רבי יונה את קושיית המחץ - לדבריך צריך לומר כי אין קדו״ש במינים אלו כיון שלמדת מהמילה ׳לכם׳ השוה לכולכם!] רבי יוסי בשם רבי לא שמע מן הדא תהיה אף להדלקת הנר ולצבוע בה צבע [ולכן בא רבי יוסי בן רבי לא ודרש כי המקור להיתר הצביעה בפירות שביעית הוא לא מן המילה לכם אלא מהריבוי ׳תהיה׳ המתיר להשתמש במאכלי אדם לצרכי צביעה והדלקת הנר בלבד - ונמצא כי מותר להשתמש במאכלי אדם לצרכי צביעה וקדו״ש חלה על צמחי צבע].

שני יסודות מחודשים

ואם כנים אנו בביאור זה - נמצא כי מסקנת הירושלמי היא כי חלה קדו״ש על מיני מלוגמיות כגון ׳דן וצר וזרע איסטיס׳ ומנגד לא מצאנו היתר להשתמש בפירות שביעית לצרכי רפואה - שהרי מהריבוי ׳תהיה׳ התרנו רק שני דברים בלבד - צביעה והדלקת הנר, ועוד למדנו יסוד עצום כי יש בכאן קל וחומר אם שרינן שימוש לצביעה בפירות שביעית ברור שנגדיר צמח העומד לצביעה כבעל קדו״ש - שהרי רבי יונה פתר את השאלה אם יש קדו״ש במיני צביעי אדם מהא דשרינן להשתמש במאכלי אדם לצביעה.

וע״פ ביאור זה יתבהרו דברי הירושלמי (שביעית פרק ח ה״א) וז״ל: מיני מלוגמיות מהו לעשות מהן צבועין לאדם מה אם אוכלי אדם שאין עושין מהן מלוגמא לאדם עושין מהן צבועין לאדם מיני מלוגמיות שעושים מהן מלוגמא לאדם לא כל שכן שיעשה מהן צבועין לאדם, ע״כ. וכאן מוכח כי חלה קדו״ש על ׳מיני מלוגמיות׳ והחקירה שחוקר הירושלמי מאם הצביעה בהם מותרת או לא ופושט שמותר מקל וחומר ממיני מאכל מובהקים שמותר לצבוע בהן וא״כ פשוט שמיני מלוגמיות הקלים [שהרי אסור להכין מלוגמא ממאכל אדם] מותר לצבוע בהן לאדם.

מיני כביסות

ומעתה תתבאר עוד הלכה עמומה בירושלמי לגבי ׳מיני כבוסים׳ (שביעית פרק ז הלכה א) וז״ל: מיני כביסות מהו שיהא עליהן קדושת שביעית נשמעינא מן הדא היירעינן והבורית והאוהל יש להן קדושת שביעית, ע״כ.

ואילו בירושלמי (פרק ח ה״ה) העמיד רבי יוחנן את ההיתר לכבס בפירות שביעית רק אליבא דרבי יוסי, וא״כ יש להבין האם סוגיא זו היא אליבא דרבי יוסי ואם כן יש לתמוה מדוע נשנתה בכ״כ פשיטות.

ומעתה נאמר כי מאי דהוה פשוט לירושלמי דמיני כביסות חיילא עלייהו קדו״ש זה רק לגבי ׳חלות הקדושה׳ אבל בשום אופן לא נתיר אליבא דרבנן לכבס בפירות שביעית הראויים למאכל אדם כגון ׳כיבס ביין לבושו׳ - שהרי דבר זה הותר אך ורק לשני דברים בלבד - הדלקת הנר וצביעה.

ביאור שיטת הרמב״ם

והמעיין ברמב״ם ימצא כמה תמיהות וסתירות לכאורה (הלכות שמיטה ויובל פרק ה הלכה א) וז״ל: פירות שביעית ניתנו לאכילה ולשתייה ולסיכה ולהדלקת הנר ולצביעה, מפי השמועה למדו תהיה אף להדלקת נר ולצבוע בה צבע.

ובהלכה ט מפורשות התיר לצבוע במיני אוכלין לאדם וז״ל: לצביעה כיצד, דברים שדרכן לצבוע בהן אף ע״פ שהן מאכלי אדם צובעין בהן לאדם, עכ״ל.

ובהלכה י׳ החיל הרמב״ם קדו״ש על ׳מיני כיבוסים׳ ומנגד אסר

להשתמש במאכלים לצורך כיבוס וז״ל: מיני כבוסים כגון בורית ואהל קדושת שביעית חלה עליהן ומכבסין בהן שנאמר **והיתה שבת הארץ לכם** לכל צרכיכם, אבל אין מכבסין בפירות שביעית ואין עושין מהם מלוגמא שנאמר **והיתה שבת הארץ לכם לאכלה** ולא למלוגמא ולא לזילוף ולא להקיא ולא למשרה ולא לכביסה, עכ״ל. ולגבי מיני מלוגמא - התעלם הרמב״ם אך מנגד מפורשות אסר להשתמש באוכלים לצורך מלוגמא.

אך אחר הביאור בירושלמי יתבהרו דברי הרמב״ם באור יקרות:

א. ׳לכם׳ בא להרחיב את כל המינים המשמשים לאדם שתחול עליהם קדו״ש - כולל מיני כבוסים, ומיני מלוגמיות וכל שכן מיני צבע ומיני אדלקות.

ב. ׳תהיה׳ - באה להרחיב עוד יותר ולהתיר ליטול פירות שביעית הראויים למאכל אדם ולהשתמש בהם לשני שימושים בלבד - להדלקת הנר ולצביעה.

ג. ולפי ביאור זה נמצא כי ׳הרצון להדליק׳ או ׳הרצון לצבוע׳ יש בו כח כפול - גם מחיל קדושה על צמחים העומדים לשימושים אלו ואפילו מתיר להשתמש במאכלי אדי לצורך שני רצונות אלו.

ד. ולפ״ז מיני כיבוסים נמצא בהגדרה אמצעית - מצד אחד חלה עליו קדו״ש ומצד שני אין כח ברצון לכבס להשתמש בפירות שביעית הראויים למאכל אדם.

ה. ואם כנים אנו - כך יורה הרמב״ם גם לגבי ׳מיני מלוגמיות׳ - מצד אחד חלה עליו קדו״ש ומצד שני אין כח ברצון לרפא להשתמש בפירות שביעית הראויים למאכל אדם.

ונמצא כי הירושלמי עצמו סבר בתחילה כי המילה ׳לכם׳ באה ללמד דוקא הראוי לכולכם ומינה התרת שימוש צביעה דחזי לכ״ע ואסרת רפואה דחזיא רק לחולים, ודחה זאת הירושלמי מברייתא אחרת שלימדה כי יש קדו״ש במיני מלוגמא ולכן חידש הירושלמי כי הלימוד הוא דוקא מהמילה תהיה שבאה להתיר שימוש בפירות שביעית אך ורק לצרכי הדלקת הנר וצביעה, אבל לגבי צמחי מלוגמא אה״נ שקדו״ש חלה עלייהו ואף שאין להשתמש בפירות שביעית לצרכי מלוגמא, ולכן הורה הירושלמי בפשטות כי מיני כבוסין קדו״ש חיילא עלייהו - וכך בדיוק הורה הרמב״ם כרבנן שאסרו לכבס בפירות שביעית ומנגד החילו קדו״ש על ׳מיני כבוסים׳ ומעתה נאמר כי גם על מיני מלוגמא יורה הרמב״ם כי אית בהו קדו״ש אך ייאסר להשתמש בפירות לשימושי רפואה, ואת ההיתר להשתמש בפירות שביעית להדלקת הנר וצביעה לא למד הרמב״ם מדין ׳לכם׳ כדס״ד דירושלמי אלא ממש כמסקנת הירושלמי מריבוי מיוחד ׳תהיה׳.

וישמחתי באומרים לי כי הגרש״ז אויערבאך זצ״ל (שו״ת מנחת

שלמה תניינא סימן קכג) גם הוא נקט בדעת הרמב״ם כי מיני מלוגמא חיילא עלייהו קדו״ש וז״ל: אמנם נראה דלהלכה לא קיי״ל כהירושלמי הנ״ל ולא מצרכינן כלל הנאת כל אדם, דהא אמרו בירושלמי ריש פ״ח דשביעית שנוהג שביעית גם במיני מלוגמאות אף על פי שאינן אלא לחולים, ומוכח שגם הרמב״ם סובר כן להלכה דהא פסק [בפ״ה משמו״י ה״ט] שאין צובעין לבהמה אפי׳ מאוכלי בהמה מפני שאין קדושת שביעית חלה על צבעי בהמה ואפי״ה פסק דעושין מלוגמא לאדם מאוכלי בהמה, ואי אין נוהג שביעית במיני מלוגמאות מסתבר שהיה אסור לעשותו אף מאוכלי בהמה. ונלענ״ד דאפשר שדין זה תלוי אי דרשינן מקרא דלכם לרבות כל צרכיכם או דמרבינן ליה מקרא דתהיה, עכ״ל.

ונמצא כי דינא דצמחי מלוגמא כדוגמת צמח האלוורה שהיא משמשת למלוגמא שנוי במחלוקת אחרונים החזו״א הסובר דאין בה כלל קדו״ש והמנחת שלמה דס״ל דאית ביה קדו״ש, ואם כנים דברינו – הרי דין זה תלי וקאי באשלי רברבי מחלוקת רש״י דס״ל דלית ביה כלל קדו״ש והרמב״ם הסובר דאית ביה קדו״ש.

ואח״כ מצאתי כי גם לשיטת מרכבת המשנה (פרק ז הלכה יד) להרמב״ם יש קדו״ש במיני מלוגמא וז״ל: ולדרך רבנו **כל שיש לו תועלת אחר דלאו לעצים חייב בשביעית אף על גב שאינו מאכל אדם או בהמה ולא צבע וכמשמעות מ״ש רבנו פ״ה מהל׳ שביעית ה״י דאפי׳ מיני כיבוסין וה״ה דברים המריחין או שהן לרפואה הכל חייב בשביעית** זולת דבר שלא יצלח לשום דבר רק לעצים הוא דפטור משביעית, עכ״ל.

אלוורה לאכילה

ואמר לי אדם אחד כי ראה אינשי הנוהגים לגרד את ג׳ל האלוורה ולערבו במשקה ממותק ושותים אותו לרוויה, ואח״כ הראוני כי יש שתיה הנמכרת במרכולים שבבה יש קוביות קטנות של אלוורה – והשימוש בזה הוא להנאה בעלמא.

אלא שבאמת נראה לי שהאי אינשי דשתו האי משקה הם מיעוטא דמיעוטא ואף האי דעבדי ומכרי אינם ׳רובא דעלמא׳ ולא ׳אתרא׳ והקונים את המשקה הם ׳אניני טעם׳ וגם הם מיעוטא ואולי אפשר להגדיר את המשקה הזה כאינו שוה לכל נפש והשותים הם כאיסטניסים.

ואגב יש לעיין בגדרי אנשים ׳טבעוניים׳ הרגילים לצרוך מיני ׳תוספי תזונה׳ לחזק בריאותם אי חשיבי כמזון או כתרופה ומצאתי שהכריע בזה הרדב״ז (שו״ת חלק א סימן מד) וז״ל: וכבר נשאלתי על אילן כייר שנבאר אם נוהג בו ערלה והעליתי כיון שאינו מאכל בריאים לאו עץ מאכל הוא אלא עץ לתרופה ולא עדיף מנוטע לסייג ולקורות שאעפ״י שיש בהם פירות אין ערלה נוהגת בו הוורד ג״כ **אף על פי שהוא למאכל אינו מאכל בריאים** ולפיכך אין ערלה נוהגת בו ומותר לאוכלו וכ״ש להריח **בו ואף על פי שיש מקצת**

בריאים אוכלים מרקחת הוורד אין אוכלין אותו למזון כשאר פירות אלא לשמירת הבריאות הילכך אין זה עץ מאכל, עכ״ל.

אלוורה משמש לטיפוח

אבל אחר העיון בסגולות הצמח ראיתי כי הוא גם מועיל לשימושי טיפוח העור ולכן מייצרים ממנו מיני משחות המרוות את העור וא״כ הרי הוא צמח המיועד לסיכה - וסיכה זהו ודאי שימוש הגורם לחיוב בקדו״ש אבל עכ״ז יד הדוחה נטויה לומר כי בשעה שהיה לפני צמח אינו חייב בקדו״ש ורק כאשר מעבדים אותו בצורות של קרמים ומשחות - רק אז הרי הוא ראוי לסיכה וזה ממש דמי לסוגיית ׳פנים חדשות׳ שחידש החזו״א כי בפשתן ליכא קדו״ש ואף שמכינים ממנו בגדים שהנאתם וביעורם שוה ושימושם שוה לכל נפש, ועכ״ז ליכא בהו קדו״ש כיון דהשימוש המחודש מגיע אך ורק בצורה שכבר כלה הצמח המקורי וא״כ ׳פנים חדשות באו לכאן׳ וכן יצא החזו״א לחדש כי גם בעצים העומדים לרהיטים לא תחול עלייהו קדו״ש כיון שבשעת השימוש המחייב הרי הם ׳פנים חדשות׳.

פנים חדשות – להחיל ולעקור, או ׳ניגוד קיצוני׳

ומזה יש לדון בשמני העומדים להדלקה בלבד כגון שמן מזרעי ׳קיקיון׳ שבעודו טבעי הרי הוא רעיל ואינו ראוי להדלקה ובודאי לא תחול עליו קדו״ש במצב זה אלא שאחר שעבר תהליך של סחיטה הרי לפניך שמן קיק הראוי להדלקה ולכאור גם בזה פנים חדשות באו לכאן ולא תחול עליו קדושה, ושאל הרב ר׳ דוד לולקין שליט״א שאלה גדולה מדוע בשמן זית לא תאמר כי אחר הסחיטה לא תחול עליו קדו״ש כיון שפנים חדשות באו לכאן אבל קפץ הרב ר׳ יהודה יו״ט זלזניק שליט״א וחידש כי סברת פנים חדשות אין בה כח לעקור קדושת שביעית ממאי דכבר הוחלה עליו קדו״ש אלא רק יש בו כח לומר כי אף שבמצב הזה יש קדו״ש לצורך הדלה עכ״ז כיון שבמצבו הטבעי לא היה ראוי שתחול עליו מחמת שלא היה ראוי לכלום - העיבוד נחשב כפנים חדשות אבל בשמן זית - תמיד חלה עליו קדו״ש ואף בעודו פרי ולכן הפיכתו לשמן לא תפקיע ממנו קדו״ש, אבל עורר הרב ר׳ אליהו אלטרמן שליט״א כי בסוגיית תבן שנתנו בכר חידש החזו״א בסי׳ י״ג אות ח׳ וז״ל:

ומידהו דוקא **תבן** שנתנו בכר בטל שעיקר קדושתו מדין מאכל בהמה דסתמו עומד לכך, וכיון **שנעשה כלי פרח מני׳** שם מאכל, וכו׳...

ובזה יש ליתן טעם שאין **פשתן** קדוש בקדושת שביעית וכמש״כ לעיל סי׳ י׳ ס״ק י״ב, וקשיא לן שם מ״ש מצבע, וכו׳...

וטעם זה צריך נמי לעצים העומדין לבנין ולעשות כלים, ומשמע דגם אלו לא קדשי, עכ״ל.

נמצאנו למידין כי אף שבשימוש לצורך הכר זהו שימוש מעולה יותר שקודם שימש רק למאכל בהמה ועתה

משמש לאדם והנאתו וביעורו שוה - עכ״ז אסור כיון שמשמש בו בשימוש חדש והוי כפנים חדשות, וכאן הסברא היא שהשימוש הראשון הוי שונה מהשימוש השני ולכן סברת ׳פנים חדשות׳ יש בה כח לעקור קדו״ש מהתבן, ולא תחול על הטמון בכר - ולפ״ז יש לחדש כי צריך לבאר בהגדרת סברת ׳פנים חדשות׳ כי כל זמן יש שינוי מהותי בסוגי השימושים כגון בפשתן אינו ראוי לכלום ורק אחר השינוי הרי הוא ראוי לשימושי אדם, וכן בעצים לרהיטים או בשמן להדלקה - תבוא סברת ׳פנים חדשות׳ ותמנע מקדו״ש לחול. ואפילו בתבן שבעודו במצב טבעי הרי חלה עליו קדו״ש מכח השימוש למאכל בהמה ועכ״ז כיון שהשימוש לאדם ע״י הנתינה בכר היא ׳שינוי שימוש קיצוני׳ - תבוא סברת פנים חדשות ותפקיע קדו״ש, אך זית שסחטו והפכו לשמן אין ׳ניגוד קיצוני׳ בין השימוש הראשון לשימוש השני דתרוייהו מאכל אדם הם ורק זה בעודו זית שימש לאכילה ועתה בצורתו החדש כשמן - חזי לשתיה.

אלא מאי, שאחר הבירור עלה בידי שצמח האלוורה ראוי לשימושי טיפוח העור גם בצורתו הטבעית וא״כ הרי חזי לשימושי סיכה בעודו עלה וחזי עוד יותר לשימושי סיכה אחר העיבוד והפיכתו לקרם או משחה, ובפרט שרבים משווקים את האלוורה לסיכה בצורת ג׳ל דהיינו כמה שיותר קרוב לצורה הטבעית של העלה - ואם כן, ברור ששימוש לסיכה הרי הוא גורם קדושת שביעית שהרי שמן שהפכו לשמן משחה ואינו ראוי יותר למאכל יש בו קדושת שביעית - ואפילו יש שיטות שהתירו לכתחילה לפטם שמן אם שורה סממנים במים ואח״כ מבשל את המים עם השמן וכך הביא בדרך אמונה (פ״ה סקל״ה) וז״ל: ולא יפטם את השמן. לשום בו תבלין ושרשי בשמים מפני שהוא מוציאו מכלל מאכלות ועושהו שמן משחה שאינו ראוי אלא לסיכה ואף על גב דשמן של שביעית ניתן לסיכה אבל אסור להפסידו מכלל אכילה שלא יהא ראוי אלא לסיכה בלבד וי״א שהטעם משום שהתבלין ושרשי בשמים בולעים את השמן של שביעית ואח״כ זורקין אותם והוי הפסד ולפ״ז אם בישלו תחלה את עיקרי הבשמים במים ואח״כ נתנוהו בשמן שיתן בו טעם כיון ששוב אינו בולע מהשמן מותר אבל להטעם הראשון ג״ז אסור, עכ״ל.

שימוש באלורה לרפואה

ועפ״ז נראה כי חובה עלינו לנהוג קדו״ש באלוורה ויש להפקיר את העלים, ולכאורה יש מקום להחמיר שלא להשתמש בה לשימושי רפואה אא״כ נלמד כשיטות המחייבות לנהוג קדו״ש במיני מלוגמא וממילא ברור שנתיר להשתמש בה לשימושי רפואה כיון שרק ליטול אוכלין למלוגמא אסור אבל מיני מלוגמא שאני, אבל באמת זה אינו כיון שממה נפשך יש להתיר שימוש באלוורה לרפואה - דהא אם הלכה כשיטות המחיבות לנהוג קדו״ש במיני מלוגמא - ברור שמותר להשתמש בעלי האלוורה לרפואה, וגם אם תאמר שהלכה כשיטות הסוברות שאין במיני מלוגמא קדו״ש

וממילא השימוש שהחיל קדו״ש על האלוורה הוא הסיכה - עכ״ז עדיין אומר לך שדינה כדין סיאה אזוב וקורנית שכתב הרמב״ם פרק ה הלכה יא וז״ל: כלל גדול אמרו בפירות שביעית, כל שהוא מיוחד למאכל אדם כגון חיטים תאנים וענבים וכיוצא בהן אין עושין ממנו מלוגמא או רטייה וכיוצא בו אפילו לאדם שנאמר לכם לאכלה כל שהוא מיוחד לכם יהיה לאכלה ולא לרפואה, וכל שאינו מיוחד למאכל אדם כגון קוצין ודרדרין הרכים עושין מהן מלוגמא לאדם אבל לא לבהמה, וכל שאינו מיוחד לא לזה ולא לזה כגון הסיאה והאזוב והקורנס הרי הוא תלוי במחשבתו, חשב עליו לעצים הרי הוא כעצים, לאכילה הרי הוא כפירות, למאכל אדם ולמאכל בהמה נותנין עליו חומרי מאכל אדם שאין עושין מהן מלוגמא, וחומרי מאכל בהמה שאין שולקין אותו, עכ״ל. וא״כ אלוורה אינה מיוחדת רק לסיכה אלא גם לרפואה וגם לסיכה, ונמצא שהכל תלוי במחשבת הלוקט - שאם כרת עלה אלוורה במחשבת רפואה - לא חלה ע״ז קדו״ש ואם קטף על מנת להשתמש בזה לסיכה או לעבדו כקרם - ממילא חלה על העלה הזה קדו״ש.

מאי זה שלב מתחייבת אלוורה בשביעית

אלא שיש לחקור מאימתי נחשבים העלים כיבול שביעית וכתב בדרך אמונה פ״ה וז״ל: עלים שנוהג בהן קדו״ש (וע״ל פ״ז הט״ו ט״ז) אזלי׳ בהו בתר **חנטת הפרי** וזה קובע לענין שביעית ולענין מעשר דלא מצינו בהן שיעור אחר אבל אלו שצריכין מחשבה [כגון לולבי זרדים וחרובין ואלה ובטנים ואטדין ועלי קנים ועלי גפנים] ונכנסו מששית לשביעית מסתפק הירושלמי אם הולכין בהן אחר חנטה כיון שלא היו אז חייבין כלל שהרי בשביעית חשב עליהן בשעת לקיטה ומסיק בירושלמי שאם גדלו רובן בשביעית אין הולכין אחר חנטה וחייבין בשביעית, וסיאה ואזוב שהן ירקות וצריכין ג״כ מחשבה כנ״ל ונכנסו מששית לשביעית ואח״כ חשב עליהן לאכילה לא אזלינן בתר לקיטה אלא אחר רוב גידול לשביעית אבל למעשר הולכין אחר לקיטה, עכ״ל.

ונמצא כי בעצים שיש בהם פרי אבל גם לעלים יש חשיבות עצמית כדוגמת מאכל בהמה - המחייב הוא ׳חנטת הפירות׳ וזה קובע גם לפירות וגם לעלים.

ואילו בעצי פרי שבעלים אין חשיבות עצמית כגון עלי גפן - ובעלים ייתכן שלא תהיה קדו״ש כיון שאזלינן בתר מחשבת הקוטף בשעת לקיטתו - המחייב הוא ׳גידול רוב בשביעית׳.

ונראה פשוט שבעצים [וכן שיחים רב שנתיים כדוגמת ׳לואיזה׳] שלעלים יש חשיבות ושימוש למאכל אדם או מאכל בהמה מובהקין - המחייב יהיה ׳חנטת העלים׳.

ועוד יותר פשוט כי בירקות שלעליהן יש שימוש וחשיבות עצמית מובהקת למאכל אדם או למאכל בהמה

[כדוגמת 'נענע' שהיא ירק ומיועדת למאכל אדם ולית בה משום ספיחין] - ניזיל בהו בתר לקיטה.

ולסיכום:

מצינו ארבעה שיעורים הקובעים את הגדרת העלים:

א. חנטת הפרי - וזה יהיה בעצי מאכל שעליהן משמשים בצורה מובהקת למאכל.

ב. חנטת העלים - שיעור זה בעצים או שיחים שאינם מגדלין פירות אך עליהן משמשים למאכל.

ג. לקיטה - זה יהיה בירקות.

ד. גידול רוב עלה בשביעית - זהו שיעור השייך אך ורק בסוגי גידולין שתלויה קדושתן במחשבת הלוקט.

ונמצא אם כן, כי כיון שאלוורה הרי היא כעלי קנים וגפנים דאזלינן בה אחר מחשבת הקוטף ומילא ברור שאין להלך בה אחר חנטת העלים אלא אחר 'גידול רוב בשביעית' ואם קטפה לסיכה וגדלו עליה בשביעית יש קדו"ש ואם קוטפה למלוגמא באנו למחלוקת הפוסקים.

אבל לכ"ע - גם אם קוטפה לסיכה ולא גדלו רוב עליה בשביעית לית בה קדו"ש.

ויש לעורר כי אם קטף עלי אלוורה במחשבת סיכה ורוצה להשתמש בזה לרפואה - יש מקום להחמיר שלא להשתמש בה לשימושי רפואה אא"כ נלמד כשיטות המחייבות לנהוג קדו"ש במיני מלוגמא וממילא ברור שנתיר להשתמש בה לשימושי רפואה כיון שרק ליטול אוכלין למלוגמא אסור אבל מיני מלוגמא שאני דאיכא בהו קדו"ש ושרי למיעבד בהו מלוגמא.

ביעור באלוורה

ואגב יש לעורר כי כמי שמכיר את ארחה ורבעה של צמח האלוורה - עובר זמן רב [יותר משנתיים] עד שעלה האלוורה מתיבש אבל עכ"ז לא נאמר כי יש לבער את האלוורה אחר שנתים משום שאף שעלה זה נבל - עדיין שאר העלים החדשים בתוקף ורעננות ובדין 'ביעור' אין מביטין על העלה הזה אלא אם הסוג קיים בעולם כדמצינו ברמב"ם הלכות שמיטה ויובל (פ"ז הט"ז) וז"ל: איזו היא שעת ביעור העלין בעת שיבולו ונושרין מאילנותיהן, עלי זיתים ועלי קנים ועלי חרובין אין להם ביעור לפי שאינן נובלות וכלות, עכ"ל. והרי עלי הזיתים ודאי נושרים והרוצא לידע דבר זה יצא ויסובב את הזית ויחזי כמה עלים שנשרו איכא תחתיו, אלא מאי - עד שנושר עלה כבר בא עלה אחר במקומו ונמצא כי על הזית יש כל הזמן עלים - וכן הוא בצמח האלוורה ולכן נאמר כי אין לצמח זה ביעור ולכן מי ששמר בהקפאה 'ג'ל אלוורה' או שהכין ממנו 'קרם טיפוח' אין צורך לבערו.

מי זאת עולה:

❖ צמח האלוורה לשיטות הנוקטים כי יש קדו"ש במיני מלוגמא - יש בו

שביעית וזמן החיוב ייקבע בתר חנטת העלים.

❖ לשיטות הסוברים דלית קדו״ש במיני מלוגמא - יש מצב כי נחייב קדו״ש באלוורה אם ילקטנה במחשבת שימוש לצורך סיכה וטיפוח העור או בצורתו הטבעית או לעבדו ולהכינו כקרם טיפוח - במקרה זה ייאסר להשתמש בקרם זה או בעלים אלו לשימושי רפואה, אבל נתיר ללקוט עלי אלוורה במחשבת רפואה וממילא לא יהיה בעלים אלו קדו״ש - זמן החיוב לשיטה זו יהיה על פי גידול רוב העלה - שאם גדל רובו בשביעית - הרי שיש בו קדו״ש ואם גדל רובו בשישית - לית בו קדו״ש.

❖ לכל הדיעות מותר לכתחילה להכין מאלוורה ׳קרם טיפוח׳ ואין לחוש אם מערב בו מיני עשבים מרים.

❖ למעשה, לגבי הפקר - לכל הדיעות מותר לי ללקוט מעלי האלוורה של שכני בשלשה תנאים:

א. אם כוונתי לסיכה.

ב. גדלו רוב העלים בשביעית.

ג. וגם חנטו בשביעית.

❖ אך לשימושי רפואה הוי פלוגתא, וגם אם רק גדלו רוב העלים בשביעית ולא חנטו בה, וכן אם חנטו בשביעית ולא גדלו רוב העלים - יש בעיה לקטוף מן ההפקר כיון דמנא לך שהלכה כמר ושמא הלכה כמר והוי גזל - וכיוצא בזה כתב במעדני ארץ סי׳ ה׳ ס״ב לגבי לקיטת אתרוג שישית הנכנס לשביעית משדה של אחר מכח ׳והשביעית תשמטנה׳ כיון דאיכא פלוגתא אי אתרוג אזיל גם בתר לקיטה או רק בתר חנטה ונראה דדינא דהאי אתרוג תלי וקאי במחלוקת המבי״ט והב״י דהמבי״ט ס״ל דשביעית אפקעתא דמלכא ואפילו אם הבעלים לא הפקיר - היבול העולה מופקר מעצמו, וממילא כיון שאין כאן שום אדם מוחזק בפירות כיון שהכל מופקר לצורך הלקיטה - ממילא ספק ממון לקולא אבל לשיטת הב״י דיש חובה על האדם להפקיר בפה את שדהו ועד שלא עשה כן לא הוו הגידולים הפקר [ואפילו ייתכן שחייבים בתרומות ומעשרות] - ממילא אין לאחרים רשות ללקוט כיון שבפועל הבעלים סומך על הרמב״ם ולא הפקיר ואף הביא שם הגרש״ז אויערבאך זצ״ל סברות נפלאות דאין חובה על הבעלים להפקיר דבר שיש בו ספק.

❖ עוד העלינו כי אין לאלוורה ביעור ולכן אין לחוש בהכנת ג׳ל אלוורה ולהקפיאו לתקופות ארוכות.

שמיטה בהידור ללא עלות

איך יוצרים שדה במרפסת
תנאי ראשון! קוטר הנקב
נקב מן הצד
תנאי שני! עציץ מחוץ לבית
תנאי שלישי! זריעה בפועל בשישית
אפשרות ראשונה – להניח על קרקע
אפשרות שניה - עציץ בגובה
אפשרות שלישית – עציץ מחובר לקרקע
אפשרות רביעית – כלי בגודל ארבעים סאה
אפשרות חמישית - 'תרי דרבנן'
בדרך קצרה, חמשת הדרגות:
מה נשתול בעציץ

• • •

לקראת שנת השבע מתפרסמים פרסומים רבים לגבי מכירת קרקע 'פרטית' כולל 'רישום בטאבו' ע"מ לזכות לקיים בה את מצות 'ושבתה הארץ'.

לגבי עצם הענין יש לעיין אם יש ריוח גדול בהשקעה הנ"ל - מדובר בסכום של למעלה מאלף ש"ח עבור 'אמה על אמה' הקרן טוענת כי כך אפשר לקיים מצות השמטת היבולים ובעיקר 'ושבתה הארץ' שבעל הקרקע קונה קרקע שהפועלים [בעלי השדה לשעבר] אינם עובדים בה השנה, מכיון שמדובר בחלקת מלפפונים - ממילא כל ענין 'השמטת היבול' אינו מועיל לדעת הרמב"ם כיון שמלפפון שנכנס לשביעית הרי הוא ספיחין.

אך אפילו 'ושבתה הארץ' נראה כי ספק גדול אם אנו מקיימים בכה"ג שאני נמנע מעבודה - והרי מעולם לא התכוונתי לעבוד ביגיע כפי בשדה, ולכן גם אם יש לי שדה - מאן מפיס אם השמטתי אותה משום השמיטה או מטעמים אחרים והרי הוא דומה לאדם

שיש לו גינה והוא עורך בה סעודות ואינו חפץ כלל בגידולים שיגדלו בה הרי אינו מקיים את מצות 'ושבתה הארץ' כלל וכלל - ולכן גם כאן שאף שהקרקע נזרעת בשאר שנים אך אני איני חקלאי - נמצא שלא שבתתי בשבת הארץ אלא כל המציאות שלי היא 'שביתה מעבודות הארץ' וא"ת אה"נ אבל כאן יש לכל קונה - פועלים חקלאים המטפחים את השדה והם שובתים בפקודתי - וא"כ נמצא שהשבתתי את הקרקע, אומר לך שדבר זה תלי וקאי באשלי רברבי מחלוקת הרמב"ם ותוס' רבינו אלחנן (עי' בדרך אמונה הלכות שמיטה פ"א סק"א) דאה"נ לרבינו אלחנן אם יש לי קרקע ואדם אחר - בין גוי ובין ישראל עובד בקרקע - חובה עלי למונעו מעבודה ע"מ שלא אעבור על הלאו של 'ושבתה הארץ' אך להרמב"ם אין לי איסור אלא לעבוד בשדה אך מה שאדם אחר עובד בשדה דידי - אינו אסור מהתורה כלל וכלל - וממילא נמצא כי בהא דהפועל שובת - אין זה נחשב לשביתה דילי כיון שגם בעבודתו לא עברתי על איסור השביתה.

איך יוצרים שדה במרפסת

כמובן, מי שיש לו גינה או חצר שיש בה אפילו קטע קטן שאינו מרוצף - פשוט ישתול או יזרע שם בשישית וממילא כאשר יימנע מלחזור על פעולה זו בשביעית הרי הוא מקיים מצות עשה של 'ושבתה הארץ' אלא שלבעלי מרפסות שאין להם קרקע ממש, חשבתי על חמש אפשרויות בסדר יורד לפי רמת ההידור והכל ע"י שימוש של כלי מלא אדמה הנקרא 'עציץ' - העקרון הוא לקחת מיכל ולנקבו בשיעור הראוי, ולמלאו בעפר ולזרוע בו זרעים בשישית, ואז בעצם יש לי 'שדה קטנה' ואישית, רק שיש להקפיד על שלשה תנאים הכרחיים:

- נקב 25 מ"מ [מומלץ נקב מלמטה ולא מהצד].
- לא בתוך בית.
- להתחיל לשתול בשישית.

תנאי ראשון! קוטר הנקב

בגמרא מסכת שבת (צה:) אמר רבא, חמש מדות בכלי חרס: ניקב כמוציא משקה - טהור מלטמא גיסטרא, ועדיין כלי הוא לקדש בו מי חטאת. ניקב ככונס משקה - טהור מלקדש בו מי חטאת, ועדיין כלי הוא להכשיר בו זרעים. ניקב כשורש קטן - טהור מלהכשיר בו זרעים, ועדיין כלי הוא לקבל בו זיתים. ניקב כמוציא זיתים - טהור מלקבל בו זיתים, ועדיין כלי הוא לקבל בו רימונים. ניקב כמוציא רימונים - טהור מכלום.

ופירש רש"י וז"ל: ועדיין כלי הוא לענין הכשר זרעים - הזרועים בתוכו, דכתלושין נינהו, ואפילו לרבנן, שאין נקב זה ראוי להריח לחלוחית הקרקע. ניקב כשורש קטן - הוי טפי מבכונס משקה. טהור מלהכשיר זרעים - לרבנן, דהוי עציץ נקוב, עכ"ל.

במשנה מסכת עוקצין (פרק ב משנה י) נאמר בזה"ל: עציץ נקוב אינו מכשיר את הזרעים ושאינו נקוב מכשיר

את הזרעים כמה הוא שיעורו של נקב כדי שיצא בו שרש קטן, עכ״ל.

ועדיין אין אנו יודעין כמה שיעורו של ׳שורש קטן׳ וכתב במשנה אחרונה וז״ל: מדלא יהיב שיעורא משמע דכל שהו אפילו כשערה אבל בגמרא ס״פ המצניע משמע שהוא גדול מנקב של כונס משקה. ובפ״ק דערלה מ״ד לא תני קטן ושיעורו כמחט של מיתוח, עכ״ל.

והרמב״ם בהלכות תרומות פרק ה הלכה טו כתב וז״ל: עציץ נקוב הרי הוא כארץ, וכמה יהא בנקב כדי שרש קטן והוא פחות מכזית, עכ״ל.

ולסיכום:

מצינו כמה שיעורים בגודל הנקב:

א. כל שהוא [כשערה].

ב. יותר מכונס משקה.

ג. מחט של מיתוח.

ד. פחות מכזית.

למעשה נקטו האחרונים שיש להחמיר שיהיה ׳פחות מכזית׳ אלא שעתה יש לברר כמה הוא שיעור ׳כזית׳ ועין במשפטי ארץ ערלה פ״ג ס״ז ובמילואים שם שהאריך והרחיב, למעשה, יש לנקוב בנקב של 25 מ״מ[א].

נקב מן הצד

כתב הרשב״א (שו״ת ח״ג סימן שמא) שאלת עציץ נקוב שאמרו באיזה מקום יהא נקוב דוקא בשוליו מפני שאין הזרעים יונקין אלא מן השרשים או אפי׳ נקוב בצדו.

תשובה: אפי׳ נקוב בצדו כל שהוא נקוב כנגד מה שהזרעים טמונין בעפרו של עציץ לפי שהזרעים יונקים מן הקרקע אפי׳ דרך נקב שבצדו של עציץ. דתנן במסכת שבת בפ׳ המצניע התולש מעציץ נקוב חייב ממי שאינו נקוב פטור ר׳ שמעון פוטר בזה ובזה, ואמרינן עלה בש״ס מודה ר׳ שמעון אם נקב מרביעית, אלמא לרבנן אפי׳ מצדו ולמעלה מרביעית שאפילו מן הנקב לבדו יונק לחלוחית מן הקרקע. וכן פי׳ רש״י ז״ל זה לשונו התולש מעציץ נקוב חייב דהוי כמחובר דיונק הוא מן המחובר על ידי נקב שמריח לחלוחית מן הקרקע אפי׳ הנקב בצדו, עד כאן. ודוקא כשהנקב כנגד מה שטמון הגזע בעפר העציץ אבל למעלה ממה שטמון לא שאם כן אפי׳ שאינו נקוב כנקוב דמאוירא קא רבו וינקי מלחלוחית הקרקע, עכ״ל. וכ״כ הב״י בסי׳ של״ו.

אלא שבמשנה למלך (ביכורים פ״ב ה״ט) דקדק מדברי התוספות במנחות (פד:) שהם סוברים כי נקב מן הצד אינו חשיב נקב ואף הביא תוספתא מפורשת שכך ס״ל וז״ל המל״מ: ודע דבתוספתא

א. לצורך ההשואה – מטבע של ׳חצי שקל׳ קוטרו 26 מ״מ ושל חמשה שקלים קוטרו 24 מ״מ.

פ״ד דטבול יום והביאה הר״ש סוף פ״ב דעוקצים תניא עציץ נקוב שנתנו ע״ג שתי יתידות אפי׳ גבוה מן הארץ אמה אינו מכשיר את הזרעים **בד״א מלמטה אבל מן הצד ה״ז מכשיר את הזרעים**. והנה פשט דברי התוספתא הלזו נראה דס״ל דנקב מן הצד לא חשיב ודינו כתלוש דאין סברא לחלק בין מונח ע״ג יתד למונח על הארץ ותו תניא התם טבלא שיש לה לבזביז והטה על צידה מכשרת את הזרעים ע״כ ופירשה הר״ש דבנקובה מן הצד איירי דאם הטה על צדה נמצא דקאי נקב למטה ואינה מכשרת את הזרעים מכל זה מוכח דנקב מן הצד לא חשיב נקב ליחשב כמחובר אלא דינו כתלוש היפך סברת רש״י והדבר צריך תלמוד, עכ״ל.

לפיכך הרוצה לדקדק שהנקב יהיה לפי כל השיטות עליו לנוקבו מלמטה ולא מן הצד.

תנאי שני! עציץ מחוץ לבית

בירושלמי (ערלה פ״א ה״ב) הסתפק רבי יוחנן מה דינו של הנוטע בבית - האם שדה הוא בדוקא לגבי שביעית או לא וז״ל: רבי יוחנן בשם רבי ינאי אילן שנטעו בתוך הבית חייב בערלה ופטור מן המעשרות דכתיב (דברים יד כב) עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה. ובשביעית צריכא דכתיב (ויקרא כה ב) ושבתה הארץ שבת לה׳ וכתיב (שם ד) שדך לא תזרע וכרמך לא תזמור, עכ״ל. והנידון כאן הוא בבירור דין ׳שדה׳ שבודאי שלגבי מעשרות תלתה התורה את החיוב במציאות ׳שדה׳ דכתיב ״עשר תעשר את כל תבואת זרעך היוצא השדה״ ואילו לגבי ערלה תלתה התורה בפרשת קדושים את החיוב במציאות ׳ארץ׳ (ויקרא יט כג) ״וכי תבאו אל הארץ ונטעתם כל עץ מאכל וערלתם ערלתו את פריו שלש שנים יהיה לכם ערלים לא יאכל״ ולכן ברור כי מי שזרע בבית פטור מתרומות ומעשרות אך חיב בערלה דהבית נכלל בהגדרת ׳ארץ׳ אך איננו כלול בהגדרת ׳שדה׳.

והובא הספק הנ״ל במשנה למלך שביעית (פ״א ה״א) וז״ל: גרסי׳ בירושלמי פ״ק דערלה אילן שנטעו בתוך הבית חייב בערלה ופטור מן המעשר ובשביעית צריכה דכתיב ושבתה הארץ וכתיב שדך לא תזרע... וכעת לא ראיתי לרבינו שהביא דינים אלו דשביעית, עכ״ל המל״מ.

למעשה, בדיני זריעת שביעית בתוך בית שהירושלמי לא הכריע בה ונותר בתהיה ׳צריכא׳ - בפאת השולחן[ב] (סי׳ כ סקנ״ב) הורה בדין נטיעה בבית להיתר - משום דהוי ספק דרבנן לקולא

ב. רבי ישראל משקלוב, תק״ל - ט׳ בסיון תקצ״ט, גאון בנגלה ובנסתר, תלמיד מובהק לרבינו הגר״א ושימש לפניו עד יום עליית אליהו למרום, עלה לא״י אחרי פטירת הגר״א בראש החבורה השלישית של עליית תלמידי הגר״א, התיישב בטבריא, ומיד אח״כ עבר לצפת שם הנהיג את עדת ישראל, אחר רעש האדמה הגדול בצפת בשנת תקצ״ז ׳שמיום שחרב ביהמ״ק לא היה רעש כמוהו׳ התיישב רבי ישראל בירושלים, חיבר את הביאור ׳תקלין חדתין׳ עמ״ס שקלים. מיום עלותו ארצה היה חותם שמו ׳עפר ארץ ישראל׳ נפטר בטבריה ומקום מנוחתו לא נודע.

שהרי זוהי 'בעיא דלא איפשיטא' בירושלמי וא"כ הוי ספק וכיון ששביעת בזה"ז דרבנן - נקטינן לקולא.

אך במראה הפנים[ג] נקט להאי ספיקא לחומרא וביאר כי הרמב"ם למד את הירושלמי לענין ספיחין בבית - דהאי ספיקא הוא למ"ד דאין היתר ספיחין בארבע שדות ונסתפקו מה יהיה דין ספיחין בבית, ולכן הרמב"ם שהורה כי אין דין ספיחין בארבע שדות (רמב"ם שביטה פ"ד ה"ד) וז"ל: ספיחים העולים בשדה בור ובשדה ניר ובשדה כרם ובשדה זרע מותרין באכילה, ומפני מה לא גזרו עליהם לפי שאין אדם זורע מקומות אלו, שדה בור אין אדם נפנה לשם, ושדה ניר רוצה הוא בתיקונה, ושדה כרם אינו אוסר כרמו, ושדה זרע הספיחין מפסידין אותה, עכ"ל. ממילא אינו צריך להביא את דין ספיחין בבית דזה ק"ו שלא גזרו בו משום ספיחין.

אך בחזו"א (סי' כב סק"א) הקשה כי הכא אין אומרים ספק דרבנן לקולא משום שמלאכת זריעה מיסודה היא מלאכה דאורייתא ורק עתה שאין כל יושבי הארץ עליה היא מוגדרת כאיסור דרבנן ובכה"ג לא קרינן ליה 'ספק דרבנן', ולכאורה יש לתמוה על הבנת פאה"ש שנקט לקולא בזריעת בית וזה מדברי הרמב"ם לגבי תרומות ומעשרות בזריעת בית שאף שבזה פשיטא לירושלמי להתיר - עכ"ז החמיר הרמב"ם לחייב תו"מ מדרבנן וא"כ י"ל קל וחומר - אם בדין המפורש לקולא אמרינן דאיכא ביה איסור מדרבנן - בדין שהסתפק בו הירושלמי בודאי יש לאוסרו.

וע"ז ענה החזו"א כי היקל פאה"ש משני צדדים:

א. אפשר לחלק, דלגבי תו"מ שיכול לעשר ויאכל החמירו, אך בשביעית אם תאסור - אי אפשר לזרוע ולאכול ולכן תלויים בהאי זריעה 'חיי נפש' ושמא הקילו.

ב. ועוד יש לצרף את דעת הראב"ד שחלק על הרמב"ם בדין מעשר ופטר את הזרוע בבית מתו"מ.

וז"ל החזו"א (סי' כב סק"א): בירושלמי פ"ק דערלה מבעיא להו אם נוהג

ג. הרב משה ב"ר שמעון מרגלית נולד סביב שנת ת"ע בקיידן שבליטא ושימש כרב בקהילות שונות. קיימת מסורת שהיה רבו של הגר"א בילדותו וכאשר בא רבי משה לוילנא כיבדו הגר"א ככבד תלמיד את רבו. נודע בעיקר בזכות פירושו הגדול 'פני משה' [מעין פירוש רש"י] על הירושלמי, שבצידו הערות ארוכות בשם 'מראה הפנים' [בדומה לתוספות על הגמ'] פירוש זה נחשב אחד הפירושים החשובים והיסודיים על הירושלמי, והוא מיוחד בכך שהוא משתדל לפרש את הירושלמי כך שלא יחלוק על הבבלי. לראשונה יצא לאור פירושו על סדר נשים באמסטרדם תקט"ו [בהקדמתו הוא מנמק מדוע התחיל את פירושו דוקא בסדר נשים לפי ששני הסדרים הראשונים כבר נתפרשו ע"י אחרים זרעים ע"י מהר"א פולדא ומועד ע"י רבי דוד פרנקל] ובליוורנו תק"ל יצא הפירוש על סדר נזיקין, ולאחר פטירתו נדפס פירושו על זרעים ומועד. חפצו היה להשלים את הדפסת ספריו ואז לזכות לעלות לארץ ישראל אך לא זכה ונפטר בנדודיו למימון הדפסת חיבורו העצום בברודי בי"ב בטבת תקמ"א.

שביעית בגדילין בבית ולא אפשטא וכתב בפאה"ש סי' כ' ס"ק נ"ב דלדידן דשביעית בזה"ז דרבנן נקטינן לקולא והנה פשוט לי' להמחבר ז"ל דגם רבנן לא גזרו כאן יותר מדאוריתא [דאי מדרבנן נוהג שביעית לא נגעי לן בההיא בעיא לדידן דכל שביעית דרבנן] ואע"ג דלענין מעשר דעת הר"מ פ"א מה' מעשר ה"י דחייב מדרבנן אין ללמוד שביעית ממעשר דאפשר דהקילו חכמים בשביעית משום חיי נפש וכיון דדעת הראב"ד שם דגם במעשר לא חייבו חכמים ולדעתו ז"ל ודאי לענין שביעית לא גזרו חכמים טפי מדאוריתא ואפשר דגם הר"מ מודה לענין שביעית והנידון בדרבנן סתם הדבר לקולא... והיכי שהעציץ בבית את"ל דזורע בבית דרבנן י"ל דבעציץ שא"נ לא גזרו כיון דגם בזורע אינו אלא דרבנן **ואחרי שכבר הורה זקן הפאה"ש להקל אף בזורע בבית המיקיל בעציץ שא"נ בבית יש לו במה לסמוך**, עכ"ל.

הרי שהחזו"א הסכים לסמוך במעט על דברי פאה"ש אך ורק בעציץ שאינו נקוב ונרחיב מעט, בכל התורה כולה מצינו דעציץ נקוב הרי הוא כקרקע ממש אך עציץ מנותק מן הקרקע דהיינו שאין בו נקב המחברו ביניקה לאדמה - אינו כקרקע מדאורייתא אך מצינו בכמה מקומות

רמב"ם הלכות כלאים (פ"א ה"ב) וז"ל: ואחד הזורע או המנכש או המחפה כגון שהיתה חטה אחת ושעורה אחת או פול אחד ועדשה אחת מונחין על הארץ וחיפה אותן בעפר בין בידו בין ברגלו בין בכלי הרי זה לוקה, ואחד הזורע בארץ או בעציץ נקוב, אבל הזורע בעציץ שאינו נקוב מכין אותו מכת מרדות, עכ"ל.

ועוד בהלכות כלאי הכרם (פ"ה הט"ז) וז"ל: גפן שיבשו העלין שלה ונפלו כדרך שתיבש הגפן בימי הקור אסור לזרוע בצדה ירק או תבואה ואם זרע לא קדשו, וכן הזורע בעציץ שאינו נקוב המונח בכרם לא קדש ומכין אותו מכת מרדות, אבל עציץ נקוב הרי הוא כארץ, עכ"ל.

ועוד ברמב"ם הלכות תרומות (פ"ה הט"ז) וז"ל: התורם מפירות הגדלין בארץ על הגדלין בעציץ נקוב, או מפירות עציץ נקוב על הגדלין בארץ תרומתו תרומה, תרם משאינו נקוב על הנקוב תרומתו תרומה ויחזור ויתרום, תרם מן הנקוב על שאינו נקוב תרומתו תרומה ולא תאכל עד שיוציא עליה תרומה ומעשרות ממקום אחר, עכ"ל.

אך לגבי שביעית לא מצאנו מקור לחיוב בעציץ שאינו נקוב אך חידש החזו"א כי יש ללמוד מן המפורש על הסתום ולאסור מדרבנן זריעה בשביעית בעציץ שאינו נקוב.

וא"כ - כיון שיש ספק לגבי היתר זריעה בבית, אם נשתמש בעציץ שכל איסור הזריעה בו מדרבנן - בזה המיקל יש לו על מי לסמוך.

וראיתי בשם ספר תורת הארץ פ"ו אות כ"ה שרצה לחדש כי על זריעה בבית אכן ליכא איסור לא תעשה הנובע

מפסוק 'שדך לא תזרע' כיון שבאמת לא זרע בשדה אך עכ"ז איכא איסור עשה הנובע מן הפסוק 'ושבתה הארץ' דהא הכא תלתה התורה את העשב בארץ ולא בשדה ובית נכלל בגדר 'ארץ' אבל נלע"ד דלא היא דהא כבר ביררנו בשיעורים הקודמים דכל מאי דכלול בהאי לאו איכא בהאי עשה כלומר אי אפשר לומר שיש איסור עשה כללי על כל עבודות הארץ אבות ותולדות דהא קרא כתיב 'ושבתה הארץ' ולא חילקה בגדרי המלאכות אלא רק מאי דנאסר בפסוק שלימד את הלאוים [ובו רק ארבע מלאכות זריעה זמירה קצירה ובצירה] נכלל בהאי עשה דושבתה הארץ ולכו העשה הוא רק על ארבע מלאכות ותו לא, ולכן נאמר גם כאן כי לא מפלגינן פסוקי מהדדי וכל מאי דאיכא בפסוקי 'שדך לא תזרע' - נכלל בפסוק 'ושבתה הארץ'.

ולסיכום:

הירושלמי הסתפק מה דין גידולי שביעית בבית.

מראה הפנים נקט כי הירושלמי כלל לא מירי בדין דאורייתא של זריעה מכוונת בבית אלא ספיקו הוא רק לגבי גזירה דרבנן של ספיחין שעלו מעצמן אי גזרו גם בבית וכל זאת אינו נוגע לדידן דפסקינן לקולא אפילו בספיחין שעלו בארבע שדות.

פאת השולחן נקט כי ספק הירושלמי הוא לגבי היתר זריעה בבית בשביעית עצמה והורה להיתר.

החזו"א חלק על פאת השולחן וטען כי יש להחמיר בספק הירושלמי, ובפרט כי איכא בהא 'ספק ספיקא' לחומרא ספק אחד הוא עצם ספק הירושלמי ועוד אפילו תימצי לומר דהלכה דאין איסור מדאורייתא עדיין הדבר בספק שמא רבנן אסרו זריעה בבית כדאסרו לגבי תו"מ.

אך עכ"ז נקט החזו"א כי המיקל לזרוע בעציץ שאינו נקוב בבית 'יש לו על מי לסמוך' ולכאורה משמע מדבריו כי לא התיר לכתחילה אפילו בכה"ג, אך יש מקום לומר כי כל מאי דהחמיר החזו"א זה רק בגוונא דהתיר הפאה"ש - דהיינו במלאכות דאורייתא כזריעה וזמירה וחרישה אך אם עושים רק מלאכות דרבנן כגון דישון וגיזום והשקיה מרובה - יש לצדד לקולא - דהא איכא הכא כמה וכמה דרבנן במקום פלוגתא.

ולנידון דידן - ברור שאנו שרוצים להתחייב בעציץ נקוב שיהיה כקרקע לכל הדיעות והשיטות, נוציאו מחוץ לבית כיון שלדעת הפאת השולחן לא חלים דיני שביעית בבית כלל, ואפילו לשיטת החזו"א עדיין 'גידול בבית' מוטל בספק הירושלמי.

תנאי שלישי: זריעה בפועל בשישית

עוד תנאי הכרחי הוא לזרוע בפועל בעציץ בשישית וזאת ע"מ לעשות 'מעשה המוכיח' שהעציץ הנ"ל מיועד לזריעה ולא למטרות אחרות כגון 'מילא קופתו עפר לכסות בו רוק או צואה'

ומצאתי סמך לסברא זו מדברי החוט שני (שביעית עמ' עה) שנקט למילתא דפשיטא כי מי שיש לו קרקע אך אינו משתמש בה לזריעה כגון שזו 'דירת מגורים' או 'גינת משחקים' אינו מקיים מצות 'ושבתה הארץ' כיון שאף שבעצמותה הקרקע ראויה לזריעה אבל כיון שמעולם לא היתה הקרקע מיועדת לזריעה ממילא 'אי הזריעה בשמיטה' אינו מעיד על שביתה כיון שגם בשישית הקרקע לא היתה פעילה כקרקע חקלאית ולכן נחדש ונאמר בנידון דידן כי יש 'תנאי בסיסי' לזרוע בעציץ מיני ירקות או זרעים ובכך 'להפעיל' את העציץ כקרקע חקלאית כבר בשנה השישית.

אפשרות ראשונה – להניח על קרקע

ולכן ההצעה שלנו היא פשוט לקחת כלי, לנקבו בנקב שקוטרו 25 מ"מ ולמלאו עפר הראוי לזריעה, להניחו על גבי קרקע ממש - בין קרקע של חצר הבנין או אפילו קרקע רה"ר [ועיצה טובה - לבקש מחבר שיש לו שטח אדמה רשות להניח בחצירו ואז העציץ שמור ומוגן] ואז לזרוע בו זרעים בשישית ולהשקותם וממילא 'הפעלתי' את העציץ כקרקע חקלאית לכל דבר וממילא בשמיטה עצמה כאשר אמנע מזריעה - קיימתי 'ושבתה הארץ' בצורה המהודרת ביותר, היסוד בזה הוא שהעציץ והאדמה שבתוכו שייכים לי אבל את הקשר והיניקה מקרקע עולם אני מקבל 'דרך' קרקע רה"ר ואין זה מעכב שהקרקע אינה שייכת לי.

אפשרות שניה - עציץ בגובה

בגמרא שבת (פא:) נאמר בזה"ל: גופא, אמר ריש לקיש: צרור שעלו בו עשבים - מותר לקנח בה, והתולש ממנה בשבת - חייב חטאת. אמר רב פפי: שמע מינה מדריש לקיש, האי פרפיסא - שרי לטלטולי. מתקיף לה רב כהנא: אם אמרו לצורך, יאמרו שלא לצורך? אמר אביי: פרפיסא, הואיל ואתא לידן לימא ביה מילתא; היה מונח על גבי קרקע והניחו על גבי יתדות - מיחייב משום תולש, היה מונח על גבי יתידות והניחו על גבי קרקע - חייב משום נוטע.

רש"י חייב משום תולש - דאינו נהנה שוב מריח הקרקע, ולי נראה דהאי חייב לאו דווקא, אלא אסור משום דדמי לתולש, דאי חייב ממש קאמר, לצורך היכי שרי רבנן איסור כרת וסקילה משום קינוח, ודומה לו במסכת סנהדרין (פב, א): הבא על הכותית חייב משום נשג"ז, דלאו מדאורייתא היא, אלא מדרבנן, ע"כ, וכ"כ התוס' שם בד"ה והניחו.

וביאור הדברים כי הגמרא התירה לאדם הנצרך לנקביו לקנח בצרור שעלו בו עשבים ואף שבפעולה זו הרי הוא גורם 'מיעוט יניקה' ופעולה זו אסורה מדרבנן אטו קוצר עכ"ז לא העמידו חכמים דבריהם במקום 'כבוד הבריות' ובאמת כך הורה השו"ע בסימן שי"ב וז"ל שולחן ערוך אורח חיים הלכות שבת סימן שיב סעיף ג וז"ל: צרור שעלו בו עשבים, מותר לקנח בו ולא חיישינן שמא יתלשו, דאף אם יתלשו

ליכא איסורא דדבר שאין מתכוין הוא. וכתב ע"ז במגן אברהם סק"ג וז"ל: ומדסתם ש"מ דס"ל דאפי' מונח על הארץ מותר ליטלו דאין בזה משום תלישה אלא איסורא דרבנן ומשום כבוד הבריות לא גזרו כמ"ש רש"י ור"ן וכ"מ בסימן של"ו ס"ח ע"ש דלא כהרמב"ם והתולש עשבים מהצרור חייב לכ"ע, עכ"ל. והוב"ד במשנ"ב סקי"ב.

ומפורשות מצינו בשולחן ערוך (חושן משפט הלכות הלואה סימן סז סעיף כב) שהחשיב עציץ ע"ג יתידות למחובר וז"ל: אין כותבין פרוזבול אלא על הקרקע, ואפילו קרקע כל שהוא סגי, ואפילו אין לו אלא עציץ נקוב מונח על גבי יתידות באויר, אף על פי שאין מקום היתידות שלו, סגי, עכ"ל.

אך הרמב"ם (שבת פרק ח הלכה ד) כתב וז"ל: גבשושית של עפר שעלו בה עשבים הגביהה מעל הארץ והניחה על גבי יתדות חייב משום תולש, היתה על גבי יתדות והניחה על הארץ חייב משום זורע, עכ"ל. הרי שנקט כי יש איסור תורה בהגבהת הצרור וברור שייאסר לקנח בצרור שעלו בו עשבים המונח על הקרקע וצ"ל לשיטתו כי כל מה שהתיר ריש לקיש מירי בצרור שעלו בו עשבים המונח על גבי יתידות.

לסיכום, נמצא כי נחלקו רבותינו הראשונים בדין עציץ המונח על גבי יתידות -הרמב"ם החשיבו כעקור מעל הקרקע ואילו רש"י החשיבו כיונק מהקרקע ובדרך זו הלך בשו"ע ולכן התיר לקנח בצרור שעלו בו עשבים וכן החשיב עציץ על גבי יתידות לקרקע בדין פרוזבול.

למעשה - מי שאין לו יכולת להניח עציץ ממש על גבי קרקע - יכול לתלותו בגובה כגון ע"ג מעקה כשהעציץ נוטה לכיון הרחוב אך יש להקפיד כי מתחת למקום העציץ תהיה אדמה ולא מרצפות או גגון - אבל דרך זו היא בעדיפות שניה כיון שלדעת הרמב"ם העציץ נחשב כאינו נקוב ואינו יונק מהקרקע.

אפשרות שלישית – עציץ מחובר לקרקע

מי שאין לו אפשרות לתלות את העציץ, יש פתרון נוסף על פי שיטת הרא"ש שחידש כי מי שמילא גגו בעפר יש לזה דין שדה ואפילו שהגג עשוי מחומר החוצץ את היניקה בין הגידולים לקרקע עולם וז"ל הרא"ש (שו"ת הרא"ש כלל ב סימן ד): וששאלת בכרם הנטוע על הגג ובנין הכרם כך הוא בנה תחלה הגג בקורות גדולות ובנסרים מדובקין זה בזה ואחר כך רצפו כלו ברובדין של אבן ומלאו עפר ונטע כרם. וראית לדמות לעציץ שאינו נקוב שפטור מן התרומה וכן יהיה פטור מן הערלה.

תשובה יראה לי דכל כה"ג חייב בתרומה ובערלה. דלא איירי בגמרא לפטור אלא מן הזרוע בדבר המטלטל כגון עציץ וספינה דלא הוי זרוע בארץ ואין דרך לזרוע כך. ולא חייבה התורה להפריש מעשר אלא תבואת זרעך כדרך שהעולם זורעין והיוצא השדה שנה

שנה וגו׳ ואין דרך לזרוע בדבר המטלטל. אבל כשהוא נקוב חשוב כמחובר לארץ כי השרשים יונקים יתקיימו מלחלוחית הארץ וקרינן ביה היוצא השדה וגם דרך לזרוע כך. וכן לענין שבת תנן בפ׳ המצניע (דף צ״ה) התולש מעציץ נקוב חייב ושאינו נקוב פטור. וכן לענין טומאה והכשר חשוב נקוב כמחובר ושאינו נקוב כתלוש. משום דכתיב גבי טומאה על כל זרע זרוע אשר יזרע כדרך שבני אדם מוציאין לזריעה ואין דרך לזרוע בעציץ שאינו נקוב בתלוש הילכך הוי כתלוש לכל מילי. אבל בנדון זה שמילא הגג עפר ונטע בו כרם שהוא דבר קבוע עדיף טפי מעציץ נקוב. ואפילו לרבי שמעון דמדמי עציץ נקוב כתלוש לכל מילי לבד מלענין טומאה בפרק המצניע בסופו, מודה הכא דהוי כמחובר לכל מילי כיון שהוא מחובר וקבוע ויונק מן הארץ, והאויר שתחת הגג לא מחשיב ליה כתלוש, וגם דרך העולם לזרוע כך כדאיתא בפרק הבית והעליה (דף קי״ז:). וכן בית הבד שהוא בנוי בסלע וגנה אחת על גביו ונפחת הרי בעל הגנה יורד וזורע למטה עד שיעשה לבית בדו כיפין. ועוד תנן (בפרק בתרא דמעשרות מ״ב) בצלים שהשרישו בעליה טהרו מלטמא, נפלה עליהם מפולת והן מגולין הרי אלו כנטועין בשדה. אלמא חזינן אפילו מפולת שנפל עליו מאליו ובעליה הוי כנטוע בשדה. כ״ש המכוין ליטע בגג דחשיב כמחובר גמור לכל מילי לערלה ולתרומה ולהכשר ולטומאה והתולש בשבת ממנו חייב, וכו׳... ותו לא מידי. ושלום כנפש אשר בן הר״ר יחיאל ז״ל, עכ״ל.

והורה השולחן ערוך ביורה דעה (הלכות ערלה סימן רצד סעיף כו) כדברי הרא״ש וז״ל : הנוטע ברשות הרבים, והגזלן שנטע, והעובד כוכבים שנטע, בין לעצמו בין לישראל, והנוטע בבית ועל גג שמילאו עפר ונטע בו, והנוטע בספינה, או בעציץ אף על פי שאינו נקוב, חייב, עכ״ל. אלא שבביאור הגר״א שם פקפק על ראיותיו של הרא״ש.

ולכן מי שיבנה ׳אדנית׳ מלבנים על גבי גגו וימלאנה עפר הרי מעתה יש לו שדה ע״ג גגו ויש מקום לחדש כי גם מי שיטול אדנית מעץ או פלסטיק ויקבע אותה לקירות המרפסת הרי מעתה יש להחשיבה כמחובר לקרקע - אבל לשיטת הגר״א י״ל דכל זה לא מהני וייחשב כעציץ שאינו נקוב.

אפשרות רביעית – כלי בגודל ארבעים סאה

ומי שאין לו אפשרות למלא גגו בעפר או לעגן כלי לקירות המרפסת יש עיצה נוספת והיא ע״פ דברי האגלי טל (מלאכת קוצר אות ג) וז״ל: וכן מה שנזרע בעליה בעפר המעזיבה חשוב מחובר. ויראה לי שה״ה הנזרע על גבי כלי גדולה שאינה מטולטלת אף שאינה נקובה חשוב מחובר, עכ״ל. ובביאורים אות י הוסיף וז״ל זה נלמד מהתשובת הרא״ש שהעתקנו לעיל סק״ט דתלי טעמא דעציץ שאינו נקוב דחשוב תלוש משום דהוא דבר המטלטל משמע דאי לא הוה מטלטל

היה דינו כמו בעליה דחשוב מחובר שהרי הרמב"ם פרק י"ב מה' ט"מ ה"ב כתב דכלי גללים כלי אבנים כלי אדמה הבאים במדה הרי הם כאהלים ואינם ככלים ובהשגות הראב"ד שם דה"ה כלי עץ הבאים במדה. ובכ"מ שם שגם הרמב"ם מודה דה"ה כלי עץ עי"ש. וא"כ הוי כמו עלי' ממש, עכ"ל.

חשבון ארבעים סאה הוא כך [ע"פ ספר מידות ושיעורי תורה להרב בניש]: סאה היא 144 ביצים ממילא 40 סאה הם 5760 ביצים יוצא שבמידות של ליטר יש לחשב: 331 ליטר לר"ח נאה הסובר שנפח ביצה 57.6 סמ"ק ואילו להחזו"א הסובר שביצה היא 100 סמ"ק הנפח בליטרים יהיה 576 ליטר.

ונראה שכבר בגודל של ארבעים סאה יש להחשיב את העציץ כמחובר לקרקע וזאת ע"פ דברי הרמ"א [ע"פ תה"ד] בסי' שי"ד ס"א שמבואר מדבריו שחבית שיש בה מ' סאה הרי היא כמחוברת לקרקע ויש בה בנין וסתירה, ומצאתי שהביא במשפטי ארץ (ערלה פ"ג הע' 26) שכך נמסר משם החזו"א - דעציץ שיש בו ארבעים סאה דינו כקרקע לענין שביעית, אלא שזה בעדיפות פחותה מהאפשרות הקודמת כיון שלא ברור אם השו"ע מסכים עם יסוד זה של כלי יותר מארבעים סאה חשיב כקרקע.

אפשרות חמישית - 'תרי דרבנן'

ומי שאין לו כל אפשרות - עליו לבחור באופן החמישי שהוא להעמיד עציץ במרפסת ואז הרי הוא מקיים 'ושבתה הארץ' מדרבנן, דכל מי שיש לו קרקע ממש הרי הוא מקיים ושבתה הארץ מדרבנן ואילו כאן הוי 'תרי דרבנן' דכל מצות שביעית בזה"ז הרי היא מדרבנן ועציץ שאינו נקוב - ההשבתה היא מדרבנן.

בדרך קצרה, חמשת הדרגות:

לסיכום, ההמלצה היא לבעל מרפסת לפעול ע"פ העדיפויות הנ"ל:

1. עציץ ע"ג קרקע באדמת רה"ר - מושלם לפי כל השיטות.
2. עציץ תלוי מעל אדמת רה"ר - נחשב כקרקע ע"פ הוראת השו"ע באו"ח סי' שי"ב וביו"ד סי' ס"ז סע' כ"ב אך לא לדעת הרמב"ם.
3. עציץ מקובע לקרקע - ע"פ תשובת הרא"ש כלל' ב אות ד' וכך פסק בשו"ע יו"ד רצ"ד סע' כ"ו.
4. עציץ בגודל 40 סאה - 331 ליטר להגר"ח נאה ולהחזו"א 576 ליטר.
5. עציץ ע"ג מרצפות - ואף שנחשב כאינו נקוב עכ"ז מקיים שמיטה מדרבנן [והוי תרי דרבנן] ועכ"ז נראה דעדיף על מה שיקנה קרקע ורק ישבות הפועל שאינו יוצא בזה יד"ח שמיטה כלל להרמב"ם.

מה נשתול בעציץ

ונשאלה שאלה למעשה, האם יש עדיפות לזרוע זרעים מסוימים

בעציץ התשובה היא שכדאי לשתול בעציץ צמחי בושם שיש בהם קדושת שביעית [ע"פ ההכרעה לחומרא בספק הירושלמי פ"ז ה"א] ואז אנו מרויחים פעמיים - גם 'ושבתה הארץ' וגם מצוה נוספת של 'והשביעית תשמטנה ונטשתה' אך כיון שבצמחי בושם ישנו ספק אם יש בהם קדושת שביעית יש צד להעדיף שתילת ירקות בעציץ ואז לשיטת הר"ש[ד] (משנה שביעית פ"ט מ"א) שחידש כי כיון שהירקות התחילו לגדול בשישית ממילא אין בהם 'איסור ספיחין' שהרי הוא הגדירם כספיחי שישית, אלא אפילו לדעת הרמב"ם שהחשיב את הירק בתר לקיטה ולכן ירקות שגדלו בשדה ונלקטו בשביעית דינם כספיחין לכל דבר ולא מקיים בהם מצות 'תשמטנה ונטשתה' כאן י"ל דלא הוי ספיחין כלל כיון שהירקות גדלו בעציץ נקוב ומצינו פלוגתת האחרונים אם הגדל בעציץ נקוב אית ביה ספיחין או לאו [הגריש"א והגר"נ קרליץ אסרו והגרשז"א התיר כ"כ בשמם במשפטי ארץ פ"ח הע' 48 - 49] וגם אם נחמיר כדעת האוסרים זה רק בגוונא דעלו הספיחין בשביעית עצמה אבל בירקות שגדלו בשישית ונלקטו בשביעית יש להקל מספק ספיקא שמא הלכה כהר"ש לנגד הרמב"ם ואת"ל דהלכה כהרמב"ם - שמא הלכה כדברי הסוברים שאין ספיחין בעציץ נקוב.

למעשה, נראה שיש מעלה גדולה לשתול בערב שביעית ירקות בעציץ נקוב ואז מרויח פעמיים שמקיים מצות עשה של 'ושבתה הארץ' בהא שנמנע להמשיך לזרוע, ועוד מרויח שמקיים מצות עשה של 'תשמטנה

ד. רבי שמשון ב"ר אברהם מהעיר שנץ שבצרפת נולד בערך בשנת ד"א תתק"י למשפחה של רבנים ולמדנים, ונקרא על שם סבו ר' שמשון מפלייזא, מראשוני בעלי התוספות. כונה בנוסף ל'ר"ש' גם 'השר משנץ', 'רבנו שמשון הגבור' ולעיתים 'רשב"א' (כך כונה פעמים רבות בתוספות לפנינו, ואין זה הרשב"א תלמיד הרמב"ן שחי בספרד כמאה שנים אחריו). בצעירותו למד תורה מפי אחיו הגדול ר' יצחק (הריצב"א) ואצל רבנו תם ורבי חיים הכהן מגדולי בעלי התוספות, אך את רוב תורתו קיבל מפי ר' יצחק ב"ר שמואל (ר"י הזקן), והוא נחשב לתלמידו המובהק ויורשו הרוחני. רוב התוספות 'שלנו' הגיעו אלינו מבית מדרשו של הר"ש בעיבודים של תלמידיו ותלמידי תלמידיו. לאחר שסיים לחבר תוספות על כל התלמוד הבבלי המכונים 'תוספות שנץ', חיבר פירוש על סדרי המשנה זרעים וטהרות שאין עליהם תלמוד בבלי, בו ביאורים, בירורי נוסח ובירורי הלכה; זהו הפירוש המקיף ביותר מתקופת הראשונים לסדרים אלו, וכל המפרשים הבאים אחריו משתמשים בו. פירוש הר"ש על זרעים מצורף ברוב מהדורות הבבלי למשניות סדר זרעים שנמצאות בסוף הכרך של מסכת ברכות, ועל טהרות למשניות סדר טהרות שאחרי מסכת נידה. מיוחס לו גם פירוש על הספרא ('תורת כהנים'). הר"ש השיב תשובות הלכתיות רבות, שחלקן הובאו בספרי גדולי הדורות שאחריו. הוא העמיד תלמידים רבים, כמה מהם היו מגדולי בעלי התוספות בדור שאחריו. בהתגבר הגזירות והרדיפות על יהודי צרפת עלה ארצה בראש קבוצה של שלש מאות רבנים מצרפת ומאנגליה בשנת תתקע"א והתיישב בעכו, ומשם עבר לירושלים ומשם כינויו 'איש ירושלים' הר"ש היה ממתנגדי הפילוסופיה, וכמה מאגרותיו בנושא זה לר' מאיר הלוי אבולעפיה נמצאות בקובץ 'אגרות הרמ"ה' ('כתאב אל רסאיל') נפטר בערך בשנת תתקע"ו לפי דעה אחרת נפטר יותר מאוחר, בשנת תתק"צ נקבר למרגלות הר הכרמל.

ונטשתה׳ בירקות הגדילים, ואין לחוש לאיסור ספיחין משום דלהר״ש ודאי שאין איסור אלא אפילו למאו דחייש לשיטת הרמב״ם יש להקל כיון ששיטת המנחת שלמה היא שאין ספיחין כלל בעציץ ואפילו אם אינו נקוב.

שיעורים בנושאים שונים

נר חנוכה ופסולי 'אבוקה ומדורה'

קושיא עצומה – היאך נדליק מנר לנר והרי זהו ממש 'פסול אבוקה'
חידוש! חילוק בין שתים לשלש
ולסיכום כל הדינים העולים:
חילוק בין מצב שכל הפתילה עומדת להדלק לבין 'שליטה בפתילה'
ולסיכום החילוק החדש:
חידוש! החילוק טמון במרחק בין השלהבות

• • •

בגמרא שבת (כג:) נאמר בזה"ל: אמר רבא: מילא קערה שמן והקיפה פתילות, כפה עליה כלי - עולה לכמה בני אדם, לא כפה עליה כלי - עשאה כמין מדורה, ואפילו לאחד נמי אינה עולה, ע"כ.

וכתב בשולחן ערוך סימן תרעא סעיף ד' וז"ל: מילא קערה שמן והקיפה פתילות, אם כפה עליה כלי כל פתילה עולה בשביל נר אחד; לא כפה עליה כלי, אפי' לנר אחד אינו עולה לפי שהוא כמדורה. הגה: ולכן יש ליזהר להעמיד הנרות בשורה בשוה, ולא בעגול דהוי כמדורה (הג"מ בשם סמ"ק); ומותר להדליק בפמוטות שקורין לאמפ"א, מאחר שכל נר מובדל הרבה מחבירו (ת"ה סימן ק"ה). ויזהרו כשעושים נרות, אפי' בשעוה, שאין לדבקן ביחד ולהדליקן, דהוי כמדורה (פסקי מהר"י ס"ה); אפי' בנרות של שבת וי"ט יזהרו שלא לעשות כן, (א"ז), עכ"ל. משנה ברורה סקי"ג כתב וז"ל: אם כפה וכו' - שעי"ז אין מתחברים כל הפתילות יחד ודוקא כשכפה ואח"כ הדליק אבל אם הדליק ואח"כ כפה צריך לכבות ולכסות בכלי ולחזור ולהדליק, עכ"ל. הרי שחל איסור לקרב פתילות דולקות אחת לחבירתה ואם כך עשה פסל את ההדלקה ולא יועיל שירחיק או יפריד.

הרי שהורה השו"ע כי יש פסול בנרות חנוכה הנקרא 'פסול מדורה' והוא בגוונא דהדליק פתילות סמוכות זו לצד זו, ובא הרמ"א והרחיב פסול זהה בשני מקרים נוספים:

א. אם מדליק נרות בעיגול.

ב. אם מדבק נרות זה לזה.

ותמהו האחרונים על הוראת הרמ"א שהרי בשולחן ערוך הלכות שבת סימן רסג סעיף א הורה השו"ע וז"ל: יהא זהיר לעשות נר יפה, ויש מכוונים לעשות ב' פתילות אחד כנגד זכור ואחד כנגד שמור, עכ"ל. ובמג"א סק"א כתב בשם מטה משה וז"ל: ויעשה נרות כרוכים דזכור ושמור בדבור אחד נאמרו וכן נוהגי' בב"הכ, עכ"ל.

קושיא עצומה – היאך נדליק מנר לנר והרי זהו ממש 'פסול אבוקה'

ונשאלת השאלה הגדולה, היאך כולנו נוהגים לקרב ולהדליק נר או גפרור לפתילת נר החנוכה ולהמתין עד שתהא 'שלהבת עולה מאליה' והרי קיימא לן 'הדלקה עושה מצוה' ובשעת ההדלקה יש לפנינו 'פסול אבוקה' והרי לנר חנוכה פסולה האבוקה ומותר אך ורק 'נר' ולכאורה כל הדלקה ראשונה בפסול, וכ"כ המהר"ל בספר נר מצוה וז"ל: מה שרוב עולם נוהגין לעשות נרות של שעוה להדליק בו, חוץ מן אותם המדקדקים להדליק בשמן זית, מפני שהוא זכר לנס שנעשה בבית המקדש. כי לפי הנראה שהוא פסול לנר חנוכה לגמרי, דלא נקרא 'נר' כלל. רק זה נקרא 'נר', שנותנין השמן בכלי, ומניחים שם הפתילה, שזה נקרא 'נר', לא כאשר כורכין השעוה על הפתילה. וכן חלב שכורכין על הפתילה, לאו נר הוא, רק אבוקה, ואבוקה נראה דפסול לנר חנוכה, מדאמר שם (שבת כג:) מילא קערה שמן והקיפה פתילות, כפה עליה כלי, עולה לכמה בני אדם. לא כפה עליה כלי, עשאה כמין מדורה, ואפילו לאחד נמי אינה עולה. **ועל כרחך היינו טעמא, מפני שהנס נעשה בנר, וזה לאו נר, הוא רק מדורה, כיון שהקיפוה פתילות הרבה, אין זה נר כלל. וכן דבר זה כאשר כורך שעוה על הפתילה, לאו נר הוא, רק אבוקה הוא, ואין אבוקה הוא נר**, וכו'... וזהו הפרש שיש בין אבוקה לנר; שהנר אינו שולט בכולו, שהרי הכלי עצמו נקרא גם כן 'נר' בכל מקום, ובו אינו שולט האור הדולק, רק שולט בשמן, ומושך השמן אליו. כי כאשר הפתילה הוא בפי הכלי, אי אפשר שישלוט בכל השמן ובכל הפתילה, רק שהוא מושך השמן אל פי הכלי. אבל אבוקה אין צריך לזה, רק מיד הוא שולט בכל השמן. וכמו שהוא כאשר נותנין השעוה על הפתילה, אז האור הוא שורף את כל הפתילה, כאשר האור הולך אחר הפתילה. וזה אינו בנר כלל, רק השמן נמשך אחר הפתילה. ולכך קראו הכלי, אשר שם השמן והפתילה, 'נר' בכל התלמוד, מפני שעל ידי הכלי נקרא 'נר', ובלא כלי אין שם 'נר' עליו, רק 'אבוקה' או 'מדורה' או 'פנסא' נקרא בכל מקום, עכ"ל.

וכ"כ בערוך השולחן סי' תרעא סי"ד וז"ל: וכשעושין נרות של שעוה לא ידבק שני נרות כאחד וכ"ש יותר דזהו כאבוקה דרק להבדלה הוי מצוה ולא בנרות חנוכה ולא בנרות שבת ויו"ט דלא מיחזי כנרות אלא כמדורות וכן יזהיר להרחיק נר מנר לכל הפחות בכאצבע דאל"כ יתדבקו השלהבות זו בזו ויהיה כמדורה וכה"ג בכל הדברים דזהו

לעיכובא שכל נר תתראה מופרדת מחבירתה, עכ"ל.

ומ"מ אין לפקפק על מנהגנו משום שהוא מעוגן בהוראת השו"ע בסימן תרעד סעיף א וז"ל: מדליקין נר חנוכה מנר חנוכה, ודוקא להדליק מזה לזה בלא אמצעי, אבל להדליק מזה לזה על ידי נר של חול, אסור; ויש מתירים גם בזה, אא"כ הוא בענין שיש לחוש שיכבה הנר של חול קודם שידליק נר אחר של חנוכה, עכ"ל. הרי דשרי להדליק נר חנוכה ע"י נר אחר ולא חיישינן לפסול אבוקה.

ואם נעיין בדברי הרמ"א נבחין בתמיהה גדולה, ונבאר דברינו - בשולחן ערוך סימן תרעא סעיף ד' כתב וז"ל: מילא קערה שמן והקיפה פתילות, אם כפה עליה כלי כל פתילה עולה בשביל נר אחד; לא כפה עליה כלי, אפי' לנר אחד אינו עולה **לפי שהוא כמדורה**. הגה: ולכן יש ליזהר להעמיד הנרות בשורה בשוה, ולא בעגול **דהוי כמדורה** (הג"מ בשם סמ"ק); ומותר להדליק בפמוטות שקורין לאמפ"א, מאחר שכל נר מובדל הרבה מחבירו (ת"ה סימן ק"ה). ויזהרו כשעושים נרות, אפי' בשעוה, שאין לדבקן ביחד ולהדליקן, **דהוי כמדורה** (פסקי מהר"י ס"ה); אפי' בנרות של שבת וי"ט יזהרו שלא לעשות כן, (א"ז), עכ"ל.

הרי שהורה השו"ע כי יש פסול בנרות חנוכה הנקרא 'פסול מדורה' והוא בגוונא דהדליק פתילות סמוכות זו לצד זו, ובא הרמ"א והרחיב פסול זהה בשני מקרים נוספים:

א. אם מדליק נרות בעיגול.

ב. אם מדבק נרות זה לזה.

ותמהו האחרונים על הוראתו האחרונה של הרמ"א שאסר לדבק שני נרות יחד בחנוכה, בשבת ויו"ט, שהרי בשולחן ערוך הלכות שבת סימן רסג סעיף א הורה השו"ע וז"ל: יהא זהיר לעשות נר יפה, ויש מכוונים לעשות ב' פתילות אחד כנגד זכור ואחד כנגד שמור, עכ"ל. ובמג"א סק"א כתב בשם מטה משה וז"ל: ויעשה נרות כרוכים דזכור ושמור בדבור אחד נאמרו וכן נוהגין בביהכנ"ס, עכ"ל.

ומכח קושיא זו, דחה הפרי חדש את דברי הרמ"א בדיבוק שני נרות מהלכתא, וטען בתוקף כי אין שום מושג 'פסול אבוקה' לא בנרות שבת ולא בנרות חנוכה, וז"ל הפרי חדש: תימא מה בכך, ומה ענין זה לדין קערה כשלא כפה עליה כלי, שדומה למדורה, וכי מי שהדליק באבוקה לא קיים מצות נר חנוכה. אלא ודאי שאין לדברים אלו עיקר, אף על פי שרש"ל כתב כן גם הוא בתשובה הנ"ל, עכ"ל.

חידוש! חילוק בין שתים לשלש

ונמצא כי אין לפסול 'פסול אבוקה' בנרות חנוכה ונתיר לדבק נרות אחד לחבירו וא"כ הדרא קושיא לדוכתא מדוע אסור למלא קערה שמן ולהקיפה פתילות, ונראה לי לבאר בעומק דעת הפרי חדש שהבין שיש לחלק בכמות הפתילות:

א. המדליק פתילה אחת - הרי זה כשר ומהודר וזהו מאי דנקרא בכל מקום 'נר'.

ב. המדליק שתי פתילות - כשר לנר שבת וחנוכה - ואפילו שנקרא שמו 'אבוקה'.

ג. המדליק שלש פתילות - זהו הנקרא 'מדורה' - ופסול לנר שבת וחנוכה.

וא"כ נמצא כי מילא קערה שמן והקיפה פתילות נפסלה הדלקתו משום 'פסול מדורה' כיון שיש שם שלש פתילות דולקות אבל אה"נ אם היו רק שתי פתילות בנר אחד - היינו מכשירים כדין אבוקה, וזה הדין המפורש בגמרא שבת (כג:) וז"ל: אמר רב יצחק בר רדיפה אמר רב הונא: נר שיש לה שני פיות - עולה לשני בני אדם, ע"כ. וביאר רש"י (בד"ה שתי פיות) וז"ל: שהנרות שלהם של חרס הן, ומכוסין, ועושים לו נקב בצדי כסויו להכניס לו הפתילה - והוא הפה, ולמעלה בכיסויו יש נקב קטן וגם חלל יש למעלה מן הכסוי וממלאו שמן, והוא נכנס דרך הנקב מעט מעט, אם יש בו שני נקבים משני צדדין - עולה לשני בני אדם, למהדרין העושין נר לכל אחד ואחד, ע"כ. הרי שהצריך שיהא הנר מכוסה אבל כל זאת לא למימר דאם לא יהיה כיסוי תיפסל ההדלקה אלא בא לחדש כי אם לא יהיה כיסוי הנר ייחשב כאבוקה אחת העולה אך ורק לאיש אחד.

ולפי ביאור מחודש זה - יש לדקדק שלא לאחוז בידו כמה 'גפרורים' ולהדליק נר שבת וחנוכה כי אז עושה בשעת ההדלקה 'מדורה' ופסל את ההדלקה, אבל אין לחשוש במידה ונוטל נר דולק ומדליק בו את נר החנוכה כיון שעשאו בשעת הדלקה כאבוקה ואין בזה שום פסול.

אלא שלפי ביאור זה נמצא שעלינו להקל כנגד דברי הרמ"א שהחמיר בנרות מדובקין וז"ל: ויזהרו כשעושים נרות, אפי' בשעוה, שאין לדבקן ביחד ולהדליקן, **דהוי כמדורה** אפילו בנרות של שבת וי"ט יזהרו שלא לעשות כן, עכ"ל. ולכאורה היתה אפשרות פשוטה לומר דהרמ"א לא מירי במדביק שני נרות אלא רק שלשה ויותר אך בדברי המפרשים לא משמע כן וכ"כ המג"א בסימן תרע א סק"ד וז"ל: ובמהרי"ו כתב וז"ל בערפורט **לוקחין ד' או ה' נרות חנוכה** ומדביקין אותן ביחד [פי' שקלועין כמו שרשרת] ומדליקין אותן לנר א' ואסרתי אותן דהוי כמדורה עכ"ל **אפשר דשני נרות שרי**, אבל בתשובת רש"ל משמע **דאסור** וכ"מ סי' רצ"ח סק"ב וסי' תל"ג ס"ב, עכ"ל. וכן הורה לאסור במשנ"ב סקי"ט וציין בשעה"צ שכ"כ הא"ר וחיי"א.

ובביאור הלכה (ד"ה ואפילו) כתב וז"ל: מלשון זה משמע דאף בשבת ויו"ט יש ליזהר שלא לעשות כן ואינו כן דבשבת ויו"ט מצוה לעשות כרוכים כדלעיל בסימן רס"ג וכבר הקשה כן במ"א ועיין בסוף דבריו דלפי מאי דמסיק בשם רש"ל דאסור בענינינו אפילו בשתי נרות כרוכין ממילא אין שום ביאור לדברי רמ"א במה שמסיק דאפילו בנרות של

שבת ויו"ט יש ליזהר ועיין בפמ"ג שגם הוא נדחק מאוד בדברי רמ"א ולענ"ד **נראה דחסר כאן פרט אחד הנזכר באור זרוע דהיינו כשמדבקין אותן אחר הדלקתן עד שעי"ז מתחממות ונופלות וזה באמת אסור בין בחנוכה ובין בשוי"ט** וז"ל ד"מ כשמדליקין נר שבת או חנוכה או יום טוב ודובקין הנרות סמוכין זה לזה עד שהן מתחממות זו מזו ונוטף השעוה גם נכפלות ונופלות לא קיימו המצוה אור זרוע עכ"ל ולאות שהאמת כדברי שציין ברמ"א אור זרוע והלא דין הראשון לא נזכר כלל באור זרוע אלא דין זה, עכ"ל.

וע"פ דבריו נחה שקטה כל הארץ, שבאמת יש שני פסולים בהדלקת נרות שבת וחנוכה, פסול ראשון הוא 'פסול מדורה' והוא בהדלקת שלשה נרות ויותר וכמו שביארנו, ופסול שני הוא בהדלקת נרות בצורה גרועה שמתחממין ונופלין ויש בזה בעיה של 'אין שיעור בנר' וזה הפסול של דיבוק שני נרות אחד לשני, ואילו בדיבק שלשה נרות איכא שתי סיבות לפסול האחת מעצם 'פסול מדורה' ועוד נפסול מדין 'שמתחממין ונופלין', אבל בקולע שני נרות אין בעיה מדין מדורה, ואף שנחשב כעת כדין אבוקה אין בכך כלום וגם אין לפסול מדין שמתחממין ונופלין כיון שנעשו בקליעה אינן נופלין, אבל אסור להדליק שלשה נרות קלועים מדין מדורה.

וניהדר לנידון דידן היאך מדליקין נר מנר - ונקום ונאמר כי ליכא למיחש לכלום, שהרי אף שכעת בשעת ההדלקה הנר הופך לאבוקה - אין אבוקה פוסלת בנרות החנוכה וא"ת ניחוש לחימום כדחייש הרמ"א בשני נרות מדובקים - אומר לך דליכא למיחש לחימום משום שהנר שעמו אני מדליק מוצב מעל הנר הנדלק ואין הנר העליון מחמם ומתיך את הנר התחתון, והכל בא על מקומו בשלום.

ולסיכום כל הדינים העולים:

- קערה ובה שתי פתילות - מותר כדין אבוקה ואין בזה משום חימום ואינו מדורה
- קערה ובה שלש פתילות - אסורה מדין מדורה
- שני נרות מדובקים - אסור רק מדין חימום[א], ואינו כמדורה ומותר מדין אבוקה
- שני נרות קלועים - מותר מדין אבוקה, ואין חשש חימום - והוא מאי דהתרנו בהלכות שבת.
- שלשה נרות קלועים [כדוגמת 'נר הבדלה'] - אף שאין איסור מדין 'חימום' אסור מדין 'מדורה' - ואסור אפילו בשבת.
- נר שיש לו שתי פיות ללא כיסוי - נעשה אבוקה וכשר רק לאחד.
- נר שיש לו שתי פיות ויש לו כיסוי - דינו כנר כשר ועולה אפילו לשנים.

א. פסול חימום הוא רק מחמת 'שיעור הנר' כ"כ הב"ח

❖ ובחרנו בטעמו של הפרי חדש שנקט כי אין 'פסול אבוקה' ודחינן טעמו של מהר"ל דמיבעי דוקא 'נר' ולא אבוקה, וזאת למודעי כי המעיין בדברי המהר"ל יבחין כי הוא פוסל הדלקה בכל נרות השעוה למינהם כדין אבוקה ובזה ברור שלא פסקינן הלכה כמותו שהרי כתב הרמ"א בסי' תרעג וז"ל: ואם אין שמן זית מצוי מצוה בשמנים שאורן זך ונקי; ונוהגים במדינות אלו להדליק בנר של שעוה, כי אורן צלול כמו שמן, עכ"ל. וציין בשער הציון סק"ד בזה"ל: תשובת מהר"י ברונא סימן ל"ט. והנה דעת מהר"ל מפרא"ג בספרו נר מצוה שלא להדליק כלל בנר שעוה וחלב אלא דוקא בשמן מפני שהנס נעשה בשמן, אבל אין נוהגין כוותיה. מחצית השקל, עכ"ל.

❖ בהדלקה מנר לנר יש להתיר דהוי כאבוקה המותרת ואין לאסור מדין חימום כיון שהנר מונח מלעילא.

חילוק בין מצב שכל הפתילה עומדת להדלק לבין 'שליטה בפתילה'

ובשיעור ביצענו ניסוי בהדלקת קערה מוקפת בפתילות ואז עלה בדעתי עוד חילוק שונה בין אבוקה לבין 'מילא קערה' שכאשר הפתילה טבולה בשמן שבקערה ודולקת לבדה - האש לא תאחוז בכל הפתילה וממילא יש לראות את הפתילה כנר שהרי יש כאן חלק ראשון בפתילה הטבולה בשמן, וחלק שני של פתילה שאינה בוערת אלא רק מוליכה את השמן ועוד חלק שלישי של פתילה בוערת, אבל ברגע שהפתילות סמוכות זו לזו הכל מתחיל לבעור ללא שליטה וסדר וזהו דין 'מדורה' ולפ"ז אין הבדל כלל בין שתי פתילות לשלש כפי שחילקנו בביאור הקודם אלא החילוק הוא האם יש שליטה באש או שהכל נשרף.

ולסיכום החילוק החדש:

קערה ובה שתי פתילות - פסול

שני נרות מדובקים - פסול

שני נרות קלועים ואפילו שלשה נרות קלועים- מותר כדין אבוקה

נר שיש לו שתי פיות ללא כיסוי - פסול אפילו לאחד

נר שיש לו שתי פיות ויש לו כיסוי - כשר ועולה אפילו לשנים.

חידוש! החילוק טמון במרחק בין השלהבות

אבל עורר בזה בני יאשיהו נ"י שיש לומר כי החילוק בין שני נרות מדובקים האסורים וכן שתי פתילות הדולקות בקערה - לבין דין אבוקה הוא שבאבוקה הפתילות סמוכות אחת לחבירתה ואפילו בנר הבדלה אין אנו מבחינים בחילוק בין השלהבות והכל מתערב אבל 'פסול מדורה' הוא כאשר הפתילות אינן סמוכות מאד אחת לחבירתה וממילא יש למראה העין שתי שלהבות הנוגעות אחת בחבירתה ועפ"ז ביאר מדוע פסל הרמ"א שני נרות 'מדובקים' והכשיר שני נרות 'קלועים'.

ואחר העיון מצאתי כדבריו בפרי מגדים (אשל אברהם סי' תרעא סק"ד) וז"ל: ועל כרחך הפירוש כאן לדבוק יחד, היינו סמוך כל כך, אבל קלועים ודבוקים מתחלה מותר. ובאמת במהר"י ווייל אוסר בנר חנוכה. ובמהר"י ווייל יש לומר דוקא ארבעה או חמשה נרות, דאז בשבת נמי יש לומר אסור, דוקא שני נרות שרי בשבת, דלא הוה כמדורה, והוא הדין נר חנוכה שנים שרי, אבל בסימן רצח וסימן תל"ג משמע שני נרות הוה אבוקה ואסור כאן, וא"כ דברי הרב בהג"ה צ"ע קצת. ועיין פרי חדש (אות ד ד"ה ומ"ש שאין) תמה, אבוקה לנר חנוכה שרי, יע"ש. **ואם כן י"ל ודאי שני נרות דבוקים ממש שרי, דהוה אבוקה, אבל רחוקים קצת והלהב מתערב גרע, דהוה כמדורה.** ומה שכתב הרב שאין לדבקן ביחד ולהדליקן, כלומר, לדבקן סמוכים זה לזה ולהיות דולקים כך הוא דאסור, הא דבוקים זה בזה כעין קלועים שרי, כמו בנר שבת. ועיין לבוש (סעיף ד) ואין לדבוק יחד אחר הדלקה או סמוכים זה לזה, והבן.

ולסיכום דחינו את הנחת היסוד שהנחנו כי אבוקה פסולה לנר חנוכה ויש חילוק בין 'מדורה' הפסולה לבין 'אבוקה' הכשירה ומצאנו ראינו שלשה חילוקים בין דין הקיף קערה שמן ודיבק נרות הפסול לבין כרך שני נרות יחד ודין הדלקה רגילה שאנו מדליקין נרות שבת וחנוכה ע"י נר אחר.

א. במילא קערה שמן יש שלש פתילות ולכן נחשב כמדורה, ואילו קולע שני נרות יש בו רק שנים והוי כאבוקה, ואילו במדביק שני נרות הפסול הוא משום שמתחמם ונופל - ומדליק נר מנר אין חסרון של אבוקה ולא שיתחמם ויפול שהרי מדליק מלמעלה.

ב. במילא קערה שמן וכן במדביק שני נרות הפסול הוא משום שהאש משתלטת על כל הקערה ואין 'שליטה' באש, ואילו בנרות קלועים יש כל הזמן שליטה באש - ובמדליק מנר לנר אין חסרון של שליטה באש.

ג. במילא קערה שמן וכן בהדביק שני נרות יש ריוח קטן בין הנרות וזה יוצר את 'מראה המדורה' אך במדליק נרות קלועים אין מרחק בין השלהבות - ובמדליק מנר לנר ג"כ אין מרחק בין השלהבות.

הרכבת 'קליקס' בשבת

בירור סוגית הש"ס וההגדרות ההלכתיות
כלי שדרכו לתקוע – להחזירו ברפיון
כוס של פרקים – דרכו בהידוק ולא בתקיעה
הברגה שרוי"ף בלע"ז
כיסויי כלים
ארבע שיטות בכיסוי כלים
מאי בין 'כיסויי כלים' לבין 'קנה של סיידין'
הרכבת קליקס בשבת

• • •

בשיעור זה נצא לברר האם נתיר להרכיב משחק הנקרא 'קליקס' שעשוי כעין ריבועי פלסטיק צבעוניים ויש בהם כעין שניים הנאחזות בלחיצה קלה בחלק אחר [ומשמיע כעין 'קליק' וע"כ נקרא שמו 'קליקס'] עד שאפשר בחיבור חלקים רבים לבנות גבוהות ונצורות.

ולצורך הבירור השלם עלינו להקדים חמשה נושאים:

א. בירור סוגית הגמרא דרך הראשונים והשיטות השונות בהבנת ההגדרות ההלכתיות.

ב. עיון בסוגית 'כלי שדרכו בתקיעה' – האם נתיר להחזירו ברפיון.

ג. עיון בסוגית 'כוס של פרקים' – 'כלי שדרכו בהידוק' ומחלוקת הראשונים והאחרונים.

ד. בירור הגדרת כלים הנאחזים זה בזה ע"י 'הברגה' [שרוי"ף בלעז].

ה. משא ומתן האחרונים בדין 'כיסויי הכלים' וההקבלה לדין 'קנה של סיידין'.

וזה החלי.

בירור סוגית הש"ס וההגדרות ההלכתיות

במסכת שבת (מז.) נאמר בזה"ל:

❖ לוי בר שמואל אשכחינהו לרבי אבא ולרב הונא בר חייא דהוו קיימי

אפיתחא דבי רב הונא, אמר להו: מהו להחזיר מטה של טרסיים בשבת? אמרו ליה: שפיר דמי.

❖ אתא לקמיה דרב יהודה, אמר: הא רב ושמואל דאמרי תרוייהו: המחזיר מטה של טרסיים בשבת - חייב חטאת.

❖ מיתיבי: המחזיר קנה מנורה בשבת - חייב חטאת, קנה סיידין[א] - לא יחזיר, ואם החזיר - פטור אבל אסור. רבי סימאי אומר: קרן עגולה - חייב, קרן פשוטה - פטור!

❖ אינהו דאמור כי האי תנא - דתניא: מלבנות המטה, וכרעות המטה, ולווחים של סקיבס - לא יחזיר, ואם החזיר - פטור אבל אסור. ולא יתקע, ואם תקע - חייב חטאת. רבן שמעון בן גמליאל אומר: אם היה רפוי - מותר.

❖ בי רב חמא הוה מטה גללניתא, הוה מהדרי לה ביומא טבא. אמר ליה ההוא מדרבנן לרבא: מאי דעתיך, בנין מן הצד הוא, נהי דאיסורא דאורייתא - ליכא, איסורא דרבנן מיהא איכא! - אמר ליה: אנא כרבן שמעון בן גמליאל סבירא לי, דאמר: אם היה רפוי - מותר, עכ"ל סוגיית הש"ס.

ובאמת כל לומד מרגיש מיד בקושי העצום - היאך פליגי בצורה כ"כ קיצונית שרבי אבא ורב הונא התירו לכתחילה ואילו רב יהודה טוען כי חיב חטאת בכה"ג וכתבו התוספות (מז: ד"ה רשב"ג) וז"ל: ולעיל נמי מיירי ברפוי וקשה קצת דהיכי פליגי כולי האי דמר מחייב חטאת ומר שרי אפי' לכתחלה ועוד הא אין בנין וסתירה בכלים ועוד תקשה לרב יהודה הך ברייתא דליכא תנא דמחייב חטאת ויש לומר דהכי קאמר לעיל הא רב ושמואל דאמרי תרווייהו המחזיר מטה של טרסיים בשבת חייב חטאת כשאינו רפוי ואם כן ברפוי אין סברא להתיר לכתחלה, עכ"ל.

ונראה כי הביאור כאן דרבי אבא ורב הונא התירו החזרת מיטה של טרסיים [ואח"כ יתברר כי התירו רק ברפוי].

אך מנגד, רב יהודה הבין כי אין שום היתר להחזיר ואפילו ברפיון וסברא פשוטה היא - דאי איכא מציאות של חיוב חטאת אם יעשה את אותה הפעולה בחוזק - ממילא ברור שיש לגזור מדרבנן, והקשה עליהם רב יהודה שתי קושיות: האחת מסברא דידיה - שהרי ברור מהוראת רב ושמואל כי יש מציאות של איסור תורה בהחזרת מיטה בתקיעה ולכן יש לעשות סייג ולגזור בכל בנית מיטה של טרסיים, והשניה מברייתא שהציגה רק שני דינים - או חיוב חטאת או איסור דרבנן.

אבל ענו לו רבי אבא ורב הונא כי אכן גם הם מסכימים להוראת רב ושמואל שיש בכה"ג מציאות של איסור תורה אם יתקע בחוזק, אך עכ"ז עדיין יש לאסור

א. כך הגירסא דידן אך בערוך גרס קנה של ציידין.

מדרבנן אך ורק במקרה אמצעי שאינו 'תקיעה' אך גם יותר חזק מרפוי, והביאו ראיה לשיטתם מדברי רשב"ג שהורה מפורשות שיש היתר בהחזרה רפויה.

למעשה נמצא כי אף שרב יהודה ס"ל כי אין שום היתר לבנות את כל הני כלים, ואם יתקע יתחייב חטאת ואם יהדק או אפילו יחזיר ברפיון - ייאסר מדרבנן, אך מנגד פליגי עליה אחרוני האמוראים רבי אבא ורב הונא בר חייא, רב חמא, ורבא וכולהו סבירא להו שהלכה כרשב"ג שיש היתר לבנות את כל הכלים הנ"ל ברפיון.

וכך פסק בשולחן ערוך (סי' שיג ס"ו) וז"ל: מטה של פרקים אסור להחזירה ולהדקה, ואם תקע חייב חטאת; ואם היא (דרכה להיות) רפויה, מותר לכתחלה, (ובלבד שלא יהדק).

וחד העין יבחין מיד כי שלשה דינים איכא הכא:

א. חיוב חטאת - וזה יהיה אם יפעל בצורה של 'תקיעה' - ודוגמא לדבר - במידה ויתקע מלבנות וכרעות המיטה, ואת לווחי הסקיבס, קני מנורה, וקרן עגולה, או הקים מיטה של טרסיים בתקיעה.

ב. איסור דרבנן - וזה יהיה אם יפעל בצורה של 'הידוק' - ודוגמא לדבר - במידה והציב 'קרן פשוטה' או החזיר מלבנות המטה, וכרעות המטה, ולווחים של סקיבס בלא תקיעה.

ג. היתר גמור - בכל הנ"ל אם החזירם ברפיון.

כלי שדרכו לתקוע – להחזירו ברפיון

הרמ"א אסר להחזיר אפילו ברפיון כלי שדרכו בתקיעה, ויש לעיין ביסוד זה דעל דברי השו"ע סימן שיג סעיף ו' הגיה הרמ"א שלש פעמים וז"ל שו"ע ורמ"א:

מטה של פרקים אסור להחזירה ולהדקה, ואם תקע חייב חטאת; ואם היא (דרכה להיות) רפויה, מותר לכתחלה, (ובלבד שלא יהדק). וכוס של פרקים, מותר לפרקו ולהחזירו בשבת. ויש מי שאומר שדין הכוס כדין המטה. **הגה: ואם דרכו להיות מהודק אף על גב דעכשיו רפוי, אסור** (מיימוני פכ"ה והגהות אשיר"י וכל בו וכן נראה דבר הטור), עכ"ל.

ומקור הדברים בב"י שהביא שיטות ראשונים שהתירו החזרת כלי ברפיון וז"ל: ונראה מדבריו שם דהא דאמרינן אם היה רפוי מותר היינו לומר שהוא עשוי להיות רפוי ומשום הכי שרי **אבל אם הוא עשוי להיות מיהדק אף על פי שעכשיו כשמחזירו מניחו רפוי אסור** וכן נראה ממה שאמר רבינו בסמוך גבי כוס של פרקים שמותר להחזירו לפי שאין דרך להדקו **דמשמע הא אם היה דרך להדקו אסור להחזירו אפילו מניחו רפוי** וכן נראה מדברי הגהת אשיר"י, עכ"ל.

ואם נצא מנקודת הנחה כי השו"ע מסכים עם הרמ"א יש בכאן שלשה דינים חדשים לגמרי:

א. שבכל כלי שדרך לתקוע את חלקיו אין שום היתר לחברם אפילו בצורה רפויה.

ב. כל ההיתר להחזיר ברפיון הוא רק בכלי שדרכו להיות רפוי [ועורר בשעה"צ סקל"ה שזה לכ"ע, אך לדעת הטור אפשר להקל בחזרה רפויה גם בכלי שדרכו להיות מיהדק].

ג. אפילו באותו כלי שהדרך לחברו רק ברפיון ואין בו חשש תקיעה - עכ"ז יש אסור דרבנן להדק.

אבל אם נביט בדברי השו"ע ללא הגהות הרמ"א - אין מקום לכל הני חומרות מחודשות - וז"ל השו"ע: מטה של פרקים אסור להחזירה ולהדקה, ואם תקע חייב חטאת; ואם היא רפויה, מותר לכתחלה וכוס של פרקים, מותר לפרקו ולהחזירו בשבת. ויש מי שאומר שדין הכוס כדין המטה.

א. הרי שהתיר לחבר ברפיון ללא שום הגבלה, וגם אם רגיל לתקוע או להדק - לא מצאנו שאסר זאת השו"ע.

ב. ואף בכוס של פרקים [שהיא דבר שדרכה בהידוק] מבואר מדבריו שהורה כדעת המקילים וזאת ע"פ היסוד הידוע - סתם ויש אומרים הלכה כסתם.

וכך נקט בחזו"א (סי' נ אות י') שאין בכלל לחוש לאיסור 'רגיל לתקוע' ונימוקו מחודש ביותר, שהרי מקור הסברא לאסור רפוי במקום שיש רגילות לתקוע הוא מדברי התוספות בשבת (מח. ד"ה הא בחדתי) וז"ל: אומר ר"י שאם נתקו חוטי הסרבל אם הנקב רחב ויכול להכניסם בלא טורח שרי כיון דעתיקי ובלבד שיתנם בענין זה שלא יהא לחוש שמא יתקע **דבעניין שהוא רגילות לתקוע ולקשור נראה דאסורין להחזיר כדאסרינן** בריש כל הכלים (דף קכב:) **החזרת שידה תיבה ומגדל גזירה שמא יתקע**, עכ"ל. אך מחדש החזו"א כי כל החומרא הזאת היא אך ורק לשיטת התוספות שלמדו בסוגיא כי יש רק **שתי דרגות** - **'רפוי ומיהדק'** ששניהם שוים להיתר, ואילו 'תקיעה' חייב מדאורייתא, אלא מאי - ברור שיש דרגה אמצעית שאסורה מדרבנן - וזו ברייתא מפורשת, ולכן הוכרחו התוספות למצוא מציאות של איסור דרבנן והוא במידה ויש רגילות לתקוע - יש איסור מדרבנן אפילו להכניס ברפיון או בהידוק - אבל כל זה לשיטתם, והרי אנן ס"ל דאיכא תלת דרגין רפוי - שרי, מיהדק - אסור מדרבנן, ותקיעה אסורה מדאורייתא - ולכן אין לנו צורך למצוא מציאות חדשה של איסור דרבנן וז"ל החזו"א (סי' נ אות י'): התוס' מ"ח א' ד"ה הא, כתבו דבענין שהוא רגילות לתקוע אסור להחזיר אפי' רפוי גזירה שמא יתקע, וכ"כ בהג"א בסוגין, נראה דעתם דכל שלא תקע בכלל רפוי ומותר, והיה קשיא להו ההיא דדלת שדה תבה לק' קכ"ב ב' דגזרינן שמא יתקע וניחא להו דמטה של טרסיים דרך לשמש בה בלא תקיעה אבל דלת השדה דרגילות לתקוע אסור ובזה ניחא ההיא דחזרת תריסין

דלא התירו בשל בית, וזה מוכח דאם היה דעתם לחלק בין רפוי למהודק אין להם ראיה מההיא דדלת השדה לאסור ברגילות לתקוע די"ל דהתם במהדק, עכ"ל.

ומצאתי שכבר קדמו בהבנה זו בשו"ת **אבני נזר** (או"ח סי' ריא אות י"א) וז"ל: אבל הגאונים ורמב"ם (פ"י הי"ג) ותוספות (קב:) סבירא להו דבנין גמור אף בכלים הוי בנין ודוקא מתקן מנא לית בי' משום בנין. ורב ושמואל דאמרי המחזיר מטה של טרסיים בשבת חייב חטאת. היינו משום בונה שתחב בחוזק מיהדק וצריך אומנות חייב משום בונה, **וכל היכי שלא תחב בחוזק דעת התוס' דהיינו דר' שמעון בן גמליאל דאם הי' רפוי מותר. דלדידהו ליכא אלא שתי חלוקים תקע חייב חטאת וכל שלא תקע היינו רפוי מותר אפילו לכתחילה.** דכן מבואר מדבריהם סוף פרק כירה בדיבור המתחיל רבן שמעון בן גמליאל. דכל שאינו רפוי חייב חטאת, לא תקע מותר לכתחילה. כר' שמעון בן גמליאל דאמר אם הי' רפוי מותר, והא דאמר בגמרא ריש פרק כל הכלים דלתות הכלים נוטלין ולא מחזירין גזירה שמא יתקע היינו בכלים שדרכו לתקוע, עכ"ל.

ונמצא לפי הבנה מחודשת זו כי יש שתי אפשרויות הבנה:

אפשרות ראשונה: יש שלש דרגות - תקיעה אסורה מדאורייתא, אבל הידוק אסור מדרבנן [ובזה האפשרות הראשונה מקילה], רפוי שרי לגמרי, ואין כלל מושג של דבר שדרכו בתקיעה אסור אפילו ברפיון [ובזה האפשרות הראשונה מקילה].

אפשרות שניה: יש רק שתי דרגות - תקיעה אסורה מדאורייתא, ואילו רפוי ומיהדק שרו לגמרי [ובזה האפשרות השניה מקילה] אלא מאי - ברור שיש איסור דרבנן להחזיר ברפיון 'דבר שדרכו בתקיעה' [ובזו האפשרות השניה מחמירה].

ויש לעורר כי על פי הבנת החזו"א נמצא שהשו"ע הורה כאפשרות הראשונה, ואילו בב"י האיר כי יש אפשרות שניה אך למעשה לא פסק כמותה, אבל מנגד הרמ"א החמיר באיסורי דרבנן כחומרי שתי השיטות - מצד אחד אסר לגמרי את הדרגה האמצעית 'הידוק' - וזה דלא כתוספות דלית להו איסור מיוחד במהודק, ומצד שני החמיר גם את חומרת התוספות לאסור הכנסת כלי שדרכו בתקיעה ואפילו ברפיון.

ולמעשה, החזו"א חלק על הרמ"א וצידד להלכה כדברי השו"ע, וז"ל החזו"א: והמחבר בסי' שי"ג ס"ו השמיט תנאי זה שיהא דרכה ברפוי', אפשר שחזר בו מרן, והרמ"א הביאו, ולמש"כ לעיל אין מקור לד"ז, **ואפי' אם רגילות לתקוע אפשר להקל בדרבנן, כיון דלא הזכירוהו הר"מ והטור, וכל שעושה רפוי בלתי מהודק מותר**, עכ"ל.

כוס של פרקים – דרכו בהידוק ולא בתקיעה

ועל פי כל הנ״ל יש להבין את מחלוקת הראשונים שהובאה בטור וז״ל: וראיתי כתוב על שם הר״ם מרוטנבורג דה״ה כוס של פרקים אסור להחזירו אא״כ יהא רפוי ונראה דכוס אין דרך להדקו כל כך ושרי בכל ענין, עכ״ל.

ובשו״ע הובאה מחלוקת זו בשינוי קצת וז״ל: וכוס של פרקים, מותר לפרקו ולהחזירו בשבת. ויש מי שאומר שדין הכוס כדין המטה. הגה: ואם דרכו להיות מהודק אף על גב דעכשיו רפוי, אסור (מיימוני פכ״ה והגהות אשיר״י וכל בו וכן נראה דבר הטור), עכ״ל.

ולכאורה, דברי מהר״ם ברורים ונכוחים שהתיר להחזיר 'כוס של פרקים' ברפוי ואסר להדקו, אך יש להבין מהי סברת הטור שהתיר 'בכל ענין'.

ובמשנה ברורה סקמ״ה כתב וז״ל: כשהוא רפוי והטעם דאין דרך להדק כ״כ בחוזק שיהיה חשוב כמו תקיעה וע״כ אין לחוש שמא יתקע והיש מי שאומר ס״ל כיון דעכ״פ דרך להדק גם ברפוי אסור כמו במטה של פרקים.

הרי שביאר המשנ״ב [ע״פ הבנת הט״ז] כי באמת מיירי בכוס של פרקים שהרגילות להדקה בלבד ואין רגילות לתוקעה, והטור התיר לסגור ברפיון ומהר״ם אסר אפילו ברפוי, והלכה כמותו וז״ל המשנ״ב בסקמ״ו וז״ל: ולכתחלה יש להחמיר כדעה זו אך אם הוא לצורך שבת יש לסמוך אדעה ראשונה, עכ״ל.

ומה שכתב השו״ע בדעת מהר״ם 'שדין הכוס כדין המיטה' צריך לפרש - שבמיטה שדרך לתוקעה ברור שאסור לכ״ע אבל בכוס שדרך רק להדקו ולא לתוקעו עכ״ז שוה דינו לדין מיטה וייאסר להחזירו אפילו ברפיון.

אלא שדברי קדשו של המשנ״ב נראים קשים משני צדדים, האחד - שכתב כי המתיר [הטור] מתיר רק ברפוי ואילו הטור עצמו מפורשות כתב 'ושרי בכל ענין', והשנית - בהא דכתב כי האוסר [מהר״ם] אוסר אפילו ברפוי ואילו בטור משמע כי האיסור הוא דוקא במהודק אבל ברפוי גם הוא מתיר וז״ל מהר״ם [הוב״ד בטור]: וראיתי כתוב על שם הר״ם מרוטנבורג דה״ה כוס של פרקים אסור להחזירו אא״כ יהא רפוי, עכ״ל.

ולגבי הקושי הראשון בשיטת הטור מצאתי שהקשה כן בשעה״צ על דברי הט״ז - ועכ״ז לא הדר ביה המשנ״ב, אך לגבי הקושיא השניה יש לבאר כי המשנ״ב למד את דברי מהר״ם בצורה שונה ומה שכתב 'כוס של פרקים אסור להחזירו אא״כ יהא רפוי' אינו חוזר על פעולת הגברא העכשוית שאם סוגר ברפיון שרי אלא הדר על 'החפצא' דהיינו - המציאות הקבועה של הכוס שאם הדרך להדק כוס כזו אז אסור לסוגרה בשבת אפילו ברפיון אבל אם הרגילות לסגור את הכוס תמיד ברפיון - שרי לסוגרה ברפיון גם בשבת.

ונמצא שבסוג כוס שהדרך לסוגרה ברפיון - כ"ע יודו דשרי לסוגרה ברפיון גם בשבת.

אך בכוס שדרך להדקה - בזאת יחלקו - הטור יתיר לסוגרה ברפיון והיתרו ברור, אך בסברת מהר"ם יש לבאר כי כיון שכבר למדנו כי 'דבר שדרך לתוקעו' אסרו אפילו להחזירו ברפוי - כך גם כאן 'דבר שדרך להדקו' אסור אפילו להחזירו ברפוי.

ונמצא כי ביאור המשנ"ב במחלוקת הטור ומהר"ם מוקשה פעמיים, ראשית - מבואר מדברי הטור שהתיר אפילו להדק, ושנית - היאך החמיר המהר"ם חומרא מופלגת כזו - שדבר שדרכו בהידוק אסור אפילו להחזירו ברפוי והרי אין לך 'גזירה לגזירה' יותר מזה[ב].

אך ראיתי ביאור נפלא בשולחן ערוך הרב (שיג סכ"א) וז"ל: וכוס של פרקים **יש אומרים** שאף שדרכו להיות מהודק קצת **מותר להחזירו ולהדקו קצת** ואין חוששים שמא יתקע בחוזק לפי שאין דרך הכוס כלל להדקו כל כך בחוזק עד שיתחייב עליו משום בונה ולא אסרו להדק אפילו מעט אלא במטה של פרקים וכל כיוצא בה משאר הכלים שיש לחוש בהם שמא יתקע בחוזק **ויש אומרים** שאין חילוק בין כוס לשאר כלים ואסור להחזיר הכוס אלא אם כן מניחו רפוי לגמרי ויש להחמיר כדבריהם אלא אם כן במקום צורך גדול אזי יש לסמוך להקל אם אין דרך הכוס כלל להדקו בחוזק, אבל כוסות העשויים בחריצים סביב ומהודקים בחוזק לדברי הכל אסור להחזירם אפילו מניחם רפויים לגמרי, עכ"ל.

ותורף דבריו כי נחלקו הראשונים בדין 'דבר שאין דרכו בתקיעה' וממילא חשש רחוק שיגיע לידי איסור תורה ועכ"ז אסר המהר"ם להדקו והתיר לסגרו ברפיון וסברתו ברורה דלא פלוג רבנן, אלא מאי - הטור יצא לחדש כי בכה"ג שיש רק חשש רחוק שיתקע - ממילא אין מקום לגזור גם על הידוק ולכן נתיר בין רפוי ובין מהודק.

וע"פ דברי שו"ע הרב נחו שקטו כל הקושיות - שאכן הטור מתיר 'בכל ענין' ומהר"ם מתיר ברפוי, וכן כתב החזו"א (סי' נ' אות י') וז"ל: ובב"י סי' שי"ג כתב דמשמע מדברי הטור דאין מותר רפוי אלא באין דרכו להדק, וזה תמוה מאד **דאדרבה הטור מתיר בכוס אפי' מהודק כיון שאין דרכו להדקו בחוזק שהוא תקוע, אבל רפוי לעולם מותר**, וכן מלשון הר"מ אין הכרע שלשון הר"מ כלשון הגמ' ומש"כ מותר להחזירו ר"ל ואם היה רצונו לעשותו רפוי מותר להחזירו, וכן דברי הכלבו מתפרשין

ב. אך עלה בדעתי כי באמת אין זו קושיא כל כך כיון שלו יצויר שלא היה שייך כלל תקיעה בכה"ג - אה"נ היה מקום להקשות דהוי גזירה לגזירה אך הכא יש אפשרות של תקיעה רק דליכא רגילות לתקוע, וא"כ מובנת סברת מהר"ם שאסר ברפוי אטו רגיל הידוק - שהרי מכח האי רגילותא יש צד שיכול לבא לידי תקיעה.

לקולא כדברי הטור דבאין דרך לתקוע מותר הידוק, או שדעתו לאסור רפוי ברגילות לתקוע.

והמחבר בסי' שי"ג ס"ו השמיט תנאי זה שיהא דרכה ברפוי', אפשר שחזר בו מרן, והרמ"א הביאו, ולמש"כ לעיל אין מקור לד"ז, ואפי' אם רגילות לתקוע אפשר להקל בדרבנן, כיון דלא הזכירוהו הר"מ והטור, **וכל שעושה רפוי בלתי מהודק מותר, ואפי' מהודק במקום שאין רגילות לתקוע אפשר להקל כדעת הטור**, עכ"ל.

שלשת מחלוקות המשנ"ב והחזו"א

ולסיכום:

החזו"א פליג בתלת על המשנ"ב:

א. בדין רפוי במקום שרגיל לתקוע המשנ"ב אוסר ע"פ הוראת הרמ"א והב"י, אך החזו"א ס"ל דהשו"ע הדר ביה והלכה כמותו.

ב. בביאור מחלוקת המהר"ם והטור - לכ"ע מיירי בכלי שדרך להדקו ואין דרך לתוקעו, המשנ"ב העמיד דמהר"ם אוסר אפילו ברפוי ואילו הטור שרי רק ברפוי, אך החזו"א [והשו"ע הרב] ס"ל דמהר"ם שרי ברפוי ואילו הטור מתיר אפי' להדק.

ג. בפסיקת ההלכה - המשנ"ב בסקמ"ו מחמיר כמהר"ם ואילו החזו"א מיקל כהטור.

וכל זאת נפק"מ גדולה במשחקי ילדים כגון 'קליקס' שבודאי אין הדרך לתוקען בחוזק גדול אלא לכל היותר ההגדרה שבהן היא 'הידוק' וא"כ הוי 'דבר שאין דרך לתוקעו' וממש דמו לכוס של פרקים שנחלקו בדינו מהר"ם והטור, ואחריהם פליגי בזה המשנ"ב והחזו"א בביאור המחלוקת - המשנ"ב יורה שאסור לכ"ע להדק ורק ההיתר הוא להטור להרכיב ברפיון, ואילו החזו"א ס"ל שלכ"ע שרי ברפיון ורק המהר"ם אוסר במהודק ואילו הטור מתיר אפילו בהידוק והלכה כמותו.

הברגה שרוי"ף בלע"ז

נחלקו רבותינו האחרונים מה יהיה דין כלים המתחברים זה לזה ע"י 'הברגה' כגון 'מקל מטאטא' אל המברשת.

א. מגן אברהם בסקי"ב וז"ל: ונ"ל דכוסות שלנו העשוים בחריצים סביב ומהודקים בחוזק לכ"ע אסור, ע"כ. ונראה כי יסוד סברתו היא ע"פ הגדרת הכלבו בשם הראב"ד מה מוגדר כרפוי והוא 'שאינו מקפיד אם יתנועע' ולכן כאן שמקפיד אם יתנועע - אסור.

ב. ט"ז בסק"ז וז"ל: ולכאורה גם הנודות של בדיל שיש לנו שיש בה שרוי"ף אסור עכ"פ להדקה בחוזק כמו במטה של פרקים ולדיעה אחרונה היה לנו לאסור אפילו להדקה ברפיון כיון שדרך להדקה, עכ"ל.

ג. מאמר מרדכי וז"ל: ואי לאו דמיסתפינא אמינא דלא אסרו משום גזירה זו דשמא יתקע אלא במכניס איזה

דבר לתוך דבר אחר הנקוב כגון המכניס יד הקרדום לתוך העין שלו וכן מנורה של פרקים העשוי בדרך זה שמכניס קצתו בקצתו וכל שמכניסו ודוחקו יותר הוא מתאחד ומתחבר דבכל כה"ג איכא למגזר שמא יתקע כדי להעמידו בדוחק שלא יתפרק וגם יש לחוש שיהא החור רחב יותר מדאי וישים שם איזה יתד או דבר אחר ויתקענו שם כנהוג **אבל מנורה וכוס של פרקים שלנו העשויים חוליות והם מתפרקים ומתחברים ע"י חריצים דהיינו שבסביבות נקב פרק התחתון יש חריצים קטנים בפנימיותו ובסוף פרק העליון הנכנס לתוכו ג"כ חריצים וע"י גלגול וסבו' נכנס לתוכו ומתאחד בו ע"י חריצים אלו וכשמסבבין אותו לצד האחר מתפרק נראה דלא שייכא בהו גזירה דשמא יתקע אעפ"י שדרכו להיות מהודק שהרי אין דרך לתקוע ואם יתקע בו לא יועיל ולא יוסיף מידי והלכך ליכא למגזר שמא יתקע** וכיון שכל עצמינו לא אסרנו להחזיר מטה וכוס ומנורה אלא משום גזירה זו וכל היכא דליכא למיחש לה שרי משום דאין בנין וסתירה בכלים ומה"ט שרינן אם דרכו להיות רפוי ה"נ הכא אעפ"י שדרכו להיות מהודק ה"ה והוא הטעם דמידי הוא טעמא שרית ברפוי אלא משום דליכא למגזר שמא יתקע ה"נ הכא ליכא למגזר ואדרבא נראה דהכא קיל טפי מרפוי דהתם עכ"פ הוא בגוונא וצורה דשייכא ביה קצת תקיעה מה שאין כן בעשוי על דרך הנז', עכ"ל.

סיכום השיטות בשעה"צ

וסיכם בשעה"צ ס"ק ל"ב את שלשת הדיעות וז"ל: והנה **מלישנא דהמגן אברהם** מוכח דכשיהדק בחוזק על ידי השרוי"ף הוא חשוב כמו תוקע ממש, ועל כן אסור אפילו להטור בכל גווני, **ומהט"ז** בריש סעיף קטן ז משמע דסבירא לה דאפילו על ידי שרוי"ף בחוזק הוא רק **איסור דרבנן**, ואם כן ממילא לדעה ראשונה דהוא דעת הטור שרי כשמהדקו ברפוי. **ועיין בספר מאמר מרדכי** שמאריך בענין כלי של שרוי"ף **ומצדד להקל**, ומכל מקום מסיק דלמעשה יש להחמיר כהמגן אברהם, אך בעיקר הדין משמע שם דסבירא לה דעל ידי שרוי"ף הוא רק איסור דרבנן בכל גווני, עיין שם, עכ"ל. ונראה דס"ל בהגדרת רפוי כסברת הסמ"ג שאינו 'בגבורה ואומנות' וממילא כאן שמהדק בקלות וללא ידע וכשרון מיוחד - חשיב כרפוי.

ולסיכום, מצינו שלש שיטות בדין הכלים המתחברים ע"י הברגה [ע"פ הבנת המשנ"ב בלבד]:

א. המג"א סובר שהברגה כתקיעה וחיובו מהתורה, וממילא אסור לכ"ע להחזירו אפי' ברפיון - והמשנ"ב בסקמ"ה הורה כמותו.

ב. הט"ז מגדיר את ההברגה כהידוק ואסור רק מדרבנן, וממילא בזה בדיוק נחלקו הטור ומהר"ם.

ג. המאמ"ר אמנם סובר כהט"ז כי הברגה כהידוק אך חידש כי אין שום אפשרות להגיע לתקיעה וממילא אין סיבה לגזור ולאסור אפילו את ההידוק שהרי כל איסור הידוק הוא 'אטו תקיעה' אי ליכא תקיעה - מדוע לגזור הידוק.

כיסויי כלים

אך הפלא ופלא, באותה נשימה שאסרו הט"ז ומג"א את ההברגה התירו להבריג כיסויי כלים, וצריך ביאור מהו יסוד החילוק בין סתם בהרגה האסורה לבין 'כיסויי כלים' שגם הם עשוים בהברגה ועכ"ז הותרו.

שיטת המג"א ושו"ע הרב

והמג"א בסקי"ב התיר לפתוח ולסגור את כיסויי הכלים והיתרו הוא בזה"ל: שעשוים כך דהתם אין עשוים לקיום רק לפתחן ולסוגרן תמיד עסי' שי"ד ס"י, ע"כ.

ונעיין כציווי המג"א בשולחן ערוך סימן שיד סעיף י' וז"ל: חותמות שבקרקע, כגון דלת של בור שקשור בו חבל, יכול להתירו דלאו קשר של קיימא הוא, שהרי עומד להתיר; אבל לא מפקיע וחותך, משום סתירה; ודוקא כשעשוי לקיים על מנת שלא להסירו בשבת, אבל אם אינו עשוי לקיים כלל, מותר. ומטעם זה מותר להתיר דף שמשימין אותו לפני התנור ושורקין אותו בטיט, שאינו עשוי לקיום (וע"ל סי' רנ"ט).

ובשו"ע סי' רנט סעיף ז' וז"ל: תנור שמניחים בו החמין וסותמין פיו בדף ושורקין (פי' מחליקין) אותו בטיט, מותר לסתור אותה סתימה כדי להוציא החמין ולחזור ולסותמו; ואם יש בו גחלים לוחשות, מותר ע"י א"י. הגה: ויש מחמירין שלא לסתור סתימת התנור הטוח בטיט ע"י ישראל, אם אפשר לעשות ע"י א"י[ג]; וכן אם אפשר לעשותו ע"י ישראל קטן לא יעשה ישראל גדול; ואם א"א יעשה גדול ע"י שינוי קצת, והכי נהוג, עכ"ל.

ומכל הנ"ל נראה ברור כי יסוד ההיתר של המג"א דכל תקיעה העשויה להתפרק באותו היום אינה נחשבת כבנין וכ"כ בפירוש בשולחן ערוך הרב וז"ל: ומכל מקום כיסויי כלים העשויים כך בחריצים סביב (שקורי"ן שרוי"ף) אף על פי שמהדקין אותם בחוזק מאד על פי הכלי אין בהם שום איסור לא בנטילתן משום סתירה ולא בהחזרתן משום בנין **לפי שאינן עשויין לקיום כלל רק לפותחן ולסוגרן תדיר גם בשבת עצמה ולא אסרו בנין עראי וסתירתו אלא כשאינו עשוי על מנת לסותרו בשבת עצמה** כמו שיתבאר בסי' שי"ד, עכ"ל.

ולפי דברי השו"ע הרב נראה פשוט להתיר משחק הרכבת 'לגו' או 'קליקס' שהרי נהוג ורגיל לשחק בהם ולפרקם בתום המשחק, וכן נתיר לפתוח ולסגור 'בקבוק תינוק' אבל תהיה בעיה לפתוח ולסגור מלחיה שהרי פעולה זו נעשית אחת לכמה שבועות.

ג. ולא אכחד כי ראיתי בספר תורת שבת (לרבי יעקב ויייל) שהקשה מדברי הרמ"א הללו על המג"א, אך לענ"ד יש לחלק כיון דהתם צריך לשבר את סתימת הטיט שעל התנור וממש מינכר כסותר ולכן החמירו בו.

שיטת הט"ז והפמ"ג

וכן התיר גם רבינו הט"ז בסק"ז וז"ל:
ולכאורה גם הנודות של בדיל שיש לנו שיש בה שרוי"ף אסור עכ"פ להדקה בחוזק כמו במטה של פרקים ולדיעה אחרונה היה לנו לאסור אפילו להדקה ברפיון כיון שדרך להדקה אלא דנראה דדוקא בכוס יש מי שמחמיר שא"צ לפורקו כי עיקר תשמישו שלא ע"י פירוק **מה שא"כ בנוד שעיקר תשמישו ע"י פירוק תמיד לא מקרי גמר מלאכה אפילו אם הוא תוקע בחוזק השרוי"ף**, עכ"ל.

ומבואר יותר בפרי מגדים משבצות זהב וז"ל: כלים שאי אפשר **להשתמש כי אם על ידי פירוק והידוק** לאו מכה בפטיש, וגם לאו בונה הוא, דעשוי מתחלה לכך ושרי, עכ"ל.

וביאור הסברא נראה כי כלי שאי אפשר להשתמש בו אם יסתם בקביעות או אם יפתח ולא יוכל להסגר - ממילא זוהי ההוכחה כי כל הפתיחה או הסגירה אינה לצורך 'בנין' שהרי אם יסתם או יפתח אין לי בו שום תועלת - ממילא ברור שהפעולות של סגירה ופתיחה הם 'פעולות שימוש' בכלי ולא 'פעולות תיקון'.

וע"פ דברי הפמ"ג נראה להתיר אפילו מלחיה שהרי אין לי שום תועלת בסתימת המליחה לתמיד או בפתיחתה בקביעות אלא כל רצוני שאוכל בעת שארצה לפותחה ולמאלותה ואח"כ לסוגרה וחוזר חלילה, וכ"ש במשחקי 'לגו' או 'קליקס' שכל רצוני לבנותם ולפרקם כחומר ביד היוצר ואין אדם הרוצה בבנין קבוע של משחקים אלו - וממילא ברור כי הרכבת הני משחקים חשיבא 'שימוש' ולא 'בנין'.

שיטת החזו"א

וכתב החזו"א וז"ל: והא דכתבו הט"ז והמ"א סי' שי"ג דמותר לתקוע את כיסוי הכלי כיון שעומד לסגור ולפתוח, **היינו דוקא בכיסוי** שאין סתימת הכלי בנין אלא שימוש **דכלי סתום לעולם אינו כלי, וכל ענין הכלי הוא להיות פתוח ולשמש בו, ולכסותו שלא בשעת שימוש,** והלכך אין הכיסוי והכלי כחד אלא שני גשמים משתתפים בשימוש, **אבל הרכבה הדרושה לשימוש** כמו קנה סיידן, ומטה של טרסיים, וזרם החשמל, **אף תיקון לשעה חשיב בונה**, עכ"ל.

ונראה מדבריו כי יש לחלק בין 'כיסוי כלי' שאינו 'שימוש' אלא 'מבטל כלי משימושו' וממילא התוקעו אינו 'בונה' [אך גם אינו סותר] - וההיתר של 'כיסויי הכלים' שייך אך ורק בסוג כלים **שאי אפשר להשתמש בהם ללא פירוק - אך אפשר להשתמש ללא הרכבת המכסה,** שההרכבה אינה יוצרת 'שימוש חדש' אלא 'מבטלת שימוש' ונראה מדקדוק דבריו דאם ההברגה תיצור 'שימוש' הרי הוא חייב חטאת ולכן בכלי שההרכבה יוצרת 'שימוש' אין היתר להבריגו.

ארבע שיטות בכיסוי כלים

ומצינו ארבע שיטות בדין כיסויי הכלים התקועים היטב בהברגה:

א. **שו"ע הרב** - מותר משום שמפרקו בשבת עצמה ואין לו שום קיום.

ב. **פמ"ג** - **כיון שאי אפשר להשתמש ללא הרכבה ופירוק** - ממילא מעיד כי הרכבה אינה קבועה אלא שימוש - ולכן מותר לכתחילה.

ג. **חזו"א** - ההיתר הוא אך ורק בכיסויי כלים שגורמים ביטול שימוש לכלי הפתוח אך לו יצויר שסגירת הכלי גורמת שימוש כגון בבקבוק האכלת תינוק או במלחיה - נראה שייאסר לסגור את הכלי.

ד. **תורת שבת** (בסקי"ד) חולק על כל האחרונים ואוסר הברגה בחוזק בכל גווני [ומחמיר אפילו ברפוי כיון שהרגילות להדקו בחוזק].

מאי בין 'כיסויי כלים' לבין 'קנה של סיידין'

אלא שהחזו"א הביא ראיה לאיסור מדין קנה של סיידין [ציידין לגירסת הערוך] שיש רגילות לפרקו ולהרכיבו בתדירות ועכ"ז מפורשות אסרוהו בגמרא, ולכן עלינו לבאר היאך כל שיטה תבאר את דין קנה:

א. **חזו"א** - אסור משום שהבניה לא מבטלת את השימוש אלא להיפך - מאפשרת תוספת שימוש חדש - ומכאן ראיה לאסור כל כלי שהסגירה מאפשרת שימוש ופוסקי זמננו הביאו כמה דוגמאות לכלים שיאסור בהם החזו"א - מלחיה, בקבוק האכלה של תינוק, מנורת נפט ביו"ט, ובקבוק 'סיפולוקס' שהיה משמש להכנת משקה 'סודה'.

ב. **פמ"ג** - קנה של סיידין אינו דומה כלל לכיסויי כלים כדוגמת מלחיה ובקבוק תינוק שאין שום מציאות לקיבוע בצורה פתוחה או סתומה - אבל בקנה אפשר להשתמש ארוך או קצר, וגם אפשר אפילו לבטל את הקנה במציאות הנוכחית - ממילא ההרכבה אינה נחשבת כשימוש אלא כבנין.

ג. **שו"ע הרב** - לכאורה קושיא גדולה אך באמת, הנחת היסוד אינה נכונה שהרי הקושיא מבוססת על כך שקנה סיידין עומד לפירוק תמידי **אך הנחה זו נסתרת מדברי פסקי ריא"ז** (שבת פ"ג ה"ד) וז"ל: קנה שלסיידין, שפעמים מאריכין אותן כשצריכין לסייד במקום גבוה, ופעמים מקצרין אותן כשצריכין לסייד במקום נמוך, **הואיל ואין דרך לפורקן תמיד הרי זה לא יחזיר ואם החזיר פטור אבל אסור.** וכן מלבנות המטה וכרעי המטה לא יחזיר, ואם החזיר פטור אבל אסור, גזירה שמא יתקע ואם תקע חייב מן התורה. ואם היו רפויין, שאינן מתהדקין יפה, מותר להחזירן לכתחילה, ואין גוזרין בהן שמא יתקע, עכ"ל.

הרכבת קליקס בשבת

וזאת תורת העולה:

נראה שיש להתיר בשופי להרכיב את המשחק המכונה 'קליקס' ביום השבת, וזאת מכמה צדדים:

1. החלקים אינם מהודקים - שהרי בקלות נשמטים וכל ילד כבן שלש

מפרקם [ואף שאינו 'מתנועע' עדיין אינו תפוס בחוזק].

2. נניח שהוא נחשב 'מהודק' [וכגון במצב שיצר 'מבנה' שאז ההידוק תפוס היטב] - עכ"ז לסמ"ג אינו 'בגבורה ואומנות'.

3. ואף לשיטת הראב"ד שמצריך רק שלא יתנועע - נראה לומר דלא שייך ביה 'תקיעה' שהרי אין אדם המקבע את חלקי המשחק ע"י מסמרים או יתידות, ואי ליכא מציאות של תקיעה ממילא אין מקום לגזור על 'הידוק'.

4. ועוד יש לצרף את שיטת המאמר מרדכי שנקט כי אפילו בהברגה כיון שאין שום תועלת להמשיך לדחוק בתוקף וחוזק ממילא אינו חשיב כתקיעה וצידד להתיר, וכל שכן הכא שאינו תפוס בחוזק כהברגה.

5. וגם אם תדחוק ותאמר כי יש אפשרות 'טכנית' להדביק - אפשר לומר כהחזו"א שנקט בדעת הטור להתיר במהודק אם אין דרכו לתקוע.

6. וגם אם תאמר דאין הלכה כהחזו"א אלא כהמשנ"ב שהלך בשיטת הרמ"א דלכ"ע מהודק אסור אפילו אם אין דרכו לתקוע - עכ"ז אפ"ל דהכא הוי בנין ליומו וכדברי השו"ע הרב, או שדרך להשתמש בהם בהרכבה ופירוק כהוראת הפמ"ג.

7. ואף שלכאורה נראה מסברת החזו"א שיאסור בכה"ג - עכ"ז מי שפותח מלחיות או בקבוקי תינוק בניגוד לדעת החזו"א הנ"ל - אין מקום להחמיר דוקא במשחקי ילדים.

8. ובר מן דין - ממה נפשך יש להתיר, כיון שאפילו לשיטת החזו"א שהחמיר בדין 'כיסויי כלים' עכ"ז הכא יש להתיר מכח סברת 'כלי שדרכו בהידוק ולא בתקיעה' שהלכה כהטור דשרי אפילו להדקו, וגם אם נחמיר בזה כסברת המשנ"ב שאוסר להדק כלי שאין דרך לתוקעו - עכ"ז יש הכא יש להתיר מדין 'בנין ליומו' או מדין 'דרך שימוש'.

פיצוח וקילוף בוטנים

חידוש הגר"א בדישה לאלתר
קילוף שקדים
קילוף בוטנים מקליפתן האדומה
לנשוף ע"מ לסלק את הקליפה הדקה
ביאור פעולת הניפוח

• • •

בגמ' שבת (קכח.) נאמר בזה"ל: חבילי סיאה, אזוב, קורנית, הכניסן למאכל מסתפק מהן בשבת וכו' ושם - חכמים אומרים מולל בראשי אצבעותיו ויאכל, ובלבד שלא ימלול בידו הרבה כדרך שהוא עושה בחול, וכן באמיתא וכן בפיגם וכן בשאר מיני תבלין[א], ע"כ.

הראת לדעת כי שרינן למלול [פירוש: לבצע פעולת תולדת דישה 'מפרק'] בשבת.

ומנגד ישנה גמרא מפורשת במסכת ביצה (יב:) שאסרה למלול בשבת וז"ל: אושפזיכניה דרבא בר רב חנן הוה ליה אסורייתא דחרדלא, אמר ליה: מהו לפרוכי ומיכל מנייהו ביום טוב? לא הוה בידיה, אתא לקמיה דרבא. אמר ליה: מוללין מלילות ומפרכין קטניות ביום טוב. איתיביה אביי: המולל מלילות מערב שבת למחר מנפח מיד ליד ואוכל, אבל לא בקנון ולא בתמחוי. המולל מלילות מערב יום טוב למחר מנפח על יד

א. ופעולת הדישה בכאן ביאר רש"י וז"ל: ומהו מולל - כגון אם בא לאכול הזרע, מולל השרביטין שהזרע בתוכם, עכ"ל. אבל הוקשה לי דאין נהוג כלל לאכול את הזרעים של צמחים אלו ולכן נ"ל לחדש כי אפשר לבאר גם דמלילה דהכא היא הפרדת העלים של הני תבלינים מעל הקנה שלהן וא"ת דלא הוי מפרק כיון שהעלים גלויים ואינן טמונים - כך באמת טוען הפמ"ג אך באג"ט תלה את הדין הנ"ל במחלוקת רש"י ותוס' בפירוש שדי לדיקלא ואתר תמרישבת עג:) ואה"נ לרש"י חייבים בכה"ג ויש להבין א"כ מדוע הורה רבינו ירוחם להתיר קטיפת פירות מאילן שנפשח ולא חייש למפרק - ותירץ האג"ט כי התם הוי שינוי גדול מדרך הקטיף דבעלמא קוטפים את הפירות מהאילן וכאן נפשח חלק מן האילן בעוד הפירות עליו, ולפ"ז מובן מדוע מותר לאכול אשכול ענבים ואין בזה מפרק - כיון שהדרך היא לפרקם סמוך לאכילתו בדוקא וממילא המלאכה נחשבת כצורך אכילה, משא"כ באשכול תמרים שהדרך לפרקם עוד בשדה, וכן הוא במיני התבלינים שהדרך לתולשן יחד עם הקנה ואח"כ להפרידן בשדה או בגינה ולא סמוך לאכילה.

על יד ואוכל, אפילו בקנון ואפילו בתמחוי, אבל לא בטבלא ולא בנפה ולא בכברה. מערב יום טוב - אין, ביום טוב - לא! - אפילו תימא ביום טוב, ואיידי דתנא רישא מערב שבת - תנא סיפא נמי מערב יום טוב, ע"כ.

הרי שלמדנו מכאן כי ביו"ט מותר למלול ובשבת אסור למלול, ואין תתישב הסוגיא בכאן עם ההיתר המפורש בגמרא במסכת שבת שהתירה למלול ביום השבת.

ובהמשך הגמ' ביצה (יג:) נאמר: כיצד מולל, רבא אמר - כיון דמשני [בצורת המלילה] אפי' חדא [אצבע אחת] אכולהו נמי [מותר בכל האצבעות], וממנה נלמד כי הותרה לן מלילה בשינוי.

ונחלקו רבותינו הראשונים ביישוב סוגיות אלו.

שיטה ראשונה ס"ל דביו"ט מותר למלול ללא שינוי ומה שנאמר שצריך שינוי - זה חוזר על מלילת שבת שבמקום אחד נאמר שמותר למלול ובמקום אחר נאמר שאסור למלול והקשינו את סתירת הסוגיות ועתה נבאר כי מותר למלול בשבת מעט ובשינוי.

וכן פסקו הרי"ף והרמב"ם והרא"ש שלשת עמודי הוראה, והלכו בדרכם רבינו הטור והרב המגיד ורבינו ירוחם, וכן פירשו הרמב"ן והרשב"א בשבת.

ומובן שיפסוק השו"ע הלכה כמותם (סי' שיט סעי' ו) וז"ל: אין מוללין מלילות, אלא מולל בשינוי מעט בראשי אצבעותיו. עכ"ל. הרי דהותרה דישה בשבת ובתנאי שיהא מעט ובשינוי.

וחזר השולחן ערוך (בסימן שכ"א ס"א) ושנה פרקו לגבי מלילת אזוב וקורנית וז"ל: חבילי פיאה אזוב וקורנית (פירוש מין עשב), הכניסן לעצים, אין מסתפקין מהם; הכניסן למאכל בהמה, קוטם ואוכל ביד, אבל לא בכלי, ומולל בראשי אצבעותיו, עכ"ל. הראת לדעת כי התיר את המלילה בשבת ע"י שינוי.

ולגבי יו"ט כתב השו"ע (סי' תקי' ס"א) וז"ל: מוללין מלילות ומפרכין קטניות כדרכן, בי"ט, עכ"ל.

ויש שיטת ראשונים שניה והם רש"י ותוס' וכן הרז"ה בביצה והמרדכי, שנקטו כי ישנו איסור למלול בשבת, והגמ' בביצה שנאמר בה דשרי למלול בשינוי עוסקת ביו"ט ולא בשבת.

ולכן הדין לשיטתם כי ביו"ט מותר למלול מעט ובשינוי, אך בשבת אסור למלול כלל, ואת דברי הגמ' (שבת קכח.) שבה מוכח שמותר למלול בשבת - ביאר הרז"ה דמדובר במיני תבלין בלבד [שאין דרך לדושם כלל וממילא לא שייך בהם דישה].

והמרדכי ביאר שישנן שתי משמעויות למילה 'מולל' א. דישה. ב. ריכוך. ולכן בגמ' בביצה מדובר על 'מלילת דישה' ומותרת ביו"ט בשינוי, ובגמ' בשבת מדובר על 'מלילת ריכוך' ומותרת אפילו בשבת כיון שאינו דש כלל.

ואחר שהתיר השו״ע למלול בשבת מעט ובשינוי, הגיה הרמ״א ע״ד וז״ל: ויש מחמירין, ולכן אסור לפרק האגוזים לוזים או אגוזים גדולים מתוך קליפתן הירוקה וטוב להחמיר מאחר דיכול לאכלן כך בלא פירוק. עכ״ל. ולכאורה נראה שדעתו כדעת השיטה השניה וחולק על השו״ע [אבל בסימן שכ״א לגבי מלילת תבלינים לא הגיה כלום וכן לא הגיה הרמ״א בסימן תק״י לגבי ההיתר שכתב השו״ע למלול ביו״ט ללא שום שינוי].

ולסיכום: ישנה מחלוקת ראשונים - ונראה שבכך נחלקו שו״ע ורמ״א, לדעה הראשונה - מותר לדוש בשבת מעט ובשינוי, ולדעה השניה - אסור מכל וכל לדוש בשבת. ולכן: באגוזים שעליהן שתי קליפות - העליונה ירוקה ומתקלפת, והתחתונה קשה ומתפצחת. לדעה הראשונה - מותר לקלף את הקליפה הירוקה בשינוי, ולדעה שניה - יהיה אסור.

ולגבי הקליפה התחתונה המתפצחת - לכ״ע אין בה משום 'דישה', ונידון זה שייך לסוגיית 'קילוף קליפות', ומשנה שלימה היא 'קורנס לפצע בו את האגוזים', ולכן הציע הרמ״א [ע״פ ביאור האג״ט בדבריו], דבמקרה שיש לפנינו אגוז בעל שתי קליפות שיפצח את שתיהן יחדיו ואגב פיצוח הקליפה הפנימית 'מתפצחת' הקליפה הירוקה.

ועפ״ז בא לדון בספר 'שבט הלוי' (ח״א סי׳ פ״א) בדין פיצוח בוטנים מקליפתן העליונה, וטען כי בכה״ג איכא משום חשש מפרק דאורייתא אי עביד כן כדרכו, ואיסור דרבנן בכלאחר יד ושומר שבת יזהר מלפתחם בשבת.

ותורף דבריו - דמצינו שעסקו רבותינו האחרונים לבאר מדוע בשני נידונים אין משום דישה:

א. מהו החילוק בין קליפת האגוז הירוקה דאית בה משום דישה - לקליפה התחתונה הקשה שאין בה משום דישה ומותר לסלקה ללא שום שינוי.

ב. ביישוב תמיהת מהרי״ל (הוב״ד במג״א ס״ק ח) על מנהג העולם הלוקטים קטניות מתוך שרביטין שלהן ללא שום שינוי.

ובנושא הראשון - מהו החילוק בין קליפה ירוקה האסורה לקליפה קשה דמותרת כיון דגם זה דומה למפרק דדש שמכסה כל הגרעין כמו החצונה דחיטין, כבר נתקשה בזה הפמ״ג בא״א (סימן ש״כ ס״ק א׳) והניח בצ״ע, והעתיקו ג״כ בחי׳ הגרעק״א כאן. ומצינו שני ביאורים ברבותינו האחרונים, שו״ע הרב כתב כי איסור מפרק שייך רק בקליפה העליונה, והאג״ט (ביאורים מלאכת דש אות ג) ביאר יסוד נפלא בחילוק בין 'מלאכת שדה' לבין 'מלאכת בית', שדרך הדשים לקלף קליפה חיצונה הירוקה ולהכניס האגוזים לאוצר אך את הקליפה הפנימית מפצחים סמוך לאכילה, ולכן ליכא בזה

דישה[ב] צריך לומר דשאני הכא משום שדרכו לקלפו בשעת אכילה משא"כ באגוזים שקליפה עליונה הדרך לקולפה קודם שעת אכילה. וכן במלילות דאסור בפ"ק דביצה [יב ב] אף לאכול לאלתר משום דדרך תבואה לדושה בכרי. והיינו טעמא דמותר לפצוע אגוזים בשבת ולא חשוב דש ואפי' בכלי שרי. ומשנה שלימה שנינו בפרק כל הכלים (קכב:) קורנס לפצוע בו אגוזים ע"כ הטעם כיון שדרך לעשותה רק בשעת אכילה. וה"נ באשכול ענבים וכיוצא בו, עכ"ל האג"ט. והובא יסוד זה גם בשביתת השבת ובקצות השולחן.

ולכאורה לפי שני הטעמים הנ"ל - אין להתיר פיצוח קליפת הבוטנים, דהרי לטעמא דשו"ע הרב - אף בבוטנים איכא תרי קליפין, ולטעמא דהאג"ט - האידנא דרך הדישה היא לאו דווקא סמוך לסעודה אלא קולפים למאות ואלפים את הבוטנים ומוכרים אותם אח"כ קלופים, ולפ"ז האידנא קליפת הבוטנים היא 'מלאכת שדה'.

ובנושא השני - על תמיהת המהרי"ל מדוע נוהגים העולם ללקוט הקטניות מתרמיליהם נאמרו ג' ביאורים באחרונים:

המג"א - ביאר כי באותן הקטניות שנהגו העולם ללקוט מהן מדובר בקטניות טריות שאף הקליפה נאכלת וממילא אין כאן דין 'דישה' כיון שדישה היא הפרדת ופירוק אוכל מפסולת, אך הכא מין אחד הוא וליכא הכא מפרק כלל.

האליה רבה - ביאר במנהג העולם דלוקטין קטניות שעדיין מחוברות בשרביטן, ולכן הוו כתולש בעלמא ואין כאן משום מפרק, דמפרק הוא רק באוכל שאינו מחובר בשרביט אלא רק 'מונח' בתוכו.

הט"ז - ביאר (ע"פ לבושי שרד) להיפך מהא"ר, דדוקא אי דחק מע"ש וניתק את הקטניות מחיבורן בשרביט תו ליכא משום מפרק ומותר בשבת לקחת את הקטניות מהשרביטין.

ועתה מכל הני טעמי לא עלתה ארוכה להיתר הבוטנים - דלטעמא דהמג"א - דתלה היתירא בשרביט נאכל - הכא אין קליפת הבוטנים נאכלת. ולטעמא דהא"ר - דתלה היתירא במחוברות בשרביטן - בבוטנים אינן מחוברות. ואף לטעמא דהט"ז דסבר איפכא, ותלה טעמא דהתירא במנותקין - איכא חילוקא רבא, דאת טעם היתרו ביאר בשו"ע הרב 'דאתחיל בדישה' מע"ש ולכן נחשב שעשה את עיקר הדישה מע"ש ועתה רק גומר - מלאכתו ולא חשיב מפרק, אך הכא לא שייך האי היתירא, דהרי לא פעל האדם את ניתוק הבוטן מקליפתו ולא אתחיל בדישה כלל, ועפ"ז הסיק דאסיר לקלוף קליפת הבטנים.

אך רציתי להציע בפני הלומדים אלו הערות קטנות, דאפשר לומר דיסוד

ב. ועפ"ז גם מובן מדוע התיר הרמ"א בסי' שכ"א סי"ט לקלוף שומים ובצלים ולא חייש למפרק.

החילוק בין קליפה ירוקה האסורה לבין קליפה קשה המותרת בפיצוח - דקליפה ירוקה לית בה צורך כלל ועתידה ליפול מעצמה, ולפיכך ממהרין הלוקטים להסירה ולהשליכה כדומן על פני השדה, אך הקליפה הקשה - הרי היא שבח האגוז ומהניא ליה לאישתמורי וממילא חפצים בה האוצרים, ואף בבית משיירים הקליפה עד שעת אכילה, ואף שבמפעלים סותרים את הקליפה הקשה של הבוטנים - אין זה גורם להיות כבר דישה, אלא הם ממהרים לסלקה מסיבות של 'נוחות', אך אין חיסרון בעצם מציאות הקליפה - והא ראיה כי כיום רבים האגוזים המפוצחים במפעל וכי תעלה על דעתך לאסור כיום, אלא מאי כיון שיש דרך לשומרם בטריות ממילא המפעל מפצח אבל אין זו 'ריעותא בקליפה'.

ובוודאי להולכים בשיטת השו"ע אין לחוש לדישה, ויתירו את פיצוחי הבטנים, דהרי אפי' במלילות ממש דוודאי הויא דישה - שרא לן השו"ע, ולפיכך - יקוים בו "ואכלת פרי בטנך".

אך אפשר עוד לומר דליכא הכא מח' בין השו"ע לרמ"א, ונדייק זאת מדברי הרמ"א שכתב וז"ל: 'ויש מחמירין' ולכן אסור לפרק האגוזים לוזים או אגוזים גדולים מתוך קליפתן הירוקה, וטוב להחמיר מאחר שיכול לאכלן כך בלא פירוק. עכ"ל.

והרי שאחר שביאר את דעת 'יש מחמירין' פסק כי 'מהיות טוב - אל תקרי רע' ואם יש בידך לנהוג כדעת שניהם - אל תקלף את האגוזים אלא תאכלם ללא פירוק, אך אם אין אפשרות - לא אסר הרמ"א ויתיר כדעת השו"ע.

וכ"כ בביה"ל (ד"ה בשינוי) בדעת הרמ"א וכתב שכך כתב האליה רבה בשם היש"ש ונחלת צבי, ומסתבר הדבר דהרי רוב הראשונים סברי ליה הכי, ויש להוכיח עוד יסוד זה דהרמ"א לא פליג על השו"ע שהרי בסי' תק"י בהלכות יו"ט התיר השו"ע מלילה ללא שינוי ולא חלק עליו הרמ"א, ולדעת היש מחמירין הרי תרי חומרי איכא - א. בשבת שאסרו את המלילה בכל גווני. ב. ביו"ט שהתירו את המלילה רק בשינוי.

ולפיכך, לא נחלקו השו"ע ורמ"א בדין זה כלל אלא שבמקום שאפשר ליהנות מהאגוז מבלי לעבור על דברי 'היש מחמירין' החמיר הרמ"א ואסר קילוף כיוון דאפשר, ועוד אפשר לצדד בהיתר הקילוף ע"פ יסוד הגר"א בדעת הרמ"א.

ונקדים הקדמה קצרה: הרמ"א פסק (סוף סי' שכא) דאסור לקלוף שומים ובצלים כשקולף להניח אבל לאכול לאלתר - שרי.

ומקורו בירושלמי (הובא בב"י) - האי מאן דשחיק תומא כד מיפרק רישיה חייב משום דש, ולפ"ז מובנים מאד תחילת דברי הרמ"א שאסר קילוף השום, אך סוף דבריו צריך ביאור - מדוע שרי בקולף לאלתר, דהרי היתרא דלאלתר שייך לכאורה רק במלאכת בורר, ומפני כך ציין הגר"א על דברי הרמ"א - עיין

סי״ב בהגהה, וכוונתו ברורה - דשם התיר הרמ״א מלאכת טוחן בלאלתר ע״פ תשובת הרשב״א.

ולפ״ז זכינו לדין חדש - דלא רק בורר לאלתר שרי אלא אף טוחן, וחידש הגר״א דאפי׳ במלאכת ׳דישה׳ אמרינן דשריא בלאלתר.

חידוש הגר״א בדישה לאלתר

ואיידי דחביבים עלי דברי קדשו של רבינו הגר״א נשתעשע בהם מעט.

דיש להקשות לכאורה על דבריו מסעיף דידן (סי׳ שיט סעי׳ ו) דפסק השו״ע: אין מוללין מלילות, אלא מולל מעט בראשי אצבעותיו. עכ״ל. וכתב ע״ז הרמ״א - ואע״פ שמפרק האוכל מתוך השיבולים, הואיל ואינו מפרק רק כלאחר יד **כדי לאכול** שרי. עכ״ל.

ועתה נקשה קושיא גדולה ע״ד הגר״א - אי דישה לאלתר שריא - מדוע הכא הצרכנו דישה בשינוי.

וא״א לומר דהכא שרינן לאחר זמן, דהא משמע מדברי הרמ״א דהכא מיירי לאכול מיד, דכתב: הואיל ואינו מפרק רק כלאחר יד **כדי לאכול** שרי. ע״כ. ומשמע דמיירי לאכול לאלתר.

ונראה לתרץ דיש לחלק בין מלילה לקילוף שום ובצל, דבמלילה - המולל אוחז בידו שיבולת המכילה בר ומוץ, ואחר מלילתו אינו יכול לאכול את הנמלל, דהרי הגרעינים מעורבים עדיין במוץ, ונדרשת פעולה נוספת בין המלילה לאכילה והיא פעולת ברירה, אך בכל קילוף - בין קילוף אגוזים ולוזים ובין שומים ובצלים - המקלף אוחז בידו פרי עטוף בקליפה - קולף ומיד יכול לאכול, ואין הפסק בין הדישה לאכילה ולכן הכא אפשר לומר שפעולת הדישה תחשב ׳כמעשה אכילה׳, אך בזמן שישנה חציצה בין מעשה הדישה לפעולת האכילה אי אפשר להתייחס למעשה הדישה כפעולת אכילה.

וזה מה שעלה בדעתי בתחילה, אך אח״כ עיינתי בדבר והצעתי לפני הלומדים חילוק דלא בכל פעולת דישה יתיר הגר״א לדוש סמוך לסעודה, דישנה דישה שהיא ׳פעולת שדה׳, כדוגמת מלילת מלילות שהינה בעצם חיקוי של פעולת הדישה הנעשית ע״י האיכר במורג חרוץ אך עתה הדישה נעשית בביתו ובידיו של המולל, ודישה כזו - לא נתיר לאלתר ללא שינוי דהרי אינה כלל פעולת אכילה אלא פעולת דישת שדה, ולעומת פיצוח אגוזים ולוזים וקילוף שומים ובצלים שכל עניינה ׳מלאכת בית׳ ואין דשים כדוגמתן בשדה.

וביסוד זה בשיטת הגר״א סרה עוד קושיא עצומה שהרי בסי׳ שכח (סעי׳ לג) פסק השו״ע: גונח מותר לינק חלב מהבהמה דבמקום צערא לא גזרו רבנן. עכ״ל. והרי הכא - חליבה מבהמה אסורה בשבת משום ׳מפרק׳ והותרה רק לחולה בשינוי.

ויש להבין - הרי הכא ממש שותה לאלתר את החלב - ומדוע ייאסר לכל אדם לינק והרי הותרה דישה לאלתר

- אלא ודאי שיש לומר דבמלאכה כעין חליבה שאין עניינה להיות מלאכה הסמוכה לאכילה לא יתיר הגר״א דישה, וישרה סברא זו בעיני הלומדים, ולכן נאמר גם כאן בנידון דבוטנים - דאף אם תאמר דאיכא הכא דש - יתיר הגר״א בגדרי לאלתר.

העולה מן האמור:

א. בספר שבט הלוי טען כי יש בקילוף בוטנים משום ׳דש׳ ולכן אסור לקלפם בשבת ואפי׳ בשינוי, אך הכא הובאו צדדים שאין כאן כלל דש ואע״פ שהאידנא מקלפים מהם במפעל - אין זה הופך את קילוף הקליפה למעשה - דישה.

ב. ועוד נטען כי לדעת המחבר - אף אם ישנה דישה - שריא בשינוי ומעט, ואף הרמ״א כך ס״ל.

ג. ועוד נאמר דלדעת הגר״א - דישה ע״מ לאכול לאלתר - שריא.

קילוף שקדים

ובקילוף שקדים יתווספו עוד צדדי קולא דהרי לשיטת הט״ז - כל שהוחל בדישתו מע״ש - אין בו דישה אח״כ, הרי הכא כבר נקלפה ממנו קליפתו הירוקה בשדה, וכן הוא בקילוף ׳פיסתוקים׳.

ובפרט לדעת השו״ע הרב דתלה הכל בקליפה עליונה והרי היתה קליפה עליונה והוסרה, וליכא עוד משום דישה.

קילוף בוטנים מקליפתן האדומה

ואחר כל הנ״ל יצא ברור שאין שום איסור דישה בקליפה האדומה הפנימית שעוטפת את הבוטנים לכל הדעות והשיטות ועוד נוסף כאן טעמא להיתירא דהרי היא נאכלת, ולכן הכא אפי׳ לטעמא דהמג״א שהתיר בלקיטת גרגרי קטניות משום שהקליפה עצמה נאכלת גם כאן נתיר את קילופה, וכן יהיה הדין בשקדים שהושרו במים ואז נשלפת מהן הקליפה החומה הדקה שיש להתיר בשופי.

ולפי זה יצא שהרוצה למלול בידו מלא חפנים מהבוטנים ע״מ להסיר את קליפתן האדומה - שרי דאין כאן משום דישה ולא מצאנו חשש ואיסור למלול.

לנשוף ע״מ לסלק את הקליפה הדקה

ואף לנשוף ברוח פיו על הפסולת ולסלקה יש לצדד להתירא ע״פ הגמ׳ בביצה (יג:) כיצד מנפח אמר רב אדא בר אהבה אמר רב מנפח מקשרי אצבעותיו, מחכו עליה במערבא - כיון דמשני בחדא אפי׳ בכולא ידא נמי אלא אמר ר׳ אלעזר מנפח בידו אחת ובכל כחו, ע״כ.

וביאור הדברים דאחר פעולת המלילה שבה התפרק האוכל מהפסולת אך עדיין מעורב בו - מגיעה פעולת

הבירור - והיא נקראת 'ניפוח', ולמסקנת הסוגיא יש לנפח בשינוי דהיינו - ביד אחת ובכל זאת שרי בכל כוחו.

וכן פסק ברמב"ם וכן פסק בשו"ע (שיט סעיף ז) וז"ל: היו לו מלילות מע"ש, לא ינפה בקנון (ופירש"י: כלי שראשו אחד רחב והשני עשוי כמין מרזב, ונותנין הקטניות בראשו הרחב ומנענע האוכל ומתגלגל דרך המרזב, והפסולת נשאר בכלי) **ותמחוי**, (פי' קערה גדולה) ולא בשתי ידיו, אלא מנפה בידו אחת בכל כחו, עכ"ל.

ביאור פעולת הניפוח

אך כיצד בפועל מתבצעת פעולת הניפוח, בזאת הביא הערוך שני פירושים:

א. מלשון נפה - שמנענע מיד ליד שילך הקליפה, ולפ"ז נראה שהעדיף לגרוס במשנה ובגמ' - מנפה באות ה' ולא מנפח באות ח', וכן היא הגירסא במשנה במעשרות (פ"ד מ"ה) וכן גרס השו"ע.

ב. ויש מפרשים - שמנפח בפיו שילך הקליפה מלשון - "ויפח באפיו נשמת חיים", ולפ"ז יעדיף את הגירסא מנפח והיא גירסת הרי"ף והרמב"ם ועוד ראשונים, אך באמת - אין לדייק מהגירסא דבלשון הקודש האותיות ה' ו ח' מתחלפות הן.

וכדברי הפירוש השני כתב בפשטות בספר ערוך השולחן, דוודאי שרי לנשוף ברוח פיו ולסלק את הפסולת, ויש לתמוה כיצד אפשר לקיים דבר הפירוש השני שכעין זרייה עסקינן, דהרי רבינו חננאל כתב מפורשות שפעולה זו 'זורה' שמה, וכך פירש גם רבינו הערוך עצמו בערך 'זר', וחובה עלינו למימר דלדברי הפירוש השני שמדמה המנפח לפעולת זרייה מיירי באדם החפץ לאכול את מה שבידו [וכדוגמת היתרו של מהר"י אבולעפיא המובא בביה"ל (ד"ה הבורר) ועוד תליא סברתו בחבל ראשונים שסברו כן].

ונתחדש הכא שלא רק בבורר שרי לברור פסולת מתוך אוכל בדרך אכילה דהיינו - את מה שבידו ועומד לאכלו, אלא אף במלאכת זורה [שיסודה ברירת פסולת מאוכל בדרך שונה, וכמו שנאמר בגמ' (שבת עג:) היינו זורה היינו בורר מרקד, ופירש רש"י - והלא כולן מלאכה אחת הן דמפריש אוכל מן הפסולת] נתיר את זריית האוכל סמוך ונראה לאכילה, אך דא עקא דאין טבע המלאכה לעשותה בסמוך לאכילה כלל ולכן יש לשנות מדרך הזורים 'הרגילה', דזורה בד"כ מנפה בשתי ידיו ובכל כחו נושף ע"ג התערובת, ולכן הכא נצטווינו לשנות מהרגיל ע"מ שלא ייראה כמלאכת זורה המרוחקת מדרך אכילה, ועתה נותר לן לפתור בעיית בורר פסולת מאוכל והתירו ע"י שעושה כן סמוך לפיו, ומיד אוכל את מה שברר.

ועפ"ז יתבאר קושי גדול גם בפירוש הראשון על מילת מנפח - שביאר שהוא 'מנפה' - ומדמה את פעולת הידיים לפעולת נפה וכברה, ויש לשאול מדוע נתיר - הרי הכא אוחז התערובת בידיו ומכח ניעורו - מברר הפסולת מתוך

האוכל, ויש לתמוה - מאין הותר לן לברור פסולת מתוך אוכל, אלא י״ל ע״פ דברי המתירים ברירת פסולת מאוכל סמוך לפה[ג].

ועוד אפשר לבאר וזאת ע״פ דברי הרמב״ן שטעמא דהתירא הכא הוא משום ׳השינוי׳, דלפי שני הביאורים איכא שינוי - דאם נופח בפיו ופועל כזורה - בכ״ז משנה מדרך הזורים שהרי ׳זורה׳ משתמש בשתי ידיו והנופח - בידו אחת, ולפי מ״ד שפועלות ידיו כנפה וכברה - גם הוא שינוי גדול ועצום דהרי אין כלי בידו ועוד מנפה בידו אחת.

ולכן בין להאי ובין להאי פירושא שרינן לנפוח ולנפות בידו אחת ולאכול מיד את מה שינפה.

ויש עלינו לזכור דהכא בנידון דקליפות הבוטנים האדומות לא עסקינן בפסולת האסורה מדאורייתא, אלא בבורר דרבנן עסקינן, דהרי הקליפות הנ״ל ראויות לאכילה ע״י הדחק.

וכבר חידש הרב המגיד דבדבר שהוא ׳מין אחד׳ ג׳ גדרים יש בו:

א. דאם יברור גדולים מתוך קטנים - ברירה זו מותרת ונידונת ׳כהעדפה׳ ואין ברירה במין אחד.

ב. אם יברור חלק שראוי לאכילה ע״י הדחק - בזאת יש איסור דרבנן [וביסס דבריו ע״פ הגמ׳ (שבת קיד)].

ג. אם יברור חלקים שאינם ראויים לאכילה כלל הרי הוא עובר על בורר מדאורייתא.

והמג״א (סי׳ שיט סק״ג) ׳הרכיב׳ דברי הרב המגיד על דברי הרמ״א שאסר לברור עלים מעופשין מהעלים היפים, ולפי דבריו העלים המעופשין שעליהן דיבר הרמ״א - מעופשין ברמה שאפשר לאוכלם ע״י הדחק.

וכך פסק המשנ״ב בכמה מקומות דפסולת של מין אחד כגון חתיכת בשר שהקדיחה בחלקה - איסור ברירתה רק מדרבנן.

ועפ״ז נאמר דהרי הקליפות האדומות שע״ג הבטנים ודאי נאכלות הן ע״י הדחק ואין בברירתן איסור דאורייתא.

ויש לצדד דאפי׳ איסור דרבנן אין בהן דהרי יש שאוכלין אותן בשופי.

ועוד - דיסודו של הרב המגיד אינו מוסכם לכ״ע שחידש כי איכא ׳יסוד חדש׳ והוא - ברירה מדרבנן - והיכן מצינו ברירה מדרבנן מלבד ברירה ע״י קנון ותמחוי, ולפי רש״י בגמ׳ (קיד) אין מקום לסברת הרב המגיד, כן פירש

ג. וכל זאת הוצרכנו רק לשיטת המג״א בסי׳ שי״ט סקט״ו והוב״ד במשנ״ב סקנ״ה שמחשיב את שפיכת הרוטב מן הכלי והאוכל נותר בידו כברירת פסולת מאוכל אבל לדברי שו״ע הרב בסידורו שהגדיר את שפיכת הזבוב מהכוס כברירת אוכל מפסולת כיון שהאוכל נותר בידו אין צורך לכל זה דהא גם הכא הפסולת מסולקת אך האוכל נותר בידו.

המנורה הטהורה, וסיים - והמיקל לא הפסיד, דהיינו - המיקל לברור במין אחד פסולת שראויה להאכל ע״י הדחק - לא הפסיד דיכול לבאר דברי הרמ״א שאסר ברירת עלים מעופשין - מעופשין לגמרי ואינם ראויים לאכילה כלל, אך במעופש מעט וראוי ע״י הדחק - עדיין דינו כברירה במין אחד המותרת.

ולפי דברי המנורה הטהורה - אין ברירה כלל בקילוף הקליפות האדומות ושרי לכתחילה.

ועוד אפשר להוסיף את דעת מהרש״ל ביש״ש הובאו דבריו בביה״ל (ד״ה מתוך אוכל) שסבירא ליה שבמין אחד שאת חלקו הוא ׳שומר׳ אע״פ שאינו ראוי למאכל כלל וחלקו אוכל - אין איסור בברירת הפסולת מתוך האוכל, דאין על הקליפות שם פסולת כלל, וכך נראה שסבר הרמ״א (סי׳ תקי), ואפי׳ המג״א שם שחלק על דברי מהרש״ל ס״ל דשרינן לברור פסולת מאוכל לאלתר ורק נחלק על מהרש״ל בשיעור זמן - דמהרש״ל ס״ל דלית הכא בורר כלל וממילא מותר גם לבו ביום, ומג״א ס״ל דאיכא בורר ושרינן לברור פסולת מתוך אוכל לאלתר משום דבשומר עסקינן, ומעתה - לפי דברי מהרש״ל כיון שבקליפה השומרת על הבוטנים עסקינן - לית הכא בורר כלל.

ולפיכך - נראה שאין כל חשש לנשוף בפיו לידו אחת ובכל כוחו ע״ג קליפות הבוטנים ולאכלם מיד:

א. דיש לנו היתרא דמהר״י אבולעפיא ורבים הראשונים שעמו, ולא מצינו חולק על סברתו [ומה שהביא הביה״ל דעת הרא״ש - מיירי בבורר בכלי כמש״כ מהר״י אבולעפיא עצמו].

ב. נראה דלית בקליפות הללו שם פסולת דנאכלות הן.

ג. אף אם תאמר דאינשי מרחקי להו ולא אכלי להו - הרי דינם לכל היותר כפסולת מדרבנן.

ד. גם בפסולת הנאכלת ע״י הדחק יש לנו דעת המנורה הטהורה שאין בה משום בורר ולשיטתו - המיקל לא הפסיד.

ה. כיון דעביד בשינוי - איכא את יסוד הרמב״ן דשרי בניפוח ע״י שינוי, והרי משני בהאי דעביד בידן אחת ובכל כחו.

ו. יש לנו את דעת המהרש״ל דס״ל דלית הכא ברירה כלל דהא הקליפות הללו ׳שומר׳ הן.

ז. מכיון שיאכל לאלתר - מסכים המג״א עם המהרש״ל ומתיר את ברירת הפסולת מתוך האוכל אע״פ שאפשר בדרך אחרת של ברירת אוכל מפסולת.

ח. דעת ערוך השולחן דשרי לנפוח על פסולת ולהרחיקה בנשיפה ואפי׳ בפסולת גמורה.

העולה מן האמור:

מותר למלול את הבוטנים העטופים בקליפתם האדמדמה ואפי׳ בשתי

ידיו ואין הכא חששא דדש כלל ואין צריך שום שינוי בזה.

ומותר לנפוח על תערובת הבוטנים בקליפתן ע"מ להרחיק את הקליפות האדומות שאינו חפץ בהם ואפי' בכל כוחו, ובלבד שיעשה כן בידו אחת וכל זאת ע"מ שיאכל לאלתר.

ומי שרוצה לצאת בשופי - יאכל מיד מידו לפיו.

ויקויים בנו "וצפונך תמלא בטנם"

ברכת ריח 'אגוז מוסקט'

'מיני' או 'עצי'
ראיה משמן אפרסמון
אינו משקר בברכתו
העולה מן המדבר:

• • •

בשיעור שהתקיים בכולל בנושא 'שחיקת תבלינים ביו"ט' תוך כדי דיכת התבלינים שאלו רבים מהי הברכה הראויה לברך על ריח כה נעים של התבלינים וביותר באגוז מוסקט.

כתב בשולחן ערוך אורח חיים הלכות ברכת הפירות סימן רטז סעיף ב וז"ל: אם זה שיוצא ממנו הריח עץ או מין עץ, מברך בורא עצי בשמים; ואם הוא עשב, מברך בורא עשבי בשמים; ואם אינו לא מין עץ ולא מין עשב, כמו המוס"ק, מברך בורא מיני בשמים; ואם היה פרי ראוי לאכילה, מברך: הנותן ריח טוב בפירות. והני מילי כשנטלו להריח בו או לאכלו ולהריח בו, אבל אם נטלו לאכלו ולא נתכוון להריח בו, אף על פי שהוא מעלה ריח טוב אינו מברך; ועל כולם, אם אמר: בורא מיני בשמים, יצא; הילכך על כל דבר שהוא מסופק בו, מברך בורא מיני בשמים; על אגוז מוסקאט"ה ועל קנילי"ה וקלא"וו וכל בשמים שהם לאכילה, מברך שנתן ריח טוב בפירות, עכ"ל.

ויש להבין היאך כרך השו"ע את כל השלישיה הנ"ל מוסקט, קינמון, וצפורן יחדיו והורה שדינן כדין מריח באתרוג - שיברך הנותן ריח טוב בפירות, והרי בשלמא לגבי אגוז מוסקט הורה השו"ע בסי' ר"ב סי"ז כי ברכתו בורא פרי העץ וא"כ פרי גמור הוא אבל היאך אפשר להחשיב את הצפורן לפרי גמור והרי בסי' ר"ב סט"ז הורה השו"ע כי האוכל צפורן לא יברך שום ברכה וא"כ הרי שברור שאינו נחשב פרי וכלל גדול בידינו מלשון השו"ע בסעיף ב וז"ל: ואם היה פרי **ראוי לאכילה**, מברך: הנותן ריח טוב בפירות[א], עכ"ל.

א. ויש לעורר נקודה כי לכל אורך דברינו נכתוב את נוסח הברכה 'הנותן ריח טוב בפירות' כלשון הטושו"ע אך יש לציין כי הנוסח לבני אשכנז הוא 'אשר נתן ריח טוב בפירות' וכ"כ המשנ"ב בסק"ט.

וכתב המשנה ברורה סקט"ז וז"ל: ועיין באחרונים שמפקפקין לענין קלאו"ו והרבה מהן מסכימין שטוב יותר לברך בורא מ"ב על ריחה.

והוסיף בשעה"צ ס"ק יב וז"ל: עיין אליה רבה ופרי מגדים ומגן גבורים וחיי אדם ודרך החיים. ואף שבחיי אדם ודרך החיים מפקפקין לענין צימרינג גם כן, מכל מקום בפרי מגדים ובחידושי ר' עקיבא איגר משמע דרק בנעגעלא"ך [ומטעם, דהלא בסוף סימן ר"ב קיימא לן דאין מברכין עליהם כלל, אם כן לאו שם פרי עלה], אבל בצימרינ"ג יש לברך אשר נתן וכו', **וכן בדין, דהלא צימרינ"ג בודאי ראוי לאכלו על ידי תערובות ומברכין עלה**, וכנ"ל בסוף סימן ר"ב, ושם פרי עלה. ודע, דמשמע בחיי אדם בהלכות שבת כלל ח', דעל ענגליש"ע פלפלין יוכל לברך בורא מיני בשמים, ולעניות דעתי נראה דיוכל לברך עלה ברכת אשר נתן וכו', דמאי גריעותיה מצימרינ"ג ומכל מקום כיון דבדיעבד יצא בברכת בורא מיני בשמים על הכל, אפשר דטוב יותר לכתחלה לברך בורא מיני בשמים כדעת החיי אדם:

לסיכום, המשנ"ב הביא שלש אפשרויות:

א. שיטת חיי אדם: קינמון וצפורן ופלפל אנגלי - מיני בשמים, אגוז מוסקט - הנותן ריח טוב בפירות.

ב. פמ"ג ורע"א: ציפורן -- מיני בשמים, קינמון ואגוז מוסקט - הנותן ריח טוב בפירות.

ג. שיטת השעה"צ: ציפורן - מיני בשמים. קינמון אגוז מוסקט ופלפל אנגלי - הנותן ריח טוב בפירות.

'מיני' או 'עצי'

ברור ומבואר בדברי המשנ"ב שהכל תלוי באכילה ישירה של המינים או בפני עצמו או נאכל ע"י תערובת שאז מברך הנותן ריח טוב בפירות אבל למעשה כיום אין אנו אוכלים אף אחד מהנ"ל בפ"ע ואפילו ע"י תערובת אלא רק כתבלין ולכן נראה פשוט שלכל השיטות יברכו 'מיני בשמים'.

אלא שיש לתמוה, **דאם פקעה ברכת 'הנותן ריח טוב בפירות' מדוע לא הדר דינא להיות 'בורא עצי בשמים'.**

ובאמת כבר תמה בזה הפרי מגדים (משב"ז סק"ד) וז"ל: ועיין אליה רבה אות ט' לברך על נעגלי"ך בורא מיני בשמים ואיני יודע למה לא יברך עצי בשמים, ועיין מ"א ד' כיון לנעגלי"ך דראוי לאכילה על ידי תערובת מברך ריח טוב בפירות. ולענין דינא צ"ע, עכ"ל.

ובחזו"ע ברכות עמ' ש"כ הביא שיטות ראשונים דמפורשות נקטו כי ברכת הצפורן היא 'עצי בשמים' וא"כ הוא הדין לכל הנ"ל שכיון שנסתלקה ברכת 'הנותן ריח טוב בפירות' מיד קמה וגם ניצבה ברכת 'עצי בשמים', והניף ידו שנית והביא שכ"כ הבא"ח בפרשת ואתחנן וקדמו בזה מאור העולם רבינו בעל האור החיים הקדוש, וכך מנהג בני ספרד לברך עצי בשמים.

אלא שבקצות השולחן יצא לפקפק דהכא לא באמת פקעה לגמרי ברכת 'הנותן ריח טוב בפירות' אלא יש ספק אם אפשר לברך את הברכה או לא, ולכן כדי לצאת מבית הספק עלינו לברך ברכה שמועילה לכאן וכאן וברכת 'עצי בשמים' אינה מועילה לפטור 'הנותן ריח טוב' ולכן חובה לברך דוקא 'בורא מיני בשמים' שמועילה לכאן ולכאן.

אבל אין דבריו מוסכמים, וכמו שהבאנו מדברי הפמ"ג שתמה מדוע לא יברכו עצי בשמים, ובקיצור שולחן ערוך (סימן נח סעיף ז) כתב וז"ל: בירך על של עץ עשבי בשמים, וכן להיפוך, לא יצא. אבל אם בירך בורא מיני בשמים על כל המינים יצא. ולכן בכל דבר שהוא מסופק בברכתו, ואי אפשר לו להתברר מברך עליו בורא מיני בשמים. ונראה לי דאם בירך על פרי העץ בורא עצי בשמים יצא. ועל - כן נראה לי כי על "נעגליך" (צפורן) וכן על קליפת תפוחי זהב ולימונים יש לברך בורא עצי בשמים, עכ"ל.

ראיה משמן אפרסמון

ובחזו"ע שם הביא ראיה מדברי הב"ח, שכתב השולחן ערוך סי' רטז סעיף ד וז"ל: על שמן אפרסמון מברך בורא שמן ערב, עכ"ל. וכתב הב"ח וז"ל: משחא דאפרסמון מברכין עליו בורא שמן ערב. שם בגמרא תניא דעל עץ אפרסמון עצמו מברך עצי בשמים ועל שמן אפרסמון מברך בורא שמן ערב ונראה לשם מפירוש רש"י וכן פירש ה"ר יונה דלפי דחשוב הוא שהיה גדל ביריחו ועל שם הריח היתה נקראת יריחו והוא פנג האמור ביחזקאל (כז יז) קבעו לו ברכה בפני עצמו לכתחלה. ומשמע לי ודאי דאם בירך עליו בורא עצי בשמים נמי יצא דדמיא למי ורד דיוצאין מן הורד דמברכין עליהם לכתחלה בורא עצי בשמים כמו על הורד עצמו הכא נמי לפחות בדיעבד יצא בשמן אפרסמון כמו על עץ עצמו ועיין בסמוך משמע דיש חולקים, עכ"ל. הראת לדעת כי אף שבירר לעצמו ברכה 'בורא שמן ערב' עכ"ז שייך לברך עליו 'בורא עצי בשמים'.

אינו משקר בברכתו

ונראה ליתן טעם הגון שברכת עצי בשמים מהניא במקום הנותן ריח טוב בפירות ע"פ יסודו של המג"א בסי' ר"ו ע"ד השולחן ערוך שהורה בזה"ל: בירך על פירות האילן בורא פרי האדמה, יצא; אבל אם בירך על פרי האדמה בורא פרי העץ, לא יצא; הילכך אם הוא מסופק בפרי אם הוא פרי עץ או פרי האדמה, מברך בורא פרי האדמה, עכ"ל.

מגן אברהם סימן רו סק"א וז"ל: נ"ל דאותן הגדלים על האילן ומברך בפה"א משום דלא נגמר פרי או שאינן עיקר הפרי אם בירך בפ"הע יצא, עכ"ל.

וביאר הפרי מגדים (א"א סק"א) וז"ל: מסברא אמר כן דפרי האדמה פרי העץ לא יצא דמשקר דאין פרי האדמה יונק מעץ, מה שאין כן בוסר וכדומה יונק מעץ, עכ"ל.

והוב"ד המג"א במשנ"ב סק"ג וציין ע"ז בשעה"צ סק"א וז"ל: ואף דאבן העוזר ואליה רבה ומאמר מרדכי חולקין עליו ומביאין ראיה נגדו, יש כמה אחרונים שהחזיקו בשיטתו ויישבו הקושיות שעליו, הלא המה הברכי יוסף והמגן גבורים והחיי אדם, וגם הפרי מגדים מיישב הקושיא שעליו, ולפי הנראה גם הפנים מאירות הולך בשיטתו, עכ"ל.

הראת לדעת כי ישנו יסוד הלכתי הנקרא 'אינו משקר בברכתו' ולכן גם כאן המברך 'בורא עצי בשמים' אינו משקר דהא כל הני גידולין באו וצמחו מתוך אילן, ונכון שלכתחילה ראוי לברך עליהן ברכה מבוררת 'הנותן ריח טוב בפירות' עכ"ז אם טעה ובירך 'עצי בשמים' על אתרוג - יצא בדיעבד וכן יהיה בנידו"ד שברור שיש להמנע מברכת 'הנותן ריח טוב בפירות' שיחזור הדין לברכת עצי בשמים.

העולה מן המדבר:

למעשה כהיום שאין אוכלים תבלינים הנ"ל בתערובת אלא רק כתבלין נראה כי בני אשכנז שיש מהם הנוהגים בכל דבר לברך 'מיני בשמים' [עד שבמשנ"ב סי' רצ"ז סק"א כתב שיש להנהיג במוצאי שבת לברך דוקא 'מיני' על כל דבר ואפילו מידי דברכתו 'עצי' כדי שלא יטעו המון העם] יאחזו במנהגם ויברכו על אגוז מוסקט וכן לגבי צפורן פלפל אנגלי וקינמון 'בורא מיני בשמים', אבל לבני ספרד עדיף לברך 'עצי בשמים'[ב].

ב. ולגבי קינמון מבואר בשו"ע סי' ר"ב סי"ז שברכתו בורא פרי האדמה וכתב המשנ"ב בסקפ"א וז"ל: בפה"א - כי הוא גדל על הארץ כמו קנים ורגילין ג"כ לאוכלו ביובש, עכ"ל. וא"כ כאן נברך עליו 'עשבי בשמים' ועוד צ"ע בזה כיון שייתכן והקינמון הוא עץ ממש אלא שהקליפה אינה עיקר הפרי וכדין עלים תמרות ואביונות של הצלף בסעיף ו'.

תשובות
בהלכה
מרבני הכולל

קדושת שביעית בעצי הסקה

הרב ר' משה אריה יודלביץ שליט"א

שאלה

בצום גדליה שנת תשע"ו מיד אחר שנת השמיטה, גזמתי ענפים שגדלו בשביעית ממאות עצים שיש לי בשדותיי, כעת יש לי כמות עצומה של עצים ואין לי מה לעשות אתם ונפשי בשאלתי האם מותר לי לשרוף אותם או שיש לחוש לקדושת שביעית ואסור להפסיד העצים בלי להשתמש בהם.

תשובה

במסכת סוכה (לט, א) תנן הלוקח לולב מחבירו בשביעית נותן לו אתרוג במתנה לפי שאין רשאי ללוקחו בשביעית, ואמרי' בגמ' הטעם דאין רשאי לקנות האתרוג בשביעית דאיירי בקונה מעם הארץ והכסף שמשלם לע"ה על האתרוג חל עליהם קדושת שביעית דשביעית תופסת דמיה ואסור למסור דמי שביעית לע"ה לפי שאינו נוהג בהן כראוי לקדושתן, ומקשי' מדוע את הלולב מותר לקנות מע"ה, ומתרצי' דהלולב הוא משישית הנכנס לשביעית ובאילן אזלי' בתר חנטה הלכך אין הלולב קדוש כלל בקדושת שביעית משא"כ באתרוג דאזלי' ביה בתר לקיטה כירק כיון שגדל על כל מים הלכך הוא קדוש בקדושת שביעית.

ודייקינן מינה הא לולב שגדל בשביעית קדוש בקדו"ש אמאי הא עצים בעלמא נינהו ותנן עלי קנים ועלי גפנים לקטן לאכילה יש בהם משום קדושת שביעית לקטן לעצים אין בהם משום קדו"ש, אלמא דעצים אין בהם קדושת שביעית.

ומתרצי' שאני התם דאמר קרא לכם לאכלה לכם דומיא דלאכלה מי שהנאתו וביעורו שווה יצאו עצים שהנאתן אחר ביעורן, ומקשי' והאיכא עצים דמשחן, אמר רבא סתם עצים להסקה הן עומדים.

ופרש"י שהנאתו וביעורו שוה כלומר שהנאתו וביעורו שמתבער מן

העולם באין כאחד כגון סיכה ושתיה והדלקת הנר ומהך דרשה ילפינן שאין שביעית נוהג אלא בפרי העומד להנאות הללו דה"נ מידרש קרא והיתה שבת הארץ נוהגת במה שלכם לאכלה שהנאתו דומה לאכילה, יצאו עצי הסקה שהנאתן אחר ביעורן משנעשו גחלים אופין בהן, והא איכא עצים דמשחן עץ שמן שהעץ עצמו מדליקין בו להאיר כמו באבוקות והוי הנאתו וביעורו שוה נימא השתא מיהא אם לקטן להדלקת אורה דנהגא בהו שביעית, ומשני סתם עצים של היסק להסקה נתנו לבריות וסתמן לאו להאיר קיימו הלכך לא נחתא בהו קדושת שביעית מעיקרא ואפי' לקטן להאיר.

ואמרי' בגמ' ועצים להסקה תנאי היא דתניא אין מוסרין פירות שביעית לא למשרה ולא לכבוסה ר' יוסי אומר מוסרין מ"ט דת"ק דאמר קרא לאכלה ולא למשרה ולא לכבוסה מ"ט דר' יוסי אמר קרא לכם לכם לכל צרכיכם ואפי' למשרה ולכבוסה ות"ק הא כתיב לכם ההוא לכם דומיא דלאכלה מי שהנאתו וביעורו שוה יצאו משרה וכבוסה שהנאתן אחר ביעורן ור' יוסי הא כתיב לאכלה ההוא מבעי ליה לאכלה ולא למלוגמא כדתניא לאכלה ולא למלוגמא אתה אומר לאכלה ולא למלוגמא או אינו אלא ולא לכבוסה כשהוא אומר לכם הרי לכבוסה אמור הא מה אני מקיים לאכלה ולא למלוגמא מה ראית לרבות את הכבוסה ולהוציא את המלוגמא מרבה אני את הכבוסה ששוה בכל אדם ומוציא את המלוגמא שאינה שוה בכל אדם.

וכתב רש"י ה"ג ועצים דהסקה תנאי ועצים דהסקה גופייהו שהנאתן אחר ביעורן תנאי היא אי נהגא בהו שביעית אי לא דאיכא תנא דדריש לכם דומיא דלאכלה למעוטי כל שהנאתו אחר ביעורו כדדרשינן לעיל ומההיא דרשה אימעוט עצים ואיכא דלא ממעט מיניה אלא דבר שאין הנאתו שוה בכל אדם כגון מלוגמא וזילוף ואפיקטויזין.

ובד"ה כמאן כר' יוסי, כתב עוד וז"ל והיינו תנאי דלעיל דלרבנן לא נהגא שביעית אלא בדבר שהנאתו וביעורו שוה ולא בעצים ור' יוסי דריש הכי והיתה שבת הארץ נוהגת בדבר שהוא לכם דומיא דלאכלה שהנאתו שוה בכל אדם ואפי' עצים להסקה.

ולהלכה יש לפסוק כרבנן דאין קדושת שביעית בעצים כיון דהנאתן אחר ביעורן, דכל מהלך הסוגיא לעיל וכן דברי רבא שסתם עצים להסקה עומדים, קאי לפי האי כללא דדבר שהנאתו אחר ביעורו אין בו קדו"ש.

אמנם הרמב"ם לא כתב דין זה דעצים אין בהם קדו"ש וגם לא העתיק הברייתא דעלי קנים ועלי גפנים אם לקטן לעצים אין בהם משום קדו"ש והעתיק רק המשנה בפ"ח משביעית משנה א', וז"ל [פ"ה משמיטה ויובל הי"א] הסיאה והאזוב והקורנס תלוי במחשבתו חשב עליו לעצים הרי הוא כעצים לאכילה הרי הוא כפירות עכ"ל. הרי שכתב בסתמא דינו כעצים ולא פירש שאין בהם קדו"ש, וזוהי קושיא על הרמב"ם איך כתב בסתם

דינו כעצים כשעדיין לא פסק מה דין עצים לגבי קדושת שביעית.

עוד יש להקשות על מה שפסק שם בסעיף י' וז"ל, מיני כבוסים כגון בורית ואוהל קדושת שביעית חלה עליהן ומכבסין בהן שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לכל צרכיכם אבל אין מכבסין בפירות שביעית ואין עושין מהן מלוגמא שנאמר והיתה שבת הארץ לכם לאכלה ולא למלוגמא ולא לזילוף ולא למשרה ולא לכבוסה.

וקשה שהרמב"ם פסק דלא כמאן, דכר' יוסי ודאי לא, דלר' יוסי מותר למסור פירות שביעית למשרה וכבוסה והרמב"ם פסק שאסור, וכרבנן נמי לא אתי שפיר, דרבנן דסברי דאסור למסור פירות שביעית למשרה וכבוסה סברי נמי דדבר העומד למשרה וכבוסה כגון נתר ובורית לא חל עליהם קדו"ש, והרמב"ם פסק דחל עליהם קדו"ש.

ולכן נראה דלהרמב"ם היה פירוש אחר בסוגיא, ויבואר ע"פ מה שנקדים דיש ב' נידונים בקדו"ש, א. מי, כלומר מי הם הדברים שחל עליהם קדו"ש. ב. מה, כלומר מה הם השימושים המותרים בדבר הקדוש בקדו"ש.

ומהלך דברי הגמ' הם כך, שהגמ' דייקה מלולב דרק שישית הנכנס לשביעית אינו קדוש הא דשביעית קדוש אלמא דעצים יש בהם משום קדושת שביעית, והקשתה מדתניא עלי קנים ועלי גפנים לקטן לעצים אין בהם משום קדו"ש אלמא דעצים אין בהם משום קדושת שביעית, ומתרצי' שאני התם דאמר קרא לכם לאכלה לכם דומיא דלאכלה מי שהנאתו וביעורו שוה יצאו עצים שהנאתן אחר ביעורן.

והביאור בלכם דומיא דלאכלה, שכמו שבלאכלה כתוב את ב' הדברים של קדו"ש גם ש'מי' שעומד לאכילה חל עליו קדו"ש, וגם שכל דבר שיש לו קדו"ש מותר לאכלה, ה"נ ב"לכם" כתוב את ב' הדינים דהיינו ש'מי' שעומד לכל צרכיכם חל עליו קדו"ש, ונאמר בו גם את הדין השני דדבר שיש בו קדו"ש [מדין לכם] מותר להשתמש בו גם לכל צרכיכם דהיינו אפי' דברים שאינם עיקר התשמיש מ"מ כיון דהדרך להשתמש בהם גם לדבר זה - מותר.

ונאמר לפ"ז דיש ב' דרגות בקדושת שביעית, א. דברים הקדושים מדין לאכלה מותר להשתמש בהם רק לדבר שהוא עיקר שימושו, ב. דברים הקדושים מדין לכם שבהם מותר להשתמש כל דבר שהדרך להשתמש בו ואפי' אינו עיקר תשמישו דקדושת לכם עיקרו שלא להפסיד הדבר.

ומבארת הגמ' מה נכלל בקדושה החמורה של לאכלה ומה נכלל בקדושה הקלה דלכם, מי שהנאתו וביעורו שוה דומיא דלאכלה נכלל בקדושה החמורה, ומי שהנאתו אחר ביעורו הוא בכלל הקדושה הקלה דלכם.

ולפ"ז מתרצת הגמ' דהא דתניא בעלי קנים ועלי גפנים לקטן לעצים אין בהן משום קדו"ש היינו שאין בהם

קדו"ש החמורה אבל עדיין יש בהם קדו"ש הקלה [וכן מדוייק בברייתא דלא כתבו אין בהם קדו"ש אלא אין בהם "משום" קדו"ש והיינו קדו"ש החמורה], ואסור לאבדם, ואין זה סותר למה שדייקנו מלולב דיש בעצים קדו"ש דבאמת יש בהם קדו"ש הקלה מדין לכם.

ואמרי' בגמ' דהאי סברא שה"לכם" בא ללמד על "מי" חל קדו"ש ולפ"ז מתחדש שיש קדו"ש בדרגה קלה, זה מחלוקת תנאים דרבנן אסרו למסור פירות שביעית למשרה וכבוסה דדרשי "לאכלה" ולא למשרה וכבוסה, ור' יוסי התיר דדרש "לכם" לכל צרכיכם. אלמא דר' יוסי דרש "לכם" רק על הנדון השני "מה" מותר לעשות בפירות שביעית דמותר גם למוסרם למשרה וכבוסה, אך על "מי" חל קדו"ש זה יליף רק מלאכלה ולפ"ז כל קדו"ש שייכת רק בדבר שהנאתו וביעורו שוה דומיא ד"לאכלה" אך מותר להשתמש בהם גם למשרה וכבוסה דזה ילפי' מלכם, אבל דבר שהנאתו אחר ביעורו לא חל עליו כלל קדו"ש.

ורבנן דפליגי אר' יוסי סברי לכם דומיא דלאכלה 'מי' שהנאתו וביעורו שוה, כלומר דבלכם לא כתוב רק 'מה' אלא גם 'מי' דהיינו שדבר שהנאתו אחר ביעורו ואינו כלול בקדו"ש דלאכלה מ"מ הוא כלול בקדו"ש הקלה ד'לכם', ולפ"ז רק דברים העומדים לכביסה כגון נתר ובורית מותר לכבס בהם דהם נכללים בקדושת לכם אבל פירות העומדים לאכילה כיון שהם נכללים בקדושה החמורה דלאכלה ובהם לא נאמר כלל לכם [ודלא כר' יוסי] הלכך אסור למוסרן למשרה וכבוסה. והרמב"ם להלכה פסק כרבנן, הלכך ניחא דאסר למסור פירות שביעית למשרה וכבוסה דפירות שביעית הם בכלל קדושת לאכלה החמורה שאסור למוסרה לדברים אחרים אפי' כשדרך בנ"א להשתמש לדבר זה כגון לכבס ביין אפ"ה אסור כיון שאינו עיקר תשמישו, אבל דבר העומד למשרה וכבוסה מותר לכבס בהם דנהי דקדושים בקדו"ש מ"מ הם בכלל קדושת 'לכם' הקלה דשרי לכל צרכיכם.

ולפ"ז גם ניחא מש"כ הרמב"ם לקטן לעצים דינם כעצים ולא כתב אין בהם משום קדו"ש, דבעצים יש קדו"ש הקלה דאסור להפסידם ורק קדושה חמורה אין בהם, ומיושב גם מה שהקשינו שהרמב"ם עדיין לא פירש דין עצים, ואיך כתב סתם דינו כעצים, ולהנ"ל א"ש דכתב דין עצים בסעיף הקודם גבי מיני כבוסים דיש בהם קדו"ש הקלה.

והשתא דאתינן להכי א"כ ודאי יש לחוש שלא להפסיד עצי שביעית משום קדו"ש הקלה שבהם ולכן אין לשורפן בלי שום צורך, אבל ודאי דאפשר להשתמש בהם לשריפת חמץ ואפי' למדורת ל"ג בעומר דחשיב דבר שדרך האדם להשתמש בו וכלול בלכם לכל צרכיכם.

קדושת שביעית בקליפות תפוז

הרב ר' אליהו אלטרמן שליט"א

שאלה

האם מותר לזרוק קליפות תפוז של שביעית לפח האשפה או שיש בהם קדושת שביעית מחמת שאפשר לאוכלן ע"י טיגון בדבש או מחמת שאפשר להאכילן לבהמה.

תשובה

במשנה שביעית פ"ח מ"ב שביעית ניתנה לאכילה ולשתיה ולסיכה לאכול דבר שדרכו לאכול ולסוך דבר שדרכו לסוך וכו', ופי' בירושלמי כיצד לאכול דבר שדרכו לאכול אין מחייבין אותו לאכול פת שעיפשה ולא קנובת ירק ולא תבשיל שנתקלקל צורתו וכו', כיצד לשתות דבר שדרכו לשתות אין מחייבין אותו לשתות אניגרון ולא איקסגורין ולא יין ושמרים, ע"כ.

וצ"ב מאי ס"ד לחייבו לאכול פת שעיפשה וכו' והרי לא מצינו בתורה חיוב לאכול פירות שביעית אפי' כשהם ראויים לאכילה [ואפי' להבנת המגילת אסתר בדעת הרמב"ן בסה"מ שיש מצוה לאכול פ"ש כדכתיב לאכלה, אי"ז אלא מצוה אבל לא חיוב דלא נזכר בתורה לא תותירו כמ"ש לענין קדשים] ואפי' לשמור על פירות שביעית שלא יפסדו אין חיוב דלא נזכר בתורה משמרת לענין שביעית כמש"כ לענין תרומות – משמרת תרומותי, אלא שאסרה התורה להפסיד פ"ש ומהכ"ת חיוב לאכול פירות שנתקלקלו. ובחזו"א סי' י"ד סק"י פי' כונת הירושלמי דאין מחייבין אותו לחשבו למאכל אדם אלא רשאי להאכיל לבהמה הרי חוזר להיות אסור לאכילת אדם דאכילתו נחשבת להפסד הפרי משימושו הראוי לו].

ומש"כ הירושלמי דאין מחייבין אותו לשתות אניגרון, צ"ב דבברכות לו. מבואר דהוא משקה ראוי ואין בזה איסור של רפואה בשבת אפי' כשמערב

בזה שמן הרבה, [ועי׳ חזו״א שם ודבריו צריכין ביאור].

ובביאור הגרח״ק שליט״א לירושלמי כ׳ דאיירי בשמן שנתקלקל ואין חייבין אותו לשתותו ע״י אניגרון, ואפשר לפרש בזה ע״ד החזו״א הנ״ל דאין מחייבין אותו לחשבו למאכל אדם ולשתותו ע״י אניגרון אלא רשאי ליתנו לבהמה, ויש בזה תוספת חידוש דאף דכל שמן זית א״א לשתותו כמות שהוא אלא ע״י אניגרון כמבואר בברכות לה: וא״כ גם כשהשמן מקולקל הרי יכול לשתותו באניגרון כמו אם היה בתיקונו, מ״מ כיון שכעת הוא מקולקל הוי כאוכלי בהמה, [ומסתבר דמותר לאוכלו ע״י אניגרון וחלוק מפת שעיפשה וכו׳ אלא שאין חייב בזה].

ולפי״ז יש לומר דקליפות תפוז אף שיש אפשרות לטגנם ולהמתיקם ויהיו מאכל אדם מ״מ כיון שמצבם כעת מוגדר כפסולת אין בהם קדושת שביעית. וההגדרה בזה תלויה בדעת בנ״א ופוק חזי שאפי׳ תורמוס שצריך לשולקו ז״פ בשביל לאוכלו אין התייחסות אליו כפסולת לפני בישולו משא״כ קליפות תפוז כ״ז שלא הכשירם לאכילה מתייחסים אליו כפסולת.

ויש להוסיף בזה דבחזו״א סי׳ י״ג סק״ח מביא מהירושלמי דאם נתן תבן [דהוא קדוש בקדושת שביעית מחמת שהוא מאכל בהמה] בכר לישן עליו, הרי הוא כמבוער ופקע ממנו קדו״ש, והיינו כיון שנתהפך ממאכל בהמה לכלי פנים חדשות באו לכאן ואי״ז התבן הראשון שהיה קדוש בקדו״ש, ועפי״ז מבאר החזו״א למה אין בפשתן קדו״ש והרי מיועד להיות בגד, ובגד הנאתו וביעורו שוים ע״י לבישתו וזה סיבה להתחייב בקדו״ש כמו במיני הצובעים, אלא כיון שהבגד נשתנה הרי הפשתן הראשון כבר איננו, וא״א להחיל עליו קדו״ש מכח מצב שונה לגמרי ממצבו, ואמנם לענין לולבים מבואר בגמ׳ סוכה לט: שיש להם קדו״ש מחמת שאפשר להופכם למטאטא, וצ״ל דהשינוי מלולב למטאטא אינו גדול כ״כ [ואולי בשעת הדחק אפשר לטאטא בלולב כמות שהוא], ולפי״ז י״ל גם לענייננו דקליפות תפוז הוו פסולת והפיכתם לאוכל היא בגדר פנים חדשות, וחלוק דינם מלולב דלולב התייחסות בנ״א אליו היא כמטאטא שלא נשלמה מלאכתו משא״כ בקליפות ההתייחסות אליהם היא כפסולת.

והנה במשנ״ב סי׳ ר״ב סקל״ט מביא מח׳ האחרונים מה ברכת קליפת התפוז שמטגנין בדבש, דהמג״א הפנים מאירות והחיי אדם פסקו לברך פה״ע, והט״ז והבגדי ישע והגר״ז והיד הקטנה והמג״ג פסקו לברך פה״א, והעולת תמיד והא״ר והפמ״ג פסקו לברך שהכל, והכרעת המשנ״ב לכתחי׳ לברך שהכל ובדיעבד אם בירך פה״ע או פה״א יצא, והחזו״א במעשרות סי׳ א׳ סק״ל פשיטא ליה דקליפת תפוז אינה אוכל כיון דרוב הקליפות הולכים לאשפה ורק מיעוט מרקחין, ולא מצינו מקור לחלק בין מיעוט השכיח למיעוט שאינו שכיח, ומביא טענת החיי״א שמביאים הרבה קליפות לאלפים, וכ׳ עליו דאי״ז תשובה

כיון שאותן שמשליכין מרובין עליהם עשר פעמים, ומסיק שברכתן שהכל, ומסיים החזו"א דלפי"ז פטורין מן המעשר וכש"כ מן השביעית כיון דסתמן לאשפה, עכ"ד. ולפמשנ"ת גם החיי"א ודעימיה יודו לענין שביעית דאע"פ דלאחר הריקוח ברכתו פה"ע דהוא חלק מן הפרי מ"מ כעת הוא פסולת וכמו פרי שנתקלקל שאין בו קדו"ש.

ומה שנשאר לדון הוא האם נשאר קדושה בקליפות מחמת שאפשר להאכילן לבהמה, וד"ז צריך לברר במציאות אם בהמות אוכלות קליפות תפוז, [ובמשפטי ארץ פכ"ג סעי' ג' הערה 4 כ' שבתי חרושת למיצים שסוחטים חלק גדול מהתפוזים משווקים את הקליפות למאכל בהמה, עכ"ד, ועדיין יל"ד אם אפשר להאכיל את הקליפות כמות שהן לבהמה] ואם כן הוא דהקליפות ראויות לבהמה, עדיין יל"ד דבזמנינו במקומותינו אין אנו מאכילים לבהמות, וד"ז שנוי במח' דההחזו"א בסי' י"ד סק"י מסיק דאם אין אנו רגילים להאכיל לבהמות אין בזה קדו"ש, והגר"ש ואזנר זצ"ל מובא במשנת יוסף ח"ג עמ' קי"א נוקט דאם ראוי מצד עצמו למאכל בהמה נשאר בו קדו"ש, ובדרך אמונה צה"ל וכו' כ' שבסדר השביעית שהוציא רז"ש עפ"י החזו"א לא כ' קולא זו שאם אין הדרך להאכיל לבהמה מותר, וכן נהגו בבית מרן החזו"א להחמיר ולשמור את הקליפות.

וזאת תורת העולה:

קליפות תפוז כמות שהן אינן מאכל אדם ואע"פ שאפשר לטגנן אי"ז סיבה לחייבם בקדו"ש, אמנם אם ראויין לבהמה, ד"ז שנוי במח' דלהחזו"א מעיקר הדין אין בהם קדו"ש אלא שלמעשה בביתו החמירו בזה, ולדעת הגר"ש ואזנר יש בהן קדו"ש, ויש להניחם בפח שמיטה עד שלא יהיו ראויים לבהמה [ומסתמא צריך הרבה זמן בשביל שיפסדו, וצריך בירור].

קדושת שביעית בעשבים ופרחי נוי

הרב ר' משה שורקי שליט"א

שאלה

בהלכות שבועות סימן תצ"ד סעיף ג' מובא ברמ"א המנהג 'לשטוח עשבים בשבועות בבית כנסת ובבתים זכר לשמחת מתן תורה', ובמשנ"ב על המקום מבאר הטעם מפני שהר סיני במעמד מתן תורה היה מוקף כולו עשבים, וראיתו מציוויו של משה אל העם "והצאן והבקר אל ירעו אל מול ההר ההוא", משמע שהיה להם עשבים שראויים לרעות ועל זה הזהירם. והשאלה נשאלת: מהו לעשות כן בשנת השמיטה, והאם בעשבים (כלשון הרמ"א) הדין ישתנה.

א. וע"פ הדברים הללו נתעורר לישאל, מהו לקשט בעצים, או בעלים שלהם, האם נחלק בין סוגי העצים, או בין העצים לעלים [וכן באופן שנקטפו באיסור / ע"י גוי].

ב. וכן נשאל מה הדין בעצי פרי, להשתמש בעלים שלהם, כגון עלי תאנה שצורתה נפלא ככף יד, וכן עלי גפנים, האם גם עליהם חלה קדושה ואסור לגרום להפסדם, או דילמא זהו הנאת האדם ושרי, או שנאסור משום שאין הנאתו וביעורו שוה.

ג. וכן נשאל מהו לעשות עיצובי פרחים בשנת השמיטה לאירועים, והאם נחלק בין אירוע מצוה לאירוע רשות?

ד. וכן אדם הנוהג לשמח את אשתו בכל יום שישי בזר פרחים לכבוד השבת, האם ימשיך במנהגו בשנת השמיטה או שמה שנאסר לו מדין המסתחר?? בתוצרת הארץ בשמיטה, או מיחזי, ונגזור.

ה. ולבסוף - על הצד שחלה עליהם קדושה, מהו לדרוך עליהם בדרך הליכתו (דשא וכד') שזה אפושי לאקופי, או בצריך למקומם ליישר הקרקע לבניה, או לעשות שביל לרבים, שרי לפנותם או לא?

תשובה

הקדמה: במסכת שביעית פרק ז' משניות א' וב' כתוב א. "כלל גדול אמרו בפירות שביעית, כל שהוא מאכל אדם, ומאכל בהמה, ומין הצובעים, ואינו מתקיים בארץ, יש לו שביעית ולדמיו שביעית".

משנה ב': "ועוד כלל אחר אמרו, כל שאינו מאכל אדם או מאכל בהמה, אבל ממין הצובעין הוא, יש לו שביעית ולדמיו שביעית".

נמצינו למדין: ככלל, במה יש קדושת שביעית, 1. מאכל אדם, 2. מאכל בהמה, 3. ממין הצובעין, כל מה שלא משתייך לאחד מאלו אין בו קדושת שביעית, ואינו הפקר, ואין איסור להפסידו וכו' וכו'. לכאורה: אם אנו עוצרים פה יש לנו תשובה לכל מה שהסתפקנו מה דינם.

א. לקיים מנהג המובא ברמ"א של קישוט בתי הכנסת והבתים בעשבים זכר לשמחת החג, נתיר בעשבים שאינם ראויים למאכל בהמה, דלא כמו אותם עשבים שהיו סביב ההר ששם הם היו ראויים למאכל בהמה כציווי של משה "והצאן והבקר אל ירעו" וכו' (ראיית המשנ"ב) דמשמע דאיירי בראויים לבהמה, ולפ"ז מותר יהיה גם לקשט בעצים או בעלים שאינם מאכל בהמה, ולא חיישינן להפסד, אא"כ איירי בראויים לבהמה.

ב. וכן לפ"ז נתיר לקשט ולעצב אירועים בעלי גפנים ותאנים ובעצים שלהם וכן בענפי דקל וכדו', כי אמנם גם שפריו הוא למאכל אדם מכ"מ עציו ועליו אינם לא לאדם ולא לבהמה, וגם לא לצובעים, אין עליהם קדושת שביעית ושרי לנהוג בהם שלא בקדושה (וכן מעשים שבכל יום בערים חרדיות בתקופת גזימת עצים לפני השלג וכד' שלא יוזקו הרבים בשנת השמיטה שאינם עושים פח שמיטה לכל העלים והעצים הנגזמים, ולמה כי אין עליהם קדושה בגלל שאינם ראויים לכלום).

ג. וכן לעשות עיצובי פרחים מעלי עצי מאכל בשמיטה, פשיטא דשרי כי העלה עצמו אינו ראוי לכלום, וכ"ש מעצים עצמם ועלים של עצי סרק שאינם עושים פרי כלל דשרי.

אמנם: באחרוני פוסקי דורינו, ראיתי לענין האדם הנוהג לקנות פרחים ביום השישי לכבוד השבת לשמח את אשתו, ראיתי בספר 'קדושת הארץ' להמחבר ר' דוד טהרני שמביא בשם הגרי"ש אלישיב ובשם האור לציון שבשנת השמיטה יש להמנע מכך מכיוון של מסייע לדבר עבירה, שהפרחים זה זרעם כלה, ובכל קטיפה של הפרח צריך לחזור שוב ולשותלם, אז בא נאמר שבשבוע הראשון של השמיטה אין איסור, אבל כל השנה כולה הוא זורע ונוטע בשביעית ומוכר שזה אסור, לכן יש להמנע מלקנות פרחים לשבת בשמיטה, אא"כ יש על הפרחים כשרות או שקונה מאינו יהודי שהוא מגדלם וכד' ששרי, לכן יסביר לאשה בדרכי נועם ויפייסנה

בדברים אחרים שישמחוה, פיצוחים, חטיפים, פירות וכד' כל שבת יגוון במשהו אחר.

לפי שיטתם - של הרשל"צ והגרי"ש - יצא נפק"מ גם לנידון ג' מהו לעשות עיצובי פרחים לאירועים, הדין יהיה אסור אם איירי בעלים שזרעם כלה, דהיינו שצריך לחזור ולשותלם שוב ע"מ שיצאו חדשים לאויר העולם, שיהיה אסור לקנות בכסף כי מסייע בדבר עבירה לעבודה בקרקע שאסרוה בשביעית, שהמוכר חוזר ושותל, ולא נחלק בחילוק סרק בין אירוע רוחני דבר מצוה לאירוע הרשות, שבשתיהם זה מסייע, והדין יהיה שאסור.

ולכן נצטרך גם זהירות גדולה באופן שכן קונה ממקום כשר או מנכרי, לשים לב שזה לא יהיה עלים שראויים למאכל בהמה, חיה, ועוף, כלשון הרמב"ם, כגון עלי עצי תות ראוי לתולעות משי, וכמדומני צב אוכל עלי גפן שהיה אסור לו לקנות אותם [אא"כ אנו סומכים על הסברא שתלוי לשם מה נקטף: א) לשם אכילת חיה ועוף. ב) או סתמא - שאז אין בו קדושה בפרט במקום שלא מצויים אותם חיות ועופות, וכפסק הבי"ס].

ועוד זהירות - למי שהולך בשיטת החזו"א בסוגיא שגוי לא מפקיע מקדושת א"י, אפילו שקונה מגוי אם זה יהיה מהארץ ולא מחו"ל יצטרך לשמור על קדושתם של העלים, ולהזהר שלא להפסידם, כגון ע"י שמרסס עליהם ריסוס להברקה, או להעמדה ליופי האירוע, שזה גורם לו להפסידו מהר יותר מאשר לא מרוסס, שיהיה אסור לו לעשות כן בשמיטה, ובסיום האירוע יצטרך לעשות פח שמיטה לכל העיצובים.

משא"כ אם סובר כהחולקים על שיטת החזו"א המבי"ט שסוברים שכן יש כח בגוי להפקיע מקדושת א"י שלא יצטרך להזהר בכל זה שלא יביאנו לידי הפסד, ופח שמיטה, וכו' וכו'.

ולנידון האחרון - שחל עליהם קדושה האם שרי לדרוך עליהם בדרך הליכתו, או דילמא בעי לאקופי, משום שמפסיד מאכל בהמה במעשיו (בידים) שאסור דלא שנא ממאכל אדם שאסור להפסידו בידים, לא שנא בהמה.

הקדמה: הירושלמי אומר שדבר הראוי לכמה דברים שונים, הולכים בתר מחשבת לקיטתו לשם מה נלקט, כגון זעתר שראוי למאכל אדם, שראוי להנאת אדם בהרחה וכד', וראוי גם למאכל אדם וגם למאכל בהמה, שאז נותנים עליו חומרי מחשבת הלקיטה, אם לשם מאכל אדם כחומרת מאכלי אדם, אם לשם מאכל בהמה נותנים עליו כחומרי מאכל בהמה וכו'.

א"כ בנידון דידן שרוצה לדרוך על עשבים הראויים למאכל בהמה, נחלק לשם מה נלקט, אם נלקט סתמא אין עליו קדושה מאכל בהמה ומותר יהיה להלך עליהם בדרך הילוכו, משא"כ אם נלקט לשם מאכל בהמה יהיה אסור להלך עליו ברגליו בדרך הילוכו, משום שמפסידו בידים שאסור לעשות כן בפירות שביעית, כגון - אם בימי בין

הזמנים יוצא לפינת חי עם ילדיו ורוצה להכנס לכלוב הגדול להרים הבעל חי ולהראות לילדיו, אם על כל ריצפת הכלוב מונח אוכל בהמה הקדוש בקדושת שביעית כגון שחשב עליו בשעת לקיטה לשם מאכל בהמה, יהיה אסור לדרוך ברגליו באופן שיפסל ממאכל בהמה עצמה, (ויתכן מאד שנתיר לו לדרוך על מאכל בהמה גם כשנקטף לשם כך שהרבה פעמים בהמה אינה נמנעת מלאכול גם אוכל מאוס ודרוך ברגלי אדם, ולכן אם זה סוג בהמה, חיה, ועוף כאלו שאוכלים אוכל שנמאס במדרס רגלי אדם יהיה מותר לו לדרוך על ריצפת הכלוב ברגליו שמלאה במאכל בהמה הקדוש בקדושת שביעית). וכן יהיה מותר לעוקרם בצריך למקומם, כדי לעשות שביל לרבים, או בניה וכד' דשרי, כדרך ששרי בעץ שעושה פרי, שמותר לעוקרו בשביעית לצורך שביל לרבים כמבו' במשניות במסכת שביעית.

סיכום הדברים:

אם אנו פועלים רק ע"פ הוראת המשנה, הכלל והגדר הוא פשוט מאד, מה שראוי או לאדם, או לבהמה, או לצבעים, אסור בסחר וקדוש בקדושת שביעית, וכל מה שאין עליו קדושה - לא חייב להפקירו ומותר להפסידו, [ואם נפליג בסברא גם יהיה מותר להסתחר בו].

לפ"ז א, ב, ג, ד, בנידון יהיה מותר אם זה לא אדם ולא בהמה ולא ראוי לצבע, ולכן כל זה רק לפלפולא בעלמא, ולא להלכה למעשה.

ולהלכה ולמעשה:

א. אם רוצה לקשט ביהכ"נ או ביתו בחג השבועות. **ב.** אם רוצה לעשות אירוע מיופה בעיצובי פרחים. **ג.** וכן לדרוך עליהם בדרך הילוכו. **למעשה:** נתלה הכל באיזה סוגי עלים איירי, ונתיר רק בסוגי עלים שאינם ראויים למאכל בהמה חיה ועוף כלל לקשט בהם הביהכנ"ס כמנהג המובא ברמ"א, וכן לעשות בו עיצובי פרחים, רק נזהיר אותו את אזהרת הרשל"צ והגריש"א - שאם הוא קונה את זה בכסף מלא שלא יקנה עלים שצריך לחזור ולזורעם שוב כדי שיצמחו חדשים דהיינו דבר שזרעו כלה, כי אז זה אסור מדין מסייע לדבר עבירה של עבודה בקרקע בשביעית שהיא אסורה, נפק"מ אם הוא עצמו הולך וקוטף כל מינו סוגי עלים בצורות מיוחדות ממקומות נידחים, גפן תאנה וכד' שאז הוא יודע בעצמו שלא יחזור לא הוא ולא אחר לזורעם שוב בשמיטה שנתיר לו אפילו בסוג שזרעו כלה - כגון שלוקט משדה שבעליה הפקירוה וכדו', וכן נורה לו ע"פ פסק האבקת רוכל שגם אם כן קונה דבר שזרעו כלה באופן המותר כגון מגוי שאינו מצווה על שמיטת הארץ, ואז אין לו דין של מסייע, מכ"מ נזהיר אותו שיברר היכן זורע זאת הגוי ונחלק אם בא"י זורע יהיה אסור לשיטת החולקים על הבי"ס משום שאין כח בגוי להפקיע מקדושת א"י ואם בחו"ל שרי, ולכן גם אם קונה מגוי שעצם הקניה מותר כי אין לגוי איסור להסתחר בשמיטה, מכ"מ יהיה אסור אליבא דהאול"צ והגרי"ש

אלישיב - אליבא דהמבי"ט, מדין שאין כח בידו להפקיע מקדושת א"י, וכן בגלל דבר שזרעו כלה שצריך לחזור ולשוטלו שאסור משום מסייע.

ואם זה עלים שאין זרעם כלה, אלא חוזרים וצומחים מאליהם לאחר זמן, יצא נפק"מ מחודשת שגם אליבא דהאורל"צ והגריש"א כגון שקונה מגוי, או ממקום שיש כשרות נתיר לו לשלם על זה כסף מלא בשמיטה למשך כל השנה כולה, וגם לא יהיה בזה איסור של מסייע ולא יחול עליהם קדושת שביעית, ולא בעינן להפקירם, ושרי להסתחר בהם. וכ"ש שאם קונה מגוי שזורע בחו"ל ששרי בין דבר שזרעו כלה בין דבר שאין זרעו כלה אליבא דכו"ע המבי"ט וכ"ש הבי"ס וגם לשיטתם של האורל"צ והגריש"א.

וכן נורה למי שרוצה לשמח את אשתו בפרחים לכבוד השבת בשנת שמיטה שיש לפני כמה אפשרויות:

א. שיקנה מיהודי או גוי שזורע בחו"ל.

ב. או שיקנה מיהודי וכ"ש מגוי עלים שאין זרעם כלה אפילו תוצרת הארץ שלא יהיה חשש של מסייע.

ג. באופן שסומך על היתר מכירה.

ד. ואם לא מצא באפשרויות אלו ישתדל לשמחה בדברים אחרים ובדרכי נועם יסביר לה את חומרת הענין.

ולדרוך בדרך הליכתו, - נחלק בין מחובר לקרקע לנתלש, שאם זה נתלש לשם בהמה יהיה אסור לדרוך ולהפסידם בדרך הליכתו שהרי קדושים בקדושת שביעית, (אא"כ נברר את המציאות ונגלה שגם דרוך ברגלי אדם ממילא נאכל לבהמהלא מפסיד כלום בשעת הילוכו ושרי), משא"כ אם זה עדיין מחובר לקרקע, וראוי או לעצים או למאכל בהמה חיה ועוף, לא חל עליו עדיין שום קדושה ונתיר לו להלך ברגליו ולהפסידם ולא נצריך אותו להפיש בהילוכו.

וכן הבא לשאול ליישר קרקע לשם בניה, או מעבר להולכי דרכים לעקור עשבי מאכל בהמה, ובמקום שאינם מצויים הוי סרק דשרי.

קדושת שביעית בפרחים

הרב ר' ברוך מרלטקו שליט"א

במאמר הזה ננסה לבאר מה דינם של הפרחים בשנת השמיטה הבאה עלינו לטובה, האם חלה קדושת שביעית על הפרחים וממילא יש איסור סחורה והפסד וגם חיוב להפקירם, או לא? ממה צריכים להזהר הגברים כשקונים פרחים לכבוד שבת קודש? ובכדי להגיע למסקנות נכונות, צריך להתחיל מהמקורות ולהבין קודם כל על אילו דברים בכלל חלה קדושת שביעית.

אומרת המשנה במס' שביעית (פ"ז מ"א) כלל גדול אמרו בשביעית: כל שהוא מאכל אדם ומאכל בהמה וממין הצובעים... יש לו שביעית ולדמיו שביעית. ועל סמך מה בנוי הכלל הגדול הזה?

הגמ' בשני מקומות (סוכה מ. ב"ק קב.) מביאה ברייתא שמסבירה האם חלה קדושת שביעית על עצי הסקה: תניא אין מוסרין פירות שביעית לא למשרה ולא לכבוסה ורבי יוסי אומר מוסרין, מ"ט דת"ק? דאמר קרא "לאכלה" ולא למשרה ולא לכבוסה, מ"ט דרבי יוסי? אמר קרא "לכם" לכל צרכיכם, ואפילו למשרה ולכבוסה, ות"ק הא כתיב "לכם"? ההוא "לכם" דומיא ד"לאכלה" - מי שהנאתו וביעורו שוה, יצאו משרה וכבוסה שהנאתן אחר ביעורן, ורבי יוסי הא כתיב "לאכלה"? ההוא מיבעי ליה "לאכלה" ולא למלוגמא וכו', מה ראית לרבות את הכבוסה ולהוציא את המלוגמא? מרבה אני את הכבוסה ששווה בכל אדם ומוציא את המלוגמא שאינה שווה לכל אדם.

ונבאר את המחלוקת בין ת"ק (רבנן) לרבי יוסי ע"פ פ' רש"י שם במקום, הגמ' מסבירה שבשאלה האם חלה קדושת שביעית על עצי הסקה שהנאתן אחרי ביעורן (שרק אחרי שנעשו גחלים אופים בהם) נחלקו רבנן ורבי יוסי. רבנן דורשים את הפסוק שנאמר לגבי שביעית באופן כזה: התורה אמרה שפירות שביעית ניתנו "לאכלה", אבל גם התורה אמרה שפירות שביעית ניתנו "לכם" ודורשים "לכל צרכיכם" אלא שהצורך הזה צריך להיות דומיא ד"לאכלה" (מסמיכות המילים בפסוק) ודורשים "כל שהנאתו וביעורו שווה", שכך הוא תהליך של אכילה - בו בזמן שאדם נהנה מהפירות, הם מתבערים, ומכאן שלא תחול קדושת שביעית על עצי הסקה שהנאתן אחרי ביעורן כנ"ל. ורבי יוסי דורש מסמיכות של "לכם"

ו"לאכלה" שקדושת שביעית חלה על דבר ששוה בכל אדם (שווה לכל נפש דומיא דאכילה), ולכן ממעט מלוגמא (רפואה), זילוף (לזלף הקרקע ביין) ואפיקטויזין (הקאה) שאינם שווים בכל אדם, וממילא לפי רבי יוסי יש קדושת שביעית בעצי הסקה, אע"פ שהנאתן אחר ביעורן (התנאי הזה לא דרוש לפי רבי יוסי) כיון שזה דבר השווה בכל אדם.

ואיך נפסקה ההלכה? כתב הכסף משנה (הל' שמיטה ויובל פ"ה ה"י) שהרמב"ם פסק כרבנן דרבים הם.

ברור לנו שרבי יוסי חולק על רבנן בתנאי של הנאתו וביעורו שווה. אבל יש לברר האם רבנן חלקו על רבי יוסי בתנאי ששווה בכל אדם? ויש ראיה מהמשך הסוגיא שם שרבנן לא חלקו על רבי יוסי. ולכן לפי חכמים נצרכים שני תנאים בכדי שתחול קדושת שביעית: א) דבר שהנאתו וביעורו שווה, ב) דבר השווה בכל אדם.

ומה הטעם שקדושה חלה רק על דבר שהנאתו וביעורו שווה? כתב בעל ה"משנה ראשונה" (שביעית פ"ז מ"א): נראה הא דהנאתן אחר ביעורן קיל טפי, כדאמרינן בעלמא דמיקלי קלי איסורא קיל טפי, דבשעת הנאה אין האיסור בעולם, זאת אומרת שקדושה יכולה לחול רק על דבר שבשעת הנאה הוא קיים. ולכן מחדש "משנה ראשונה" שאם תהיה הנאתן קודם ביעורן, כל שכן שנוהג בהן שביעית. ובעצם הקדים אותו בחידוש זה בעל המאור בסוכה שם, אלא שלפי הרשב"א צריך שיהיה איזשהו קשר בין הנאה לביעור, ולכן אם תהיה הנאה שלא גורמת לביעור של הדבר, לא תחול עליו קדושת שביעית. לדוגמא, בנידון דידן של פרחי נוי, שיש הנאה בראייתן, אבל הנאה זו אינה מבערת כלל את הפרחים. אבל לפי בעל המאור, לכאורה, יש לומר שתחול קדושת שביעית על פרחי נוי.

ובדרך אמונה (פ"ה הכ"ב) בביה"ל מביא שמשמע שדעת רש"י ותוס' שקדושת שביעית לא חלה על דברים שהנאתן קודם ביעורן.

ועכשיו נביא את המקור החשוב לגבי נידון שלנו: ירושלמי שביעית פ"ז ה"א שואל: מיני בשמים מהו שתהיה עליהם קדושת שביעית?

רש"ם (במהדורה של ר' יוסף דיקלס) ביאר שמדובר במיני עשבים שיש בהם ריח טוב ואין משתמשים בהם אלא לריח, והספק של הירושלמי הוא שמאכל אדם ומאכל בהמה וצביעה והדלקת הנר הוה הנאתן וביעורן שווה, אבל בריח בשעת הנאתו ליכא ביעורו. ואולי אפשר להסביר את דבריו בשתי דרכים: א) משום שאין הנאתו וביעורו שווים, אע"פ שהנאה קודם הביעור (ודלא כבעל המאור ומשנה ראשונה הנ"ל), ב) משום שאין להנאה שום קשר עם הביעור (כשיטת הרשב"א הנ"ל), אלא שבכתב יד של הרש"ס שיצא במהדורה חדשה, כתוב טעם אחר: דאכילת אדם ואכילת בהמה, צביעה והדלקת הנר שונה מבשמים, משום שהם דברים השווים בכל אדם, מה שאין כן בבשמים, אלא רק למפונקים, ולא נזכר שם ענין של הנאתו וביעורו שווה.

ובירושלמי ניסה לפשוט את הספק מזה שפרח לבן אין עליו קדושת שביעית (ומשמע שאין בפרחים קדושת שביעית) ודחה שיש להסביר שמדובר בהדא נסורתא, ופירש הרש"ס: הדא נסורתא: פרח שאין בו ריח.

ולכן יוצא מדברי הירושלמי (ע"פ פירוש הרש"ס) שבפרחים בלי ריח ודאי אין קדושת שביעית, ואילו בגידולים שיש בהם ריח נשאר הירושלמי בספק.

ולמעשה כתב החזו"א (שביעית סי' י' ס"ק ט') שמכיון שהירושלמי נשאר בספק, יש לפסוק לחומרא, ולכן במיני בשמים יש גם קדושת שביעית.

ובנידון דידן: פרחים שגדלים בעיקר לצורך הריח, תחול עליהם קדושת שביעית, ופרחים שאין בהם ריח כלל, אינם קדושים בקדושת שביעית.

אלא שיש לדון מה הדין בזמנינו? כי בזמן התלמוד פרחי נוי ודאי לא היו שווים לכל נפש, אבל בזמנינו שכבר נפוץ אצל המון עם להשתמש בפרחי נוי לשם קישוטי דירה, כבוד שבת וכדו', אולי תחול עליהם קדושת שביעית, ובאמת היו אחרונים שרצו לטעון טענה זו.

אבל רוב הפוסקים אינם סבורים כן, בספר משפטי ארץ פי"ד הערה 10 מביא בשם הגרש"ז אוירבאך זצ"ל והגרי"ש אלישיב זצ"ל שבפרחים שאין בהם ריח אין קדושת שביעית: על סמך פשיטות הירושלמי שלא חלה עליהם קדושת שביעית, וגם שבהם אין שום קשר בין הנאה לביעור.

אלא שלגבי פרחי נוי שיש בהם ריח, בזה הדברים אינם ברורים כל כך. כי מצד אחד עיקר הגידול של הפרח הוא לנוי, ולפי זה לא צריכה להיות בהם קדושת שביעית. אבל מצד שני בירושלמי נשאר בספק לגבי מיני בשמים. ולמעשה הגרש"ז אוירבאך זצ"ל פסק שגם בהם אין קדושת שביעית, מכיון שמגדלים אותם בעיקר לנוי, וקצת ריח אינו משנה את הדין. והגרי"ש אלישיב זצ"ל התחבט מאד בזה (שמעתי בשיעורו של הרב יוסף אפרתי), ולמעשה צידד גם כן להקל, כיון שהיום אין לריח של הפרחים כמעט משמעות, ויתכן שהיום אין אדם מעדיף פרח עם ריח על פני פרח בלי ריח.

ועם כל זה יש לעורר נקודה חשובה עד מאד: הגם אם נאמר שאין בפרחים קדושת שביעית, מכל מקום יתכן שיש בהם משום איסור ספיחין (דבר זה שנוי במחלוקת), ועוד איסור משום "נעבד", כי ודאי שלכו"ע אסור לזרוע פרחים בשמיטה, ואם זרעו לפי הרבה פוסקים יש איסור להשתמש עם זה, ויותר יש להחמיר בפרחים מאשר במאכלים, כי בהם יש ענין של אוכל נפש מה שאין כן בפרחים שענינם הרווחה בעלמא ומותרות. אלא שאם כבר ניקנו או שקיבלם במתנה, אע"פ שנזרעו בשמיטה, אין איסור להשתמש בהם.

ועוד הלכה חשובה: פרחי נוי שיש בהם ריח, אחר שנבלו ואבד ריחם פקעה קדושתם ומותר להשליכם לאשפה (אם נחשוש בכל אופן שיש בהם קדושת שביעית).

בפרחי וורד יש להחמיר יותר, כי משתמשים בהם גם לאכילה (ואולי תלוי במקום ובזמן), ויש לעיין בזה עוד.

וזו תורת העולה:

בכדי שלא להכשל באיסורי שמיטה עם פרחים, יש לקנותם עם הכשר.

גדרי קדו"ש בעלים

הרב ר' שלום שרעבי שליט"א

שאלה

נשאלה שאלה בבית המדרש "דורשי ציון". מה דין עלים של עצים, הראויים לאכילת אדם או לאכילת בהמה, האם יש בהם קדושת שביעית כמו הפירות? ואם יש בהם קדושה, יש לברר מתי הוא הזמן הקובע את חיובם, שהרי אילן הולך בתר חנטה ולעלים אין להם מציאות של חנטה? נפק"מ למעשה בכל עצים ושייחים רב שנתיים, כגון לואיזה וזעתר ועלי גפן ועוד, ומצוי בזה הרבה שהם למאכל בהמה כמו עלי עץ תות ועלי זית.

דין עלים ועצים הראויים לאכילה.

איתא במשנה שביעית (ז' ה'): לולבי זרדים והחרובין יש להם שביעית ולדמיהן שביעית, יש להן ביעור ולדמיהן ביעור. לולבי האלה והבטנה והאטדין יש להם שביעית ולדמיהן שביעית, אין להם ביעור ולא לדמיהן ביעור, אבל לעלין יש ביעור מפני שנושרין מאביהן. ע"כ. ועיין במפרשים שמדובר בדברים הראויים לאכילה לאדם וחלקם לבהמה, ולכן הם קדושים בק"ש. חזינן שעלים הראויים לאכילה הם קדושים בק"ש. וכן פסק הר"ם (ז' ט"ו).

דין לולב של שביעית.

ובמשנה בסוכה (ל"ט א'): הלוקח לולב מחבירו בשביעית - נותן לו אתרוג במתנה, לפי שאין רשאי ללוקחו בשביעית.

וע"ז מקשה הגמ' (לט ב): אי הכי, לולב נמי? לולב בר ששית הנכנס לשביעית הוא. - אי הכי, אתרוג נמי בת ששית הנכנסת לשביעית היא? - אתרוג בתר לקיטה אזלינן.

ובהמשך הגמ' אמרינן (מ' א'): טעמא דלולב בר ששית הנכנס לשביעית הוא, הא דשביעית - קדוש, אמאי? עצים בעלמא הוא, ועצים אין בהן משום קדושת שביעית, דתניא עלי קנים ועלי גפנים שגבבן לחובה על פני השדה, לקטן לאכילה - יש בהן משום קדושת שביעית, לקטן לעצים - אין בהן משום קדושת שביעית! - שאני התם, דאמר קרא לכם לאכלה לכם דומיא דלאכלה - מי שהנאתו וביעורו שוה, יצאו עצים שהנאתן אחר ביעורן. - והאיכא עצים דמשחן דהנאתן וביעורן שוה? - אמר רבא: סתם עצים ולהסקה הן עומדין.ז

ופירש רש"י: והא איכא עצים דמשחן - עץ שמן, שהעץ עצמו מדליקין בו להאיר כמו באבוקות, והוי הנאתו וביעורו שוה, נימא השתא מיהא אם לקטן להדלקת אורה - דנהגא בהו שביעית. ומשני: סתם עצים - של היסק להסקה ניתנו לבריות, וסתמן לאו להאי קיימו, הלכך, לא נחתא בהו קדושת שביעית מעיקרא ואפילו לקטן להאיר. עכ"ל. דהיינו שעצים הגם שיש להם מיעוט שימוש להאיר, עיקרם אינם עומדים להאיר אלא להסקה, ולכן אינם קדושים בק"ש. אבל אם יהיה סוג עצים העומדים רק להאיר, הם יהיו קדושים בק"ש.

וכן דעת הר"ח, ודעת התוס' (ב"ק ק"א ב' והאיכא), שרבא לא חזר מדברי הגמ' לעיל דלולב קדוש. רק עצי הסקה אין בהן קדושה, כיון שאין הנאתו וביעורו שוה. כי עיקר שימושו הוא להסקה ולא לאורה. משא"כ לולב הוי קדוש כיון שעשוי בעיקר לשימוש כמטאטא לכיבוד הבית.

אבל בריטב"א וברע"ב (משניות סוכה ג' י"א), וכן הביא הר"ן (בפירוש ב'), למדו שלרבא הגמ' חזרה בה, שבכל העצים כולל בלולב אין בהם קדושה כלל. מכיון שרוב עצים עומדים להסקה, לכן כל עצים כולל לולב ועלים, הם בטלים לרוב עצים להסקה, ונחשבים כמי שאין הנאתו וביעורו שוה.

וכן דעת הר"ם בפירוש המשנה, וז"ל: וכבר נתבאר דין פירות שביעית שאסור לסחור בהן ולא למסור דמיהן לעמי הארץ. וכלל הוא אצלינו אתרוג בתר לקיטתו אזלינן, וכיון שנלקט בשנה שביעית הרי דינו כדין פירות שביעית אף על פי שנגמר בשנה ששית, אבל הלולב מותר למכרו לפי שהוא כעצים ואין קדושת שביעית חלה עליו. עכ"ל.

וכן נראה לכאורה שפסק הר"ם במשנה תורה (ח' י"א) וז"ל: הלוקח לולב מעם הארץ בשביעית נותן לו אתרוג מתנה, ואם לא נתן לו מבליע לו דמי אתרוג בדמי לולב. עכ"ל. ומדלא חילק בין לולב של שביעית, משמע שתמיד אין לו קדושה. (ע"פ דברי הכפות תמרים ד"ה שאני).

אבל עלים ועצים הראויים למאכל אדם או לבהמה, ודאי שהם ישארו בקדושתם אם חשב עליהם לאכילה. וכדחזינן לעיל במתני' דלולבי זרדים. והגם שהם ראויים גם להסקה. מכיון שיש לו חשיבות הרבה יותר בזה שהוא ראוי

לאכילה, לכן אינו בטל בשאר עצים שהם להסקה לכו"ע.

וכן חזינן מהגמ' בסוכה הנ"ל, דעלי גפנים וקנים, כיון שהם גם לאכילה וגם להסקה, לכן אם חישב עליהם לאכילה הוי קדוש. וכן פסק הר"ם (ה' י"א) וז"ל: וכל שאינו מיוחד לא לזה ולא לזה כגון הסיאה והאזוב והקורנס הרי הוא תלוי במחשבתו, חשב עליו לעצים הרי הוא כעצים, לאכילה הרי הוא כפירות.

מה הזמן הקובע את קדושת העצים והעלים?

והנה עלים ועצים הקדושים בק"ש, מה הזמן הקובע קדושתם? יש לומר בזה ד' אופנים: א'. בתר לקיטה. ב'. בתר חנטה, והיינו מתי שהעלה מתחיל לגדול-דזה חניטתו. ג'. בתר חניטת הפרי, דהיינו שעת חניטת הגפן הוא קובע את קדושת העלים. ד'. לפי רוב גידול. ויבואר להלן:

א. איתא בירושלמי (שביעית ז' ה"ב): תני (בתוספתא ה' ח') וכולן שנכנסו משישית לשביעית ששית חוץ מן העדל מפני שהוא כירק, רבי אבהו בשם רבי יוחנן לית כאן משישית לשביעית ששית אלא שביעית. והתני הסיאה והאיזוב והקורנס שהובילו לחצר אבל אם היתה שניי' נכנסת לשלישית שלישית, משישית לשביעית ששית? הכא את מני לחוריה וכא את מני לקומיה? אמר רבי יוסי שלישית ושישית אף על פי שאין בהן מע"ש יש בהן מעשרות, שביעית אין בה מעשר כלל. לא כן אמר רבי אבהו בשם רבי יוחנן לית כאן משישית לשביעית ששית אלא שביעית? תמן ברשות בעלים ברם הכא ברשות עני הן מוטב ליתן ליה אחד בודאי ולא שנים. עכ"ל הירושלמי.

חזינן למסקנת הירושלמי שחז"ל תיקנו שהנכנס לשביעית הוי שביעית, כדי שיהיה לעניים לאכול.

בבאורי הגר"א פי' את המחלוקת בגמרא, וז"ל: שנכנסו משישית לשביעית שישית-פי' משום דאזלינן בתר השרשה כשאר זרעים. ר' אבהו וכו'. פי' שפליג וסבר דבכולן אזלינן בתר לקיטה. עכ"ל. דהיינו שלדעה הראשונה איכא חנטה לעלים, וצ"ל שכונתו לתחילת גידול העלים, וזה מש"כ: בתר ההשרשה, כי בודאי הוא השרשת העלים, ולא יתכן לומר שכונתו להשרשת האילן כיון שדרך האילן לעמוד שנים רבות. וצ"ל שהגר"א הבין שלר' אבהו אין דבר כזה חנטה בעלים ולכן אזלינן בתר לקיטה. רואים כאן חידוש גדול, שבאילן שייך בתר לקיטה.

והעירני בזה ידידי הרב אליהו אלטרמן. שבהמשך דברי הגר"א בסוגיא בירושלמי, במסקנת הגמ' כותב בזה"ל: ועמד בקושיה. דהיינו שהגמרא נשארה בקושיא על ר' אבהו בשם ר"י מהתוספתא. (ולא כשאר המפרשים בירושלמי, עיין חזו"א המובא בהמשך). וא"כ לכאורה מסקנת הירושלמי הוא שאזלינן בתר חנטה. וא"כ להלכה ודאי שלא נפסוק דאזלינן בתר לקיטה כר' אבהו.

ב. אמרינן בסוכה (ל"ט ב'): אי הכי, לולב נמי? לולב בר ששית הנכנס לשביעית הוא. אי הכי, אתרוג נמי בת ששית הנכנסת לשביעית היא? אתרוג בתר לקיטה אזלינן. ופירש רש"י: לולב בר ששית הנכנס לשביעית הוא - דעל כרחך בחמשה עשר יום שמראש השנה עד החג לא גדל, וקיימא לן אילן בתר חנטה אזלינן ביה. עכ"ל.

מגמרא זו רואים שרק אילן האתרוג הולך בתר לקיטה. אבל שאר אילנות, וכן לולב המוזכר בגמרא בפירוש, אינם בתר לקיטה, אלא בתר חנטה. וזה א"כ לא כמסקנת הירושלמי לפי הסבר הגר"א.

והנה יש לחקור להבין מה שייך חנטה אצל לולב וכן בשאר עלים? והנה ברש"י הנ"ל כתב: "לא גדל", משמע שיש איזשהו גידול שהוא נחשב לחנטה שלו. הגם שאין לו לא פרי ולא פרח בכ"ז יש לו שעת חנטה, וזה בשעת הגדילה שלו בדומה לפרי שיש את שעת גדילתו. וגדילה זאת אפשר להסביר שהוא תחילת גדילתו, כשהתחילו להתנוצץ העלים. או רוב גידולו הוא חנטתו. אבל באמת נראה מפשטות הרש"י שזה תחילת גדילתו. כי רש"י לא כתב "רוב". אבל אין זה מוכרח ברש"י. (ולא יתכן שיהיה תחילת גידולו בשביעית וזה יספיק להגיע לשיעור של ד' טפחים תוך ט"ו יום, וזה כוונת דברי רש"י).

וכן פירש החזו"א (שביעית י' ד') וז"ל: עיקר דין שביעית בעצים היה נראה דאינו אלא בעלי קנים ועלי גפנים ולולבים שמתחדשים בכל שנה ומתיבשים ונופלים או שנעשו חריות והוא פנים חדשים וחשובין כפירות שביעית כשצומחין אחר ר"ה, אבל האילן עצמו אין התוספת קדוש בשביעית, כמו דאזלינן בפירות אחר חנטה, ה"נ אזלינן בעץ האילן אחר השרשה. וכל שנשרש קדם ר"ה הוי כנגמר פריו. ופירי שנגמר בשישית ונתוסף בשביעית אין התוספת קדוש בקדושת שביעית, ואף הענפים החדשים אינם נידונים לעצמן אלא חשיב כפירי שגדלה והוסיפה עלין. ולא משכחת ליה עצים של שביעית אלא בעלים או בנשרש בשביעית. עכ"ל.

במקדש דוד (סימן ז') חקר בזה, והסיק גם כן כך, וז"ל: אי בתר חנטה דידהו אזלינן, דאף בעלין שייך חנטה כדאמרינן במנחות (ס"ט א'), שתי הלחם הנצה שריא או חנטה שריא, מאי הנצה ומאי חנטה אילימא הנצה דפירי וחנטה דפירי כו', אלא הנצה דעלה וחנטה דעלה ע"ש, או אזלינן אף בעלין בתר חנטת הפרי דהעלין טפלין להפרי, וכמו בפול המצרי שזרעו לזרע דבין זרעו ובין ירקו מתעשר לשעבר כדאמרינן בירושלמי (פ"ב דשביעית ה"ה), דכיון שזרעו לזרע אזלינן בכולו בתר הזרע דאזלינן בתר העיקר? וכו'.

ועיין שם שהביא ראיות לכאן ולכאן. והביא את הגמ' ורש"י בסוכה הנ"ל, וז"ל: ואי נימא דאזלינן בתר חנטת הפרי אם כן שפיר משכחת לה שהלולב הוא של שביעית, דהלולב עצמו היה גדל בששית אך הפרי שהן התמרים חנטו בשביעית ואם כן יש להלולב קדושת

שביעית, ומוכח מזה דבלולב אזלינן בתר חנטה דידיה ולא בתר חנטת הפרי, ואם כן ה"ה לעלין ולקש. עכ"ל.

יוצא א"כ שעלים הראויים לאכילה, (ואינם צריכים מחשבה לאכילה). אזלינן בהם בתר חניטת העלים.

ג. בדרך אמונה (שמיטה ויובל פרק ה' ס"ק פ"ח) מביא בזה חידוש. וז"ל: עלים שנוהג בהן קדו"ש, אזלי' בהו בתר **חנטת הפרי**, וזה קובע לענין שביעית ולענין מעשר, דלא מצינו בהן שיעור אחר. עכ"ל. ומקורו מהחזו"א (י"ד סק"ג), וכן מספר הישר לר"ת (חלק החידושים סי' תק"נ) שכ' דלמ"ד עצים יש בהן קדו"ש הולכין אחר החנטה.

ואם נעיין במקור בדברי החזו"א, הנה כך לשונו: ויש לעיין בעלי גפנים שנכנסו משׁשׁית לשביעית אי נפטרו משביעית ע"י שחנטו בששית. את"ל דחנטת הפירות הוא שיעורא לעלין ולולבין, וכן נראה דלא מצינו שיעור אחר. עיין לעיל סי' י' סק"ד. עכ"ל. דהיינו שהגר"ח למד כן מהלשון - דחנטת הפירות, שהכוונה שהעלים הולכים אחר חנטת הפרי.

א"כ יצא לפי"ז, דאילן שיש לו פירות, ועליו ראויים לאכילה. אז הולכים אחר זמן חניטת פירותיו, ולא אחר תחילת גידול העלים. אבל אם אין לו פירות אז לא נלך אחר הפירות.

וצ"ל שההסבר הוא, דמכיון שלא מצינו שיעור אחר בזה, אז לכן העלים בטלים אל הפירות שלו.

וקשה ע"ז שהרי החזו"א שהובא לעיל מסי' י' בפירוש לא כתב כן. וכן בסי' י"ד כתב בפירוש וז"ל: עיין לעיל סי' י' סק"ד, עכ"ל. וכנראה שכונתו לפרש את דבריו כמו שם.

וכן אם נעיין במקור בספר הישר (תק"נ) נראה שאין זה כתוב שם. וז"ל: הגוזל קמא. ועצים להסקה תנאי היא. וקשיא ליה לר' למאן דאמר שביעית נוהגת בעצים היאך מסיקין בעצים בארץ ישראל. אין לך עץ גדול שלא עבר עליו שביעית. ופירש הרב דלא אמרי' שביעית נוהגת בעצים אלא באותן שחנטו בשביעית וגדלו מעצמן בשנת שביעית דומיא דפירות דאזלינן בתר חנטה. ולא תלינן בהו אלא אם כן ידעינן. עכ"ל. וכנראה דייק הגר"ח מזה שכתב "דומיא דפירות דאזלינן בתר חנטה". אבל אין הכרח כן בכוונתו שהולכים אחר זמן חניטת הפרי, דאפשר לומר דכונתו לחניטת העלים כמו בחניטת הפרי.

ואחרי כל זה, משום "והצדיקו את הצדיק". נראה לומר שגם הדרך אמונה במה שכתב "בתר חנטת הפרי" לא היה כונתו שנלך אחרי חניטת הפירות ממש. אלא, כונתו כמ"ש הספר הישר: "דומיא דפירות דאזלינן בתר חנטה", דהיינו שזה חנטה הדומה לחנטת הפירות. ואם כן לא קשיא עליו מידי.

ד. בדרך אמונה הנ"ל כתב עוד, וז"ל: אבל **אלו שצריכין מחשבה** [כגון לולבי זרדים וחרובין ואלה ובטנים ואטדין ועלי קנים ועלי גפנים] ונכנסו משׁשׁית לשביעית, מסתפק הירושלמי אם

הולכין בהן אחר חנטה כיון שלא היו אז חייבין כלל, שהרי בשביעית חשב עליהן בשעת לקיטה. ומסיק בירושלמי שאם גדלו **רובן** בשביעית אין הולכין אחר חנטה וחייבין בשביעית. עכ"ל.

ומקורו מהחזו"א (י"ד ג') שלמד במחלוקת במהלך של הירושלמי (המובא לעיל) כך: שהרי בעלי גפנים וכדו' הראויים גם לאכילה, הם תלוים במחשבה. ונחלקו בשישית הנכנס לשביעית. שאם חשב לאכילה בשביעית, ובשעת החנטה בשישית הוא עוד לא היה אוכל ע"י מחשבתו, לכן יש לומר דאין החנטה נחשבת כלום כיון שבאותו שעה היה עצים ולא אוכל, וכיון שנעשה אוכל בשביעית ע"י מחשבתו לכן יהיה קדוש. או דנאמר שכשחשב עליו לאכילה בשביעית אז התברר למפרע דהוי פרי גם בשעת חנטה, ולכן אינו קדוש. ובזה נחלקו.

אבל הירושלמי מסיק (לפי דברי החזו"א) שגם לר' אבהו בשם ר"י, אם גדל רובו בשישית אז הלקיטה לא תקדש אותו, משא"כ אם רוב גידול היה בשביעית אז א"א ללכת אחר החנטה.

לפי"ז יוצא להחזו"א, למסקנת הירושלמי. דדבר **הצריך מחשבה לאכילה** כדי לחייבו. אם גדל בשישית ואפי' גדל רובו בשביעית כיון שחשב עליו בשישית לאכילה, הוי ודאי שישית. אבל אם חשב בשביעית לאכילה כיון שגדל רובו בשישית, ג"כ הוי דינו כשישית, ואינו קדוש מחמת לקיטה. אבל אם גדל רובו בשביעית וחשב עליו בשביעית בשעת לקיטה- הוי קדוש. א"כ כדי שיהיה קדוש בעי תרתי גם שיגדל רובו בשביעית, וגם שחשב עליו לאכילה בשביעית.

לסיכום ולהלכה

עלים הראויים לאכילת אדם או בהמה יש בהם קדושת שביעית.

זמן קביעת הקדושת שביעית להלכה הוא כמהלך ב', וכדלהלן:

לפסוק כמהלך א' א"א משום שאין זה מסקנת הירושלמי.

וכמהלך ג', גם א"א לפסוק כי הוא מופרך במקורות שלו. וכן נראה שגם הדרך אמונה לא התכוון לכך.

אלא להלכה מסקינן כמהלך ב', ולכן **עלים הראויים לאכילה**, אזלינן בתר חניטת העלים שזה תחילת גדילתם. שכן סובר רש"י בסוכה. וכן הוא מסקנת המקדש דוד והחזו"א.

אבל בעלים **הצריכים מחשבה לאכילה**, כגון עלי גפנים וקנים, כיון שהם גם לאכילה וגם להסקה. לרש"י בסוכה אזלינן בתר חניטת העלים, וכמהלך ב'. אבל לפי הסבר החזו"א בירושלמי וכן הביא בדרך אמונה, אז אזלינן בתר רוב גידולו, וכמהלך ד'. ואין אני הקטן יודע להכריע הלכה בזה בין רש"י לחזו"א. וה' יאיר עינינו.